

Зборник радова са научне конференције

ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНОГ СВЕТА: СТРАТЕШКО ДЕЛОВАЊЕ ДРЖАВА ИЛИ РЕЗУЛТАНТА ГЛОБАЛНИХ И ЛОКАЛНИХ ПРОЦЕСА И ПОВОДА?

Уредници

проф. др Зоран Јефтић
мрр Ненад Стекић

[ФБ]
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА
ИСТРАЖИВАЊА

Зборник радова са научне конференције

**ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНОГ СВЕТА:
СТРАТЕШКО ДЕЛОВАЊЕ ДРЖАВА ИЛИ
РЕЗУЛТАНТА ГЛОБАЛНИХ И ЛОКАЛНИХ
ПРОЦЕСА И ПОВОДА?**

Уредници

проф. др Зоран Јефтић

мспр Ненад Стекић

**Универзитет у Београду, Факултет безбедности
Институт за међународну политику и привреду, Београд
Институт за стратегијска истраживања**

Зборник радова са прве научне конференције

**ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНОГ СВЕТА:
СТРАТЕШКО ДЕЛОВАЊЕ ДРЖАВА ИЛИ РЕЗУЛТАНТА
ГЛОБАЛНИХ И ЛОКАЛНИХ ПРОЦЕСА И ПОВОДА?**

Београд, 28. октобар 2020.

**ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНОГ СВЕТА:
СТРАТЕШКО ДЕЛОВАЊЕ ДРЖАВА ИЛИ РЕЗУЛТАНТА
ГЛОБАЛНИХ И ЛОКАЛНИХ ПРОЦЕСА И ПОВОДА?**

DOI: https://doi.org/10.18485/fb_iss.2020.1

Издавачи

Универзитет у Београду, Факултет безбедности
Господара Вучића 50, Београд

Институт за међународну политику и привреду
Македонска 25, Београд

Институт за стратегијска истраживања
Незваног јунака 38, Београд

За издаваче

Проф. др Владимир Н. Цветковић, декан
Проф. др Бранислав Ђорђевић, директор
Проф. др Јованка Шарановић, директор

Уредници

Проф. др Зоран Јефтић
Мср Ненад Стекић

Програмски одбор научног скупа:

Проф. др Жарко Обрадовић, Универзитет у Београду, Факултет безбедности (Председник)

Проф. др Жељко Иваниш, Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Др Срђан Кораћ, Институт за међународну политику и привреду

Проф. др Зоран Драгишић, Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Проф. др Станислав Стојановић, Институт за стратегијска истраживања

Проф. др Јован Базић, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској
Митровици

Др Владимир Трапара, Институт за међународну политику и привреду

Проф. др Миодраг Гордић, Универзитет Унион Никола Тесла

Др Вељко Благојевић, Институт за стратегијска истраживања

Организациони одбор

Доц. др Владимир Ајзенхамер, Универзитет у Београду, Факултет безбедности
(Председник)

Проф. др Мирослав Младеновић, Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Мср Милинко Врачар, Институт за стратегијска истраживања

Мср Иван Димитријевић, Факултет безбедности Универзитета у Београду

Др Богдан Стојановић, Институт за међународну политику и привреду

Прелом текста

Горан Мандић

Дизајн корице

Душан Радојевић

Тираж

70 примерака (CD)

ISBN 978-86-80144-39-9

Ставови аутора изнети у текстовима у овом Зборнику не
одражавају ставове установа у којима су запослени.

САДРЖАЈ

Предговор уредника КА РЕАКТУЕЛИЗАЦИЈИ СТРАТЕШКИХ СТУДИЈА.....	7
Зоран ЈЕФТИЋ ЕДУКАЦИЈА КАО ПРЕТПОСТАВКА УСПЕШНОГ РАЗВОЈА СТРАТЕШКИХ СТУДИЈА.....	10
Станислав СТОЈАНОВИЋ РАТОВИ 21. ВЕКА И КЛАСИЧНА СТРАТЕГИЈСКА МИСАО	30
Петар СТАНОЈЕВИЋ СТРАТЕГИЈСКО МИШЉЕЊЕ И КРЕАЦИЈА РЕШЕЊА.....	45
Ивица ЂОРЂЕВИЋ ДОПРИНОС КОНЦЕПТА ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ ПОДИЗАЊУ НИВОА СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ	67
Вангел МИЛКОВСКИ, Милан ЏАМИЋ ИНОВАЦИЈЕ У ВОЈНОЈ ДЕЛАТНОСТИ КАО ПРЕДУСЛОВ ЗА ЈАЧАЊЕ СТРАТЕШКЕ ЕФИКАСНОСТИ НАЦИЈЕ	84
Ненад СТЕКИЋ ДОМЕТИ ПРЕДИКЦИЈЕ У СТРАТЕШКИМ СТУДИЈАМА: ЗНАЧАЈ ЕКСПЕРТСКОГ ЗНАЊА И АЛАТА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ	104
Хатица БЕРИША, Игор БАРИШИЋ, Миленко ЏЕЛЕТОВИЋ ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ СТРАТЕГИЈСКОГ МИШЉЕЊА	124
Вања РОКВИЋ ПРИКАЗ ДЕБАТЕ О “НОВИМ РАТОВИМА”	142
Милан МИЉКОВИЋ НОВИ РАТОВИ И ИЗАЗОВИ КЛАСИЧНОЈ СТРАТЕГИЈСКОЈ МИСЛИ.....	155
Жарко ОБРАДОВИЋ ГЕОПОЛИТИЧКИ ИНТЕРЕСИ ВЕЛИКИХ СИЛА НА БАЛКАНУ У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ И КОСОВСКО ПИТАЊЕ.....	176
Мирослав МЛАДЕНОВИЋ, Јелена ПОНОМАРЕВА НОВА (ГЕО)ПОЛИТИЧКА РАСКРСНИЦА СРБИЈЕ	200
Марина КОСТИЋ ДЕБАТЕ ПОВОДОМ БУДУЋНОСТИ „НОВОГ СТАРТ“ СПОРАЗУМА: МОЖЕ ЛИ СВЕТ ИЗБЕЋИ НОВУ ТРКУ У НУКЛЕАРНОМ НАОРУЖАЊУ?	218
Срећко КУЗМАНОВИЋ СТРАТЕШКИ ПРИСТУП ЕВАЛУАЦИЈЕ ВРЕДНОСТИ КОДЕКСА ЧАСТИ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ	240

Г О В О Р

директора Института за међународну политику и привреду
проф. др Бранислава Ђорђевића,

на отварању научног скупа

*„Изазови савременог света: стратешко деловање држава
или резултанта глобалних и локалних процеса и повода?“*

28. октобар 2020. године

Даме и господо, уважене колегинице и колеге,

Срдачно вас поздрављам испред већ доказаних партнера у организацији оваквих и сличних дешавања – Факултета безбедности Универзитета у Београду, јединствене високошколске установе не само у Србији већ знатно шире, Института за стратегијска истраживања Универзитета одбране, према којем гајим посебна осећања јер сам био први директор, и Института за међународну политику и привреду, најстаријег и највећег државног научног института у области међународних односа у Европи.

Даме и господо,

Нећу рећи ништа ново ако кажем да данашњи скуп одржавамо у специфичним условима узрокованим пандемијом корона вируса – Covid-19, којим је до данас заражено око 36 милиона, а умрло око 1,3 милиона људи. Управо ти специфични услови, пуни непознаница које се односе на будућност савременог света, указују на сву актуелност изванредно изабране теме за данашњи скуп.

Поштоване колегинице и колеге,

Овом приликом нећу да говорим о свету који познајете, свету у коме смо живели до пандемије. Рећи ћу вам како ја видим свет када победимо корона вирус. Година 2020. је прекретница која улази у историју као година свеколиких промена. Време глобализације трпи озбиљне ударце, уколико није и њен крај.

Доказ за ову прилично смелу тврдњу јесте чињеница да је мобилност људи у протеклих осам месеци готово на нули, а робе и капитала само у назнакама у односу на претходни период.

Међународна подела посла, која је омогућила глобализацију, је на озбиљном испиту. Пандемија је брутално указала на велику зависност Европе и Америке од робе из Азије, попут маски или лекова. Шта ћемо тек са електронским склоповима, текстилном робом, обућом...

Поред осталих, постоје и два важна искуства када је у питању успешно супротстављање корона вирусу Covid-19 у претходних осам месеци. Прво – са вирусом и економским последицама пандемије најуспешније су се бориле земље које имају јаку централну власт, попут Кине, и друго – оне државе које, метафорички речено, имају „заокружену“ економију, односно малу зависност од увоза сировина и робе.

Драги пријатељи,

Значај националних држава, које се многим у време експанзије глобализације нису чиниле тако значајним, поново ће порастати.

Сведоци смо да су националне државе, њихове владе и друге институције биле једини „озбиљни играчи“ на „великој шаховској табли“, способне да делују током кризе која још траје. Међународне организације, попут Уједињених нација, које су у суботу обележиле 75 година постојања, или Европске уније, Афричке уније АСЕАН-а и других, нису биле способне да предузму ефикасне мере. До пуног изражаја дошле су националне државе које су самостално доносиле одлуке о затварању граница, обустави авио и путног саобраћаја, па и набавци медицинске опреме до нивоа отимања.

Даме и господо,

Економске последице пандемије биће несагледиво велике. Доћи ће до дуготрајног колапса потражње и великог броја банкрота, што ће за последицу имати незапосленост и пад животног стандарда. Искрено, плашим се огорчених политичких одлука међународних организација, али и националних држава, упркос вербалном јединству. Границе ће опет бити важне, путовања ће бити скупа, опасна и уз безброј административних процедура. Национализам, социјална неједнакост, отуђење људи и зависност од интернета добиће на замаху.

Поштоване колегинице и колеге,

Једино позитивно чему се искрено надам јесте да ће се човечанство коначно окренути заштити човекове околине, улагању у технолошке иновације у служби човека и истраживањима у области медицине и фармације.

Даме и господо,

Није ми била намера да вас плашим црним слутњама када је у питању блиска будућност савременог света, напротив. Само ако искључимо емоције и носталгију за прошлим временима и навикама, моћи ћемо реално да предвидимо шта нас чека и да се припремамо за то.

Предаја и пораз нису опције, победићемо корону! Чувајте се!

ПРЕДГОВОР УРЕДНИКА

КА РЕАКТУЕЛИЗАЦИЈИ СТРАТЕШКИХ СТУДИЈА

Стање у међународним односима у последњој деценији XX века, настало пре свега као последица колапса Совјетског савеза и распада Варшавског пакта, демантовало је Фукујамино идеалистичко становиште о „крају историје“, а бројни кризни догађаји с почетка XXI века, само су потврдили дефинитивно напуштање Кантовог идеалног света заснованог на мирољубивој коегзистенцији држава. Штавише, у последњих неколико година, свет је на клацкалици између Фукујамине визије о пацификованом међународном систему са једне, и Хобсовог стања немилосрдне борбе вођене интересима и моћи са друге стране, благо превагнуо на потоњем. То нам је потврђено ратовима у Ираку, сукобима на простору бивше Југославије, појавом Ал Каиде и нападом на Пентагон и Светски трговински центар, ратом у Авганистану, терористичким нападима у Европи, сајбер претњама и хибридним сукобима. Уједно је и нова безбедносна парадигма унела у безбедносну заједницу и велики број невојних ризика који су подигли значај државоцентричног модела безбедности.

Кулминирање пандемије изазване болешћу *Covid19* током 2020. године, додатно је п(р)обудило вестфалски систем и ојачало улогу националне државе у борби са кризама. Сарадња међу државама је сведена на минимум, а активности међународних организација, чак и оних тврдо интегрисаних, сведене су на делиберативни *modus operandi* у оквиру ког свака држава бира да ли ће, и у којој мери пружити помоћ другој.

Појава *Covid19* отворила је Пандорину кутију и ново раздобље у организацији међународног система. Народна Република Кина је виђена као нова суперсила коју је поменута криза „изнедрила“, што значајно мења досадашњи уни-мултиполарни свет у својеврсну хибридну модификацију окарактерисану у литератури као „пост уни-мултиполарни“. Таква, још увек нејасно издиференцирана, структура међународног система, намеће потребу за школовањем професионалаца спремних за правовремено реаговање на знатно динамичније безбедносно и одбрамбено окружење. Не само да глобални ниво трпи убрзане промене, већ се оне одражавају и на регионалном нивоу.

Стога је академско уобличавање стратешких студија као суб-дисциплине наука безбедности настало је као последица два паралелна процеса: интензивирања реалполитичке стварности која обликује ионако сложену динамику међународних односа, и са друге стране потребе за иновирањем наставних курикулума на високошколским институцијама широм света, као жеља за едуковањем нове генерације доносилаца одлука у области безбедносне и одбрамбене политике.

Институционализација проучавања стратешких студија јесте један од одговора на поменута два паралелна процеса. Са друге стране, академска настојања за тематизацијом феномена стратешких студија као што су креирање стратегија, затим оружани сукоби, различити елементи војне (не)безбедности и сл., до сада су често била оптерећена партикуларизмом научних дисциплина који их проучавају попут геополитике, студија безбедности и студија мира. Како је протеклу деценију обележило интензивније промовисање „стратешког“ као мерила и аналитичке јединице у епистемологији студија безбедности, оправдано је рећи да је реактуелизација стратешких студија више него потребна у научној систематизацији нових безбедносних изазова.

Факултет безбедности Универзитета у Београду, Институт за међународну политику и привреду и Институт за стратегијска истраживања су, препознавши значај тематизације стратешких студија у научно-истраживачком домену, одлучили да иницирају годишњу научну конференцију са циљем да се, поред промовисања ове научне дисциплине, омогући институционализована академска дебата у вези са феноменима за чије разумевање је потребно аплицирати постулате и аналитички оквир стратешких студија.

Зборник радова са прве научне конференције „Изазови савременог света: стратешко деловање држава или резултанта глобалних и локалних повода и процеса?“, представља први резултат таквих настојања у форми академске јединице која се састоји од 13 радова представљених на поменутој конференцији која је одржана 28. октобра 2020. године. Мада је незахвално тематски јасно груписати радове који су пред читаоцима, настојали смо да структуру Зборника организујемо у неколико сродних области. Прва целина Зборника обухвата неколико радова чији тематски домети упућују на едукацију као претпоставку развоја стратешких студија. Осим тога, у овом делу Зборника представљена је дебата о „новим ратовима“ као доминантном феномену проучавања стратешких студија, затим примена постулата класичне стратегијске мисли на ратове 21. века, и на крају стратегијско мишљење и процес креације (изналажења) решења.

Чланци у оквиру друге целине тематизују значај теоријских аспеката стратегијског мишљења, представљајући преглед академског дискурса у вези са природом „нових“ ратова, затим анализирају иновације у војној делатности као предуслову стратешке ефикасности нације и приказују домете предикције оружаних сукоба.

Последња целина Зборника посвећена је академском разматрању глобалних питања попут Новог СТАРТ споразума, као и анализи политичких интереса великих сила на простору Западног Балкана, и разматрањима (гео)политичке раскрснице пред којом се Србија налази у погледу праваца њеног будућег спољнополитичког деловања.

Већ смо истакли да је један од повода објављивања овог Зборника интенција да се на систематичнији начин трасира развој стратешких студија у оквиру домаће академске заједнице и тиме омогући плодотворно повезивање са академским ауторима широм света. Због тога верујемо да би оваква иницијатива у наредним годинама, могла прерасти у редовну годишњу конференцију међународних

размера. Надамо се да ће ова публикација допринети даљој популаризацији стратешких студија како у оквиру академске, тако и у оквиру стручне заједнице, али и међу доносиоцима одлука у сфери безбедносне и одбрамбене политике Републике Србије.

У Београду,
октобар 2020.

Уредници
проф. др Зоран Јефтић
мсп Ненад Стекић

ЕДУКАЦИЈА КАО ПРЕТПОСТАВКА УСПЕШНОГ РАЗВОЈА СТРАТЕШКИХ СТУДИЈА¹

проф. др Зоран Јефтић²

Апстракт

Као интегрални део политичких наука, међународних односа или још ближе одређено безбедносних студија, стратешке студије се могу поимати као веза између војних средстава и политичких циљева. То у теорији, а и пракси подразумева интердисциплинарни приступ изучавању, почевши од политике, економије социологије, психологије, технологије, геопростора, до структуре снага и тактике. Стратешко промишљање, а и сама стратегија потребна је не само за доносиоце државних одлука, војсковође, носиоце моћи у великим корпорацијама, већ и за свакодневни живот и решавање проблема и достизање одређених циљева које проглашавамо стратешким и који немају рутинских карактер. Позивамо се на стратегију сваки пут када достизање циља није једноставно и када се захтева ефикасан и ефективан приступ и редослед у процедурама и поступцима. Доношење стратегијске одлуке подастре се увек пред људе највеће моћи, оне који су далеко важнији од саветодаваца или задужених за њено спровођење. За све њих, сложеност појаве, велики број фактора које је потребно узети у разматрање како би се повећале шансе за достизање циља, намеће потребу за адекватном едукацијом стратешких студија, од консултовања великог броја публикација до студијских програма на свим нивоима академског школовања. Рад ће се бавити питањем образовања као предусловом за развој стратегијске мисли и способности, као и приказом развоја студијских програма и праксе студијских курикулума Стратешких студија у земљама европског простора високошколског образовања – ЕНЕА. Имајући у виду значај изучавања стратешких студија на свим нивоима академског школовања, у изради рада се полази од основне претпоставке да студијски програми, који се односе на Стратешке студије, нису по садржају и обиму у довољној мери присутни на основним академским студијама. Резултат овога рада требало би да укаже на потребу сагледавања нове агенде безбедности и стратегије, и сходно томе увођење савремених програмских садржаја стратешких студија намењених будућим цивилним и војним експертима, као и доносиоцима стратешких одлука.

Кључне речи: стратешке студије, стратегија образовања, студијски програми

¹ Чланак је резултат рада на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, на основу потписаног Уговора о реализацији и финансирању НИО у 2020. години, као и Плана рада НИО Факултета безбедности за 2020. годину.

² Ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет безбедности. Е-пошта: zjetic@gmail.com

УВОД

Циклично кретање академске мисли од утопијске идеје колективне безбедности, преко периода блоковског сучељавања, колапса Совјетског Савеза и распада Варшавског пакта, довела су до поновног критичког осврта на реалистичку теорију стратегије и постхладноратовску еуфорију достизања мира кроз развој концепта индивидуалне националне и међународне безбедности. Нова безбедносна парадигма, настала нестанком блоковске поделе света, увела је у академску заједницу тезу да су безбедносне и стратешке студије питања прошлог времена. Деманти су уследили у веома кратком року и савремена безбедносна кретања 21. века показала су потребу озбиљнијег изучавања стратешких студија. Томе су значајно допринели рат у Ираку, сукоби на простору бивше Југославије, појава Ал Каиде и напад на Пентагон и Светски трговински центар, рат у Авганистану, терористички напади у Европи, претње сајбер ратом и хибридни сукоби.³

Уједно, као последица нових невојних тема безбедности, подржаних са безбедносним феноменима савременог доба и невојним носиоцима тих појава, природно су наметнула тематску област стратешких студија. Иако се стратегија нуди као начин промишљања за свакодневни живот и све постојеће професије, њу свакако доминантно везујемо за политичке актере, на нивоу безбедности, који је стављају у промет увек када постоји изражена потреба за анализом расположивих ресурса и начина њихове употребе.

Бављење проблематиком стратегије и питањима од интереса за Стратешке студије не треба изједначавати са покушајем успостављањем Стратешких студија као научне дисциплине, покренуте тек након Другог светског рата. Бернард Броди (Bernard Brodie) у свом раду Стратегија као наука (*Strategy as a Science*), објављеном 1949. године, упућује на могућности научних основа стратегије и један је од првих аутора који заступа наведену тезу.⁴

Радови о стратегији, пре свега ратоводству, потичу од Старих Грка, Римљана, Кинеза и Европљана у новијем добу. Како би се стратешке студије могле поставити на реалне академске основе, нужно их је излучити као посебну област безбедносних наука и следствено томе, у оквирима високошколског образовања развијати наставне програме за њено изучавање. Полазећи од изнетог става, рад тежи томе да понуди основни приказ појма стратегије и стратешких студија. Други део рада биће посвећен студијским програмима и пракси студијских курикулума Стратешких студија у земљама европског простора високошколског образовања – ЕНЕА. Циљ овога рада уоквирен је указивањем на потребу сагледавања нове агенде безбедности и стратегије, и сходно томе, увођењу савремених програмских садржаја Стратешких студија, намењених будућим цивилним и војним експертима, као и доносиоцима стратешких одлука.

³ John Baylis, James J. Wirtz, Colin S. Gray, *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, 2019.

⁴ Bernard Brodie, „Strategy as a Science“, *World Politics*, July 2019, p. 468.

ПОЈАМ СТРАТЕШКИХ СТУДИЈА

Етимологија стратегије сеже у класичну Грчку, Средњи век, а чак и у модерном добу доминира „уметност рата“. Реч стратегија је почела да се користи у Британији, Француској и Немачкој тек у касном осамнаестом веку, рефлектујући на просветитељски оптимизам да рат – као и све друге сфере људских послова може имати користи од примене разума. Класици као што су Сун Цу (*Sun Tzu*), Лидл (*Liddell Hart*), Клаузевиц (*Carl von Clausewitz*), Жомини (*Baron De Jomini*) и Бофр (*André Beaufre*), стратегију поимају у ужем облику, пројектујући је кроз употребу војне силе за достизање циљева рата. Они траже победу по разумном утрошку средстава, пожељно кроз доминантну употребу памети, а не насиља.

Један од присутних проблема јесте и чињеница да не постоји усаглашена дефиниција стратегије којом би се дао оквир и поље деловања. Ловренс Фридман (*Lawrence Freedman*) поставља питање, да ли се реч стратегија може применити на борбене планове, политичку кампању, пословне договоре или на начине суочавања са стресом свакодневног живота, а да не постане бесмислено. Он заступа становиште да је стратегија и даље најбоља реч која постоји за изражавање покушаја да се унапред размисли о радњама, расположивим ресурсима потребним за достизање пројектованог циља. Сматра, што је и прихватљиво, да игра око стратешких студија и стратегије није проблематична уколико се ради о неживим предметима. Ако стратедијску игру водимо са присуством других људи, тамо где имамо потенцијални или стварни конфликт, присутно је сукобљавање интереса и потрага за различитим решењима. Инхерентна непредвидивост људске делатности, услед случајних догађаја, као и поступака противника, али и погрешних потеза савезника и пријатеља, пружа шансу за успех, бољу стратешку замисао и успешније стратедијско планирање. Позивајући се на колумнисту Метју Париса (*Matthew Parris*) и става да је свепрусутност стратегија која се повезује са активностима које су везане за било који пожељан крај, али и чињеницу да уз непримерену употребу није другачије од осталих сродних речи, попут власти и политике.⁵

Бејлис и Вирц (*John Baylis, James J. Wirtz*) дали су свој избор дефиниција стратегија од Клаузевица до Фридмана кроз које се може сагледати развој стратедијске мисли око основног појма стратегије у последња два века.⁶

„Стратедија је употреба и ангажовање за потребе циљева рата“, *Carl von Clausewitz*

„Стратедија је практична примена ресурса за постизање циљева рата“, *Von Moltke*

„Стратедија је уметност расподеле и употребе војних ресурса за достизање политичких циљева, *Liddell Hart*

„Стратедија је ... уметност дијалектике снаге, или много прецизније, дијалектика двају супростављених жеља, употребе снага усмерених на решавање њихових неспоразума“, *Andre Beaufre*

⁵ Lawrence Freedman, *Strategy A History*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

⁶ John Baylis, James J. Wirtz, *Introduction Strategy in Contemporary World*, in John Baylis, James J. Wirtz, Colin S. Gray, *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, 2019, p 4

„Стратегија је ultimately о ефикасној употреби моћи“, *Gregory D. Foster*

„Стратегија је план акције усмерен у правцу достизања неког краја, са заједничким циљем развијања система мера за његово достизање“, *J. C. Wylie*

„Стратегија је процес у сталном прилагођавању условима и окружењу у променљивом свету у коме доминирају неизвесност и двосмисленост (“uncertainty and ambiguity dominate“), *W. Murray and M. Grimslay*

„Стратегија је ништа мање него свеопшти план за „utilizing capacity for armed coercion“ у вези са економијом, дипломатијом психолошким инструментима моћи као би се подржала већа ефикасност спољне политике са отвореним, прикривеним средствима (*overt covert and tacit means*)“, *Robert Osgood*

„...зато је стратегија доминантно политички чин. Ради се о појави више ситуације него што би се могло претпоставити у односу на почетни однос снага. Она је уметност креирања моћи“, *Lawrence Freedman*

Засигурно се савремена стратегијска мисао бави овом облашћу далеко шире од војних операција, улазећи дубоко у интердисциплинарни приступ. Она мора обухватити област војне мисли, технологије, геополитике, социологије, психологије, економије и политике. Стога је нужно присуство истраживача и практичара са различитим академским образованима и експертским знањима и полазном премисом да се стратегија мора поимати као научни инструмент за решавање практичних проблема.⁷ Као што је и Клаузевиц тврдио да је рат озбиљан посао да би био остављен генералима, тако се може рећи и за изучавање стратегије. Она мора бити проматрана од цивилних академица који имају војна предзнања, али истовремено и од стране политички сензитивних војника. То захтева и постојање адекватних цивилно-војних односа и развијеног демократског надзора над сектором одбране, искрено прихваћеним од стране цивилних, али и војних актера.

Како наводе Бејлис и Вирц, у дефинисању појма стратегије Колин Греј (*Colin Gray*) је у свом раду „Модерна стратегија“ идентификовао три области које опредељују стратегију: народ и политика; припреме за рат; прави рат. Сваку од наведених области разрадио је кроз одређене димензије.⁸ Развијајући идеју, Колин Греј сматра да Стратешке студије не могу бити комплетне уколико се испусти било која од наведених димензија⁹. Стога се стратешке студије морају посматрати као посебна област, уже поимана од студија безбедности с обзиром на то да употреба војних ефектива у сфери безбедности захтева посебну пажњу. У дефинисању стратегије Колин Греј је становишта да она представља начин усмеравања и употребе свих расположивих средстава за достизање постављеног циља.¹⁰

⁷ Исто.

⁸ *Народ и политика* народ, друштво, култура, политика и етика; *Припреме за рат*; економија и логистика, организација, војна администрација, обавештајна делатност, стратегијске теорије и доктрина, технологија; *Прави рат* војне операције, командовање, простор, време сукоб (*friction*) и противник.

⁹ John Baylis, James J. Wirtz, op. cit. p. 6.

¹⁰ Colin Gray, *Strategy and Politics*, Routledge, London and New York, 2016, p.15.

Нова безбедносна парадигма и појава великог броја невојних ризика није умањила значај државоцентричног модела безбедности. Остао је значај војске и војних операција и потреба њеног изучавања у свим аспектима од политике до тактике. Дешавања у последњих тридесет година потврдила су чињеницу да је војна моћ, поред еуфорије настале крајем прошлог века, остала и даље инструмент за достизање политичких циљева, тако да су и стратешке студије актуелне и данас, бар на нивоу прошлих времена. Владимир Ајзенхамер износи тезу да се претње које имају невојни карактер, са становишта стратешких студија, морају узети у обзир и разматрати само уколико су процењене последице државоцентричне и уколико могу нанети штету националној безбедности.¹¹

Истовремено, постмодерни период развоја војске према Москосу обухвата време после пада Берлинског зида, а своју другу фазу започиње терористичким нападом на САД.¹² Основну разлику модерне и постмодерне војске види у различитој перцепцији претње кроз померања, од војних ка бројним невојним аспектима безбедности, како на националном, тако и на међународном плану. Присуство великог броја недржавних актера у спровођењу насиља поима се као „револуција у војним пословима“. То уједно захтева све веће присуство и учешће цивила у војним операцијама, као и стање цивилно-војног парадокса уз све већу повезаност у удаљеност оружаних снага од друштва уз потребу за примереним политичко културним обликом организованог насиља.

Све те промене нису пореметиле Клаузевицеу тезу да је рат продужење политике другим средствима, али свакако са нови средствима, формама и процедурама које су предмет изучавања стратешких студија у савременом свету. Као посебан сегмент стратешких студија издваја се и одбрамбено планирање, којим се прави стратегијски мост ка припреми и ангажовању војних ресурса.

Не улазећи у детаљнију анализу и теоријску расправу предмета истраживања стратешких студија, метода и осавремењивање поља истраживања, које користи, као и сврсисходности њеног издвајања као посебне научне дисциплина, сматрам прихватљивим виђење Бејлиса и Вирца и њихово смештање стратешких студија у односу на политичке науке, међународне односе и безбедносне студије.¹³

Едукација из области стратегије

Основни недостатак у садашњем тренутку едукације из области стратегије према Греју односи се на недостатак опште теорије о стратегији.¹⁴ Како би се схватила

¹¹ Владимир Ајзенхамер, „Стратешке студије од војних наука до студија безбедности“, у зборнику: *Науке безбедности - врсте и облици*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, 2020, стр. 97.

¹² Зоран Јефтић, Мирослав Младеновић и Вања Роквић, *Основе цивилно-војних односа*, Универзитет у Београду Факултет безбедности, 2014, стр 27.

¹³ John Baylis, James J. Wirtz, op.cit., p. 13.

¹⁴ Colin S. Gray, “The Practice of Strategy”, in: John Baylis, James J. Wirtz, Colin S. Gray, “*Strategy in the Contemporary World*”, Oxford University Press, 2019, p. 391.

природа и карактер стратегије, потребно је за почетак достићи сагласност око значења термина стратегије, око њеног политичког, социокултуролошког, економског, технолошког, војног, географског и историјског садржаја, као и око извршења саме стратегије кроз промишљање о тешкоћама и слабостима, времену, простору, логистици, обавештајној делатности, војној доктрини и стратегијској вези. Један од разлога за осамостаљење стратешких студија и потреба њиховог академског изучавања, јесте и чињеница да међународни односи као њихов старији брат препознају изучавање рата само пре и после тог догађаја. Стратешке студије имају шири обухват на све три фазе рата, које су међусобно зависне кроз понашање које постаје узрок, механизме насиља који обликују одлуке сходно њиховим политичким апликацијама.¹⁵

Крај Хладног рата вратио је студије безбедности у њихову трећу фазу и поновно отварање питања о узроцима рата и мира, ефектима опште расподеле моћи у међународним односима, економским и идеолошким утицајима на обрасце сукоба и сарадње међу државама. Шездесетих година двадесетог века Бофр (*Bofr*) констатује да постоји потенцијал у оквиру америчких института за истраживање стратешких студија. Међутим, однос истраживачких института и истраживања и планова и програма није пропорционалан ако се узме у обзир чињеница да постоји већи број института који имају потенцијал за бављење стратешким студијама него што има образовних програма који се баве преношењем знања из ове области. Најлогичнији одговор се може пронаћи у још увек присутној парадигми да се стратешке студије посматрају као област која припада безбедносним студијама, а још шире посматрано – међународним односима и политичким наукама.¹⁶ Таква врста поимања потврдила је и чињеницу да академски замах стратешких студија од краја деведесетих година није праћен адекватним институционалном (универзитетском) подршком. Како наводи Ричард Бетз (*Richard K. Betts*), на универзитетима у САД не постоје организационе јединице која изучавају стратешке или студије рата, а да је у Великој Британији супротан случај. То нам уједно показује да је постојала и постоји разлика између интелектуалне и институционалне логике.

Суштина стратегије требало би да буде интеграција пре свега две дисциплине – политичке науке и војне науке. С обзиром на развијеност политичких наука, интердисциплинарна стратегија пати од недостатка потпуно устројене академске дисциплине војне науке.¹⁷ Међутим, да би се у потпуности разумеле све три фазе рата, узроци, спровођење и последице потребно је интердисциплинарно знање и о економији, социологији, психологији, географији и технологији.

Нужно је назначити и уже области изучавања које се односе на студије одбране, односно, студије војске као њеног ужег дела. Обе наведе области имају значајно

¹⁵ Richard K. Betts, "Should Strategic Studies Survive?", *World Politics*, Vol. 50, No. 1, Fiftieth Anniversary Special Issue, 1997, p. 10.

¹⁶ Андре Бофр, *Увод у стратегију*. Војноиздавачки завод, Београд, 1968, стр. 19.

¹⁷ Richard K. Betts, *op. cit.* p. 23.

мањи захват интересовања, фокусирајући се на систем одбране сваке појединачне земље, његову нормативну, организациону и функционалну устројеност и војску као њен носећи део. Сходно наведеном, стратешке студије обухватају разматрања студија одбране и студија војске, стављајући их у контекст међудржавних односа са фокусом на употребу силе и претњу употребом силе.

Упркос проблемима око остваривања аутономије стратешких студија и њеног издвајања из окриља наука безбедности, један број истраживачких института, као и универзитета, уочио је значај наведене области у оквиру својих студијских програма и препознао потребу и интерес да уведе и програмске садржаје који се односе на стратегију и стратешке студије. За потребе Факултета безбедности Универзитета у Београду и увођења у наставне програме, садржаја који дотичу области међународних и стратешких студија извршена је анализа једног броја значајнијих истраживачких института и универзитета у свету.¹⁸

Најоптималнија анализа наставних програма омогућила је претрагу студијских програма у Немачкој преко Немачке службе за академску размену (*DAAD*) кроз филтер студија мира и безбедности (*Peace and Security*).¹⁹ Добијено је 37 резултата за основне студије и 185 резултата за мастер студије. Прегледом 37 програма основних студија уочава се да постоји само један програм који се бави чисто студијама безбедности или стратешким студијама, а остали се односе највећим делом на међународне односе. Претрага мастер студија кроз исте филтере даје 328 резултата, од којих 9 програма обухвата сферу која се односи на шире виђење студија безбедности и стратешких студија (искључујући програме који су чисто међународни односи или политикологија).

С обзиром на то да остале земље немају јавно доступне централизоване службе које се системски баве представљањем могућности за студије у њиховим државама, биле су потребне претраге генералних база података, од којих су се као најрелевантније показале базе података које представљају програме за студирање у иностранству (*Findamasters*²⁰, *Heysuccess*²¹, *Postgrad*²²). Резултати показују сличан однос основних и мастер студија по питању стратешких студија, међународних односа и политичких наука. У наведено разматрање могуће је укључити и сагледавање студијских програма војних академија. Упркос ставу академске заједнице да су стратешке студије доминантно ствар цивилне академске заједнице, може се поћи и од става да су официрима 21. века потребна шира знања из области одбране, па и стратешких студија, да ће један број свршених питомаца наћи своје професионално ангажовање и у цивилном сектору

¹⁸ Анализа рађена 2019. године за потребе Катедре стратешких и одбрамбених студија Факултета безбедности.

¹⁹ Deutscher Akademischer Austauschdienst: <https://www.daad.de/en> (Accessed on: 15.8.2020)

²⁰ Findmasters, интернет портал за проналажење студијских програма: www.findamasters.com (Приступљено: 15.8.2020.)

²¹ Heysuccess, интернет портал за проналажење студијских програма: <https://www.heysuccess.com> (Приступљено: 15.8.2020.)

²² Postgrad, интернет портал за проналажење студијских програма: <https://www.postgrad.com> (Приступљено: 15.8.2020.)

одбране. Посебно је значајно напоменути да највећи број војних академија на постдипломском нивоу даје могућност укључивања и цивилних студената.

Уз уважавања постојећег стања, које показује мали број програма фокусираних на специфичну проблематику стратешких студија и заступљеност мањег броја предмета у оквиру ширих дисциплина, даће се приказ и компарација програма основних и мастер студијама на пет престижних универзитета. Додатно ограничење за дубљу анализу и прецизнију компарацију јесте и чињеница да доступни курикулуми онемогућавају приступ конкретном силабусу предмета, што не даје довољну количину информација за разумевање сржи програма и знања које се жели пренети тим предметом, као и то да се углавном ради о предметима са општим насловима, попут Увод у стратешке студије или само Стратешке студије.

Компарација програма основних и мастер студијама у наредним поглављима засниваће се на поређењу следећих универзитета:

- Цингхуа универзитет (Tsinghua University), Народна Република Кина
- Универзитет у Бристолу (University of Bristol), Уједињено Краљевство
- Џонс Хопкинс Универзитет (Johns Hopkins University), Сједињене Америчке Државе
- Московски државни институт за међународне односе (Moscow state institute for international relations – MGIMO), Руска Федерација
- Универзитет Sciences Po (Sciences Po), Република Француска

Програми основних студија

Студијски програми на основним студијама који се баве искључиво стратешким студијама готово да не постоје.²³ Непостојање програма експлицитно означеног као Стратешке студије не подразумева и непостојање преношења одређених знања садржаних у оквиру стратешких студија, било директно било кроз студије међународне безбедности. То је видљиво кроз курикулуме свих пет одабраних високошколских установа. Највећи број предмета који тангирају ка стратешким студијама нису означени стратешким префиксом. Штавише, ти предмети су општијег карактера и знатно су ближи међународној безбедности. Међутим, велики број војних изазова, ризика и претњи по међународну безбедност даје нам за право да претпоставимо да значајан сегмент предмета садржи у себи материју од значаја за стратешке студије. У пар случајева, присутни су предмети од значаја по унутрашњу безбедност, сајбер безбедност, односно геополитику.²⁴

²³ У оквиру посматраних држава једина високошколска установа која се издваја по овом питању јесте *West Point* Академија која у оквиру својих студија има програм Студија одбране и стратешких студија *West Point Military Academy, major in Defense and Strategic Studies*:

<https://westpoint.edu/military/department-of-military-instruction/defense-and-strategic-studies> (Пристапљено: 15.8.2020.)

²⁴ Примери конкретних предмета су: Наука, технологија и међународна безбедност, Студије рата и мира, Увод у нетрадиционалну безбедност (Цингхуа универзитет);

Можда најоптималније решење нуде програмски садржаји универзитета *Sciences Po*. Академски приступ јасно одређује тежиште школовања на основним студијама које започиње усвајањем основних знања из друштвених и хуманистичких наука пре прелажења на знања из специфичних области које обухватају и стратешке студије. Сличан приступ има и Џонс Хопкинс универзитет. Са друге стране, Цингхуа универзитет и МГИМО задржавају фокус на традиционалнијим приступима, са изузецима у случају Цингхуа универзитета на предмету *Увод у нетрадиционалну безбедност* и у случају МГИМО-а на предмету *Критичка геополитика*. Тиме се условно могу поделити два приступа основном високошколском образовању на источни, ригиднији и са мање избора предмета и западни, флексибилнији, са већом могућношћу одабира. Универзитет у Бристолу стоји између ова два приступа и прави постепену прогресију већ од прве године, од ригиднијег приступа, са више обавезних и мање изборних, ка флексибилнијем, са мање обавезних и више изборних. Међутим, сви факултети садрже у корпусу обавезних предмета опште предмета који су најчешће увод у даље школовање.²⁵

Посебно је потребно нагласити искуство Универзитета *Sciences Po* и регионалне усмереност његових програма, у оквиру којих се студенти на општим студијама опредељују за једна од светских региона или за подрегионални ниво, који опредељује целокупно школовање (Европу, Медитеран, Блиски исток....). Ово почетно опредељење одређује избор предмета који се вишим степенима школовања све више усмеравају на теме одабраног региона. Сличан је приступ има и Џонс Хопкинс по питању регионалног приступа, међутим, образовни систем САД-а се разликује по могућностима одабира примарне и секундарне специјализације, те се студенти охрабрују у томе да секундарна специјализација

Политика моћи и међународни односи у Источној Азији, Управљање кроз небезбедност: институције и проблеми у савременом безбедносном управљању, Национализам и етнички конфликт у Јужној Азији, Студије критичке безбедности, Ризик, опасност и непогоде, Северна Ирска: студија случаја етнонационалног конфликта и разрешења (Универзитет у Бристолу); Полиција и затвори у компаративној перспективи, Политичка економија дроге и рата против дроге, Суверенитет: историјска перспектива и савремени проблеми, Идеје о моћи (Џонс Хопкинс); Лична безбедност и социјална одговорност, Моћ и институције у светској политици, Увод у међународну безбедност, Политика и безбедност у постсовјетској Евроазији, Стратегијска мисао и предвиђања, Оружани сукоби у XXI веку, Сајбер безбедност, Критичка геополитика (МГИМО); Политички поредак у сусрету са насиљем, Насиље, штета, срам, Државна неутралност: од толеранције до nihilизма, Геополитика ренесансне Европе – ратови, конфликти и дипломатија XIII–XVII века (*Science Po*).

²⁵ Примери конкретних предмета су: Увод у међународну безбедност, Увод у теорију међународних односа, Компаративна политика (Цингхуа универзитет); Политички концепти, Савремена политичка теорија, Теорије међународних односа, Компаративна власт и политика: увод, Размишљати политички (Универзитет у Бристолу); Увод у глобалне студије, Проблеми међународног развоја (Џонс Хопкинс); Увод у међународне односе, Увод у политичке науке (МГИМО); Увод у политичке науке, Увод у социологију, Економија (*Science Po*).

буде у вези са одређеним регионом (интересантно је да то није случај за мастер студије стратешких студија, које то експлицитно одбацују).

Истицање значаја регионалног усмерења на свим универзитетима кроз општи предмет територијалних студија наговештава ограничење генералног приступа у разумевању конкретних појава и процеса у конкретним регионима и ствара услове да специфичан регионални приступ може произвести боље разумевање и експланацију уколико се појединци што пре усмере на одређени регион.²⁶ Територијалне студије саме по себи постоје као програми основних студија, при чему се за конкретне регионе одлучује даље на мастер студијама.

Економска димензија је саставни део студијских програма, чешће на мастер студијама, и веома често у директној вези са системом одбране и стратешким студијама.²⁷ Значај економске перспективе у политичким и стратешким односима између држава уобличено је и кроз изборне блокове, превасходно на Џонс Хопкинсу и *Science Po*, где економски предмети сачињавају изборни блок у оквиру кога је обавезно узети одређен број предмета. Поред регионалног приступа и истицања значаја економских предмета заједнички именованитељ свим плановима и програмима јесу и статистика, економетрије или квантитативне методологије.²⁸

Ниво основних студија не пружа превише увида у начине приступања стратешким студијама од стране страних високошколских установа због ширег захвата и своје фокусираности на основе друштвених и политичких наука. Као општи предмети, они успостављају темеље на које се могу надграђивати стратешке студије, док истовремено пружају увиде у поједине сегменте од интереса стратешких студија. Разлика јесте у степену флексибилности при одабиру изборних предмета, где универзитети у западним земљама имају

²⁶ Примери конкретних предмета су: Територијалне студије, Студије Јапана (Цингхуа универзитет); Политика моћи и међународни односи у Источној Азији, Политика субсахарске Африке, Политика ХИВ/СИДЕ у Африци и Национализам и етнички конфликт у јужној Азији (Универзитет у Бристолу); Урбано грађанство у Латинској Америци, Политика и поетика мобилности у Африци, Економско искуство земаља БРИК, Политика хаоса на Блиском истоку и надаље, Економски раст и развој у Источној Азији, Рана модерна Европа и шири свет (Џонс Хопкинс); Територијалне студије: Европа и Азија, Политика и безбедност у постсовјетској Евроазији (МГИМО); Дуж пута свиле, Актуелности у Оријенту и Медитерану, Културе и цивилизације Латинске Америке, Посткомунистичка транзиција: поређење Европе и Азије, Европска унија и Африка, Боко Харам: опасност за Африку?, Одбрана и безбедност у Азији и Трансатлантска стратегија: САД, ЕУ и будућност Запада (*Science Po*).

²⁷ Примери предмета су: Безбедност и економија (Цингхуа универзитет), Политичка економија дроге и рата против дроге (Џонс Хопкинс), и Економија политике и међународних односа (МГИМО).

²⁸ Примери предмета су: Основе статистике друштвених наука (Цингхуа универзитет), Принципи квантитативних друштвених наука (Универзитет у Бристолу), Статистика, Примењена статистика и увод у економетрију (МГИМО); Примењена математика, Квантитативне методе у друштвеним наукама, Квантитативне и математичке методе за друштвене науке, Статистика, Увод у статистику примењену на друштвене науке (*Science Po*).

флексибилнији приступ. Постојеће недостатке ови, али и слични факултети могу надоместити кроз међусобну сарадњу. МГИМО, Џонс Хопкинс и *Science Po* имају успостављену сарадњу и омогућавају својим студентима да годину проведу на неком од тих факултета. На *Science Po* то је чак и обавезно у трећој години, тако да се недостатак теоријског плурализма надопуњује институционалном сарадњом.

Опште правило и закључак на нивоу основних студија односи се на недостатке конкретних програма стратешких студија и значајније фокусирање на економска питања, регионални приступ и на квантитативне методе и статистичке технике.

КОМПАРАЦИЈА ПРОГРАМА МАСТЕР СТУДИЈА

За разлику од основних студија, мастер студије су знатно усредсређеније на питање стратешких студија, посебно у случају Џонс Хопкинс универзитета, који има мастер програм са конкретним бављењем стратешким студијама. За разлику од Џонс Хопкинс универзитета, остали програми нису експлицитно наведени као програми стратешких студија. Међутим, они у себи садрже бројне предмете који су у директној вези са овом облашћу.

На Џонс Хопкинс универзитету основу чини изучавање односа спољне политике и стратегије кроз велику или вишу стратегију (*grand strategy*). Сви програми имају усмерење ка спољној политици што имплицира и изучавање међународне политике у циљу разумевања суштине стратешких студија. Истовремено, програм мастер студија међународне безбедности *Science Po* садржи у обе године мастер студија изборни блок стратегије, упућујући на обавезно изучавање проблематике стратешких студија. Штавише, и остали изборни блокови, попут безбедности, конфликта, као и рата и међународног права такође садрже предмете од интереса за стратешке студије. *Science Po* обухвата широку област интересовања стратешких студија, од предмета Основе стратешке мисли, Студија критичне небезбедности до регионалног фокуса на Азију, постсовјетски простор, Африку и Европску унију.²⁹

²⁹ Реализују се следећи предмети: Компаративна стратегија, Стратегијско наслеђе XX века, Разумевање употребе силе у светској политици, Кризни менаџмент и колективна одбрана у међународном контексту, Узроци ратова, Употреба војне силе, Елаборација система оружаних снага, Команданти војски и демократија, Компаративне високе стратегије и светски поредак, Студије рата, Спровођење стратегије, као општијих тема, свакако не без значаја, *Science Po* нуди и алтернативније приступе и теме. Свакако да и даље задржава регионални фокус кроз предмете попут Одбрана и безбедност у Азији, Безбедносни проблеми у пост-Совјетским државама, Наркоцихадизам у Сахелу, Менаџмент безбедносних криза у Африци, Пакистан на раскршћу – опет, Спољна и безбедносна политика ЕУ: Генеза, еволуција, потенцијал и лимити, мастер студије нуде и допуну у значајнијем броју предмета критичког приступа попут Анализа значаја перцепције ризика у геополитици данашњице, Увод у студије критичке безбедности, Околина, конфликт и људска безбедност, Хумана безбедност, Род и (не)безбедност.

За разлику од претходно наведених програма, Универзитет у Бристолу нема значајна одступања у приступу мастер студијама у односу на основне студије, чак се и предмети присутни на основним студијама понављају на мастер студијама, што није пракса осталих универзитета. Универзитет у Бристолу уводи и родну димензију безбедности, окренуту ка феминистичком приступу, што представља одступање од осталих планова и програма.³⁰ Потребно је истаћи да ови предмети отварају могућност за развијање нових алтернативних приступа безбедности.

Цингхуа универзитет више је окренут међународним односима са бројним предметима који се баве питањима спољне политике, у оквиру који се налазе и садржаји од значаја за стратешке студије, као што су предмети Међународна стратегија и Контрола оружја и међународна безбедност.

Програм МГИМО-а балансира између међународне и спољне политике и стратешких студија, узимајући неопходне елементе од оба. Као што је наведено у поглављу о стратегији и стратешких студија, без међународних односа и геополитике, контекст стратешких студија се не може добити, те је веза између њих неопходна. Ово је највидљивије у предмету Савремена руска спољна политика и стратегија, која управо спаја ова два појма. Поред тога, МГИМО не приступа искључиво из војне перспективе стратешким студијама, што је видљиво кроз предмет Модерна економска стратегија Русије, а у складу је и са Бофровим приступом стратегији. Поред ових предмета значајни су још и Непролиферација оружја за масовно уништење и глобални проблеми, Глобална безбедност и модерни међународни сукоби и Стратегијски обавештајни рад.

Поред *Science Po* регионални приступ на мастер студијама задржан је и на другим универзитетима, то показује пример да се Блиски исток у теорији међународних односа изучава на Универзитету у Бристолу, као и Русија – Источна Азија, Савремени трендови на МГИМО, Ратови у Авганистану, Безбедносни изазови Африке: Оружане снаге, владавина и побуне на Џонс Хопкинс.

Као новина појављују се предмети из сајбер безбедности. Изузев Цингхуа универзитета и донекле Универзитета у Бристолу (постоји предмет Дигитална економија и друштво), сви програми садрже предмете који се односе на сајбер безбедност. То су предмети попут Информационе безбедности, Природе и карактеристика сајбер конфликта Приватни сектор и сајбер безбедност (Џонс Хопкинс); сајбер безбедност, Политика медија у дигиталној ери (МГИМО); и сајбер безбедност: операционални изазови и изазови политика, Терористи, шефови криминалних група и сајбер криминалци: Глобални безбедносни ризици Насилних недржавних актера (*Science Po*). Као природна последица увођења сајбер безбедности у наставне програме наметнула се потреба изучавање области која се односи на прикупљања и заштиту информација. Стога су се појавили и предмети: Тајни обавештајни рад у дигиталном добу, Обавештајни рад и

³⁰ Предмети: Род и безбедност, Род, мужевност(и) и међународни односи, Род и развој, Интерпретације рода, и Род, породица и миграције

тероризам (*Science Po*); Стратегијски обавештајни рад (МГИМО); Амерички обавештајни рад: улога праксе и утицај (Џонс Хопкинс).

Увођењем сајбер безбедности отвара се и четврта димензију рата са сви потенцијалним облицима прожимања кроз стратешке студије. Стога и спознаја стратегијских утицаја држава у међународним односима није могућа без изучавање четврте димензије простора. Ако копно, море, и ваздух, и њихов утицај на стратегијске интеракције представљају већ рађене, али никад завршене теме, космос је новина 21. века и захтева већи истраживачки фокус и значаја за Стратешке студије и међународне односе.

Новина је и војна индустрија као део економски пакета који је присутан на програмима и на основним студијама. Војна индустрија има најдиректнији контакт између економије и стратегије, али и развоја технологије која доминантно утиче не само на ратоводство, већ и на сегменте политичког одлучивања и понашања у међународној заједници. Она представља посебан ресурс, без кога ниједна држава није у могућности да развије довољан ниво стратегијског капацитета. Војна индустрија значајно утиче на националну безбедност и аутономију логистичког снабдевања државе и изградњу њене моћи. Поред наведенога производња наоружања и војне опреме има значајну улогу у међународној трговини и стварању зависности код мање развијених земаља. Предмети који се директно фокусирају на ово питање јесу са *Science Po*-а под називом Војна индустрија: Власт и однос с влашћу, Политичка економија војне индустрије.

Приступу планова и програма мастер студија анализираних у овом поглављу упућују на следеће закључке: Спољна политика држава, међународни односи, геополитика и безбедности представљају основу за разумевање стратешких студија и програмски се морају везати за основне студије. Уједно стратегијске интеракције држава одвијају се и у четвртој димензији простора, те у разматрање поред копна мора и ваздуха мора узети у обзир и космос. Тиме, разумевање специфичности ових простора и ограничења и могућности које пружају утичу на приступе кроз које се не само одвијају већ и развијају стратегијске интеракције. Разумевање таквих ограничења и могућности, које пружа геополитика, омогућавају потпуније разумевање и објашњење начина на који ће се ратови водити.

Надоградњом сајбер простора као специфичне равни или поља која у данашње флуидно и дигитално доба представља извор изазова, ризика и претњи, али и могућности за интеракције које се у одређеним околностима могу готово изједначити са стратегијским приступом. Не мање значајно, сајбер безбедност утиче на капацитете обавештајног рада. Потпуне, тачне и правовремене информације и њихов значај за стратегијске интеракције засигурно не представља новину у разматрањима с обзиром на то да је присутно још од Сун Цуа, међутим, флуидно дигитално доба данашњице захтева поновно разматрање приступања прикупљању и обради обавештајних података управо прилагођеним данашњици.

Као новина у изучавању стратешких студија на мастер студијама може се истаћи и постојање регионалног приступа. Специфичности одређених региона могу да истакну значај одређених генералних сегмената стратешких студија. Да би регионални приступ изучавања стратешких студија добио пун мандат нужно је на основним студијама створити услове да се општа знања о међународним односима, геополитици и безбедности усвоје на адекватном нивоу, који омогућава њихову трансмисију на регионални аспект. Поред наведеног, један број познатих истраживачких института прати област стратешких студија:

- Центар за стратешке и међународне студије – Сједињене Америчке Државе³¹,
- Кинески институт међународних студија, Народна Република Кина³²,
- Међународни институт за стратешке студије, Руска Федерација³³,
- Међународни институт за стратешке студије, Велика Британија³⁴,
- Немачки институт за међународне и безбедносне послове, Немачка³⁵,
- Аустралијски институт за стратегијску политику, Аустралија³⁶,
- Француски институт за међународне и стратешке послове, Република Француска³⁷,
- Институт за студије безбедности Европске уније, ЕУ/Француска³⁸,
- Стокхолмски институт за истраживања међународног мира, Краљевина Шведска³⁹.

СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Република Србија у својим високошколским програмима (укупно 2692) нуди могућност изучавања и области безбедности. Најопштије посматрано студијски програми који за тему имају безбедност (од безбедности, одбране, цивилне заштите, заштите на раду до заштите животне средине) постоје на факултетима и високим школама друштвено-хуманистичких, техничко-технолошких, природно-математичких и интердисциплинарних наука. Укупно је на факултетима на основним академским студијама акредитовано 38 студијских програма (укључујући и програме Војне академије), а на високим школама (академских и струковних студија) 26 студијских програма различитих профила.

³¹ Доступан на: <https://www.csis.org> (Приступљено: 15.8.2020.)

³² Доступан на: <http://www.ciiis.org.cn/english> (Приступљено: 15.8.2020.)

³³ Доступан на: <https://en.riss.ru> (Приступљено: 15.8.2020.)

³⁴ Доступан на: <https://www.iiss.org> (Приступљено: 15.8.2020.)

³⁵ Доступан на: <https://www.swp-berlin.org/en> (Приступљено: 15.8.2020.)

³⁶ Доступан на: <https://www.aspi.org.au> (Приступљено: 15.8.2020.)

³⁷ Доступан на: <http://www.iris-france.org/en> (Приступљено: 15.8.2020.)

³⁸ Доступан на: <https://www.iss.europa.eu> (Приступљено: 15.8.2020.)

³⁹ Доступан на: <https://www.sipri.org> (Приступљено: 15.8.2020.)

На мастер студијама на факултетима постоји 44 студијска програма, а на високим школама у форми специјалистичких струковних студија 20 студијских програма и 5 мастер академских или струковних студија. Докторске студије на факултетима егзистирају са 8 студијских програма, а у оквиру Високе школе академских студија – Криминалистичко-полицијска академија постоје и три студијска програма докторских студија.⁴⁰ Највећи број студијских програма техничко-технолошких факултета и природно-математичког факултета не бави се изучавањем стратешких студија и доминантно се односи на заштиту животне средине, ванредне ситуације, заштиту на раду, војно-индустријско инжењерство, унутрашње послове и криминалитет. Тема стратешких студија у оквиру свих нивоа школовања најпријемчивија је Факултету безбедности због њеног мултидисциплинарног карактера и структуре наставних планова и програма факултета.

Уважавајући наведене дилеме око наставних програма анализираних страних универзитета, као и стварну потребу развоја стратешких студија на Факултету безбедности, образована је Катедра стратешких и одбрамбених студија. У формулисању нове структуре предмета и наставних садржаја Катедре пошло се од постојећег предмета на основним академским студијама у којим се изучавају кључне области за стратешке студије. Предмети попут *Политички систем, Увод у студије безбедности, Међународни односи и Основи геополитике* омогућавају разумевање ширег оквира неопходног за стратешке студије.⁴¹ Овим се задржавају неопходне политиколошке основе, али се истиче и безбедносни аспект, који је подједнако важан за стратешке студије. Надоградња безбедносног аспекта остварена је увођењем у Наставни план и програм за 2020/2021. годину, у надлежности Катедре стратешких и одбрамбених студија, једног броја изборних предмета које се детаљније фокусирају на стратешке студије. То се пре свега односи на: *Стратегију и одбрану, Стратегију и технологију, Геополитику региона и Рат и цивилизацију*. Наслањајући се на веома широк студијски програм мастер академских студија – Студија наука безбедности⁴², у коме се посебна изборна група односи на стратешку безбедност, на докторским академским студијама – Студија наука безбедности, уведени су предмети: *Стратегија, одбрана и савремени ратови и Геополитика великих сила и стратешка безбедност малих држава*.⁴³ Увођењем нових предмета који се доминантно баве стратешком мисли студентима свих нивоа студија се нуде садржаји који треба да омогуће упознавање са теоријом и праксом стратегије, као видом војно-политичке

⁴⁰ Доступан на: <https://www.nat.rs/ishodi-akreditacije-i-spk> (Приступљено: 15.8.2020.)

⁴¹ Доступан на: <https://fb.bg.ac.rs/studije/oas/studije-nauka-bezbednosti-novi-studijski-program> (Приступљено: 15.8.2020.)

⁴² МАС – Студије наука безбедности покривају обалст стратешких студија, националне безбедности, корпоративне безбедности и еколошке безбедности.. Доступно на: <https://fb.bg.ac.rs/studije/master-studije/studije-nauka-bezbednosti/>

⁴³ Доступно на: <https://fb.bg.ac.rs/studije/doktorske-akademske-studije/doktorske-studije> (Приступљено: 15.8.2020.)

артикулације расположивих ресурса са задатим циљевима, историјским развојем стратегије и стратешког мишљења, као и практичним аспектима стратегијског и одбрамбеног планирања, развојем модерног ратоводства и утицајем технологије на савремено вођење рата. Сви наведени предмети имају своје упориште на светски признатим универзитетима.

Структура студија која је најчешћа на факултетима где се изучава наведена област реализује се у моделу 3+2, а на Факултету безбедности 4+1. Разлика између 4+1 и 3+2 приступа односу између основних и мастер студија такође не представља проблем за Факултет безбедности. Начин реализације наставе Факултета безбедности суштински одражава специфичан модел приступа основном и мастер образовању које превазилази 3+2 или 4+1 формулу, полазећи од чињенице да прве две године основног академског образовања дају широки обухват базичних научних дисциплина које су од значаја за проучавање безбедности, као и увођење у студије безбедности. Ово надомешћује постојеће приступе из следећих разлога: а) приступ безбедности захтева познавање основа из широког спектра дисциплина да би студенти добили свеобухватније разумевање места, значаја али и међуповезаности различитих начина угрожавања државе, друштва и појединаца, а не само политичких наука; б) полагање од широког спектра дисциплина омогућава студентима да боље идентификују сфере сопственог интересовања у којем би се даље усавршавали; и в) омогућавају студентима „шири поглед“, могућност креативнијег приступања безбедносној и уже стратегијској проблематици, превазилазећи ограничења уског погледа изазваног усавршавањем искључиво у једној дисциплини.

Друге две године студија основног академског образовања дају уже образовање у конкретном сегменту студија безбедности, фокусирајући се на конкретан сектор студија безбедности који представља надградњу над основама стеченим у прве две године. Кроз овакву надоградњу омогућава се студентима да се определе за сферу сопственог интересовања без бојазни да ће специјализација трпети од уског погледа због базичних знања стечених у прве две године. Тиме, уместо трогодишњег основног образовања, на основу којег се тек на мастеру усмерава на студије безбедности, основно образовање од почетка усмерава на студије безбедности и кроз базичне дисциплине. Отуда, додатна година образовања између 3+2 модела и модела основних студија на Факултету безбедности се суштински изједначава јер у оквиру 60 ЕСПБ додатне године 3+2 модела се могу урачунати они предмети који нису од интереса за студије безбедности.

Једногодишњи мастер програм омогућава, на трагу тога, још уже усмерење, производећи специјалисте за одређене области, који већ поседују уже знање у оквиру студија безбедности. Представљајући континуитет у односу на трећу и четврту годину академског образовања, субспецијалност. Значајан искорак јесте, већ поменуто, увођење изборне групе на МАС – Стратешка безбедност, што подстиче даља промишљања да је паралелно са предметима који преносе знања рационално и увести предмета који доприносе развијању вештине попут: Анализа спољне политике (Универзитет у Бристолу); Доношење политика животне средине и анализа политика, Анализа одбране, Анализа ризика и

моделовање (Џонс Хопкинс); Анализа међународних ситуација (МГИМО); Анализа значаја перцепције ризика у геополитици данашњице, Супротстављање кризи: алати за анализу и комуникацију (*Science Po*); као и увођење додатног броја методолошких предметима на свим нивоима као предуслов за усвајање предмета вештина.

ЗАКЉУЧАК

Једно од питања које се провлачи од завршетка Хладног рата односило се на будућност стратешких студија и њено формирање као засебне академске области. Можда најбољи одговор дали су Изабела Дејвестон и Џејмс Ворел (*Isabelle Duyvesteyn & James E. Worrally*) у закључку свога рада „Глобалне стратешке студије: манифест“ (*Global strategic studies: a manifesto*): „Пре око 20 година Ричард Бетс је у прегледном чланку поставио питање „да ли стратешке студије треба да преживе?“⁴⁴ Његов одговор тада је био јасан – да. Данас тврдимо да стратешке студије заиста имају светлу будућност ако ове изазове схватимо озбиљно и видимо их као подстицај и инспирацију за окупљање заједнице научника са новим фокусом. Радујемо се конструктивној расправи којој је овај манифест намењен, да изазове и поздрави идеје о томе како се поље може оживети и како стратешке студије могу постати заиста глобалне“.⁴⁵

Да би се та идеја остварила потребно је на универзитетима и факултетима, а посебно на оним које у својој матичности имају мултидисциплинарне програме, развијати, смерове и предметне садржаје везане за област стратешких студија.

Актуелни тренутак и стање планова и програма усмерених на стратешке студије високошколских установа из Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Европске уније (Француска), Руске Федерације и Народне Републике Кине производи следеће генералне закључке: Стратешке студије не представљају фокус изучавања на основним студијама, најчешће посматрани као субдисциплина политичких наука и међународних односа; На мастер студијама постоји значајније усмерење ка стратешким студијама, али уз постојање мањег броја програма који се експлицитно називају Стратешким студијама; Између „Истока“ и „Запада“ постоји разлика у приступу образовању по питању флексибилности плана и програма на студијама. „Западни“ приступ омогућава већу флексибилност у одабиру предмета док је „источни“ приступ ригиднији по овом питању. Велики број наставних планова и програма имају снажну регионалну димензију, фокусирајући се на стратешке студија у конкретним регионалним оквирима. Сви планови и програми у себи садрже значајан скуп економских предмета и квантитативних метода научног истраживања наглашавајући њихов значај за стратешке студије. Између страних

⁴⁴ Richard K. Betts, „Should Strategic Studies Survive?“, *World Politics*, Vol. 50, No. 1, 1997, pp. 7–33.

⁴⁵ Isabelle Duyvesteyn & James E. Worrall, „Global strategic studies: a manifesto“, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 40, N. 3, 2017, p. 355.

високошколских установа, са посебним акцентом на *Science Po*, Џонс Хопкинс и МГИМО, постоји развијена институционална сарадња и размена. Тиме су ове установе у могућности да својим студентима понуде стицање знања која превазилазе план и програм матичне институције. Овим се омогућава да се тематика стратешких студија, коју је готово немогуће заокружити и детаљно изучавати у оквиру једног програма, надопуњује студентском разменом.

Почетни искораци, учињени на Факултету безбедности, око уобличавања предмета и наставних садржаја усмерених на стратешке студије дају добру основу за едукацију студената усмерену пре свега на развој: свести о значају стратегијске културе; способности препознавања узрока рата и услова мира; вештине сагледавања односа и утицаја политике, међународних односа и безбедносних студија на стратегију; умеће препознавања савремених проблема стратешких студија у контексту савремених безбедносних изазова; праксе формулисања, израде и имплементације стратегија, стратешких планова и доктрина. Посебно је потребно код студената створити претпоставке за усвајање и надоградњу постојећих теорија; предуслове за критичко промишљање, као и могућност сагледавања будућег развоја ове дисциплине.

Мишљења сам да Факултет безбедности треба да тежи даљем развоју свог 4+1 модела кроз увећање броја изборних модула на трећој и четвртој години студија, кроз које ће дати шира сазнања из сегмента проучавања стратешких студија. Кроз овакав приступ Факултет безбедности може задржати сопствену специфичност, која му даје компаративну предност у односу на остале факултете. Истовремено у складу са постојећим ресурсима Факултет безбедности треба да тежи увећању броја мастер програма која би представљала стратешке студије, пратећи изборне модуле на трећој и четвртој години.

Поред наведеног, полазећи од анализе планова и програма Универзитета у иностранству, потребно је у активностима на изради нових наставних планова и програма подићи ниво флексибилности одабира предмета са годинама студија, увести регионално усмерења кроз увођење одређених аспеката регионалних/територијалних студија, инклузију одређених аспеката економије и увођења економских предмета који би пратили динамику 4+1 модела и оснажење предмета аналитичких вештина.

БИБЛИОГРАФИЈА

Књиге и чланци:

1. Ayson, Robert, *Old wine in new bottles? The continued relevance of Cold War strategic concepts*. In: Glenn, Russell W. *New Directions in Strategic Thinking: ANU Strategic & Defence Studies Centre's Golden Anniversary Conference*, ANU Press, 2018.
2. Bernard Brodie, "Strategy as a Science", *A Quarterly Journal of International Relations*, July 2019, pp. 467–488.

3. Buzan, Barry, *An Introduction to Strategic Studies – Military Tehnology & International Relations*, Macmillan for International Institute Strategic Studies, London, 1987.
4. Бофр, Андре, *Увод у стратегију*, Војноиздавачки завод, Београд, 1968.
5. Владимир Ајзенхамер, *Стратешке студије од војних наука до студија безбедности*, у зборнику: Владимир Н. Цветковић, „Науке безбедности – врсте и облици“, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, 2020.
6. Isabelle Duyvesteyn & James E. Worrall, *Global strategic studies: a manifesto*, *Journal of Strategic Studies*, 2017, Vol. 40, No. 3, pp. 347–357.
7. Colin S. Gray, *The Practice of Strategy*, In: John Baylis, James J. Wirtz, Colin S. Gray, *“Strategy in the Contemporary Word”*, Oxford University Press, 2019.
8. Colin Gray, *Strategy and Defence Planning*, Oxford University Press, Oxford, 2016
9. Colin Gray, *Strategy and Politics*, Routledge, London and New York, 2016.
10. John Baylis, James J. Wirtz, *Introduction Strategy in Contemporary World*, in John Baylis, James J. Wirtz, and Colin S. Gray, *“Strategy in the Contemporary Word”*, Oxford University Press, 2018.
11. Јефтић Зоран, Младеновић Мирослав, Роквић Вања, *Основе цивилно-војних односа*, Универзитет у Београду Факултет безбедности, Београд, 2014.
12. John Baylis, James J. Wirtz, and Colin S. Gray, *Strategy in the Contemporary Word*, Oxford University Press, 2019.
13. Lawrence Freedman, *Strategy A History*, Oxford University Press, Oxford, 2013.
14. Betts, Richard K., *“Should Strategic Studies Survive?”*, *World Politics*, 1997, Vol. 50, No. 1, pp. 7–33.
15. Walt, Stephen M., *“The Renaissance of Security Studies”*, *International Studies Quarterly*, 1991, Vol. 35, No. 2. pp. 211–239.

Интернет извори:

1. http://www.vs.rs/sr_lat/o-vojsci/opste/misije-i-zadaci (Приступљено: 15.8.2020.)
2. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=think_tanks (Приступљено: 15.8.2020.)
3. <https://www.daad.de/en> (Приступљено: 15.8.2020.)
4. www.findamasters.com (Приступљено: 15.8.2020.)
5. <https://www.heysuccess.com> (Приступљено: 15.8.2020.)
6. <https://westpoint.edu/military/department-of-military-instruction/defense-and-strategic-studies> (Приступљено: 15.8.2020.)
7. <https://www.nat.rs/ishodi-akreditacije-i-spk> (Приступљено: 15.8.2020.)
8. <https://fb.bg.ac.rs/studije/oas/studije-nauka-bezbednosti-novi-studijski-program> (Приступљено: 15.8.2020.)
9. <https://fb.bg.ac.rs/studije/master-studije/studije-nauka-bezbednosti> (Приступљено: 15.8.2020.)
10. <https://fb.bg.ac.rs/studije/doktorske-akademske-studije/doktorske-studije> (Приступљено: 15.8.2020.)
11. <https://www.csis.org> (Приступљено: 15.8.2020.)
12. <http://www.ciis.org.cn/english> (Приступљено: 15.8.2020.)
13. <https://en.riss.ru> (Приступљено: 15.8.2020.)
14. <https://www.iiss.org> (Приступљено: 15.8.2020.)

15. <https://www.swp-berlin.org/en> (Приступљено: 15.8.2020.)
16. <https://www.aspi.org.au> (Приступљено: 15.8.2020.)
17. <https://www.iss.europa.eu> (Приступљено: 15.8.2020.)
18. <https://www.sipri.org> (Приступљено: 15.8.2020.)

EDUCATION AS A PREREQUISITE FOR SUCCESSFUL DEVELOPMENT OF STRATEGIC STUDIES

As an integral part of political science, international relations, or more specifically security studies, strategic studies can be understood as a link between military means and political goals. In theory and practice, this implies an interdisciplinary approach to study, starting with politics, economics, sociology, psychology, technology, geospace to power structure and tactics. Strategic thinking and the strategy itself are needed not only for state decision makers, military leaders, holders of power in large corporations, but also for everyday life and problem solving and achieving certain goals that we declare strategic and that do not have a routine character. We invoke strategy whenever the path for achieving a goal is not easy and when an efficient and effective approach and order in procedures and procedures is required. Strategic decision-making is always presented to people of the greatest power and who are far more important than those who offer only advice or are in charge of implementation. For all of them, the complexity of the phenomenon, a large number of factors that need to be taken into account in order to raise the level of chances to achieve the goal, imposes the need for adequate education of strategic studies, from consulting a large number of publications to study programs at all levels of academic education. The paper will deal with the issue of education as a prerequisite for the development of strategic thought and skills as well as the presentation of the development of study programs and practice of study curricula of Strategic Studies in the EHEA countries. Drawing upon the importance of studying strategic studies at all levels of academic education, the paper will start from the basic assumption that study programs, which refer to Strategic Studies, are not sufficiently present in basic academic studies in terms of content and scope. The result of this paper should indicate the need to consider the new security agenda and strategy, and consequently the introduction of modern program contents of strategic studies intended for future civilian and military experts as well as strategic decision makers.

Keywords: strategic studies, education strategy, study programs

РАТОВИ 21. ВЕКА И КЛАСИЧНА СТРАТЕГИЈСКА МИСАО

проф. др Станислав Стојановић¹

Апстракт

Драматичне промене које се одвијају у теорији и пракси савремених оружаних сукоба, посебно њихова комплексност и широк спектар манифестовања и њихов све израженији асиметрични, хибридни и мрежноцентрични карактер, сугеришу да је реч о новим ратовима, различитим од свих ранијих. Најрадикалнији изрази трансформације рата који су иницирани променама постиндустријске реалности представља идеја мреже која почива на коеволуцији информационах технологија, економије, пословних процеса и организације. Мрежноцентрична парадигма је примарно усмерена на експлоатацију домета технолошке супериорности, она измешта средиште савремених оружаних сукоба изван физичког домена, а функционисање борбених састава постаје засновано на принципима брзине и самосинхронизације, који омогућавају да се види, оријентише и делује пре противника. Истовремено, асиметричност као најзначајнија обележје промена политичког, економског и социјалног миљеа живота савремених људи, представља и парадигматско обележје савременог безбедносног окружења и оружаних сукоба који се данас воде. Све израженији асоцијалан контекст глобалних процеса, пре свега њихов наглашен транснационални карактер, чини социјални оквир појаве снажних и непредвидивих асиметричних угрожавања безбедности савремених друштава. Наравно, континуитет реалполитичких образаца у међународној политици и отворено геополитичко надметање, а још чешће прикривено деловање најмоћнијих држава света, као и других недржавних актера, интензивирали су појаву хибридних оружаних сукоба, чија збуњујућа физиономија на нови начин потенцира синергијски приступ у интеграцији свих инструмената државне моћи, стављајући у први план невојне и нерегуларне садржаје. Ова специфична, садржајно и методски неухватљива врста ратова, посебно када је реч о мотивима, циљевима и начинима деловања, упућује на њихову утемељеност на својственом стратешком приступу, стављајући на озбиљна искушења класичну стратегијску мисао и праксу вођења рата. Актуелизована су бројна питања о суштини ратова и начинима на које се они воде, доводећи у питање одрживост неких од носећих постулата класичне

¹ Ванредни професор, Универзитет одбране, Институт за стратегијска истраживања. Е-пошта: stanislav.stojanovic@mod.gov.rs

стратегијске мисли и Калузевца као једног од њених најзначајнијих утемељивача. Не спорећи да су ратови 21. века по многим својим обележјима аутентични, полазно теоријско становиште аутора овог рада јесте да је класична стратегијска мисао и даље релевантна и валидна теорија и да је незаобилазна у креирању стратешких способности савремених цивилних лидера и војних стратега.

Кључне речи: нови ратови, мрежноцентрични рат, асиметрични рат, класична стратегија

УВОД

Тешко је оспорити чињеницу да живимо у времену када су најзначајнији аспекти безбедности стављени на озбиљна искушења, а савремени свет квалификује се као опасан и непредвидив. Бројни и наглашени деконструктивни глобални процеси радикализовали су стратегијско окружење, заостривши бројне цивилизацијске, идентитетске, идеолошке и геополитичке искључивости и анимозитете. Тако профилисани процеси су критично повећали елементе неизвесности и конфликтности у свету. Показало се да нова цивилизација у многим аспектима није избегла опасности застрашујућих неједнакости, геополитичких надметања и идеолошке искључивости². Такве околности одлучујуће утичу на чињеницу да ратови и даље врло значајно обликују токове међународне политике.

Друга половина двадесетог, а посебно почетак двадесет првог века, представљају периоде револуционарних промена реалности савременог света. Изузетни технолошки продори отворили су просторе за радикално нове садржаје социјалног живота људи, мењајући из основа обрасце њихове индивидуалне и колективне егзистенције. Истовремено, технолошки прогрес је драматично реконфигурисао форму и садржаје савремених оружаних сукоба.

Снажна трансформација савремених оружаних сукоба допринела је томе да се они тешко могу упоредити са раније вођеним оружаним сукобима у политичкој историји света. Управо зато се у стручној и академској јавности појавио велики број различитих термина којим се именују савремени оружани сукоби, попут: постмодерни, постнационални, ирегуларни, асиметрични, хибридни, прокси, нетројствени рат. Све то је покренуло бројне расправе о томе колико су и у којој мери савремени глобални процеси изменили природу рата и да ли су и даље одрживи неки од носећих постулата класичне стратегијске мисли.

² Станислав Стојановић, Ксенија Ђуерић Атанасијевскинас, „Дефицити и ограничења глобалног управљања“, *Српска политичка мисао*, Београд, 2/2016.

ТРАНСФОРМАЦИЈА РАТА

Рат је одувек био одраз свога времена са свим својим посебностима и увек је носио обележја датог временског раздобља. Особеност политичких, економских и културолошких односа, нарочито технолошки домети четврте технолошке револуције су фактори који су одлучујуће утицали на форму и садржаје савремених оружаних сукоба.

Наглашена амбивалентност глобалних процеса, посебно наметљиво промовисање једног политичког, економског и, надасве, културолошког обрасца, оспорили су идеју о глобалном зближавању света, чиме је креиран глобални миље у коме су идентитетска и друга одређења добила примат. Последице тога били су радикализацаја анамиозитета и мноштво врло различитих оружаних сукоба који су показивали дотле незабележену особеност. Покренуте су дебате и теоријске расправе о аутентичној природи оружаних сукоба у постиндустријском друштву, посебно ако је очигледно да рат као борба на бојном пољу, рат као масовни и одлучујући догађај у међународном спору, све мање постоји.³

Питања рата која се тичу његових актера, услова, узрока, циљева и њихових концепта јесу питања чије разматрање обезбеђује у садржајном смислу суштинске одговоре о карактеру и најзначајнијим одређењима рата. Другим речима, одговори на питања ко води рат, зашто се он води, због чега се води, и о начинима на који се он води, омогућавају сагледавање тога шта су и у коликој мери ново донели ратови 21. века.⁴ Заправо, одговори на та питања треба да потврде да ли је асиметричност, као концепт који је актуелизовао стратешке мањкавости моћних конвенционалних армија са бројчано далеко инфериорнијим противницима, поред хибридности, која је проширила спектар сукоба, и мрежноцентричности, која симболизује највише домете технолошке супериорности, представљају нове ратове.

Више него икада, рат постмодерног доба је одраз друштвених, пре свега економских односа, као и фасцинантних домета четврте технолошке револуције. Технолошки прогрес је све параметре ратовања – брзину, домет и прецизност – довео до крајњих граница. Јасно је да примена нових технолошких открића има прворазредно место у обликовању савремених оружаних сукоба и да технологија представља важну претпоставку унапређења способности оружаних састава.⁵ Напредне информационе и друге технологије револуционишу војну делатност, борбени простор и стратегијско окружење.

Информатизација, интелигентизација, паметно оружје, аутономни борбени системи и роботи, који све значајније мењају праве војнике, беспилотне летилице

³ Ruper Smith, *The Utility of Force The Art of War in the Modern World*, A. Konpf Book, New York, 2007, p13.

⁴ Мартин Ван Кревелд, *Трансформација рата*, ЈП, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2010, стр 11.

⁵ Leonid Savin, *Koučing ratovanja*, Beograd, 2019.

са најразличитијим перформансама и конфигурацијама, укључујући и микролетелице, чине преовлађујуће трендове који реконфигуришу савремене војске и начине њихове борбене употребе, ширећи домен конфликта сукобљених страна у сајбер-простор и космос.⁶ Наравно, у контексту будућности анализирају се пројекције војника будућности и место бионанотехнологије, неуропротеза, специјалне исхране војника, компјутерских игрица и виртуелних симулатора борбених операција.

На делу су бројне стратегијске, концептуалне и структурне промене у ОС, пре свега модернизација војне опреме и борбених система, модернизовање организације снага. Оперативни концепти у фокусу имају интегрисаност и милтидимензионалност употребе оружаних снага у условима константног надметања и брзих промена. Јасно је да савремене оружане снаге све чешће представљају мешавину посадних, беспосадних и аутономних борбених система. Истовремено, потпуно обједињавање свих нивоа ОС – стратешког, оперативног и тактичког – у једну целину са осталим друштвеним структурама претпоставка је успеха у савременим оружаним сукобима, модернизацији опреме и организацији снага.

Рат као међудржавни сукоб је изгубио на значају јер насиље све више практикују актери који не долазе из државних оквира, што нарушава монопол државе у демонстрирању силе као суштинском одређењу државе. Држава је изгубила ексклузивитет вођења рата. Децентрализација способности за организовано насиље и мноштво нових недржавних актера и експлозивни потенцијал политичких и идентитетских мотива за провоцирање сукоба.

Истовремено, рат, а посебно онај конвенционални, све више постаје неефикасан као инструмент политике, изазивајући фрустрирајућа осећања о застарелости класичне војне силе. Конвенционална војна сила не показује пуну делотворност и често је очитана неефикасност. Данас највећа моћ није истовремено и најбоља стратегија, а квантум војне моћи није оно што доводи до победе или крајњег циља у рату. Проблематизована је класична дефиниција војне победе, а улога невојних садржаја на крајњи исход рата поприма сасвим нове димензије. Ратови показују тенденцију ка неборбеним операцијама а савремени центар гравитације ближи је критичним способностима.

У свеобухватном карактеру рата војна средства све ређе су решавајући садржаји и често су само додатак широком списку невојних метода и инструмената који се практикују у достизању пројектованих ратних циљева. Јасно је да у постмодерним ратовима, употреба физичког насиља губи примат у односу на употребу менталног. На овакав закључак недвосмислено наводе мишљења појединих теоретичара и аналитичара рата који уочавају да је примена физичке силе није пресудна у савременим сукобима, и сматрају да њена употреба често није ни нужна.

⁶ Видети више у: Srđan T.Korać, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, IMPP, Beograd, 2019.

Синергијски приступ афирмацији војне моћи указују на пораст компоненти на којима се темељи савремено ратовање. Управо зато модел савременог ратовања нужно обухвата политичке, економске, правне, етничке, верске, социјалне и технолошке компоненте, а разумевање свих ових фактора и природе њихових међусобних односа могу бити основа за предност у будућим сукобима.

Постоји снажно уверење да технолошки развој подстиче пацификацију средстава за вођење рата, апострофирајући креативност као основ успеха у рату, што значи да су победе и порази рођени у уму. Отуда, постмодерни концепт рата фокусиран је на људски ум, па ако желите да непријатељеву вољу уништите кинетичком енергијом Клаузевичеве војне силе, осуђени сте на неуспех. Наиме, јавила су се мишљења да је будућност рата усмерена на вођење сукоба ка субординацији противника без насиља, што је и најзахтевнија врста рата, она која позива на његов најкреативнији модел. Зато је когнитивни домен све значајнији елемент у комплексној структури нових оружаних снага, концепцији и технологији.

У корпус оваквих револуционарних мишљења може се сврстати и оно према коме технолошки развој доводи до пацификације средстава вођења рата и да ће се у будућности водити ратови попут тзв. мрежних ратова, који неће садржати физичко већ ментално насиље у имагинарној, информационој димензији.

АСИМЕТРИЧНИ, МРЕЖНИ И ХИБРИДНИ РАТОВИ

Радикална промена најзначајнијих детерминанти политичког, економског и социјалног живота савремених људи у 21. веку, фасцинантни технолошки напредак и амбивалентни глобални процеси, подстакли су појаву нових форми оружаних сукоба који на значајно нови начин угрожавају безбедност савремених друштава. Очигледно је да се актуелни оружани сукоби не одвијају у чистом облику, већ су мешовити или хибридни. У сукобима егзистирају механика метка, термодинамика експлозија, кибернетика, комуникација и компјутерске технологије.

Измењене друштвене околности, као и спорне способности националних држава да ефикасно штите националне интересе, отвориле су просторе за „демократизацију насиља“ и појаву нових, нетрадиционалних асиметричних форми и актера угрожавања безбедности. Садржај, појавни облици и све мање предвидиви донети асиметричних угрожавања представљају једно од главних обележја процеса који угрожавају савремена друштва. Њихова разноврсност у погледу организованости, циљева, мотива и метода деловања потврђује став да је реч о специфичном стратешком приступу који одрживост темељи на начелима асиметрије. Тако су транснационална динамика постнационалног друштва и наглашена асоцијална природа глобалних процеса учинили да екстремизам, тероризам и организовани криминал, који своју одрживост темеље на начелима симетрије, постану мора савременог света.

Асиметрија снага, стратегије, морала, софистицирана војна опрема и нехијерархијска организација, као и дисолутивни потенцијал асиметричних угрожавања, редефинишу носеће постулате безбедности, ширећи осећај глобалне

небезбедности. Актери асиметричних угрожавања безбедности дискредитују дуго чувани примат државе као најдоминантнијег, а у одређеним временским епохама и јединог актера безбедности, и својим наглашеним асиметричним обележјима представљају тешко решиву енигму за безбедност савремених друштава. Својим ефектима на глобални пораст небезбедности и несигурности, као и снажним усложњавањем геополитичких надметања кључних актера у савременој међународној политици, носиоци асиметрије наметнули су бројне дилеме у вези са примереношћу традиционалних стратешких приступи као оквира у изналагању одговора на асиметрично угрожавање безбедности.⁷

Темељећи своју аутентичност и домете на достигнућима информационих технологија, концепт мреже представља једну од најутицајнијих идеја преобликовања друштава у новом миленијуму. Мрежно друштво, које је све значајније почива на нехијерархијским мрежним премисама, умногоме представља предзнак новог, постмодерног друштвеног концепта, укључујући и оружане сукобе и ратове. Идеја мрежа постаје модел трансформације конвенционалних оружаних сукоба, у којима је војна сила оличење физичке силе и кинетичке енергије, смештајући конфликт у физичку, информациону, когнитивну и социјалну сферу. Фокусираност на предности софистициране високе технологије мрежни приступ креира нове димензије надметања, виртуелизује борбени простор и истовремено повећава ватрену моћ, брзину и прецизност деловања, али и увид у реалну ситуацију и командовање у реалном времену.

Мрежноцентрични контекст оружаних сукоба снажно оспорава Њутнову линирану логику на којој Клаузевиц заснива своје учење о рату. Мрежни рат превазилази оквири Клаузевицеве мисли тако што тежиште са физичке надмоћи премешта у сферу дуготрајне контроле у информационој, когнитивној и социјалној сфери. Мрежноцентрични рат је утемељен на новој парадигми економије, чиме се потврђује теза Тофлерових, да начин производње одређује начине ратовања⁸. Тако се рат манифестује као облик конкуренције, па војна делатност и функционисање борбених састава следе принципе бизниса и економије, посебно када је реч о концепту брзине и самосинхронизације, који се сматрају за носеће принципе мрежноцентричног приступа. Теорија пет прстенова, као и петља ООДА, као важни оквир револуције војне делатности, такође следе мрежноцентричну парадигму и примарно су усмерени на домете технолошке супериорности као платформе – видети, оријентисати се, одлучити и деловати пре противника.

Посебну пажњу завређују размишљања у којима се проблематизује традиционална хијерархијска организације оружаних снага и актуелизује значај

⁷ Станислав Стојановић, Вељко Благојевић, Милован Суботић, Бранислав Милосављевић и Милош Миленковић, *Асиметрично угрожавање безбедности на примеру Југоисточне Европе*, Медија Центар, Београд, 2019.

⁸ Алвин и Хајди Тофлер, *Рат и анти рат*, ПАИДЕА, Београд, 1998.

хаордичног приступа војној организацији, имајући у виду да хијерархија и контрола ограничавају простор аутономије, слободе и вредности појединца, као основ флексибилност и адаптација оружаних снага у променљивом окружењу рата.⁹

Трансформација гломазних и релативно статичних војних снага у мање, флексибилне, модуларне и мобилне снаге, уз коришћење престижа техничко-технолошких могућности структура. Информациона супериорност је у функцији потпуне доминације на борбеном простору, а доктринарне и организационе трансформације су функције пуне експлоатације оружја заснованог на информационим технологијама. Иновативна примена нових технологија у комбинацији са променама војних доктрина фундаментално мења карактер и технологију извођења војних операција. У том смислу, мрежноцентрично ратовање је један од кључева трансформације војне делатности.

Мрежни ратови су постмасовни ратови, у њима количина физичке силе губи значај. Циљ мрежног рата није победа противника у директном сукобу, то је тек мали фрагмент мрежног рата, већ успостављање и одржавање контроле. Другим речима, само оружје више не решава рат, већ настојање да се успостави сопствена мрежа и да се продре у друге мрежне просторе. Мрежни рат превазилази оквири Клаузевицеве мисли тако што тежиште са физичке надмоћи премешта у сферу дуготрајне контроле у информационој, когнитивној и социјалној сфери. Отуда, мрежноцентрични концепт рата фокусиран је на људски ум, па ако желите да непријатељеву вољу уништите кинетичком енергијом Клаузевицеве војне силе, осуђени сте на неуспех. Будућност рата је усмерена на вођење рата ка субординацији противника без насиља, што је и најзахтевнија врста рата која позива на најкреативнији модел рата. Зато је когнитивни домен основни елемент у комплексној структури нових оружаних снага, концепцији и технологији. Подривање монопола државе, информациона контрола, индоктринација учесника и хуманитарне интервенције представљају важне обрасце организационог, доктринарног, социјалног и технолошког нивоа мрежног ратовања.

Комплексна динамика односа у међународној политици, посебно асиметричност, као најзначајније обележје промене глобалног социјалног миљеа, отворено геостратегијско надметање и, још чешће, прикривено деловање сукобљених актера, посебно неделетворност чисте војне силе, представљају оквир настајања збуњујуће хибридне физиономије оружаних сукоба.¹⁰

Термин *хибридно* задобија глобалну пажњу у политичким и медијским круговима са почетком кризе у Украјини као упозорење да је западни стил ратовања постао некомпатибилан и фундаментално неусаглашен са реалношћу. Реч је о концепту који је у неким сегментима нејасан и конфузан и са ограниченом аналитичком вредношћу. Концепт у појмовном смислу не нуди ништа револуционарно ново,

⁹ Leonid Savin, *исто*.

¹⁰ Erik Reichborn-Kjennerud, Patrick Cullen, «What is Hybrid Warfare?», *Policy Brief, 1 /2016*

посебно ако се зна да хибридна прати одувек праксу вођења ратова. Међутим, нове су технолошке могућности које таквом концепту дају друге димензије, чинећи од њега све заступљенији модел практиковања војних активности на нетрадиционалан начин, у комбинацији са осталим невојним садржајима иза којих стоји држава. Наравно, то не значи да хибридно ратовање не користе и други актери, који представљају недржавне учеснике и слабију страну у сукобу.

Хибридна се односи на комбиновану примену конвенционалних и неконвенционалних војних и невојних метода и ирегуларних форми, при чему је нагласак на невојним средствима субверзивне природе, а коришћење војних ефектива је тајно и уздржано. Конвертовањем рата у хибридни рат минимизује се улога оружане борбе тако да она постаје само један од садржаја рата, отварајући просторе ка отежаном разликовању мира и рата. У основи, овај концепт подразумева комбиновану примену конвенционалних и неконвенционалних метода ратовања, унутра кога су неконвенционалне методе заступљеније. Концепт укључује ангажовање војних и невојних средстава државне моћи ради постизања циљева, при чему се стратешки ефекти примарно очекују од примене невојних инструмената. Наравно, спорни етички и нормативни аспект ангажовања снага не могу да буду раздвојени од мултиваријантног концепта хибридног рата.

Хибридни ратови чине да потенцијалну будућност стварају мултимодални ратови у оквиру којих сукобљене стране ангажују различита капацитете и на различите начине, у зависности од окружења, као и сопствених и могућности противника. Узимањем у обзир сваког облика силе, кроз потпунију интеграцију, хибридни рат креира снажну стратегијску синергију, захтевајући бољу координацију ангажованих ефектива, ширећи просторе непредвидљивости у погледу форме, места и интензитета. На тај начин он генерише флексибилније и покретљивије снаге и актуелизује значај људског фактора у односу на било који други. Хибридно ратовања снажно дезавуише традиционални концепт рата, сматрајући да сила никада није била једини инструмент за политичке консеквенце. Пресек војних и невојних инструмената моћи јесте најделотворнија форма моћи, као и обим и софистицираност.

Хибридно ратовање потврђује општи тренд ка пуној интеграцији војних и невојних инструмената државне моћи у достизању политичких циљева. Промене у структури оружаних снага, као и праксе њиховог глобалног деловања, указују на флексибилност и адаптивност као кључне факторе ефикасности оружаних снага. Такође, још значајнији је став да савремено ратовање није само ангажман војника, већ и специјално обучених људи, плаћеника, као и специјализованих приватних компанија.

АКТУЕЛНОСТ КЛАСИЧНЕ ВОЈНЕ МИСЛИ

Парадигматске промене у физиономији оружаних сукоба стављају класичну стратешку мисао и праксу вођења рата на нимало лака искушења. Непрестана трансформација чини рат тешко упоредивим са било којим ранијим вођеним

оружаним сукобом у политичкој историји света.¹¹ Да ли ова специфична и садржајно и методски „неухватљива“ врста ратовања отвара пут за редефинисање класичног приступа рату? Постоји дилема да ли рат какав смо знали и даље постоји. За многе је концепт рата застарео и због тога је оправдана дистинкција између ратова у прошлости и савремених ратова. За неке ауторе је та разлика фундаментална.¹²

Несумњиво је да глобални процеси дају нове димензије рату, чинећи га опаснијим.¹³ Да ли ти процеси мењају природу рата? Да ли се природа рата мења или је она јединствена? Шта је права природа савремених ратова? Односно, да ли је традиционални концепт рата превазиђен? Да ли је Клаузевицева теорија валидна и данас? Рат постаје мање јасно дефинисан у међународном праву.

Мишљења су оштро супротстављена. За једне рат тако задобија чудне карактеристике, почев од тога да више није наставак политике, већ да иза рата стоји култура, да држава није главни протагониста ратовања, као и то да савремени ратови немају јасан крај, па војске морају све чешће да одбацују класичну дефиницију победе. Нови ратови, у чијој су основи политика идентитета и децентрализација насиља, заменили су старе ратове.¹⁴ Истовремено, други сматрају да нема ничег новог у ратовима 21. века. За оне који заступају традиционалистичко теоријско становиште, у природи рата се ништа драматично није десило, што значи да се мења карактер рата, али да природа рата одолева.¹⁵

Наравно да би се идентификовало да ли се и колико рат изменио, важно је да се зна шта је то рат. Једна од главних тешкоћа савремених међународних односа јесте то што се не зна јесте, а шта није рат. Наглашена комплексност и широк спектар различитих манифестација рата значајно отежава његово дефинисање, а тренд непрестаног ширења дефиниције рата потискује суштинска одређења савременог појма рата. Последице такве конфузије су апсурдне.¹⁶ Таква ситуација додатно заоштрава потребу да се најпре мора знати шта је рат. Без одговора на ово питање, није могуће у потпуности одговорити и на оно – како се то рат мења?

Несумњиво, појам модерног рата је настао након Вестфалског мира, који је успоставио примат уједињене државне моћи и трајно позиционирање масовних стајаћих војски.¹⁷ Вестфалски мир, којим су 1648. године окончани тридесетогодишњи верски сукоби у Европи, отворио је просторе да ратови буду примарно утемељени у жељи националних држава да јачају своју спољну

¹¹ Кристофер Кокер, *Филозофи варвари*, Завод за уџбенике, Београд, 2012, стр. 17.

¹² Мери Калдор, *Стари и нови ратови – организовано насиље у глобализованој ери*, Београдски круг, Београд, 2005.

¹³ Antulio J. Echevarria II, „Globalization and the Nature of War“, March, 2003.

¹⁴ Мери Калдор, *исто*.

¹⁵ Steven Metz, Phillip Cuccia, « Defining War for the 21st Century », Strategic Studies Institute, US Army War College, 2010.

¹⁶ Hew Strachan, „The Changing Character of War“, *The Graduate Institute of International Relations*, Geneva, 2006, p. 2.

¹⁷ Hew Strachan, *The Changing Character of War*, p. 1.

безбедност или да увећавају своје територије на рачун других. На тај начин рат је постао међудржавни сукоб, а новоустановљени међународни поредак, који је трајао наредних неколико векова, био је резултат државне монополизације рата, имајући у виду чињеницу да се држава карактерисала монополом силе и значајно се дефинисала способношћу ратовања.¹⁸

У основи модерног појма рата јесте општа сагласност да он представља најдрастичнији друштвени сукоб. Исто тако, рат је институционализована примена насиља, почива на конфликту, а елемент реципроцитета је критичан за сваку дефиницију рата. Рат претпоставља одређени ниво интензитета и трајања борбе, а онај који се бори, не чин то приватно, већ у служби државе, јер персонално ратовање није рат. Такође, рат није самом себи сврха, он има циљ који је политички детерминисан.

Наведени ставови чине суштину Клаузевицеве теорије, која представља основу класичне војне мисли чију оригиналност је тешко порећи. Истовремено, Клаузевицева теорија је и данас валидна.¹⁹ Клаузевиц је посебно оригиналан у дискусији о рату и његовој природи, односу између рата и политике. Тешко се може оспорити његово учења о објективној и субјективној природи рата, о тринитној природи рата, посебно о односу између рата и политике. Универзално су важеће Клаузевицови закључци о фриксији, случајности и непредвидивости у рату, као и ставови о валидности одређених стратегијских принципа или концепата, као што су центар гравитације и релативна надмоћ одбране. Такође, меродавно је његово истраживање и закључци о улози стратегије анализе на обједињавању циљева и средстава као важним конституентима рата.

Клаузевиц је јасан, природа рата, упркос његовом еволуирајућем карактеру, је универзалана и безвремена. Он прави јасну разлику у поимању природе рата, као вечно датих сила које га трајно конституишу, и карактера као појавних, па према томе и променљивих аспеката у природи рата. Другим речима, природа је у основи оног што је суштинско и непроменљиво, а карактер представља манифестацију која се мења у складу са околностима. У природи рата је да се конкретизује у мноштву различитих облика, али природа рата се никада не мења, а карактер рата је актуелизација његове природе.²⁰ Дакле, Клаузевицево мишљење, чија логичка утемељеност следи однос суштине и форме, и која се не може оспорити, јесте да рат има природу која се с временом не мења и карактер који се с временом мења.²¹

Такође, Клаузевицев став о дуалној природи рата, односно став о објективној и субјективној природи рата, универзално је важећи. Иако ратови имају широк дијапазон различитих форми, они имају објективне карактеристике, као што су непријатељство, шанса и циљ, који доприносе универзалности рата коју

¹⁸ Carl Von Clausewitz, *On War*, Princeton University Press, USA, 1989.

¹⁹ Antulio J. Echevaria II, *Clausewitz Contemporary War*.

²⁰ Кристофер Кокер, оп. цит., стр. 19.

²¹ Исто, стр. 17.

карактерише насиље, опасност, фрикција, неизвесност, физички напор. Ове карактеристике стално варирају у релативном значају и нивоу интензитета, а присутне су у ратовима антике колико и у савременим ратовима. Наравно, објективна природа је она која је есенцијална, перманентна и непроменљива у односу на време и средину његове актуелизације.²² Тако су насиље, фрикција, случајност и неизвесност заједнички свим ратовима, јер представљају стално присутне силе у природи рата. Субјективна природа рата, која подразумева војне снаге, доктрине, наоружање и окружење чине сваки рат јединственим. Субјективна природа је склона променама и на тај начин конституише карактер сваког рата понаособ.

Размишљања о рату, као и о политици и насиљу као суштинском одређењу рата сматрају се Клаузевицевим највећим доприносом војној мисли. Наглашавањем виталног значаја односа између рата и политике, он је оружани конфликт сместио унутар одговарајућег политичког миљеа, тврдећи да рат никада није изван тог миљеа.²³ Политичке активности представљају оно што у свим случајевима даје подстицај конфликту, а војни циљеви су обликовани политиком и могу да буду реализовани уколико то политички услови дозвољавају. Политички детерминизам рата значи да политика увек има примат у управљању ратом, одређујући шта сила у постојећим политичким условима може да уради у служби политике.

Рат је чин насиља, а оно је у средишту Клаузевицеве тринитне природе рата. Управо зато се Клаузевицев систем мора посматрати као борбеноцентрични систем, у коме је борба највиши закон рата.²⁴ Борбеноцентрична теорија рата наглашава значај битке, императив деструкције, односно борба је суштина рата. Ниво, интензитет и истрајавање на насиљу су различити од рата до рата, али насиље је још увек у основи избора средстава у сваком рату. Суштина рата је остала иста, дакле, политичка и насилна, мења се само његова форма сходно променама у окружењу.²⁵ Савремени оружани сукоби се најзначајније легитимишу насиљем, што уверљиво потврђују размере деструкције које их прате, без обзира на то да ли је реч о конвенционалном, асиметричном или хибридном оружаном сукобу.

Тројствена природа рата такође спада у ред идеја које су Клаузевица сврстале у утемељиваче класичне стратегијске мисли. Клаузевиц тврди да рат обликују следеће главне силе: непријатељство, шанса, вероватноћа и разум. Наведене појаве чине стално присутне силе у природи рата. Прва своје извориште има у народу, друга припада војсци и војсковођи, а трећа припада држави и политици. Тако према Клаузевицу главни актери тројне природе рат јесу: народ, војска и

²² Милинко Врачар, „Физиономија рата у постмодерни: Студија случаја сиријског оружаног сукоба“ *Међународни проблеми* 4/2019.

²³ Antulio J. Echevarria II, *Clausewitz Cotemporary War*, Oxford University Press 2007

²⁴ Исто, стр. 6.

²⁵ Antulio J. Echevarria II, *Clausewitz Contemporary War*, p. 4

држава. У анализи државе, војске и народа Клаузевиц истиче да су они неодвојиви од политичких активности, односно да политика представља снагу која обликује кључне конституенте рата. На тај начин политика постаје детерминистичка снага која суштински обликује карактер рата.²⁶ Односно, рат има инструменталну природу, народ је основа нарастајућих непријатељстава, а деловање војске је повезано са бројним случајностима и неизвесностима. Кореспонденција рата и политике и инструментална природа рата остају трајно коректне. Рат остаје најутицајнији политички инструмент јер се у рату примењује организовано насиље ради постизања политичких циљева. Наглашавајући витални значај рата за политику, Клаузевиц оружани конфликт смешта унутар политичког миљеа. Ратови, укључујући савремени ратове, никада се не догађају изван тог миљеа.²⁷

Иако је наведена Клаузевицева анализа тројне природе рата била посебно на удару заговорника идеје о новим ратовима, пре свега због нетрадиционалних оружаних сукоба, логички конзистентна анализа тешко може оспорити њихову ваљаност. Наиме, и савремени оружани нерегуларни ратови поседују тројствену природу, јер су то одређења која су иманентна природи рата. Иако иза таквих ратова не стоји држава као најорганизованији израз политичког организовања, актери таквих ратова своју виталност темеље на мање или више организованој војној сили и установљеној политичкој хијерархији, а истовремену имају подршку идејно блиских етничких и верских заједница. Исто тако, асиметрични, ирегуларни ратови или хибридни ратови наставак су политичких амбиција и идеолошких стремљења верских, етничких или неких других покрета. Дакле, савремени ратови не доводе у питање став о тројственој природи рата. Зато тешко могу бити одржива мишљења да су политички разлози престали да буду кључни покретачи ратова, већ да су генератори ратова постали идентитет, правда, цивилизацијска особеност, или да је рат одувек био одраз културе, а не политике.²⁸ Јасно је да су наведени разлози савремених ратова по својој природи дубоко политички, без обзира на то што идејни фактори чине њихов преовлађујући гравитациони центар. Та чињеница не доводи у питање Клаузевицев став да је рат наставак политике другим средствима, чиме га суштински, чврсто и прецизно смешта унутар политике, односно, прецизније, међународне политике.²⁹

Клаузевицева дефиниција стратегије, која подразумева ангажовање средстава за дефинисане циљева рата, такође је валидна. Она повезује циљеве и средства, што је фундаментални однос који обједињује активности на свим нивоима ратовања. Јасно је да у поимању стратегије Клаузевиц апострофира инструменталност војне силе, наглашавајући чињеницу да се стратегија односи на коришћење силе или

²⁶ Carl Von Clausewitz, *On War*, Princeton University Press, USA, 1989.

²⁷ Antulio J. Echevarria II, *Clausewitz Cotemporary War*.

²⁸ John Keegan, *A History of Warfare*, Vintage Books, New York, 1994, pp3-60.

²⁹ Antulio J. Echevarria II, *Clausewitz Contemporary War*, p.4 .

претњу силом ради достизања циљева политике.³⁰ Када је реч о Клаузевицевим стратегијским принципима, они су данас ближи појму оперативне вештине него стратегији. Иако их многи сматрају валидним, они су примеренији линеарном него нелинеарном окружењу. Остаје као неспорно да стратегијска димензија међународне политике јесте главни наратив за разумевање смера и динамике међународних односа. Зато проучавање историје стратегије обезбеђује валидан и суштински значајан оквир за разумевање курса светске политике.³¹

ЗАКЉУЧАК

Бројни глобални процеси учинили су елемент непријатељства критичним и тако креирали глобални социјални миље за широк спектар неконвенционалних и нових манифестација рата. Савремени оружани сукоби постали су комплекснији, свеобухватнији и у бројним аспектима различити од ратова вођених у ранијим периодима. Али природа рата, његова логика, остала је непромењена. Рат 21. века остаје суштински клаузевицевски по природи. Он остаје акт физичке силе који је одлучујући политички профилисан. Актуелни глобални процеси оснажили су улогу коју политика игра у рату, учинивши ту кореспонденцију непорецивом, технолошки прогрес проширио је садржаје и домене испољавања конфликта у савременим оружаним сукобима.

Та чињеница не умањује потребу трагања за начинима за превазилажење ограничења са којим се сусреће класична савремена војна мисао и пракса нових оружаних сукоба, посебно ако се има у виду да рат остаје најутицајнији инструмент у савременим међународним односима. Управо зато, потреба да се проблематизују многобројна питања у теоријској перцепцији рата отвара просторе за нова сагледавања савремених оружаних сукоба, као и потребу да класична стратегијска мисао укалкулише теоријске и практичне иновације када је реч о савременим оружаним сукобима и тако даље оснажује своју релевантност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Clausewitz Von Carl, *On War*, Princeton University Press, USA, 1989.
2. Dugin Aleksandar, Savin Leonid, *Mrežni ratovi*, Avala pres, d.o.o., Beograd, 2018.
3. Echevarria J. Antulio II, „Globalization and the Nature of War”, March, 2003.
4. Echevarria J. Antulio II, *Clausewitz Contemporary War*, Oxford University Press, New York, 2007.
5. Gray S. Colin, „*War, Peace and International Relations*”, Rutledge, London, New York, 2007.
6. Keegan, John, *A History of Warfare*, Vintage Books, New York, 1994.

³⁰ Colin S. Gray, *War, Peace and International Relations*, Rutledge, New York, 2007.

³¹ Colin S. Gray, *исто.*

7. Korać, Srđan, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019.
8. Lawrence Friedman, *The Future of War, A History*, BBS Public Affairs, New York, 2017.
9. Metz Steven, Cuccia Phillip, „Defining War for the 21st Century“, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2010.
10. Reichborn-Kjennerud Erik, Cullen Patrick, „What is Hybrid Warfare?“, *Policy Brief*, 1 /2016.
11. Savin Leonid, *Koučing ratovanja*, Beograd, 2019.
12. Smith Rupert, *The Utility of Force The Art of War in the Modern World*, A. Konpf Book, New York, 2007.
13. Strachan Hew, „The Changing Character of War“, *The Graduate Institute of International Relations*, Geneva, 2006.
14. Strachan Hew, *The Changing Character of War*, Europaem, Oxford, 2007.
15. Врачар Милинко, „Физиономија рата у постмодерни: Студија случаја сиријског оружаног сукоба“, *Међународни проблеми* 4/2019, str. 447–475.
16. Калдор Мери, *Стари и нови ратови – организовано насиље у глобализованој ери*, Београдски круг, Београд, 2005.
17. Кревелд Ван, Мартин, *Трансформација рата*, ЈП, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2010.
18. Кристофер, Кокер, *Филозофи варвари*, Завод за уџбенике, Београд, 2012.
19. Стојановић Станислав, Благојевић Вељко, Суботић Милован, Милосављевић Бранислав и Миленковић Милош, *Асиметрично угрожавање безбедности на примеру Југоисточне Европе*, Медија Центар, Београд, 2019.
20. Стојановић Станислав, Ђурић, Атанасиевски Ксенија, „Дефицити и ограничења глобалног управљања“, *Српска политичка мисао*, Београд, 2/2016.
21. Тофлер Алвин, Тофлер Хајди, *Рат и Анти рат*, Паидеа, Београд, 1998.

WARS OF THE XXI CENTURY AND CLASSICAL STRATEGIC THOUGHT

The dramatic changes taking place in the theory and practice of modern armed conflicts, especially their complexity and wide range of manifestations and their increasingly pronounced asymmetric, hybrid and network-centric character, suggest that these are new wars, different from all previous ones. The most radical expressions of the transformation of war initiated by changes in post-industrial reality are the idea of a network based on the coevolution of information technology, economics, business processes and organization. The network-centric paradigm is primarily focused on exploiting the range of technological superiority, it shifts the center of modern armed conflicts beyond the physical domain, and the functioning of combat formations becomes based on the principles of speed and self-synchronization, which allow to see, orient and act before opponents. At the same time, asymmetry, as the most significant feature of changes in the political, economic and social milieu of modern people's lives, is also a paradigmatic feature of the modern security environment and armed conflicts that are taking place today. The increasingly pronounced antisocial context of global processes, above all their pronounced transnational character,

forms the social framework for the emergence of strong and unpredictable asymmetric threats to the security of modern societies. Of course, the continuity of realpolitik patterns in international politics and open geopolitical competition, and even more often covert actions of the most powerful countries in the world, as well as other non-state actors, have intensified hybrid armed conflicts, whose confusing physiognomy emphasizes a synergistic approach to integrating all instruments of state power highlighting non-military and irregular content. This specific, substantively and methodologically elusive type of wars, especially when it comes to motives, goals and ways of acting, points to their grounding in their own strategic approach, putting the serious strategic thought and practice of warfare to serious tests. Numerous questions have been raised about the essence of wars and the ways in which they are fought, questioning the viability of some of the main postulates of classical strategic thought and Clausewitz as one of its most important founders. Without denying that the wars of the 21st century are authentic in many respects, the starting theoretical position of the authors of this paper is that classical strategic thought is still a relevant and valid theory and that it is indispensable in creating strategic capabilities of modern civilian leaders and military strategists.

Keywords: new wars, network-centric war, asymmetric war, classical strategy

СТРАТЕГИЈСКО МИШЉЕЊЕ И КРЕАЦИЈА РЕШЕЊА

проф. др Петар Станојевић¹

Апстракт

У овом раду пажња се посвећује томе како креирати (осмислити) успешну стратегију или барем ону која има мањи ризик од неуспеха. За креирање стратегија неопходно је стратегијско мишљење, које је по својој природи специфично. Циљ рада је да се да преглед метода и техника стратегијског мишљења, тачније подршке стратегијском мишљењу, као и начина и могућности њихове примене. Такође су, на основама познатих, развијени алгоритми примене стратегијског мишљења и планирања. Анализиране су одлике, начини и предуслови стратегијског мишљења. Стратегијско мишљење је доведено у контекст са стратегијским планирањем. Већина активности стратегијског планирања не може се реализовати без стратегијског осмишљавања. До данас је осмишљено и ствара се мноштво погодних поступака, метода и техника уз помоћ којих се олакшава и структурира процес стратегијског мишљења. Део познатих метода и техника је приказан у раду путем схема, алгоритама, графикана или вербалних описа. Методе и технике су приказане, већином, на реалним примерима. Неке од метода и техника стратегијског мишљења могу се применити за више фаза или активности стратегијског планирања. Анализиране су њихове предности и мане, као и могућности примене. Посебна пажња посвећена је методологији и техникама дефинисања визије и мисије организације.

Кључне речи: стратегија, стратегијско мишљење, методе, технике

УВОД

Много се пише и говори о томе шта је стратегија, шта све подразумева и каква може да буде, а мање о томе како је креирати (осмислити). Поготову се мало говори о томе како осмислити успешну стратегију или барем ону која има мањи ризик од неуспеха. Дефиниције стратегије укључују у себи појмове: јасног циља, плана, употребе ресурса, временског ограничења и наравно успеха или стања које нас издваја од других у позитивном смислу. Нису сви доносиоци одлука доживели

¹ Ванредни професор, Факултет Безбедности, Универзитет у Београду. Е-пошта: petstano45@gmail.com

„просвећење“ након кога су тријумфовали, као на пример Александар Македонски код Гугамеле, Темистокле код Саламине, Кутузов после Бородинске битке или Војвода Мишић у Колубарској бици. За већину процес креирања стратегија представља дуготрајан и мукотрпан интелектуални процес, увек са непознатим исходом, посебно када се дође до имплементације. Увек се морала повезати политика преко стратегије до тактике, али и по потреби се веза морала стварати и у супротном правцу. Да би се олакшало креирање стратегија и истовремено постигао пожељан исход процеса, данас је осмишљено и осмишљава се мноштво погодних поступака, метода и техника.

СТРАТЕГИЈСКО МИШЉЕЊЕ

Стратегијско мишљење би се могло одредити као „скуп идеја и размишљања које помажу доносиоцима одлука да схвате ширу слику и да се заштите од негативног утицаја сувишног обраћања пажње на непотребне детаље. То је флуидан процес којим се генерише увид (анализа), алтернативе (опције) и пробоји (скуп акција *прим. аут.*) којима се организација покреће унапред у правцу несигурног, али изазовног циља у истом таквом окружењу“.² Оперативно и стратегијско мишљење се разликују по својим особинама, од којих су главне дате у табели 1.³

Табела 1. Упоредни приказ особина оперативног и стратегијског мишљења

Оперативно мишљење	Стратегијско мишљење
линеарно (једносмерно)	итеративно и непредвидиво
дедуктивно	индуктивно и интуитивно
програмирано (засновано на процедурама)	креативно
границе су јасне	неодређено и нејасно
сигурно (с најмањим ризиком)	провоцира нервозу и укључује ризик

Извор: Адаптација аутора

Стратешко мишљење може, али не мора бити последица детаљно разрађеног процеса. Извесна процедура помаже да се смањи вероватноћа грешке, али се мора водити рачуна да се тиме не угуши креативност. Овај начин мишљења је немогућ без сталне анализе ситуације како би се препознале претње, али и прилике. Такође, немогуће је бити стратег, а немати способност маштања, предвиђања будућности и креирања сценарија („шта би било кад би било“). Често се стратегијско мишљење пореди са „погледом са висине“ или „погледом из хеликоптера“, односно оним који има већи обухват, способност да у маси издвоји важне детаље, могућност да брзо промени смер и правац, које омогућава и

² Tony Grundy, Laura Brown, *Be your own Strategy Consultant*, Thomson Learning, London, 2004, p. 5.

³ Ibid.

прикривање и изненађење, које има снагу да доведе до коначне одлуке и које је флексибилно и разноврсно, неки кажу и лукаво.

Нивои примене стратегијског мишљења могу бити различити: државни, војни, секторски, компанијски, пословне функције, на нивоу пројекта и на нивоу појединца и његових пословних и животних потреба (у даљем тексту, да се не би набрајали сви ови нивои, користиће се реч организација која може садржати сваки будући појам). Проистиче из овога да свако може да буде стратегијски „мислилац“.

За стратегијско мишљење се каже да је тешко, и то обично из следећих разлога: мањка знања и знања о техникама, непостојања процеса, нејасне користи, нејасноћа, неизвесности и неодређености, неједнозначности, тешкоћа у јасном одређивању циљева, апстрактности, недостатка времена и слично. Претходно, онемогућава свима да буду успешни стратегијски мислиоци. Очито је само да они који не буду стратегијски размишљали хрле у ранију или каснију пропаст.

Предуслови успешног стратегијског мишљења

Стратегија се увек креира за неко будуће време и будуће догађаје, и с тим у вези увек је повезана са одређеним нивоом неодређености и неизвесности. Самим тим, свака стратегија носи одређени ниво ризика од погрешних решења и погрешне примене. Због тога се о успешности стратегије може говорити тек по њеној примени. Уколико нису испоштовани предуслови у креацији решења, вероватноћа успеха је мања.

Предуслови за креирање успешних стратегија или успешно стратегијско мишљење би се могли испунити уколико се испоштује одређени редослед корака:

- Прикупљање и анализа релевантних података и информација (обезбеђење потребних и довољних улаза);
- Дефинисање пожељне визије и мисије и на основу њих јасних циљева и приоритета;
- Спровођење структурираног процеса креирања могућих решења (опција) уз коришћење адекватних метода и техника како би се обезбедило добијање јасних и употребљивих резултата;
- Доношење одлуке на основу избора између понуђених опција (уколико се не могу јасно издвојити најбоља решења и овде се препоручује примена одређених метода и техника);
- Израда реалистичног плана имплементације (првенствено с обзиром на време и ресурсе, али и утицај стејхолдера).

Да би се смањио ниво неодређености и неизвесности, пожељно је поседовати информације о плановима и намерама непријатеља или конкуренције. То, међутим, не мора бити довољно за предузимање успешних акција.⁴ Свака

⁴ Примера ради, Стаљин је преко Зоргеа знао детаље напада Немачке на СССР и ништа посебно није предузео.

стратегија мора се заснивати на добром познавању ситуације, како прошлих, тако и оне актуелне. Информације о трендовима и развоју у областима од интереса су предуслов без кога се, такође, не може. Извесна стратегија може бити подељена и на подстратегије. Често се на тај начин боље креирају парцијална решења, која је потребно онда уклопити у ширу слику. Добар пример подстратегије може бити стратегија одређеног пројекта унутар стратегије неке компаније. Постојање структурираног процеса уз методе и технике може убрзати процес креирања стратегије и довести до бољих решења. Ова два параметра (време и успешност) обично се сматрају најпроблематичнијим у одређивању стратегија. Не треба заборавити ни јак утицај „бихевиоралних“ фактора на свако одлучивање, што значи да је корисно прикупити информације о доносиоцима одлука или утицајним чиниоцима (*stakeholders*).

На слици 1 дата је пирамида бихевиоралних или прецизније људских интереса, понашања, психолошких профила и сл. коју сви заједно, али са различитим интензитетом, квалитетом и у различитим моментима утичу на доношење стратегије.

На дну се налази скуп прећутних и несвесних људских аспирација. Њих има више

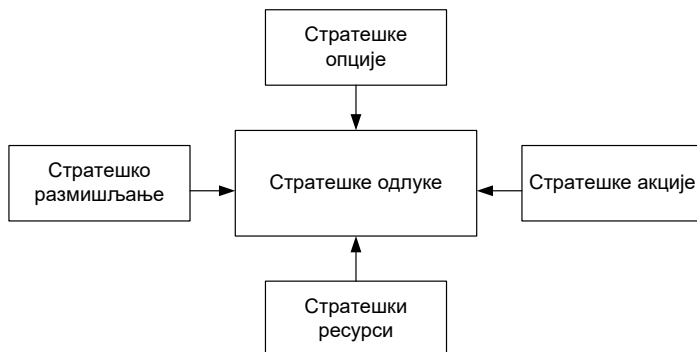
него оних свесних. Рад у тиму доводи до проблема уклапања личних стилова, амбиција и циљева. На то се додају организациони проблеми везани за процедуре, начин одлучивања, односе моћи, овлашћења и други везани за организацију. На врху пирамиде су проблеми понашања везани за изазове који са собом носе стрес, креацију и ризик.

Из стратешког размишљања проистичу стратешке одлуке.

Слика 1: Бихевиорална пирамида⁵

Да би се донеле стратешке одлуке, није довољно само стратешки размишљати, потребно је размотрити могуће опције и ресурсе и на основу њих планирати акције. Свест о ресурсима, могућим акцијама и опцијама лакше је развити уз дефинисану процедуру и уз коришћење наменских алата и техника. Описано је схематски приказано на слици 2.

⁵ Tony Grundy, Laura Brown, *Be your own Strategy Consultant*, Thomson Learning, London, 2004, p. 143.

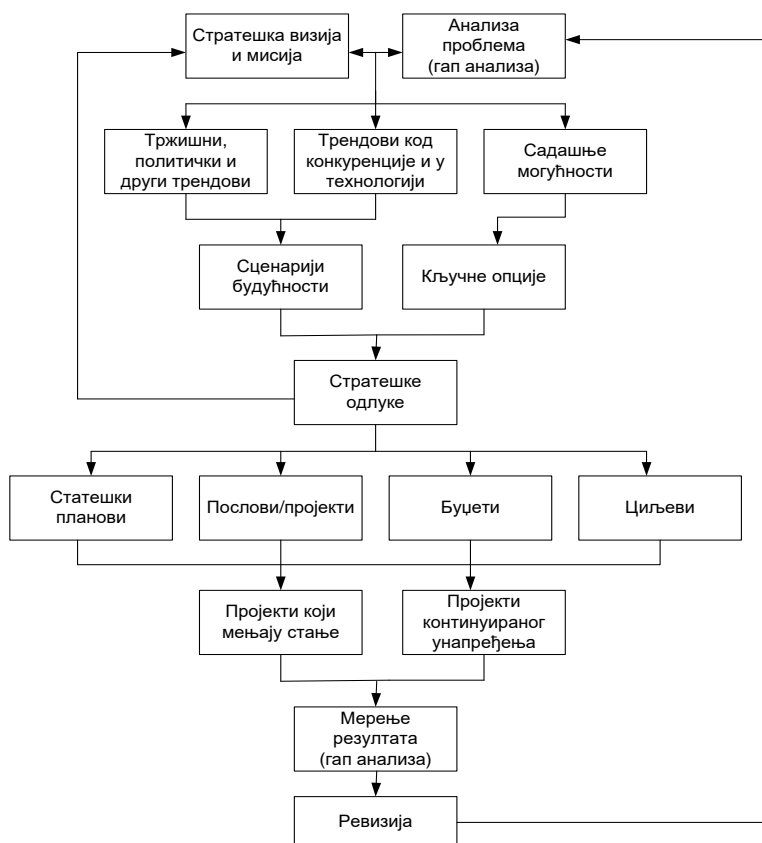

Слика 2: Доношење стратешких одлука⁶

Стратегијско мишљење и стратегијско планирање

Стратегијско мишљење је део процеса стратегијског планирања. Оно је уткано у сваку од активности (корак) процедуре стратегијских планирања приказаних на слици 3.

Слика 3: Процедура стратегијског планирања

Извор: Аутор

⁶ Ibid.

Ова процедура започиње дефинисањем визије и мисије и анализом проблема. Визија и мисија се могу одредити пре анализе проблема организације (гап анализе), у ком случају је она заснована више на жељама или захтевима стејкхолдера. Визија и мисија организације могу се одредити и на основу анализе и специфичних процедура, од којих ће једна бити описана у наставку.

Најчешћи случај је да се процеси осмишљавања визије и мисије одвијају паралелно са анализом, јер се ова два процеса у суштини преплићу. Без ослоњања на анализу, визија и мисија могу бити нереалне, али то не значи да резултати анализе треба да спрече креативност у осмишљавању визије и мисије. Примена метода и алата стратегијског мишљења и доношење јасно кристалисање могућих стратешких одлука могу повратно утицати на то да се коригују или допуне визија и мисија.

Стратегија мора узети у обзир трендове, али их мора сагледавати у односу на сопствене, реалне могућности. На пример, ако би визија била да нека земља може и мора сама да чува своје небо, то би данас подразумевало да хитно започне са разматрањем могућности увођења авиона VI генерације (то је тренд), који би требао у оперативну употребу да уђе 2035–2040. године⁷, или неких других могућности, зависно од свог геополитичког положаја и могућих безбедносних ризика. Анализа би требала да покаже колико та земља има могућности и са чиме располаже у садашњости. Сценарији будућности би требало да покажу колико је потреба за новим авионом реална и велика. Опције могу бити разне, на пример, Француска и Немачка ће авион развијати заједно⁸, док ће Србија можда морати прво да купи одређени број Рафал авиона, да би била укључена у програм, јер је Марсел Дасо водећа компанија која развија нови авион, а производи Рафал. Опције куповине и финансирања, између осталог, могу бити лизинг, кредит или офсет уговор (подразумева да продавац војног материјала инвестира у земљу купца, омогући јој учешће у производњи делова или слично).

Потом долази дефинисање конкретних циљева, доношење одлука, израда планова, буџета, дефинисање пројеката. Уколико се жели непрекидно побољшавање, потребно је мерити резултате, ревидирати донете одлуке и акције и на основу научених лекција сваки следећи пут подизати ефикасност и ефективност.

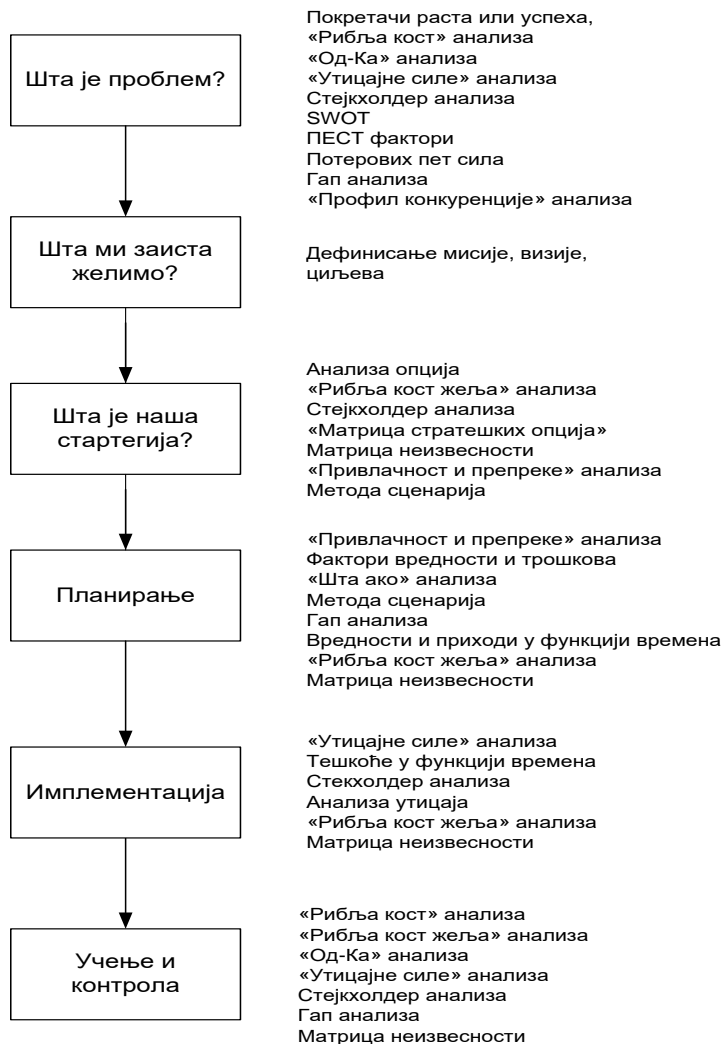
⁷ Roblin, Sebastien, „Beyond the F-22 or F-35: What Will the Sixth-Generation Jet Fighter Look Like?“, *The National Interest*, 21 July 2018. Retrieved from: <https://nationalinterest.org/blog/buzz/beyond-f-22-or-f-35-what-will-sixth-generation-jet-fighter-look-26451> (15/08/2020)

⁸ Schulte, Sebastian, „France, Germany to develop joint combat aircraft“, IHS Jane's Defence Weekly, 2017. Retrieved from: <https://web.archive.org/web/20180614230347/http://www.janes.com/article/72286/france-germany-to-develop-joint-combat-aircraft> (15/07/2020)

МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ СТРАТЕГИЈСКОГ МИШЉЕЊА

Постоји више метода и техника које се могу употребити ради унапређења стратегијског мишљења. Различите методе и технике се могу користити за потребе решавања различитих активности (корака) стратегијског планирања.

Слика 4: Методе и технике стратегијског мишљења

Извор: Аутор

На слици 4. поред сваког садржајног корака процедуре планирања дате су методе и технике које су прикладне. Неке од њих су применљиве за више активности стратегијског планирања. Поред овде наведених метода и техника могу се користити и друге, посебно методе и технике финансијске или инвестиционе анализе. Историјске, географске, геополитичке, тржишне, пословне и сличне анализе могу, такође, бити од користи. У наставку ће бити кратко обрађене најшире применљиве методе и технике. Неке као што је *SWOT* анализа неће бити објашњаване из разлога што су широко познате. Пажња ће се сконцентрисати на оне најприменљивије и мање познате, као што је *TOWS* матрица, односно „обрнути *SWOT*“.

ГАП (Бенчмаркинг) анализа

Гап или Бенчмаркинг⁹ анализа представља процес којим се мере оперативне перформансе (димензије) компаније, фабрике, постројења, организације, па чак и појединог запосленог..., и упоређују са другим, истим или сличним субјектима.

⁹ Најближи превод појма по значењу би био „циљно упоређивање“.

Бенчмаркинг није осмишљен као иницијатива за покретање „смањења“ трошкова, већ је замишљен као иницијатива за подстицај остваривању „додатне вредности“ у свим областима у којима се примењује. Данас је то један од темеља корпоративне стратегије и планирања и заснива се на прикупљању података (снимању стања путем упитника, анкета, мерењем, оцењивањем, преузимањем из постојећих база и сл.) као првом кораку ка сваковрсним побољшањима.

Прикупљени подаци се обрађују да би се претворили у кључне показатеље успешности или перформанси (КПИ). КПИ су вредности показатеља значајних за пословање.

Одређени (израчунати) КПИ су основа за упоређивање са истим таквим показатељима из окружења (друге државе, компаније, фабрике, делатности, процеси и сл.).

Овим се утврђује разлика између жељених и достигнутих вредности КПИ, односно одређује постојећи јаз (*gap*). Тиме се омогућава дубља анализа предности, слабости, могућности и прилика да се побољшају и мери напредак перформанси пословања (функционисања).

О бенчмаркинг у кључним показатељима успешности видети више у литератури¹⁰. Претходно је илустровано на слици 5. Показатељи (КПИ) се мере да би се утврдила разлика од жељеног стања.

Као додатак ГАП (Бенчмаркинг) анализи може се користити „Од – Ка“ анализа. Овде је потребно дефинисати димензије (перформансе) организације које желимо променити. Постигнуће од садашњег стања до неког будућег може се мерити нпр. оценама од 1 до 5. Тако би оцена 3 значила да је процес промена негде на пола пута, а 5 да је окончан. Обично се приказује у виду матрице са димензијама перформансе – оцене.

Слика 5: Гап анализа (Бенчмаркинг) као процес

Извор: Материјали пројекта „NIS – SHELL Opportunity Confirmation Program & Business Improvement Program“, 2006–2008.

Жељено стање може бити описано коначним или међуциљевима. Посматрано у времену, величина одступања од жељених вредности може јако варирати и у позитивном и у негативном смеру. Оно што је важно је да се мора поседовати свест о томе, а то може да се оствари само кроз бенчмаркинг, који опет мора бити непрекидан (редован) у времену. Чак и када се достигну жељени параметри, мора се радити на њиховој трајној стабилизацији.

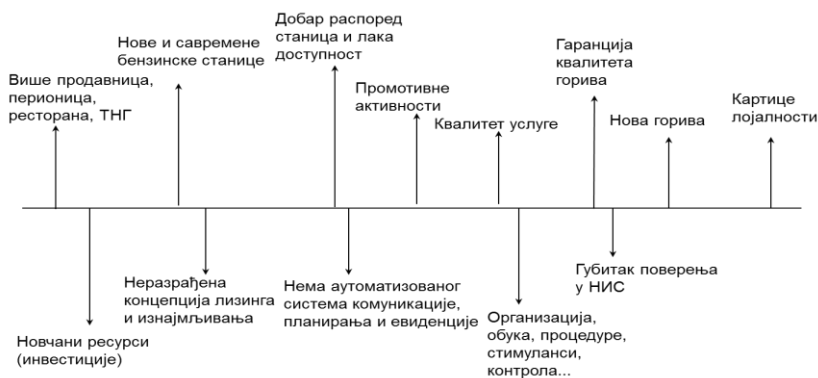
¹⁰ Горан Мандић, Петар Станојевић, *Корпоративна безбедност*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2020, стр. 438–442.

Покретачи раста

Сликом 6. приказана је техника „покретачи раста“. Она је у бити квалитативна, и намењена је томе да се наброје сви фактори који позитивно или негативно утичу на неку организацију. Структурирана је тако да се изнад хоризонталне линије наводе фактори који утичу на раст и развој организације, а испод, они који представљају препреке расту. Дужина појединих линија требала би да одговара њиховом релативном утицају или важности. На овај начин се постиже да се сагледају сви позитивни и негативни фактори и њихов релативни утицај. Може послужити и за приоритизацију активности на основу релативног утицаја фактора. На слици 6. приказана је примена технике „покретачи раста“ на примеру конципирања стратегије НИС (део Промет), чији је састављач овог текста, такође био аутор¹¹.

Исти приказ се користи код више сличних врста анализа као што су: „анализа утицајних сила“, када се разматра однос сила које нешто омогућавају и оних које то спречавају; мотивишућих и демотивишућих фактора; повољних утицаја на будућу продају и препрека; привлачности и препрека; Потерових пет сила. Може се користити и као део *SWOT* анализе, када се у однос поставе могућности и претње, а потом и јаке и слабе стране организације.

Слика 6: Техника „покретачи раста“

Извор: Петар Станојевић, *Материјал „Стратегија НИС Промет“*, Београд, 2010.

Мрежни прикази и „поглед из хеликоптера (из висине)“

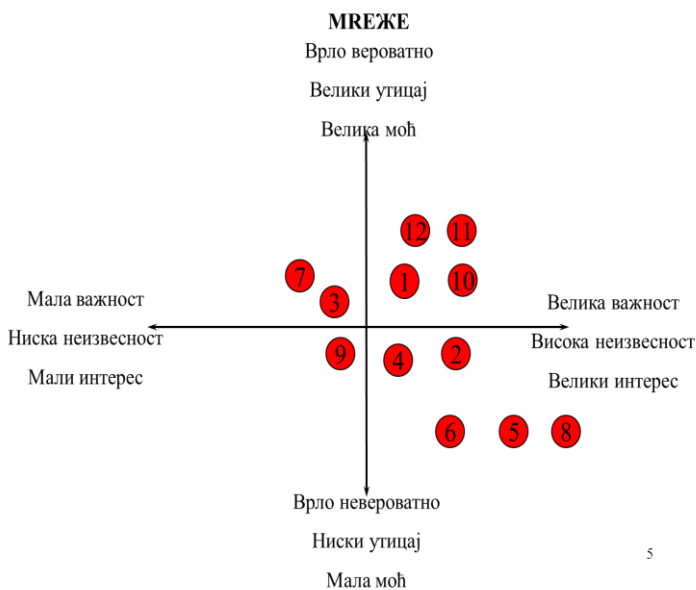
Мрежни приказ је дат на слици 7. У суштини представља графикон са четири крака (крстолики), од којих сваки крак има сопствени смер који имплицира раст у позитивном или негативном смеру. Замисао је да се прикажу супротности, али дводимензионално, у односу на две величине. На пример, висока у односу на ниску неизвесност, велики утицај у односу на мали, врло вероватно у односу на мало вероватно и сличне комбинације приказане на слици 7. На слици 7 је дато 6 парова комбинација. У пракси се може користити само два пара истовремено, али

¹¹ Петар Станојевић, *Материјал „Стратегија НИС Промет“*, Београд, 2010.

се ових мрежних приказа може креирати колико год је потребно да би се испитале све комбинације фактора. У приказаном случају (за који су обележене тачке) коришћен је однос веома важно – мала важност и врло вероватно – врло невероватно, односно испитивана је вероватноћа да се остваре тврдње или претпоставке које имају различиту важност и вероватноћу за остваривање могуће стратегије компаније (ова конкретна мрежа зове се још „Матрица неизвесности“). Што је положај тачке даље у правцу краја крака сматра се да је то ближе максималној вредности фактора који је одређиван (нпр. тачка 11 има већу важност од тачке 12 на слици, а тачка 10 мању вероватноћу од тачке 11). Тачке представљају обично тврдње које се односе на будућност, стејкхолдере, тржиште, пословање, претпоставке или слично. Мреже имају за циљ да одреде њихову релативну важност, а тиме и приоритете у поступању.

Слично се могу структурирати на пример, жеље или тежње стејкхолдера и тако направити структура њихових тежњи по важности за неку организацију. Мреже које се користе за анализу стејхолдера су обично са краковима велики – мали интерес и велика – мала моћ (или утицај). Тачке са бројевима у том случају представљају конкретне стејхолдере (на пример, владу, стране земље, банке, компаније, појединце и слично). Тачке на слици 7. у реалности су представљале закључке, претпоставке или тврдње из „Хеликоптерске перспектива“ анализе за НИС Промет стратегију.

Слика 7: Мрежни прикази

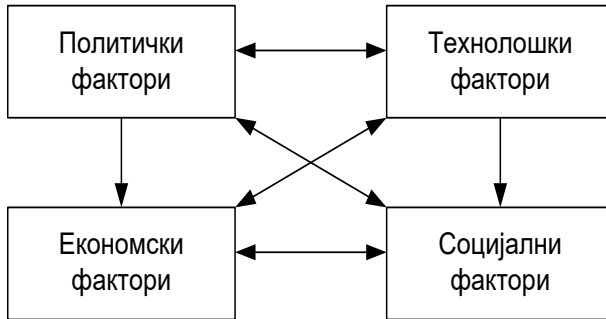
Кружићи представљају одређене тврдње у вези раста тржишта, недостатка одређених роба, реализације пројеката и слично, за шта се сматра да може утицати на будућу компанијску стратегију (коришћена је мрежа вероватно-важност). Ове тврдње су сročене (дефинисане) на основу ширег, односно из више аспеката сагледавања стварности и будућих догађаја, па се зато називају „поглед из хеликоптера или са висине“.

Извор: Петар Станојевић, *Материјал „Стратегија НИС Промет“*, Београд, 2010.

PEST анализа

Назив ПЕСТ анализе потиче од почетних слова енглеских речи за политичке, економске, технолошке и социјалне факторе. Њоме се доводе у везу фактори који највише могу утицати на организацију. Међусобни утицај ових фактора дат је на слици 8.

Слика 8: ПЕСТ Анализа

Политички обухватају стејкхолдере, регулативни оквир, односе моћи изван, али и у компанији и сл. Економски подразумевају макроекономска кретања, порезе, државне и друге подстицаје, цене енергената и главних улазних материјала и сл.

Извор: Tony Grundy, Laura Brown, *Be your own Strategy Consultant*, Thomson Learning, London, 2004, p. 143.

Социјални фактори подразумевају бригу за сигурност радних места, зараде и порезе на зараду, социјална осигурања и слично. Технолошки фактори утичу на ефективност и ефикасност рада, али и на пренос и обраду информација. ПЕСТ анализа служи за анализу окружења организације, анализу могућих сценарија, одређивање фактора критичних за успех и за дефинисање могућих опција.

Профилисање и анализа конкуренције

У фази дефинисања проблема неопходно је извршити анализу конкуренције. Један једноставни табеларни алат је дат у табели 2, где се оцењују особине конкурентских активности. Под конкурентима се могу сматрати и стране војске, не само компаније. Ове табеле могу бити и другачије у зависности од карактера конкуренције и могућности. И поред делимичне квантификације у суштини се ради о квалитативној оцени. Важно је да се по завршетку анализе може направити што објективније поређење, како по појединим карактеристикама, тако и укупно (збирно). Разматране карактеристике могу имати и тежинске коефицијенте, уколико се жели нешто напреднија квантификација. У примеру датом у табели 2 то се чини множењем вредности редова и колона. На пример, ако је оцењено да је бренд конкуренције средњи, а тежина бренда је 3, онда је резултат $3 \times 3 = 9$.

Табела 2: Анализа конкуренције

	Веома јак (5)	Јак (4)	Средњи (3)	Слаб (2)	Врло слаб (1)
Бренд (3)			9		
Перформансе производа (5)		20			
Квалитет услуге (2)				4	

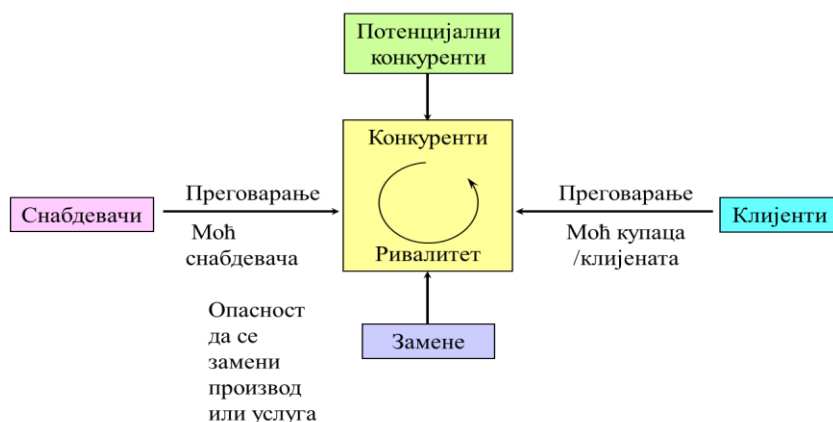
	Веома јак (5)	Јак (4)	Средњи (3)	Слаб (2)	Врло слаб (1)
Иновативност (2)				4	
Трошкови / цена (4)		16			
Системи подршке (1)					1
Знања и вештине (2)	10				

Извор: Аутор

Атрактивност идеја, производа, тржишта...

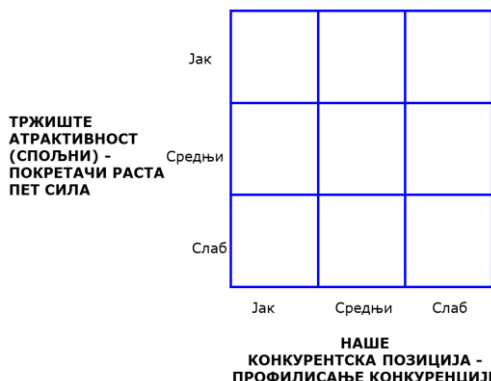
За овакве врсте анализа користи се комбинација метода и то: ПЕСТ анализа, Покретачи раста, техника „Потероких пет сила (конкуренције)“ и Централ Електрик мрежа. Ова последња дата је на слици 9. Техника „Потероких пет сила“ користи се као подсетник томе које све факторе треба узети у обзир при анализи тржишта. Дobar пример за примену ове технике је тржиште нафте. Уколико је производња нафте у свету већа од потражње, онда је моћ преговарања у рукама купаца који могу да бирају од кога ће куповати. Ако је потражња већа од производње, онда снабдевачи могу да бирају коме ће продати. Нова нафтна или гасна открића у свету представљају нове потенцијалне конкуренте. Електрични аутомобили су пример замене. За исту сврху Централ Електрик је развио специфичну технику, где се помоћу мреже са подељцима слабо, средње, јако у однос стављају тржишна атрактивност, покретачи раста или споменутих пет сила са сопственим или конкурентским могућностима (слика 10). Мрежа омогућава стављање истраживаних чињеница у релативни однос. Циљ примене мреже је пословно позиционирање, истраживање нових могућности, разумевање инвестиционих захтева или вредности за купца.

Слика 9: Техника „Потероких пет сила“

Извор: Tony Grundy, Laura Brown, *Be your own Strategy Consultant*, Thomson Learning, London, 2004, p. 143.

Слика 10: Џенерал Електрик мрежа
 СТРАТЕШКО ПОЗИЦИОНИРАЊЕ: ПОСТОЈЕЋЕ И НОВЕ
 ПОСЛОВНЕ ИДЕЈЕ - „ЏЕНЕРАЛ ЕЛЕКТРИК МРЕЖА“

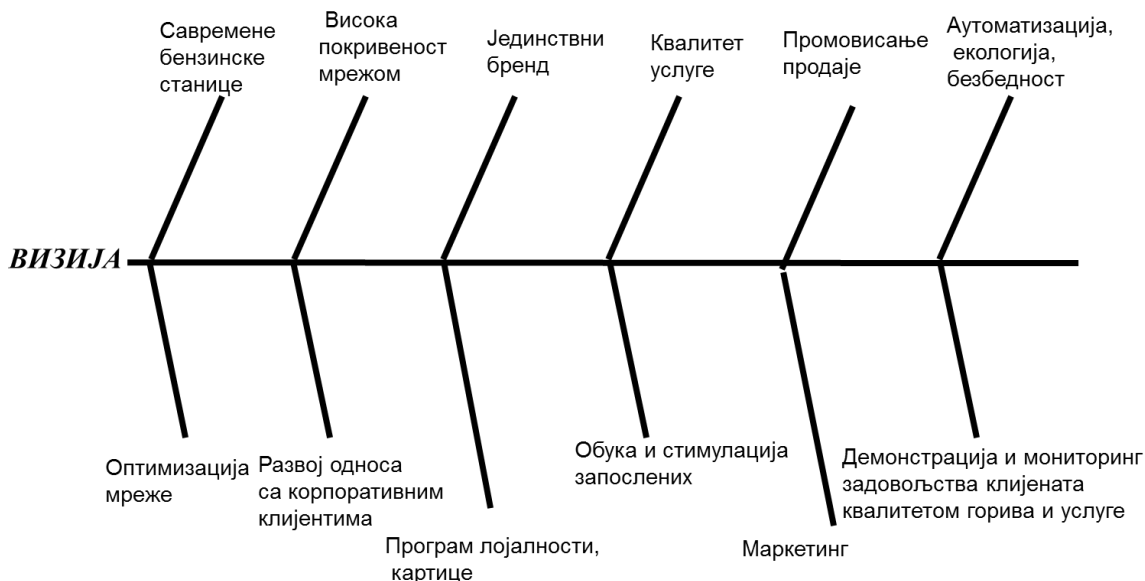

Извор: Tony Grundy, Laura Brown, *Be your own Strategy Consultant*, Thomson Learning, London, 2004, p. 143.

„Рибља кост“ анализа

Анализа која се служи графичким приказом рибље кости може имати две намене. Прва је да се прикажу фактори који утичу на неки процес (који се графички приказује са кичменом кости, а назив (или симптом) му се пише на десној страни) и тада се зове анализа „рибље кости“ (кости у тада усмерене улево). Слична је анализа „рибља-кост жеља“, само се овде не разматра конкретни процес већ визија организације и акције или фактори који могу довести до њеног остварења. Пример „рибља-кост жеља“ анализе за НИС Промет је дат на слици 11. Приказане су акције или мере које би требало да доведу до остварења визије организације.

Слика 11: Анализа „рибља-кост жеља“

Извор: Петар Станојевић, *Материјал „Стратегија НИС Промет“*, Београд, 2010.

Методе сценарија и симулације

Симулација је метода за одређивање перцепције о алтернативним окружењима у будућности на које данашње одлуке могу утицати. Планирање сценарија је приступ „споља ка унутра“ стратешком менаџменту. Ова методологија настала је пре око сто година у војсци и за потребе ратних игара, међутим, тек је у последњих 30 година ушла у ширу примену. Поред тога, има изузетно широку примену у скоро свим областима. Развој рачунарске технике је омогућио практичну примену ове методе и даљим развојем пружа све веће могућности примене. Њоме се може експериментисати са моделима који описују понашање сложеног система у времену. Испитивање унутрашњих међузависности елемената система, процена понашања у одређеним ситуацијама, провера нових стратегија и других показатеља могућа је под условом да је креиран добар симулациони модел. Симулирају се увек неки могући сценарији, односно редоследи могућих догађаја.

Планирање сценарија не значи прогнозирање будућности већ сагледавање свих могућности и помагање организацијама да постану проактивне у управљању својом будућношћу. Тиче се употребе и коришћења информација које су већ познате у организацији, али које се допуњују екстерним нетрадиционалним схватањима са циљем усвајања наученог оквира за будућност.

Процес планирања сценарија има више корака:

1. Идентификовање покретачких сила које се заснивају на друштвеним, техничким, економским, политичким и правним покретачима и покретачима који се односе на животну средину и сл.;
2. Идентификовање екстремних величина (мин – макс) у односу на сваку покретачку силу;
3. Скупљање података у кластере, прављење анализе покретачких сила;
4. Одређивање утицаја и неизвесности;
5. Одређивање оквира, могућег редоследа и обима сценарија;
6. Дефинисање сценарија.

Дефинисање сценарија обично иде кроз међусобно повезивање догађаја уз одређену временску секвенцу. Догађаји се могу повезати међу собом на основу одређених правила. Вредности које поједини параметри добијају последице су дефинисаних правила. Квалитетни сценарији и симулациони модели раде се у сарадњи аналитичара реалних система и стручњака за симулационе системе. Основни критеријуми за оцену ваљаности симулационих модела јесу техничка ваљаност, операциона ваљаност и динамичка ваљаност модела. Примена ове методе се толико раширила да се практично свакодневно сусрећемо са њом у животу, почев од игрица за децу, па до симулатора за обуку пилота. Управљачке симулационе игре најчешће се раде ради провере одређених организационих решења, стратегија или „конкурентске борбе на тржишту“.

ФОРМИРАЊЕ ПОЖЕЉНЕ ВИЗИЈЕ И ЦИЉЕВА

Сматра се да визија организације одговара на питање: „Шта желимо да постанемо?“, док мисија одговара на питање: „Која је наша сврха и главна делатност или услуга?“. Визија представља могуће и пожељно будуће стање једне организације. Мисија је више везана за понашање и садашњост. Из визије проистичу циљеви чијим се достизањем она ефективно остварује. Мисија као садашње стање може се одредити методама анализе о којима је овде било речи и неће се шире образлагати.

Обично се мисли да је одређивање визије и циљева неке организације ствар логике и креативности највишег руководства. Ово често доводи до исказа који су или нереални, или преписани, или неповезани са стварношћу или неразумљиви. Циљ је сачинити такву визију која ће бити подстицајна и истовремено јасно указивати свима шта треба чинити. Визија Шел је 2006. године гласила: „Више производње, профитабилна прерада и продаја“.¹² За „нафташе“ то је више него јасно, треба обезбедити што више производње нафте, јер се ту крије највећи профит, и истовремено нафту прерадити и продати, а не изгубити већ зарадити, јер је ту конкуренција најжешћа.

Постоје и развијене методологије чијим се спровођењем долази до формирања пожељних визија. Једна од њих је развијана у оквиру пројекта *NIS – SHELL Opportunity Confirmation Program & Business Improvement Program*, у коме је аутор овог рада учествовао у улози руководиоца пројекта са стране НИС¹³.

Наведена методологија формирања визије састоји се од више корака:

1. Преглед тренутне стратегије организације;
2. Гап (Бенчмаркинг) анализа;
3. Стејкхолдер анализа;
4. Унутрашњи утицаји и неизвесности;
5. Мапирање компетенције;
6. Анализа утицајних сила (предности и мана организације);
7. Планирање сценарија – симулација;
8. SWOT/TOWS матрице;
9. Дефинисање визије;
10. Тестирање визије анализом заинтересованих страна;
11. Одређивање наредних акција.

Све кораке ове методологије морају прорадити највиши менаџери, тимски, уз конструктивну борбу мишљења и позитиван став, да се до крајњег циља мора доћи заједнички, пожељно консензусом. Први корак подразумева анализу тренутне стратегије, њених постигнућа и недостатака. Потом се анализира

¹² „*More upstream, profitable downstream*“. Постоји и дужа верзија ове визије.

¹³ Материјали пројекта „*NIS – SHELL Opportunity Confirmation Program & Business Improvement Program*“, 2006–2008.

результат Гап (Бенчмаркинг) анализе како би се уочили актуелни недостаци, који имају или могу имати последице по функционисање. Пажња се посебно обраћа на највећа одступања од пожељних вредности, траже се њихови узроци и начини превазилажења.

Наредни корак је стејкохолдер анализа која се спроводи помоћу мреже дате на слици 7 са димензијама велики – мали интерес и велика – мала моћ (или утицај). Затим се спроводи анализа унутрашњих утицаја и неизвесности коришћењем мреже са слике 7 уз димензије велика – мала извесност и велики – мали утицај. Конкуренција се мапира на начин приказан у табели 2. и/или помоћу „Ценерал Електрик“ мреже са слике 10. Анализа утицајних сила (предности и мана организације) се врши на основама технике „покретачи раста“ приказане на слици 6. Пожељно је направити и анализе више сценарија и потребне симулације.

На основу свега претходног менаџмент израђује SWOT анализу. Ова анализа одвојено посматра предности, мане, могућности и ризике једне организације. Да би се у међусобни однос довеле ове димензије организације користи се TOWS матрица, или обрнути SWOT. TOWS матрица дата је на слици 12.

Слика 12: TOWS матрица

		Фактори унутар компаније	
		Предности (P)	Мане (M)
Спољашњи фактори	Могућности (M)		
	Ризици (R)		

Помоћу овог алата могуће је направити анализу парова могућности – предности, могућности – мане, ризици – предности, ризици – мане и на тај начин добити детаљнији и свеобухватнији увид у организацију. На пример интересно је утврдити које то предности организације са собом носе ризике, да ли су све предности уједно и могућности или које могућности могу представљати мане.

Извор: Адаптација аутора

Након примене свих претходно наведених метода и алата може се приступити дефинисању визије организације. Ради олакшавања овог процеса конципирано је неколико помоћних тврдњи:

- Тврдња – везано за очекивања у смислу пословања: „Ми ћемо (циљеви/могућности) ...“
- Тврдња – везано за посао пред нама: „Посао ће од нас захтевати да наставимо са јачањем постојећих способности (предности)....“
- Тврдња – везано за побољшања: „Да би смо побољшали наше пословање, урадићемо (могућности/ризиви)....“
- Тврдња – везано за предности које поседује организација: „Да би смо осигурали овако пословање, побољшаћемо следеће предности....“

- Тврдња – везано за људске ресурсе: „Да бисмо развили већу мотивисаност и ниво образовања код својих радника, наставићемо да / или ћемо побољшати своје способности и предности у управљању средствима у (предности/мане)...“

На пример, као једна од могућих визија НИС 2006. године¹⁴ сročено је (парафразирано): „Одговорним понашањем преко коришћења предности наше логистике, приступа усмереног на очување животне средине и образовањем радне снаге, достићи ћемо наше главне циљеве. Повећаћемо удео на тржишту, побољшаћемо марже и осигурати дугорочну профитабилност уз помоћ трајног развојног модела. Повећаћемо напоре у побољшању и управљању безбедношћу и заштитом на раду, добијању сертификата ЕУ, брендирању и маркетингу и оперативној изврности. Направићемо организациони и мотивациони модел који ће се заснивати на најбољој пословној пракси“. Из визије проистичу циљеви који се требају остварити. Пример циљева везаних за продају дела НИС Промет је дан у табели 3.

Табела 3: Циљеви продаје НИС Промет

НИС Промет	2012. година
Учешће на тржишту %	Не мање од 34 %
Просечна продаја по објекту, тона на дан	Не мање од 5,7 (раст од 50%)
Обим малопродаје, хиљада тона	850 (раст око 30%)

Извор: Аутор

ИЗБОР СТРАТЕГИЈЕ

Начелно би увек требало да буде више стратегијских опција, или барем више подваријанти једне „главне“ опције. Уколико постоји само једна опција, вероватно се организација налази у стању озбиљне кризе. Генерисање опција је задатак највишег менаџмента, који у овом случају мора радити као и у случају креирања визије и циљева. Да би се дефинисале могуће опције погодне је користити алате попут „Стратегијског октопода“, чији је пример приказан на слици 13.

¹⁴ Материјали пројекта „NIS – SHELL Opportunity Confirmation Program & Business Improvement Program“, 2006–2008.

Слика 13: „Октопод“ метода за генерисање стратешких опција

Извор: Петар Станојевић, *Материјал „Стратегија НИС Промет“*, Београд, 2010.

Овај алат служи да се генеришу подопције које би се могле уклопити у посебне опције. Овде је дат приказ карактеристичан за корпорације, док би за државе или војске изгледао другачије. Могуће је успоставити паралеле, као на пример: Сектори тржишта – непријатељи; Групе клијената – видови или родови војске; Стварање вредности – могућност уништења; Испорука вредности – маневар; Савези – савези; Аквизиција – заузимање територије или објеката; Излазак – одустајање од политичко-војних циљева; Географија – географија.

Све генерисане опције морају бити оцењене према унапред одређеним критеријумима. Избором критеријума организација ставља будуће резултате у контекст своје визије и циљева. На слици 14. приказана је једна Матрица стратегијских опција¹⁵. У колонама су дате стратегијске опције, а у редовима изабрани критеријуми. У ћелијама пресека опција и критеријума знаковима је дата квантификација сваке од опција у односу на усвојене критеријуме (условна квантификација). Поређењем броја придружених знакова по опцијама може се направити избор између опција (највише знакова – најбоље).

Слика 14: Матрица стратегијских опција

ОПЦИЈЕ \ КРИТЕРИЈУМИ	МИП 1	МИП 2	МИП 3	Дефанзивна варијанта развоја	Офанзивна варијанта развоја
СТРАТЕГИЈСКА АТРАКТИВНОСТ	✓	✓✓	✓✓✓	✓✓	✓✓✓
ФИНАНСИЈСКА АТРАКТИВНОСТ	?	?	?	?	?
ТЕЖИНА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈЕ	✓✓✓	✓✓	✓✓	✓✓	✓✓
НЕИЗВЕСНОСТ И РИЗИК	✓	✓✓	✓✓	✓✓	✓✓✓
ПРОХВАТЉИВОСТ ЗА СТЕЈКХОЛДЕРЕ	✓✓✓	✓✓	✓✓	✓✓	✓✓

Извор: Петар Станојевић, *Материјал „Стратегија НИС Промет“*, Београд, 2010.

¹⁵ Петар Станојевић, *Материјал „Стратегија НИС Промет“*, Београд, 2010.

Као што је већ речено, приликом избора коначне опције, односно стратегије, могу се додатно користити већ поменути алати као што су „Стејкхолдер анализа“ да би се оценило како ће они реаговати на предложено, „Матрица неизвесности“ да би се оценила вероватноћа или ризици успеха или неуспеха, „Привлачност и препреке“ и друге које су наведене на слици 4 као оне које помажу доношењу коначне одлуке о стратегији.

ПЛАНИРАЊЕ, ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА, УЧЕЊЕ И КОНТРОЛА

Методe планирања су релативно добро познате и овде се неће шире образлагати, али се мора нагласити да се без доброг и реалног плана по свим аспектима (ресурса, времена, људи, новца и сл.) и имплементације, само усвајање стратегије обесмишљава. Имплементација се, обично, спроводи према правилима пројектног менаџмента. Као алат за одређивање акција које треба спровести код имплементације усвојене стратегије може се користити 7С модел консултантске куће Мекинзи, приказан на слици 14. Он служи да се за сваки од седам најважнијих одлика неке организације одреде активности преко којих ће се постићи циљеви и остварити визија. На слици је приказано коришћење овог модела на већ наведеном примеру НИС Петрола.

Слика 14: 7С модел Мекинзија примењен на НИС Промет¹⁶

Имплементација стратегије подразумева промене. Управљање променама је неизоставни део управљања пројектом и за то постоје разрађене методологије.

¹⁶ Петар Станојевић, Материјал „Стратегија НИС Промет“, Београд, 2010.

Циљ им је да се промене уводе на систематски начин, уз поштовање процедура и документовано, али и да се путем прилагођеног и планског начина комуникације развије разумевање, потребна знања и свест о потреби и користима промена, а затим и осећај подршке променама код оних на које се промене односе.

За подршку процесу управљања имплементацијом могу се користити алати којима се унапређује планирање тако што се одређују нпр. могући извори тешкоћа и могући тренуци њихове појаве у времену (нпр. графикон „Тешкоће у времену“) или „Матрица спремности за стратегијске промене“, „Привлачност – тешкоћа имплементације“ и слично. Мерење резултата имплементације се може реализовати путем метода наведених на слици 4, од којих је свакако најважнија Гап анализа, која представља основни елемент контроле. Ово је неизоставно потребно уколико се жели стално усавршавање организације уз коришћење искустава („научене лекције“).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Стратегијско мишљење је специфично. Чињеница је да се од стратега, на пример, одбрамбене политике и са њом повезаних програма развоја и опремања, тражи да пружи одговоре на питања која тек треба да буду постављена¹⁷. За креирање таквих стратегија није довољно само експертско знање, креативност и маштовитост појединца. То је данас задатак мултидисциплинарних тимова људи који поред свег знања и добре воље морају наћи начин да мисле у истом правцу, интегришу трендове различитих области и креирају свима разумљив резултат као плод заједничког рада. Стратегија не сме бити искључиви плод жеља, јер су силе које на њу утичу разноврсне, политичке, технолошке, људске и друге, а све заједно су повезане са неизвесношћу.¹⁸

Превазилажење наведених проблема омогућавају методе и технике стратегијског мишљења, тачније подршке стратегијском мишљењу. Алгоритими, методе и технике омогућавају хијерархијску структурираност, од политике преко стратегије до тактике, али и по потреби рад у супротном правцу.

Стратегију је тешко правилно разумети, тешко је компетентно предавати, а још је теже спроводити у дело. Али, као што историја сведочи, довољно добра стратегија и њено извршавање могу бити довољни да чак и лошији стратези победе. Стратегија генерички није лек за све болести, али кад општу теорију добро разумеју образовани практичари који је морају спровести у пракси, то максимизира изгледе за успех.

¹⁷ Colin S. Gray, Strategic Thoughts for Defense Planners, *Survival*, Vol. 52, No. 3, 2010, pp. 159–178.

¹⁸ Colin S. Gray, Strategic Thoughts for Defense Planners, *Survival*, 52:3, 159-178, 2010, DOI: 10.1080/00396338.2010.494883

Постоје развијени алгоритми примене стратегијског мишљења и планирања. Стратегијско мишљење се мора довести у контекст са стратегијским планирањем. Већина активности стратегијског планирања не може се реализовати без стратегијског осмишљавања. До данас је осмишљено и ствара се мноштво погодних поступака, метода и техника уз помоћ којих се олакшава и структурира процес стратегијског мишљења и оне могу бити од помоћи свим практичарима. Неке од метода и техника стратегијског мишљења могу се применити за више фаза или активности стратегијског планирања. Све оне имају своје предности и мане као и могућности примене.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Tony Grundy, Laura Brown, *Be your own Strategy Consultant*, Thomson Learning, London, 2004., ISBN 1-86152-980-5.
2. Roblin, Sebastien, "Beyond the F-22 or F-35: What Will the Sixth-Generation Jet Fighter Look Like?". *The National Interest*, 21 July 2018. <https://nationalinterest.org/blog/buzz/beyond-f-22-or-f-35-what-will-sixth-generation-jet-fighter-look-26451>
3. Schulte, Sebastian, "France, Germany to develop joint combat aircraft". *IHS Jane's Defence Weekly*, 2017-07-13. <https://web.archive.org/web/20180614230347/http://www.janes.com/article/72286/france-germany-to-develop-joint-combat-aircraft>
4. Горан Мандић, Петар Станојевић, *Корпоративна безбедност*, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд, 2020., стр. 438–442.
5. Петар Станојевић, Материјал „Стратегија НИС Промет“, Београд, 2010.
6. Материјали пројекта „NIS – SHELL Opportunity Confirmation Program & Business Improvement Program“, 2006–2008.
7. Colin S. Gray, *Strategic Thoughts for Defense Planners*, *Survival*, 52:3, 159–178, 2010, DOI: 10.1080/00396338.2010.494883
8. Colin S. Gray, *Strategy and Defense Planning - Meeting the Challenge of Uncertainty*, Oxford University Press, 2014., ISBN 978-0-19-870184-2

STRATEGIC THINKING AND DECISION MAKING APPROACHES

In this paper, attention is paid on a successful strategy creation (design) or at least on ones that have a lower risk of failure. Creating strategies requires strategic thinking, specific in nature. The aim of the paper is to give an overview of the methods and techniques of strategic thinking, more precisely strategic thinking support as well as the ways and possibilities of their application. Also, on the basis of existing ones, algorithms for the application of strategic thinking and planning have been developed. The features, ways and preconditions of strategic thinking are analyzed. Strategic thinking has been brought into context with strategic planning. Most strategic planning activities cannot be accomplished without strategic thinking. Contemporary, many convenient procedures, methods and techniques have been designed and created to facilitate and

structure the strategic thinking process. Some of the known methods and techniques are presented in the paper through schemes, algorithms, charts or verbal descriptions. Methods and techniques are presented, mostly, based on real examples. Some of the methods and techniques of strategic thinking can be applied to multiple phases or activities of strategic planning. Their advantages and disadvantages as well as possibilities of application are analyzed. Special attention is paid to the methodology and techniques useful for defining the vision and mission of the organization.

Keywords: strategy, ancient thinking, methods, techniques

ДОПРИНОС КОНЦЕПТА ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ ПОДИЗАЊУ НИВОА СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ

проф. др Ивица Ђорђевић¹

Апстракт

Глобална пандемија корона вируса је показала све структурне недостатке савременог света настале као последица неолибералног уређења друштвено-економских процеса. Сходно томе урушавање институција као ограничавајућег фактора у тежњи за максимизацијом профита довело је до немогућности система здравствене заштите да на прави начин реагују на ситуацију. Дисфункционалност здравствених система многих земаља је манифестација дубљих противуречности у актуелном капиталистичком систему. Систем који није имао адекватне корективне механизме, након пропасти СССР-а као главног идеолошког противника, дозволио је да његове полуге преузму неформалне интересне групе и да их инструментализују за реализацију сопствених циљева. Овакво стање долази као последица губљења осећаја за стратешко промишљање и предвиђање могућих последица промена у окружењу. Стратешка култура као начин аналитичког промишљања подразумева постојање свести о свим факторима који утичу на функционисање система у садашњости, као и његову пројекцију у будућности. У датом контексту може се рећи да концепт људске безбедности због свог холистичког приступа безбедносном амбијенту представља добар аналитички оквир који путем квалитативне анализе повезује све релевантне факторе од утицаја на друштвено-економске процесе. Стабилност система зависи од економске ситуације, али и од функционалности институција. Здравље становништва зависи од економског стандарда, који директно утиче на квалитет исхране становништва, док од државног буџета зависи функционалност здравственог система. Подједнако је значајно и дијагностиковање проблема у функционисању политичког система, од кога зависи функционалност привреде, стање животног окружења, ниво криминала и безбедност заједнице. Снагом аргумената, без идеологизације анализе, концепт људске безбедности може да допринесе превенцији многих поремећаја у функционисању система, указујући на њихове узроке и могуће последице. На тај начин концепт људске безбедности повезује стратешку културу као доста апстрактан концепт са конкретним процесима и подиже свест о њеном значају.

Кључне речи: стратешка култура, концепт људске безбедности, глобализација, институције

¹ Ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет безбедности. Е-пошта: djivica@gmail.com Ставови и закључке изнесене у тексту не треба поистовећивати са односом институције, према теми, у којој је аутор запослен.

УВОД

Синтагма стратешка култура у литератури најчешће је повезана са расправама о рационализацији ресурса у циљу максимизације војних потенцијала. Објашњење за ову ситуацију произилази из чињенице да се стратешка култура у научним расправама и анализама појављује у време Хладног рата, када су сви ресурси западног света били усмерени ка припреми за коначни обрачун са идеолошким противником на истоку.² У току истраживања за овај рад дошли смо до закључка да је и даље присутан тај дискурс у већини научних и стручних радова који су објављени и након пада Берлинског зида.³ Неспособност да се промени наратив у односу на тектонске промене у реалном свету генерисао је многе проблеме за које се сматрало да их неће бити када се са геополитичке сцене уклони идеолошка конкуренција.

Развојна агенција Уједињених нација (*United Nations Development Programme – UNDP*) је 1994. године, на бази процене трендова након пет година од пада Берлинског зида, указала на чињеницу да конзервативни приступ безбедности није довољан за свестрано сагледавање изазова и претњи постбиполарног света.⁴ Развој ситуације је показао да анализа ограничена на угроженост територије и државних институција није у стању да открије главне узрочнике проблема и пружи заштиту грађанима у чијем интересу би систем требао да ради. Концепт људске безбедности је отворио нову перспективу у студијама безбедности и хуманистичким наукама уопште. Указујући на факторе који делују дестабилизујуће по систем и нудећи аналитички оквир базиран на седмодимензионалној матрици концепт људске безбедности омогућава превентивно деловање у циљу отклањања извора небезбедности. Истовремено на бази резултата истраживања базираног на концепту људске безбедности могуће је ревидирање постојећих стратегија, као и деловање у правцу промене актуелних културолошких образаца.

СТРАТЕШКА КУЛТУРА

Синтагма стратешка култура је један од назива који се могу упоредити са појавама у поп – култури. Одједном је постало популарно говорити о стратешкој култури, многи је помињу у својим радовима и свакодневном говору а да истовремено нису свесни шта се под тим подразумева. Као и већина појмова у

² Asle Toje, „Strateška kultura kao analitički alat Istorija, mogućnosti, geopolitika i vrednosti: primer EU”, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, God. 4, br. 14, 2009, str. 3.

³ Такав приступ има и аутор претходно цитираног рада, као и већина домаћих аутора чији су радови базирани на, мање више, истим изворима. Милош Кнежевић је један од ретких домаћих аутора који појам стратешке културе ставља у шири социо-филозофски контекст. Видети више у: Милош Кнежевић, „Појава и појам стратешке културе – однос стратегије и културе: чему стратешка култура?”, *Војно дело*, год. 71, бр. 8, 2019, стр. 9–31.

⁴ UNDP, *Human Development Report*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1994.

друштвеним наукама и стратешка култура мења своје значење у складу са променом друштвеног амбијента и оријентацијом истраживача, односно њеног корисника. У почетку резервисана искључиво за војне стратегије у односу на очекивани коначни обрачун између два супротстављена блока, односно вођење политике на нивоу држава, стратешка култура се данас помиње и у контексту доношења одлука на нивоу пословних система.

У циљу избегавања замке помодарства покушаћемо да одредимо значење на основу корена речи и понудимо оквир за анализу независан од идеолошких ограничења и догматских тумачења. Идеја је да се садржај појма одреди на основу његовог генеричког значења а у складу са промењеним друштвено-историјским околностима. У складу са полазном идејом најпре дајемо краћи осврт на појам стратегија, а затим подсећамо читаоце на значење појма култура како бисмо дошли до нашег виђења савременог значења синтагме стратешка култура.

Стратегија

Стратегија је у Кембрицовом онлајн речнику одређена као: „детаљан план за остварење успеха у рату, политици, пословању или спорту, односно вештина у планирању за наведене ситуације“.⁵

Вебстеров речник стратегију дефинише двојачко:

- као: „Науку и уметност коришћења политичких, економских, психолошких и војних снага нације или групе нација како би се пружила максимална подршка усвојеним политикама у миру или рату“; и
- као: „науку и вештину војне команде увежбане за сусрет са непријатељима у борби како би се остварио што повољнији резултат.“

Такође, треба рећи да се у речнику наглашава разноврсност стратешких поља (области) и да успешна стратегија подразумева вештину осмишљавања плана уз адекватну методологију која је примерена жељеном циљу.⁶

Као и код дефинисања многих других појмова у научним анализама треба указати на античке корене појма: Реч стратегија потиче од грчке речи *strategos* која означава познаваоца вештине ратовања; Када погледамо и остале сродне појмове које је у контексту стратегије навео Вујаклија, онда можемо да видимо и *стратегему* као ратно лукавство, односно мајсторију.⁷

На основу изнесених дефиниција можемо да закључимо како стратегија подразумева стратешко понашање које, путем претходно испланираних активности, треба да оптимализује употреба расположивих ресурса ради

⁵ *Cambridge Dictionary*, Cambridge University Press, 2020,

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/strategy>, Интернет: 25/08/2020.

⁶ *Merriam-Webster Dictionary*, Merriam-Webster, Incorporated, 2020, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/strategy>, Интернет: 25/08/2020.

⁷ Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980, str. 876.

остварења постављених циљева. У фази планирања стратегије неопходно је узети у обзир све могуће опције развоја тока догађаја, за шта нам је потребно добро познавање амбијента и свих актуелних и потенцијалних актера укључених у процес. На основу вероватноће реализације предвиђених сценарија планирају се организациони модели и предузимање акција, односно ангажовање ресурса. У савременом свету динамичних промена неопходно је дугорочно планирање како би се реализовали сопствени циљеви, задржале позиције и унапредио положај у односу на конкуренцију (супарнике, непријатеље). Зато при изради стратешких планова на значају добија примена научно заснованих система који омогућавају предвиђање будућности на основу актуелних трендова.

Међународни актери и пословни субјекти који не праве дугорочне планове стагнирају у односу на остале и осуђени су на нестанак са историјске позорнице. Стратегија се креира тако да пројектоване могуће промене у амбијенту и понашању актера мењају организациону структуру како би се максимизирали сопствени учинци и минимизирали негативни ефекти очекиваних промена.

Стратегија треба да буде резултат рационалне анализе актуелне ситуације и логичан одговор на очекиване промене. Стратешка документа треба да буду писана јасним и разумљивим стилем како би њихови корисници при операционализацији имали што мање дилема. При креирању стратегије поред узимања у обзир спољних фактора неопходно је водити рачуна и о унутрашњем амбијенту (сопственим капацитетима). Поред материјално-техничких аспеката, треба узети у обзир и људски фактор као битан елемент, од кога зависи коначан успех пројектованих планова.

Култура

Уколико применимо исти поступак при одређењу појма култура и кренемо од Вујаклијиног лексикона, видећемо да појам потиче од латинске речи *colere* која значи: гајити, неговати. У датом контексту Вујаклија указује на још нека подразумевана значења појма култура:

- неговање, гајење и рационално подизање неке привредне гране;
- развијање, образовање, усавршавање, оплемењавање, богаћење духа; стручна, нарочито општа образованост; начитаност;
- етичка култура; подизање појединца и целог друштва на принципима правичности, истинитости, хуманости и узајамног поштовања;

На бази генеричког појма Вујаклија објашњава и изведени појам културан (лат. *cultura*), што значи однегован, усавршен, оплемењен; који има стручно и, нарочито, опште образовање.⁸

У Малој политичкој енциклопедији под културом се, у контексту наше теме, подразумева: „скуп свих промена и творевина које су настале у природи, друштву и људском мишљењу као последица људске делатности чији је циљ: олакшање одржања, продужења и напретка људске врсте...“. По наведеном одређењу

⁸ Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, оп. цит., стр. 485.

културе њен садржај чине поред материјалних и духовни елементи попут „...обичаја, друштвених и политичких институција, религије, уметности и уметничких дела, језика, игре, наука, проналазака, открића“.⁹

У Енциклопедији политичке културе пружен је детаљан приказ бројних схватања културе. Једно од занимљивих становишта односи се на схватање културолога Леслија Вајта: „Култура је једна организација појава – аката (модела понашања), предмета (оруђа, ствари направљених оруђима), идеја (веровања, сазнаја) и осећања (ставова ‘вредности’), која зависи од употребе симбола. Настала је када и човек као примат који може да говори и употребљава симболе... Пошто се њени елементи лако преносе, култура постаје континуум; она вековима тече наниже, од једне генерације другој, и бочно, од једног народа другом. Културни процес је кумулативан, с времена на време елементи се уливају, и повећавају струју. Културни процес је прогресиван у том смислу што иде ка већој власти над природним силама, ка већој безбедности за човека. Култура је, према томе, симболички, континуиран, кумулативан и прогресиван процес“.¹⁰ С обзиром да о култури говоримо као нечему што представља тренутно стање које је последица дугорочних процеса у одређеном простору и времену, а за резултат има стварање индивидуалних и колективних идентитета, осећаја припадности одређеном ентитету јавља се потреба да се створене материјалне и духовне вредности сачувају од негативних утицаја. Очување сопственог културног идентитета је један од примарних циљева сваког друштва. Међутим, због емоционалног набоја који изазива традиција код људи у неким случајевима није могућ објективни однос према променама у окружењу које захтевају корекције у постојећим културолошким обрасцима. Због тога је неопходан стратешки приступ у сагледавању позиције сопственог у односу на остале ентитете и промене у окружењу. И овде долазимо до повезивања културе и стратегије, јер како каже Кнежевић: „Стратешка култура није, дакле, само стратешки обухват различитих идентитетских делова људског света у стању друштвености, него и нарочита стратегија према култури и у култури као фактору националног идентитета у условима рата и мира. Аутентична стратешка култура очитује национални и државни идентитет, па се у том погледу може означити као политика и геополитика идентитета“.¹¹

Од културолошких карактеристика умногоне зависи перцепција актуелне ситуације и спремност на промене. Успех при спровођењу планова често зависи од емоционалног односа према појави (процесу), што се односи подједнако на креаторе стратегије и на њене реализаторе. Различите биографије, припадност заједницама са одређеним друштвено-историјским детерминантама доводи до различитих реакција на исте појаве и процесе. Стратегија која је у супротности са културом ентитета коме је намењена унапред је осуђена на пропаст. Културне специфичности могу да дезавуишу и најбоље стратегије, али и да помогну у проналажењу изласка из кризе без претходних планова. У пракси можемо

⁹ *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966, str. 569.

¹⁰ *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 572.

¹¹ Милош Кнежевић, „Појава и појам стратешке културе – однос стратегије и културе: чему стратешка култура?“, *Војно дело*, год. 71, бр. 8, 2019, стр. 9–31.

препознати и тражење алибија за неуспех у културним специфичностима оних којима је стратегија намењена (лоше предвиђање или недостатак стратегије).

Није редак случај да су стратегије наметнуте одозго, од стране тзв. елита које немају осећаја за традиционалне вредности и праксу базирану на култури ентитета којој припадају. То су ситуације када је за успех довољна само промена у приступу и аргументацији у корист пројектованих планова или избор промотера, односно реализатора стратегије.

Промена садржине појма стратегија, из данашњег угла гледано, ишла је управо са променом културолошких образаца или још боље речено са сменом цивилизација. Овом приликом не бисмо објашњавали разлику између културе и цивилизације. Читаоцима који желе да се информишу о овој теми препоручујемо литературу са списка.¹² У сваком случају, стратегија у робовласничком систему античке Грчке је подразумевала војну заштиту интереса робовласника путем одбране полиса, али и офанзивне акције у циљу долажења до робова и плена. Данас се у границама савремених држава под стратегијом подразумева заштита интереса грађана који живе на њиховој територији. Међутим, данас постоје и тзв. апсолутистички – диктаторски системи, у којима су циљеви стратегија очување постојећег поретка, иако на декларативном нивоу и код њих постоји позивање на заштиту интереса грађана. Са процесом глобализације долази до транснационализације многих процеса, па и повезивања реализације стратешких планова са глобалним околностима. Давно су државне стратегије престале да се баве искључиво војним аспектима заштите данас снага привреде, бројност становништва и његова припремљеност, односно мотивисаност да се бори за интересе заједнице којој припада представљају неизоставне елементе дугорочних планова.

Едвард Ерл каже да је стратегија „...у данашњем свету вештина владања и искоришћавања свих средстава којима један народ или коалиција народа располаже у датом тренутку, подразумевајући ту и оружану силу, са циљем да се његови интереси одрже и заштите од непријатеља, стварног, могућег или вероватног. Највиши тип стратегије – назван понекад високом стратегијом – назива се онај тип који понекад удружује политику и оружану силу једног народа тако да прибегавање рату постаје излишна ствар или му се приступа са највећим изгледима на успех“. Ерл уочава: „...како су друштво и рат постајали сложеније појаве... то је и стратегија по сили околности захтевала обраћање све веће пажње на невојничке чињенице, економске, психолошке, моралне, политичке, војне. Према томе, стратегија није искључиво појам ратних времена, већ је саставни део државничких вештина за сва времена“.¹³

¹² За почетак упознавања са различитим приступима у одређењу садржају појмова култура и цивилизација препоручујемо књигу: Teri Iglton, *Kultura, Clio*, Beograd, 2017.

¹³ Erl Edvard Mid, „Tvorci moderne strategije“, *Vojno delo*, Beograd, 1951, str. 2–3. На основу: Милош Кнежевић, „Појава и појам стратешке културе – однос стратегије и културе: чему стратешка култура?“, *Војно дело*, год. 71, бр. 8, 2019, стр. 22.

КОНЦЕПТ ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Пад Берлинског зида представља крај једне ере у којој је негован наратив о неизбежности коначног обрачуна између индивидуализма и колективизма (демократије и тираније). Хомогенизација западних држава је обезбеђивана перманентним подсећањем на опасност која прети са Истока. Иако није било оружаних сукоба (барем не директних) у јавном простору, однос према Источном блоку имао је сва обележја ратног стања, отуд и синтагма *хладни рат*. Таква друштвена клима је за резултат имала и однос према простору некадашњег Источног блока као према освојеној територији – ратном плену. Иако је постојао друштвени консензус у већини земаља некадашњег Источног блока о прихватању капитализма западног типа и интегрисању са западним земљама, гледање западних стратега према простору источних земаља је било налик односу према непријатељској територији. То је подразумевало разбијање локалних институција и пљачкашку приватизацију, која је довела до патње локалног становништва и изазвало отпор код губитника тзв. транзиционог процеса (по неким проценама преко 80% становништва). Последице транзиционог процеса на простору некадашњег Совјетског Савеза окарактерисане су као својеврсни економски геноцид.¹⁴

Последице преласка из такозваног комунизма (или социјализма) у капитализам довеле су до незадовољства код интелектуалаца и аналитичара, који су били свесни могућих последица примењеног транзиционог модела. Тај критички однос најбоље је артикулисан у оквиру Извештаја о људском развоју *UNDP* за 1994. годину. Аутори поменутог извештаја су на бази уочених трендова покушали да скрену пажњу креаторима светске политике на негативне појаве и њихове последице. Идеја је била да се на бази конкретних индикатора укаже на изворе проблема, као и то да се превентивно делује како би се спречило њихово испољавање у пракси. Аналитички оквир који је базиран на седам области (димензија) битних за квалитет живота и стабилност заједнице са конкретним индикаторима унутар сваке од области који се користе за квантификацију стања назван је концепт људске безбедности (КЉБ).¹⁵

Суштина приступа безбедности изложеног у извештају *UNDP* најбоље се може схватити из следећег цитата: „Осећање несигурности већине људи потиче више од свакодневних животних брига него страха од катаклизмичних светских догађаја. Да ли ће они и њихове породице имати довољно да једу? Да ли ће изгубити посао? Да ли ће их малтретирати репресивна држава? Да ли ће постати жртве насиља због својих опредељења? Да ли ће због свог верског или етничког порекла бити мета прогањања? ... У коначној анализи, људска безбедност је дете које није преминуло, заразна болест која се није проширила, посао који није

¹⁴ Celestine Bohlen, "Yeltsin Deputy Calls Reforms Economic Genocide", The New York Times, 1992, 9. Februar, dostupno na adresi: <http://www.nytimes.com/1992/02/09/world/yeltsin-deputy-calls-reforms-economic-genocide.html?pagewanted=all&src=pm> (03/08/2020)

¹⁵ UNDP, Human Development Report, New York, 1994.

одузет, етничка тензија која није експлодирала у насиље, дисидент који није ућуткан. Људска безбедност није проблем оружја – то је проблем који се тиче људског живота и достојанства“.¹⁶

Током деведесетих година прошлог и почетком овог века било је пуно расправа на тему валидности и прихватљивости концепта. Један од најзначајнијих аутора који су писали на тему КЉБ је и Сабина Алкир, која је покушала да операционализује концепт, свесна чињенице да је немогуће остварити идеал апсолутне безбедности, али се зато залаже за заштиту фундаменталних људских права и могућност задовољења основних људских потреба. Алкир каже да фундаментална људска права која се тичу опстанка, средстава за живот и достојанство треба да су загарантована свим грађанима и да тај корпус права представља витално језгро људских живота. Зато је: „Циљ људске безбедности да заштити витално језгро свих људских живота од критичних и свеобухватних претњи, а да притом не доведе у питање дугорочно људско испуњење“.¹⁷

UNDP је промовисао КЉБ путем система ОУН уз подршку Јапана, Канаде и Норвешке као носилаца овог пројекта. Овај приступ су препознале многе мање развијене земље као начин да се коригује политика САД, тадашње једине суперсиле и њених сателита. Идеја да се безбедносна ситуација вреднује кроз призму квалитета живота грађана који живе на одређеном простору је револуционарна у односу на класични приступ државноцентричне (и/или националне безбедности), где су у први план безбедност територије и институција. Свакако да се КЉБ није појавио ниоткуда, његове корене препознајемо у многим покретима борбе за равноправност људи и декларацијама о људским правима. Теоријске корене можемо да препознамо у радовима копенхашке школе и делима родоначелника студија мира Јохана Галтунга. Можемо рећи да је КЉБ потекао из европског културног миљеа, у коме су још увек била свежа сећања на катастрофалне последице светских ратова. Такође, не треба занемаривати идеје на којима је успостављен систем ОУН и чињеницу да је пад Берлинског зида изазвао оптимистичка очекивања код многих интелектуалаца и прогресивно оријентисаних истраживача. Интелектуална енергија која је ослобођена са отклањањем опасности од нуклеарног холокауста бива преусмерена ка пројектовању и изградњи једног праведнијег и хуманијег света глобалних грађана. Стиче се утисак да је култура мира која је, барем званично, изграђивана након Другог светског рата далеко превазишла капацитете стратега који су креирали глобални амбијент током 90-их година XX века.

Поред претходног кратког приказа КЉБ треба рећи још пар напомена битних за разумевање суштине идеје. Оригинални концепт није у сукобу са државом и постојећим институцијама, напротив, КЉБ се залаже да постојећи институционални механизми штите права грађана, што је и њихова основна

¹⁶ Ibid., p. 22.

¹⁷ Sabina Elkir: „Konceptualni okvir za ljudsku bezbednost“ u: Dulić Dragana ured., *Ljudska bezbednost 1*, Zbornik tekstova, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2006. str.91.

функција. Такође, КЉБ треба посматрати и у контексту захуктале економске глобализације, коју није пратила одговарајућа глобална институционална инфраструктура. Инсистирање на поштовању фундаменталних људских права подразумева да се једнако третирају сви људи на планети земљи независно од тога да ли су грађани развијених или неразвијених земаља. Управо на бази идеје о универзализацији приступа дат је аналитички оквир који вреднује ниво безбедности на бази седам области битних за квалитет живота људи независно од њихове верске, расне или неке друге припадности.

1. Економска безбедност,
2. Безбедност исхране,
3. Безбедност здравља,
4. Еколошка безбедност,
5. Лична безбедност,
6. Безбедност заједнице и
7. Политичка безбедност.¹⁸

У оквиру сваке од димензија могућ је избор низа индикатора који служе за квантификацију стања. С тим што није увек обавезан избор истог сета индикатора, јер специфичност ситуације на терену захтева диференцијацију приступа. На пример, нећемо изабрати исте приоритете при анализи сиромашних, неразвијених земаља и развијених земаља. Ова сензитивност се често користи као аргумент у прилог томе да КЉБ није методолошки конзистентан, те као такав није прихватљив за академску заједницу. По нашем мишљењу то је квалитет више, јер за сиромашне, неразвијене земље, врло често, приоритет представља обезбеђивање средстава за неопходан минимум хране и исправне воде за пиће, док је за неке од развијених земаља највећи проблем кршење демократских процедура. Званични статистички подаци публиковани од стране националних и међународних организација су базични материјал за анализу стања безбедности људи, али поред тога врло битан моменат представља и захтев за истраживањем субјективног доживљаја ситуације од стране људи који живе на простору који је у фокусу истраживања. Није ретка ситуација да званичне статистике нису сензитивне за проблеме одређених друштвених група (становника одређеног региона, припадника мањинске заједнице или сиромашнијег дела популације). Зато је истраживање на терену један од захтева који се поставља пред истраживаче који КЉБ користе као аналитички оквир. Зависно од услова истраживања примениће се неки од инструмената попут анкете или интервјуа како би се дошло до информација које нису доступне из постојећих статистичких извора.

¹⁸ UNDP, *Human Development Report*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1994, p. 24–25.

УТИЦАЈ КОНЦЕПТА ЉУДСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ НА НИВО СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ

Коришћење Концепта људске безбедности као аналитичког оквира који омогућава квантификацију стања безбедности на неком простору путем мерљивих индикатора омогућава да се постојећа ситуација критички анализира. На бази праћених података могуће је благовремено реаговати у циљу промене негативних трендова, као и утицаја на промену праксе која доводи до негативних појава. Егзактни показатељи могу да се искористе за разбијање предрасуда које су прихваћене на нивоу догматских уверења. На пример, једна од највећих заблуда која је унесрећила милионе људи на планети и довела до питања одрживости и опстанка читаве савремене цивилизације је уверење да тржишни закони могу да регулишу све процесе и односе међу људима.

КЉБ може да објективизује многе критике на рачун функционисања савремене цивилизације. На бази доступних економских индикатора може да се види које су државе успешније у обезбеђивању услова за реализацију потенцијала њихових грађана, њихове безбедности и стабилности система. Доступни подаци говоре да је најквалитетнији живот оних људи који су на територијама где постоје корективни механизми у односу на функционисање тржишних закона. На листама које рангирају задовољство грађана условима живота нису прворангиране државе које фаворизују тржишни фундаментализам ни оне које су се определиле за доминантну улогу у планирању привредних активности. Напротив, међу првих 10 рангираних су земље које су препознатљиве по значајним социјалним програмима намењених угроженим деловима популације.¹⁹

У односу на актуелну ситуацију са пандемијом изазваном вирусом COVID-19 испоставило се да земље које су безрезервно прихватиле смернице из вашингтонског консензуса²⁰ и прешле на приватизацију државног здравственог система имају најтеже последице исказане кроз број умрлих и оболелих. Иако су постојала упозорења да нови модел носи велике ризике због уштеде буџетских средстава, земље попут САД и Велике Британије су се определиле за рестриктивну политику у финансирању здравствених система.²¹

Једна од најконтроверзнијих тема савременог света је примена генетски модификованих организама (ГМО) у људској исхрани, која се форсира од стране носилаца патената за одређене биљне и животињске врсте. На основу резултата истраживања објективних независних истраживача може да се види како

¹⁹ John F. Helliwell et al., eds. *World Happiness Report 2020*, Sustainable Development Solutions Network, New York, 2020. pp. 19–21.

²⁰ Hannah Ritchie et al., "Coronavirus Pandemic (COVID-19) - Research and data", *Our World in Data*, Oxford Martin School - University of Oxford, [https://ourworldindata.org/coronavirus\(25/08/2020\)](https://ourworldindata.org/coronavirus(25/08/2020)).

²¹ Ivica Đorđević, *Bezbednosna arhitektura u uslovima globalizacije*, Fakultet bezbednosti - Službeni glasnik, Beograd, 2007. str. 26.

проблем са количинским дефицитом и квалитетом хране није решен захваљујући ГМО. Напротив, постоје озбиљне сумње да непоштовање процедура при истраживању утицаја ГМО на здравље људи и еколошке системе, доноси више штете него користи човечанству.²²

Због третирања природе као неекономског добра дошло је до драстичног нарушавања природне равнотеже и нестанка многих врста биљног и животињског света. Штете су неповратне, а заступници интереса ТНК и даље врше опструкцију усвајања и примене мера за заустављање девастације планете и њених ресурса.²³

Учешће и заинтересованост грађана за политичке процесе се све више смањује. Смањена излазност на изборе указује на чињеницу да су људи изгубили веру у систем. Посебан апсурд у савременом свету представља чињеница да најобразованији део популације не учествује у политичким процесима. Због природе после и велике флукуације, честе промене места боравка, истраживачи и научници, односно припадници управљачке елите ТНК нису заинтересовани за локалне политичке процесе и не учествују у изборним активностима. Трендови показују да долази до општег пада излазности гласача на изборе. Тај пад је сразмеран у демократским и недемократским системима, једина је разлика између стартних позиција. Постоји једна занимљива појава која је регистрована између демократских и недемократских система, где је излазност скоро изједначена, док је у полудемократским системима најмања излазност. Та појава се може објаснити страхом гласача од апсолутистичке структуре на власти, да ће трпети последице уколико не изађу на изборе.²⁴

Лична и социјална безбедност представљају све више изазов због нарасталих социјалних разлика, које за резултат имају пораст криминала, како на локалном, тако и на глобалном нивоу. Безбедност заједнице и друштвених група је додатно проблематизована због великих миграторних таласа и културолошких разлика између имиграната и домаћег становништва.²⁵

Институционални систем није увек у служби интереса грађана који живе на његовој територији. Чести су примери да војно-полицијске структуре

²² Jeremy Rifkin, *Biotehnoško stoljeće – Trgovina genima u osvjetljenje novog sveta*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.

²³ Јасмина Гачић, „Одрживи развој” у: Ивица Љ. Ђорђевић, Марко Филијовић и Јасмина Гачић, *Безбедност економија и одрживи развој*, Факултет безбедности, Београд, 2017. стр. 302–308.

²⁴ Abdurashid Solijonov, *Voter Turnout Trends around the World*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2016, p.29.

²⁵ Сажети приказ проблема са великим приливом имиграната у Европу може да се прочита у чланку објављеном у Београдском дневном листу Политика поводом изјаве немачке канцеларке Ангеле Меркел да је „Покушај стварања мултикултуралног друштва пропао, апсолутно пропао”. Видети више у: Милош Казимировић, „Меркелова и смрт мултикултурализма”, *Политика*, 12.јануар 2015, онлајн издање: <http://www.politika.rs/scc/clanak/315768/Tema-nedelje/Veliki-nesporazum-civilizacija/Merkelova-i-smrt-multikulturalizma> (25/08/2020.)

представљају отуђене центре моћи и бивају инструментализовани за реализацију интереса неформалних група (најчешће олигархије). Цивилна контрола министарстава силе је једини гарант да овај сегмент институционалног система неће бити злоупотребљен. Међутим, имајући у виду претходне напомене, тешко је обезбедити функционисање демократских механизма контроле када и само бављење политиком постаје привилегија богатих.

Неоконзервативни приступ уређењу друштвено-економских токова, који је наметнут као идеолошки пројекат власника (контролора) крупног капитала у савременим околностима показује катастрофалне резултате. Ефекти неоконзервативног модела наметнутог путем вашингтонских консензуса као образац за транзиционе промене у пракси је дао толико лоше резултате да је довео у питање и догматску матрицу о супериорности капитализма над свим осталим облицима уређења. То се најбоље показало у истраживању Европске банке за обнову и развој које показује да у транзиционим земљама људи више не верују у демократске форме организације друштвених система и више су окренути ка апсолутистичким системима.²⁶

ЗАКЉУЧАК

Неконтролисана глобализација привредних активности и финансијских токова омогућила је доминантни положај и стварање олигопола на глобалном нивоу, у неким областима постоји тенденција ка монополизацији глобалног тржишта од стране највећих транснационалних компанија. Огромни фондови којима располажу управни одбори ТНК омогућавају да се успоставља светска структура по мери интереса ових профитно оријентисаних ентитета. Користећи непостојање глобалних система контроле пословања и правила која би их спутавала ТНК креирају глобални амбијент у коме максимизирају своје приходе на рачун експлоатације радне снаге, уништавања природних ресурса и осиромашења националних држава.

На основу изречених ставова неко би покушао да дисквалификује критику система, етикетирајући је као комунистичку, односно идеолошки неприхватљиву. Међутим, уколико иза изнесених оштрих осуда актуелне праксе у пословању ТНК стоје конкретни статистички подаци који се могу добити на бази истраживања националних статистичких завода, међународних институција (попут светске банке и *UNDP*), онда упозорења која долазе од истраживача имају далеко већу снагу. Овде је потребно посебно нагласити да КЉБ није револуционарна идеологија која треба да силом мења постојећи поредак. Напротив, идеја је да се изврши еволутивна трансформација система и да постојеће институције раде свој

²⁶ EBRD, *Life in Transition, After the Crisis*, European Bank for Reconstruction and Development, London, 2011, p. 22.

посао због чега су и успостављене. У супротном прети опасност да систем институција буде инструментализован од стране крупног капитала и да ради против интереса грађана.

Основни проблем који постоји у центру капиталистичког система је тај што се није трансформисао у складу са променама које су наступиле након пада Берлинског зида. Доминантна секјуритизација кључних научних института за време Хладног рата, посебно друштвених наука, била је у функцији доказивања супериорности западног поретка у односу на идеолошког противника са истока. Уместо преоријентације на критичко изучавање сопственог система и пројектовање нових модела у складу са доминантним глобалним процесима западна мејнстрим наука тежи наметању превазиђених концепата остатку света. Десио се један парадоксалан процес, идеологија која је омогућила победу у Хладном рату бацила је на колена победника. У прилог изнесене тезе користимо податке о скраћивању времена између цикличних криза капиталистичког система. Неки економисти тврде како је капитализам у *епизоди пролонгираног успореног раста* (што би лаичким речником могли рећи да се капитализам налази у перманентној кризи) од 2008. године.²⁷

У време Хладног рата атрактивност друштвених теорија са запада долази као последица, између осталог, и веће слободе научника у односу на критички однос према истраживаним феноменима. Из ове перспективе можемо сада да кажемо како је та слобода била привид како би се свет убедио да је систем бољи и хуманији у односу на идеолошког противника. Посебан квалитет том систему давао је велики број дисидената који су долазили иза гвоздене завесе, али и велики број лево оријентисаних теоретичара који су представљали својеврсни коректив систему. Са падом Берлинског зида долази до наметања конзервативних аутора попут Фукујаме²⁸ (који глорификује постојећи капиталистички систем) и Бжежинског²⁹ (који се понашао као да рат између истока и запада још увек постоји). Стиче се утисак како се није размишљало о прилици која постоји за успостављање новог светског поретка заснованог на

²⁷ Aleksandra Prašević, „Od globalne ekonomske krize do krize globalnog kapitalizama”, *Ekonomске идеје и пракса*, br. 24. 2017, str. 7–21.

²⁸ Аутор једне од најконтроверзнијих књига, коју многи поистовећују са политичким памфлетом: Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.

²⁹ Особа која је значајно утицала на спољну политику САД на крају XX века. Острашћени противник сваке идеје о компромису између два идеолошка система. Одредио је правац САД политике након пада Берлинског зида и најавио неке процесе чији смо ми данас савременици. Видети више у: Zbignjev Vžejinski, *Velika šahovska tabla*, Романов, Бања Лука, 2001.

принципима које је победник у току Хладног рата глорификовао већ о капитализацији победе у смислу глобалне контроле.

Једно од решења за кризу система је да се на основу уочених проблема предузму кораци како би се исти уклонили. Уочени демократски дефицит се може решити путем враћања полуга власти на управу представницима грађана који се бирају на непосредним изборима на локалном нивоу. Изабрани представници би за свој изборни програм одговарали пред својим бирачима. Тиме би се обезбедила већа заинтересованост грађана за изборни процес и натерали политичари да воде рачуна о резултатима својих активности у периодима између изборних циклуса. Непосредна демократија би допринела оптимизацији трошења буџетских средстава на задовољење потреба грађана и смањила би простор за коруптивну праксу. Политичари који су свесни своје одговорности у односу на бирачко тело водили би рачуна о интересу грађана при доношењу закона и њиховом спровођењу.

Један од највећих проблема са којима се суочавају савремене државе је хронични дефицит у приходима који се, како сада ствари стоје, надокнађује повећањем пореског оптерећења грађана. Враћање на принцип прогресивног опорезивања би успоставио праведнији однос при финансирању заједничких потреба у односу на финансијску моћ пореских обвезника. Праведнија расподела друштвеног богатства са повећањем дела од прихода који иде непосредним учесницима у производњи и пружању услуга утицала би на подизање нивоа квалитета живота грађана. Синергија ова два процеса – више средстава у буџету и већи приходи грађана – омогућила би квалитетније образовање које смањује простор за манипулацију бирачким телом и правима грађана, подиже ниво квалитета здравственог система, мења однос према животном окружењу и онемогућава прекарни однос према радној снази.

Реализацијом потенцијала који у себи носи КЉБ, у датом контексту, представља прилику за еволутивни прелазак капиталистичког система на виши ниво организације и функционисања. Подизање свести о узроцима кризе и последицама евентуалних револуционарних промена требало би да утиче на актуелне политичке чиниоце да се што пре врате на поставке капитализма промовисане након Другог светског рата³⁰ и поново актуелизовање идеала државе благостања.³¹ У супротном, даља комерцијализација свих сегмената људских активности (па и самих људи) довешће до наставка ретроградних

³⁰ Ayn Rand, *Kapitalizam nepoznati ideal*, Global book, Novi Sad, 1994.

³¹ Slobodanka Nedović, *Država blagostanja*, Centar za unapređenje pravnih studija, Beograd, 2005.

тенденција у систему и даљих заоштравања противуречности унутар система. Имајући у виду манипулативни потенцијал нових технологија (пре свега информационо-комуникационих), чија је употреба потпуно ван институционалне контроле, опасност постаје све већа. Враћање полуга институционалне контроле под управу демократски изабраних представника народа представља предуслов преокретању негативних трендова. Тај процес подразумева подизање нивоа безбедносне културе на глобалном нивоу, чему значајан допринос може да пружи опште прихватање принципа на којима се базира КЉБ. Подизање нивоа свести о значају демократски контролисаних институција и њиховој трансформацији у односу на глобалне трендове представља једини начин за превазилажење актуелне кризе изазване корона вирусом, али и свих осталих проблема са којима се савремена цивилизација суочава.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Bohlen Celestine, "Yeltsin Deputy Calls Reforms Economic Genocide", *The New York Times*, 1992, 9. februar, Internet: <http://www.nytimes.com/1992/02/09/world/yeltsin-deputy-calls-reforms-economic-genocide.html?pagewanted=all&src=pm> 03/08/ 2020.
2. Вжежински Збигњев, *Velika šahovska tabla*, Романов, Бања Лука, 2001.
3. Ђорђевић Ивица, *Bezbednosna arhitektura u uslovima globalizacije*, Fakultet bezbednosti - Službeni glasnik, Beograd, 2007.
4. Ђорђевић Љ. Ивица, Филијовић Марко и Гачић Јасмина, *Bezbednost економија и одрживи развој*, Факултет безбедности, Београд, 2017.
5. Vujaklija Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1980.
6. EBRD, *Life in Transition, After the Crisis*. European Bank for Reconstruction and Development, London, 2011.
7. Elkir Sabina: „Konceptualni okvir za ljudsku bezbednost” u: Dulić Dragana ured., *Ljudska bezbednost 1*, zbornik tekstova, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2006.
8. Iglton Teri, *Kultura*, Clio, Beograd, 2017.
9. Казимировић Милош, „Меркелова и смрт мултикултурализма“, *Политика*, 12. јануар 2015, онлајн издање: <http://www.politika.rs/scc/clanak/315768/Tema-nedelje/Veliki-nesporazum-civilizacija/Merkelova-i-smrt-multikulturalizma> 25/08/2020
10. Кнежевић Милош, „Појава и појам стратешке културе – однос стратегије и културе: чему стратешка култура?“, *Војно дело*, 71(8), 2019.
11. *Mala politička enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1966.

12. *Merriam-Webster Dictionary*, Merriam-Webster, Incorporated, 2020, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/strategy>, 25/08/2020.
13. Mid Erl Edvard, „Tvorci moderne strategije“, *Vojno delo*, Beograd, 1951.
14. Nedović Slobodanka, *Država blagostanja*, Centar za unapređenje pravnih studija, Beograd, 2005.
15. Prašević Aleksandra, „Od globalne ekonomske krize do krize globalnog kapitalizama“, *Ekonomске ideje i praksa*, br. 24.
16. Rand Ayn, *Kapitalizam nepoznati ideal*, Global book, Novi Sad, 1994.
17. Rifkin Jeremy, *Biotehnološko stoljeće – Trgovina genima u osvit vrlog novog sveta*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 1999.
18. Ritchie Hannah at all, “Coronavirus Pandemic (COVID-19) – Research and data”, *Our World in Data*, Oxford Martin School – University of Oxford, <https://ourworldindata.org/coronavirus>, 25/08/2020.
19. Solijonov Abdurashid, *Voter Turnout Trends around the World*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm, 2016.
20. Toje Asle, „Strateška kultura kao analitički alat Istorija, mogućnosti, geopolitika i vrednosti: primer EU“, *Bezbednost Zapadnog Balkana*, Godina 4, br. 14, 2009, Str.3. (3–23).
21. UNDP, *Human Development Report*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1994.
22. Fukujama Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica, 2002.
23. Helliwell F. John, Layard Richard, Sachs D. Jeffrey, and De Neve Jan-Emmanuel, eds. (2020). *World Happiness Report 2020*, Sustainable Development Solutions Network, New York, 2020.
24. *Cambridge Dictionary*, Cambridge University Press, 2020, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/strategy>, 25/08/2020.

CONTRIBUTION OF THE HUMAN SECURITY CONCEPT TO RAISING THE LEVEL OF STRATEGIC CULTURE

The global corona virus pandemic has shown all the structural shortcomings of the world resulting from the neoliberal regulation of socio-economic processes. The process of institutions collapsing as a limiting factor in the process of profit maximization has led to the fact that health care systems are not able to react in the right way in relation to the situation. The dysfunctionality of the health systems of many countries is a manifestation of deeper contradictions in the current capitalist system. The system that did not have adequate corrective mechanisms allowed its levers to be taken over by informal interest groups and instrumentalized for the realization of their own goals after the collapse of the USSR as the main ideological opponent. This situation

comes as a consequence of losing the sense of strategic thinking and anticipating the possible consequences of change of the environment. Strategic culture as a way of analytical thinking implies the existence of awareness of all factors that affect the functioning of the system in the present, as well as its projection in the future. In the given context, it can be said that the concept of human security is a good analytical framework that, through qualitative analysis, connects all relevant factors influencing socio-economic processes due to its holistic approach to the security environment. The stability of a system depends on the economic situation, but also on the functionality of the institutions. The health of the population depends on the economic standard that directly affects the quality of nutrition of the population, while the functionality of the health system depends on the state budget. Diagnosing problems in the functioning of the political system, on which the functionality of the economy, the state of the environment, the level of crime and the security of the community depend is no less important. By the power of arguments, without ideologizing the analysis, the concept of human security can contribute to the prevention of many disturbances in the system functioning by pointing out their causes and possible consequences. In this way, the concept of human security connects strategic culture as a rather abstract concept with concrete processes and raises awareness of its importance.

Keywords: strategic culture, human security concept, globalization, institutions

ИНОВАЦИЈЕ У ОРУЖАНИМ СНАГАМА КАО ПРЕДУСЛОВ ЗА ЈАЧАЊЕ СТРАТЕШКЕ ЕФИКАСНОСТИ НАЦИЈЕ¹

мср Вангел Милковски²

мср Милан Џамић³

Апстракт

Један од савремених изазова са којим се суочавају државе је прилагођавање комплексним променама у стратешком окружењу. Оружане снаге као инструмент војне националне моћи од велике важности су за очување националне безбедности, па су иновације у оружаним снагама неопходне за стварање услова очувања националних интереса. Развој способности оружаних снага је скуп и дуготрајан процес и због тога је временом постао предмет интересовања, не само оружаних снага, већ и академске јавности. Иновације у оружаним снагама као извор развоја нових способности постале су посебна целина у оквиру стратешких и одбрамбених студија високоразвијених земаља. Студије о иновацијама у оружаним снагама баве се трагањем за одговорима на три кључна питања: када, како и зашто се оружане снаге мењају, који су унутрашњи и спољашњи фактори који одређују начине иновација у оружаним снагама, шта и како одређује успешност иновација. Промене у оружаним снагама више не могу бити прилагођавање појединих делова и система, већ оружане снаге морају развијати способности за иновирање, што ће им помоћи да овладају новом парадигмом у одбрани и заштити националних интереса у константно променљивом стратешком окружењу. Аутори указују на то да без иновација нема потребних способности оружаних снага и да постоји потреба за њиховим академским проучавањем ради повећања укупне стратешке ефикасности нације.

Кључне речи: иновације, оружане снаге, стратегија, стратешко окружење, стратешка ефикасност нације

¹ Погледи изнети у чланку одражавају лични став аутора, а не институција у којима су запослени.

² Школа националне одбране, Универзитет одбране. Е-пошта: vmilkovski@gmail.com

³ Војнобезбедносна агенција, Министарство одбране Републике Србије.

УВОД

Иновације у оружаним снагама су дошле у први план политичких и војних дебата у великом броју земаља на свету услед промена у стратешком окружењу и степену технолошких измена. Оне су кључне за развој и одржавање војне моћи јер је војна моћ и даље од великог значаја за очување националне безбедности у променљивом динамичном, неизвесном и конкурентном стратешком окружењу.⁴

Хари Јаргер (*Harry R. Yarger*) дефинише стратешко окружење државе као област у којој њено руководство сарађује са другим државама или актерима ради очувања, унапређења и остварења националних интереса. Ово окружење се састоји од унутрашњег и спољашњег контекста, услова, односа, трендова, питања, претњи, прилика, интеракције и ефеката који утичу на успех државе у односу према физичком свету, другим стањима и актерима, шансама и могућим условима у будућности.⁵

Уважавајући чињеницу да постоји добро развијена расправа о значењу и примени појмова као што су „велика стратегија“, „национална стратегија“, „војна стратегија“ или само појам „стратегија“, за потребе разматрања иновација у оружаним снагама, стратегија се може дефинисати као тачка у којој се политичко и војно укрштају. Формулисањем и применом стратегије, државе настоје да изазову посебне ефекте у стратешком окружењу. То је динамично окружење које „реагује на улаз, али не нужно и на директан узрочно-последични начин“.⁶ У том смислу, стратегија је оно што политици обезбеђује дефинисане начине ангажовања инструмената националне моћи, а оружаним снагама и другим инструментима националне моћи циљеве деловања. Било која стратегија, формулисана или спроведена, уводи промене у стратешко окружење, чак и када тежи да одржи *status quo*. Те промене могу да изазову поремећај у постојећој равнотежи у стратешком окружењу. Стратегија не може предвидети будућност са апсолутном сигурношћу постизања својих циљева, нити прецизне последице достигнућа или неуспеха. Ефекти⁷ постигнути у имплементацији стратегије су кумулативни из неколико различитих перспектива, а посебно из перспективе промена. Промене постају део стратешког окружења и резултат су деловања различитих инструмената националне моћи. Намеравани резултати деловања

⁴ Stephen J. Gerras, *Strategic Leadership Primer 3rd Edition*, US Army War College, Carlisle Barracks, 2010, <https://publications.armywarcollege.edu/pubs/3516.pdf>

⁵ Harry R. Yarger, *Strategic Theory for The 21st Century: The Little Book On Big Strategy*, February 2006, <https://www.files.ethz.ch/isn/20753/Strategic%20Theory%20for%20the%2021st%20Century.pdf>, 17/09/2020

⁶ Ibid.

⁷ Ефекат (*effect*) 1. Физичко или бихејвиорално стање система које је резултат радње, скупа радњи или другог ефекта; 2. Резултат, исход или последица радње; 3. Промена стања, понашања или степена слободе. *Dictionary of Military and Associated Terms*, Доступно на: <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>

доступних instrumenata моћи државе, по унапред утврђеним начинима, огледају се у политичким, економским, социјалним, етичким и другим условима који владају у димензијама стратешког окружења и које највише политичко и војно руководство жели да креира применом стратегије. Другачије речено, намеравањем резултати представљају жељено крајње стање (резултате) деловања. Усмеравање instrumenata националне моћи на циљеве, без јасно утврђеног стратешког жељеног крајњег стања из којих ти циљеви произилазе, смањују ефективност стратегије. Стратешки жељена крајња стања и циљеви истински су фокус у формулацији стратегије и ако нису правилно одабрани и артикулисани, предложена стратегија суштински је мањкава и не може бити ефективна. У том смислу, стратешки жељена крајња стања и циљеви су важни јер нам указују на то да ли радимо добру ствар, док начини деловања и инструменти националне моћи одређују ефикасност. Недостатак ефикасности повећава трошкове у примени стратегије, а недостатак ефективности отежава постизање успеха.

Оружане снаге као организација и структура војних ресурса једне државе представљају важан инструмент националне моћи. Државе на основу дефинисаних интереса и циљева, а у складу са сопственим могућностима, формирају и развијају оружане снаге, које у процесу организовања, опремања и оспособљавања изграђују потребне способности за достизање пројектованих циљева. Улога оружаних снага је да на основу формулисаних војне стратегије остваре војне циљеве и тиме допринесу стварању повољних услова за остварење националних интереса државе. Другачије речено, улога оружаних снага је да допринесе стратешкој ефикасности стратегије.

Због тога су иновације у оружаним снагама неопходне јер у противном, стагнација и недовољне способности оружаних снага могу резултирати смањењем могућности очувања, достизања и одбране националних интереса. Разумевање иновација у оружаним снагама је сложено због чињенице да не постоји јединствена дефиниција појма која би означила начине на које оружане снаге повећавају своје способности и тиме стварају битне предуслове за постизање ефикасности одабране стратегије државе. Постоји више питања на које је потребно дати одговоре зарад разумевања иновације у војној делатности: шта су иновације у оружаним снагама, шта их покреће, који је најбољи начин за њихову реализацију и какве су стратешке импликације примене резултата иновација у неизвесном и комплексном стратешком окружењу. У трагању за одговорима на наведена питања могу да помогну основна сазнања о иновацијама у комерцијалном сектору.

ИНОВАЦИЈЕ У КОМЕРЦИЈАЛНОМ СЕКТОРУ

Традиционалне студије о иновацијама у комерцијалном сектору инспирисане су трагањем за одговорима на питања како произвести боље производе, повећати профит и ефикасност, освојити тржиште и искористити шансе за даљи развој. У свету предузетништва одржавање конкурентске предности и управљање променама су важни за опстанак на тржишту. У комерцијалном свету актери се

надмећу једни против других, борећи се за наклоност купаца на тржишту, док се оружане снаге директно надмећу једна против друге у комплексном, непредвидивом и неизвесном окружењу које чини бојиште. Оружане снаге једне нације не би смеле себи да приуште стагнацију и ризик од катастрофалног пораза од потенцијалног противника.

Иновација се може дефинисати на више начина, али једноставно речено, то је стварање нечега новог – било да се ради о новом производу или уређају, другачијем начину организовања људи или ентитета, изворном процесу или методу вршења пословних процеса, или чак другачијој употреби постојећег предмета. Иновација је резултат критичког и креативног размишљања и претварања нових идеја у нове производе и процесе. Иако су идеје важан део концепта, појам иновација обухвата много више и захтева да се мисао трансформише у акцију и практичну употребу. „Уопште узев, иновације можемо тумачити као креативни процес у којем се две или више постојећих чињеница комбинују на нов начин а са циљем да се произведу нове вредности“.⁸ Дакле, иновација представља „трансформацију нових идеја у тржишно прихватљиве производе и услуге“.⁹ Иновација подразумева промену, али свака промена није *per se* иновативног карактера. Новине указују на то да је дошло до промене која може бити резултат утицаја различитих фактора из спољашњег и унутрашњег окружења. Дакле, иновације и промене су чврсто повезане. Успешне иновације неминовно воде ка значајном степену промена.

Иновације у комерцијалном сектору могу бити различитог облика, обухватајући различите компоненте пословног система у целости или његових појединачних делова. Анализирајући литературу која се бави иновацијама у комерцијалном сектору, Џон Гартска (*John Gartska*) указује на чињеницу да се иновације морају сагледавати у контексту међусобних спрега бројних саставних компоненти и целине пословног система.¹⁰ Многи модели јасно су идентификовали да су технологија, процеси, организација и људи четири различита, али међусобно повезана подручја у којима су могуће иновације. Иновације у оквиру технологије и процеса сматрају се примарним изворима конкурентске предности, предности на тржишту, јер директно утичу на развој и усавршавање добара и услуга, а иновације у областима људи и организације се посматрају као индиректни извори конкурентске предности.¹¹

⁸ Слободан Покрајац, *Менаџмент промена и промене менаџмента*, Тору, Београд, 2001, стр. 80.

⁹ Ненад Пенезић, *Предузетништво – савремени приступ*, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 190.

¹⁰ John J. Garstka, „Conceptual Framework for Innovation in Capability Development”, *Crosscutting Issues in International Transformation: Interactions and Innovations among People, Organizations, Processes, and Technology*, ed. Derrick Neal, Henrik Friman, Ralph Doughty, and Linton Wells II, 21-5, Center for Technology and National Security Policy, Washington, DC, 2009.

¹¹ *Ibid.*

Иновације се могу разликовати у знатној мери, почев од оних које су потпуно нове и другачије од свега што је у претходном периоду било на располагању људима, па све до оних које укључују нешто више од мањих промена већ постојећих решења.¹² Код првих, степен новине је велики, док је код других он незнатан. Ова разлика између великих и релативно малих новина садржаних у иновацијама инспирисала је један број аналитичара да направе дистинкцију између великих (радикалних) и малих (инкременталних) иновација. Према овом начину груписања иновација, групу радикалних иновација чине велика научна открића, нове технологије и велики технолошки проналасци. Мање иновације, попут побољшања перформанси производа, услуга и процеса, биће сврстане у групу инкременталних иновација. Полазећи од егзистирајућих разлика између делова система и система као целине, могуће је разликовати инкременталне, модуларне, компоненте и радикалне иновације. Код радикалних иновација долази до промена у деловима и архитектури система а код инкременталних до мањих промена које унапређују перформансе појединих компоненти. Клејтон Кристенсен (*Clayton Christensen*) указује да нека предузећа, и поред чињенице да успешно иновирају, могу да доживе неуспех у односу на одређене врсте конкурентских изазова. На ово питање одговара увођењем концепата одрживих и „ометајућих“ (енг. *disruptive*) иновација. Одрживе иновације стварају или побољшавају производе или услуге на начине које купци већ цене, док „ометајуће“ иновације стварају потпуно ново тржиште кроз представљање производа или услуге чији учинак у почетку не задовољава основне критеријуме које вреднују редовни купци.¹³ „Ометајуће“ иновације се појављују толико ретко да мало која компанија има рутински поступак за бављење њима и готово увек су у супротности са успостављеним пословним моделима и вредностима организације.

ИНОВАЦИЈЕ У ОРУЖАНИМ СНАГАМА

Инкременталне, модуларне, компонентне и радикалне иновације препознатљиве су и у оружаним снагама. Инкременталне иновације се најчешће везују за побољшање постојећих система наоружања и војне опреме (развој тенкова, авиона прве, друге, треће, четврте и пете генерације и сл.). Модуларне иновације видљиве су на примерима промена погонског горива за војне бродове (од угља и нафте до нуклеарног погона), затим у комуникацијама од аналогне до дигиталне технологије и сл. Компонентне иновације представљају новине и промене које су на бојишту изазвали митраљез, авион, тенк, балистички пројектили и сл. Радикалне иновације мењају целокупан начин ратовања, као што је случај са

¹² Clayton Christenssen, *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, MA: Harvard Business School Press, Boston, 1997.

¹³ Ibid.

амфибијским ратом, муњевитим ратом (*blitzkrieg*) или ратовањем у сајбер-простору.

Иновације у оружаним снагама могу се посматрати и кроз призму карактеристика одрживих и „ометајућих“ иновација. Одрживе иновације побољшавају перформансе постојећих система у преовлађујућој физиономији рата. Примери подразумевају побољшања војних бродова у домену заштите и домета, повећању домета и прецизности артиљеријских, ракетних и балистичких средстава и сл. „Ометајуће“ иновације стварају нове способности које драстично увећавају способности оружаних снага и на неки начин изазивају постојећу парадигму у војној делатности и рату. Промена парадигме у физиономији рата и војним операцијама изазвана „ометајућим“ иновацијама може да:

- чини застарелом или ирелевантном једну или више основних способности оружаних снага (појава носача авиона и њихова употреба од стране Јапана на почетку Другог светског рата),
- ствара једну или више способности у некој новој димензији оперативног окружења (појава интерконтиненталних балистичких пројектила) или
- узрокује комбинацију претходно наведених начина за промене, као што је случај са концептом ратовања Маринског корпуса САД операционализованог у поморско-ваздушно-копненим борбеним групама (*Marine Air Ground Task Forces – MAGTF USMC*).

„Ометајуће“ иновације у војним пословима најчешће се сагледавају у призми совјетских војно-техничких револуција или америчких револуција у војним пословима. Расправа о томе шта представљају војно-техничке револуције (ВТР) или револуције у војним пословима (РВП) у ширем контексту иновација у војној делатности трасирала је нови пут у стратешким студијама током последње две деценије. Без обзира на различите дефиниције и школе мишљења које су еволуирале око сваког концептуалног појма, све школе мишљења се слажу са тим да се ради о важном стратешком концепту који представља синоним за „дисконтинуирану“ или „ометајућу“ иновацију у карактеру и вођењу рата. Од својих раних почетака као теорије ВТР совјетских стратешких мислилаца раних 1980-их, до ширих контура америчке одбрамбене трансформације раних 2000-их у САД, основне визије будућег ратовања биле су усидрене у трајном прелазу парадигме са „индустријализације“ на „информационо доба“, како тврде Тофлери (*Heidi, Alvin Toffler*). Наведени аутори тврде да се револуција у војним пословима, у свом пуном смислу, догађа онда када нова цивилизација изазове стару, када се цело друштво трансформише, присиљавајући своје оружане снаге да се промене на свим нивоима истовремено – од технологије и културе до организације, стратегије, тактике, обуке, доктрине и логистике.¹⁴ Тако би у постмодерно доба оружане снаге требало да следе најбоље праксе информатичког друштва у настајању – концептуалне, организационе и технолошке.

¹⁴ Види шире: Алвин и Хајди Тофлер, *Рат и антират*, Паидеиа, Београд, 1998.

Већина иновација у војној делатности кроз историју несумњиво је следила мање различит револуционарни или трансформациони пут, који се састоји од постепених, често готово континуираних побољшања постојећих способности оружаних снага. Другим речима, док су велике и истовремене иновације у технологијама, организацијама и доктринама ретка појава, оружане снаге су напредовале кроз континуирани спектар иновација које су обликовале вођење рата. Иновације у оружаним снагама најчешће су еволутивне природе, а промене карактерише надоградња или побољшање постојећих војних способности у четири елемента: технологија, процеси, организација и људи.

Иновације у технологији битне су јер се њима развијају нови системи наоружања. Нове технологије у оружаним снагама имају потенцијал да промене „постојећа правила игре“ и „равнотежу војне моћи“ између актера у стратешком окружењу. Визија развоја способности оружаних снага готово увек има технолошки елемент. Савремени трендови доказују да се постојећа трка у наоружању огледа у развоју нових технологија као што су: вештачка интелигенција, аутономни борбени системи, нанотехнолошки сензори, усмерено енергетско оружје, хиперсонични пројектили и сл.

Иновације у доктрини оружаних снага су директна последица резултата у технолошким иновацијама. Нове способности оружаних снага омогућавају деловање на „другачији“ начин од уобичајеног. Иновације у технологији довеле су до повећане брзине и прецизности оружаних снага у свим димензијама окружења, које поред традиционалних укључује и димензије електромагнетног спектра, сајбер-простора и свемира. У таквом окружењу принципи употребе оружаних снага добијају нова значења и другачију практичну операционализацију у доктрини оружаних снага.

Иновација у организацији оружаних снага препозната је у принципу здруживања¹⁵ и обједињавању различитих способности видова и родова оружаних снага. Тенденције указују да се способности које су традиционално припадале једном виду оружаних снага (копненој, ваздухопловној или поморској компоненти) сједињују на нижим тактичким нивоима организовања снага и на тај начин формирају организацијске целине способне за деловање у више димензија окружења.

Иновације у људском фактору подразумевају стварање нових вештина и знања код припадника оружаних снага, оне стварају нове начине за развој, мотивацију и задржавање људи у оружаним снагама, као и успостављање или побољшавање организације и организационе културе у њима.

¹⁵ Појам здруженост (*jointness*) представља неологизам настао у оружаним снагама САД како би се описала сарадња видова у свим фазама одређеног војног процеса. Изведен је од појма здружен (*joint*) који означава „активност, операцију и организацију, у којој се ангажују два или више вида“. *Joint Doctrine Development System CJCSI 5120.02C* (18. јун 2020); Доступно на: <http://www.jcs.mil/pubs/PDF> (18.6.2020.)

Комбинација иновативних процеса у ова четири елемента пружа увид у управљање иновацијама и уједно представља модел за разумевање улоге различитих врста иновација у развоју војних способности.

Историјски и емпиријски докази показују много шире варијације у изворима, путевима и обрасцима војних иновација, од развоја нових или различитих инструмената (технологија), пракси (доктрина и оперативни концепти), до формирања нових организационих структура снага, што је довело до детаљнијег и опширнијег проучавања иновација у оружаним снагама.

СТУДИЈЕ О ИНОВАЦИЈАМА У ОРУЖАНИМ СНАГАМА

Студије о иновацијама у оружаним снагама баве се питањима зашто, како и на који начин нације праве велике иновације у начину организовања, опремања и употребе оружаних снага и шта их покреће. Трагање за ефикаснијим начинима организовања и употребе оружаних снага нису новијег датума. Бележећи дешавања из ере Наполеоновог ратовања, Карл фон Клаузевиц (*Carl von Clausewitz*) иновацију у оружаним снагама је описивао као линеаран процес опонашања и прилагођавања ефикасне праксе на бојном пољу: „Ако се у ратовању покаже да је одређено средство високо ефикасно, биће поново употребљено; копираће га други и постаће модерно, и тако, поткрепљено искуством, прелази у општу употребу и укључује се у теорију“.¹⁶ Иако Клаузевиц није објаснио како искуство са бојног поља може постати организациона пракса или зашто неке војске уче из праксе, а неке не, он је приметио да постоје најмање три начина учења из праксе: историјски примери (сопствених оружаних снага и других), лично ратно искуство и искуство других оружаних снага.

Војни историчари, који истражују и документују јединствене иновацијске случајеве, покушавају да објасне како државе успевају или не успевају да трансформишу своје оружане снаге. Војни историчар и филозоф Азар Гат (*Azar Gat*) наглашава да се током периода „великих историјских изазова“ или „у доба кризе“ појављују нове идеје, које изражавају „људски напор да се уклопе са новим дешавањима и интегришу их у смислене интелектуалне оквире“.¹⁷ Бери Вотс (*Barry Watts*) и Вилијамсон Мареј (*Williamson Murray*) виде основну сврху студија о иновацијама у оружаним снагама као „помагање доносиоцима одлука да креативно размишљају о променама у природи рата које се могу догодити у наредним деценијама“, а не само као проучавање „историјских епизода“.¹⁸

¹⁶ Carl Von Clausewitz, *On War*, Edited and Translated by Michael Howard and Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989, p 171.

¹⁷ Azar Gat, *The Development of Military Thought: The Fourteenth Century*, Oxford University Press, New York, 1991, p. 247.

¹⁸ Barry Watts and Williamson Murray, „Military Innovation in Peacetime“ in: Williamson Murray and Allan R. Millett (eds.), *Military Innovation in the Interwar Period*, Cambridge University Press, New York, 1996, p. 371.

Политиколог Бери Позен (*Barry Posen*) дефинише иновацију у оружаним снагама као велику промену која произлази из организацијског неуспеха, спољних притисака или експанзионистичке политике организације.¹⁹

Студије о иновацијама у војним пословима су суштински и епистемолошки фокусиране на разумевање и описивање квалитативних побољшања ефикасности оружаних снага ради постизања компаративне предности у односу на остале оружане снаге и повећања укупне стратешке ефикасности нације. За Колина Греја (*Colin Gray*) стратешка ефикасност укључује „нето (тј. са противничком димензијом уз коју се узме у обзир) ефикасност великог стратешког учинка, а то значи понашања релевантна за претњу или стварну употребу силе“.²⁰

Већина аутора, позивајући се на ове дефиниције и ауторе, иновације у оружаним снагама сагледава у променама начина на који оружане снаге намеравају да реализују своје мисије и задатке у складу са променама стратешког и оперативног окружења и новим способностима за реализацију задатака. Према Адаму Грисому, иновације у оружаним снагама морају имати три карактеристике: иновација мења начин на који оружане снаге реализују мисије, иновација је значајна по обиму и утицају и иновација подразумева већу војну ефикасност. Наведени аутор је значајан за студије о иновацијама у оружаним снагама јер је категорисао четири школе које се баве истраживањима у војним иновацијама.²¹

Цивилно-војни модел студија о војним иновацијама тврди да су високи цивилни доносиоци одлука одговорни за иницирање војних иновација уз помоћ одређених и надарених припадника унутар оружаних снага. Цивилно-војни модел у великој мери је повезан са делом Барија Позена, често цитираног као утемељивача ове области студија војних иновација. Његов рад „Извори војне доктрине“ из 1984. године указује на то да однос између ауторитета ван оружаних снага и креативних појединаца у оружаним снагама одређује карактер и степен иновације. Оквир цивилно-војних односа код Позена обједињује наизглед контрастне предлоге структурне реалистичке теорије (равнотеже снага) и организационе теорије, тврдећи да су спољне претње и цивилна интервенција примарне одреднице војних иновација.²² Позен и други аутори своје истраживање усредсређују на проблем способности државе да се прилагоди глобалним политичким променама и да благовремено одговори на те промене. На тај начин, промена у доктрини служи и као пут и као замена за способност државе да се прилагоди међународним политичким променама. Ипак, постоје проблеми који директно повезују доктрину са иновативношћу организације. Можда је најпроблематичније то што промена доктрине понекад може да буде само

¹⁹ Бери Позен, *Извори војне доктрине*, ВИНЦ, Београд, 1992.

²⁰ Colin S. Gray, *Strategy For Chaos: Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History*, Frank Cass, London, 2002, p. 6.

²¹ Adam Grissom, „The Future of Military Innovation Studies“, *The Journal of Strategic Studies* 29, No. 5 October 2006, pp 905–934

²² Бери Позен, *Извори војне доктрине*, ВИНЦ, Београд, 1992.

иновација у појмовно-категоријалном речнику који користи доктрина, а да се суштински не мења начин деловања оружаних снага. Поред тога, разумевање доктрине и њено формулисање нема исто значење у теорији и пракси различитих војних организација.

Други студиј односи се на модел међувидовског ривалства у ОС САД, који се приписује Ендрју Бејкевичу (*Andrew J. Bacevich*), иако заправо нису неуобичајени у другим студијама развоја америчких програма наоружања током Хладног рата.²³ Овај модел наглашава начин на који ривалство међу видовима ОС САД утиче и на иновације и перцепцију могућег оружаног сукоба. Видови оружаних снага: морнарица, маринци, ваздухопловне снаге, копнена војска и снаге специјалних операција морају се такмичити за доделу буџета, контролу ресурса и власништво над новим способностима. У време смањења и реструктурирања снага, видови оружаних снага морају иновирати како би демонстрирали своју вредност и одговорност, а самим тим и сачували финансије и ресурсе.

Трећи студиј односи се на модел унутарвидовског надметања родова војске, који представља кључни покретач иновације. Ова школа мишљења увелико је повезана са радом Стефена Росена (*Stephen P. Rosen*), који је тврдио да се успешна иновација увелико ослања на оно што он назива „усклађивање“ лидерства, родова ОС и институционалних структура. Росен је тврдио да се „нова теорија о победи“ појављује као резултат надметања идеја између родова ОС. Идеја која добије већу подршку покреће иновацију.²⁴ Други су даље развили неке од Росенових идеја, а концепт иновације који је повезан са „новом теоријом победе“ ушао је у речник студија о војним иновацијама.

Конечно, четврти модел представља збирку сродних приступа који иновације у оружаним снагама виде као резултат вредности стратешке²⁵ и организационе културе.²⁶ Овај модел, ослоњен на социологију и антропологију, кроз стратешку и организациону културу пружа увид у иновације у војној делатности. Овакав начин размишљања постаје преовлађујући код аутора попут Теа Фарела (*Theo G.*

²³ Andrew J. Bacevich, *The Pentomic Era: The US Army between Korea and Vietnam*, National Defense University Press, Washington DC, 1986.

²⁴ Stephen P. Rosen, *Winning the Next War: Innovation and the Modern Military*, Cornell University Press, Ithaca NY, 1991.

²⁵ У најширем смислу, стратешка култура део је свеукупне националне и, у ужем смислу, политичке културе сваке државе. Као таква, она битно утиче на стратешко мишљење и понашање кроз формулацију и имплементацију стратегија, чинећи сваку државу посебном и различитом у односу на друге државе са којима егзистира и корелира у међународним односима. Према: Вељко Благојевић, Стратешка култура и национална безбедност, Зборник Матице српске за друштвене науке, LXX, № 170 (2/2019), стр. 166.

²⁶ Под организационом културом, углавном, подразумева се систем претпоставки, веровања, вредности и норми понашања које су чланови једне организације развили и усвојили кроз заједничко искуство, који су манифестовани кроз симболе и који усмеравају њихово мишљење и понашање. Према: Небојша Јанићијевић, Организационо понашање, Датастатус, Београд, 2008, стр. 301.

Farrell) и Тери Терифа (*Terry Terriff*), који објашњавају утицај културе у оружаним снагама на иновације.²⁷ Фарел и Териф, супротно Позеновој неореалистичкој перспективи, која занемарује улогу идеја у обликовању промена у оружаним снагама, тврде да су промене дело људи који нису увек деловали и реаговали логично и линеарно. Закључили су да концепти попут легитимитета организације и идентитета њених чланова могу бити једнако снажни разлози за промене у оружаним снагама као и повећана војна ефикасност.

Студије о организационој култури показале су се посебно ваљаним у решавању неких видљивих недостатака у разумевању начина на који се оружане снаге мењају. Један од најјачих заговорника утицаја културе Дима Адамски (*Dima Adamsky*) показује како стратешка култура врши утицај на сваку од компоненти борбене моћи: моралну, физичку и концептуалну. Упоредна анализа Диме Адамског о иновацијама у оружаним снагама у САД-у, Израелу и Русији одличан је пример.²⁸ Рад Адамског показује како су различите стратешке културе сваке државе, не само довеле до различитих технолошких путева, већ и до различитих схватања значаја технолошких открића. Као што Адамски доказује, стратешка култура може бити толико утицајна да индукује готово потпуно обрнут однос између способности концепције, развоја и постизања технолошких пробоја и способности препознавања њиховог значаја. Адамски објашњава како стратешка култура утиче на оружане снаге одређеним карактеристикама које су последично обликовале развој, употребу и перцепцију саме природе технологије. Једнако је важно разумети да свака култура има различите предности и недостатке и да не постоје савршене оружане снаге. Компромиси су уграђени у саму структуру свих оружаних снага, јер су њихове стратешке културе одређене избором донесеним као одговор на стално развијање сложених односа између међународног окружења, државе, друштва и њих самих. За разумевање иновација у оружаним снагама битно је уочити да осим што организациона култура у оружаним снагама поседује доминантне вредности хијерархијског модела културе, у њеном оквиру постоје вредности културе као што су иновативност, креативност, предузетништво и праћење стратешког и оперативног окружења. Проблем је у томе што су вредности ових ентитета надјачане доминантним вредностима које желе да сачувају постојеће стање, јер су оне, заједно са опрезом и страхом од промена, у складу са природном инерцијом великог система. Другим речима, и културне норме и професионалне традиције постављају контекст за иновације у оружаним снагама, у основи обликујући организационе изборе, преференције и реакције на технолошке и стратешке могућности. Мајкл Раска (*Michael Raska*) наводи да три одабрана механизма могу дефинисати овај процес: (1) стратешки

²⁷ Theo G. Farrell and Terry Terriff, *The Sources of Military Change: culture, politics, technology*, Lynne Rienner, Boulder Colorado, 2002.

²⁸ Dima Adamsky, *The Culture of Military Innovation: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*, Stanford University Press, Stanford CA, 2010.

лидери могу планирати и усмеравати оружане снаге ка иновацијама кроз промене у стратешкој мисли; (2) спољни утицаји могу покренути процес културних промена; и (3) међудржавне норме могу обликовати путеве и обрасце прилагођавања оружаних снага.²⁹

Студије о иновацијама у оружаним снагама често указују на три врсте институционалних баријера за иновације: организациона крутост, бирократска политика и организациона култура. Према организационој теорији коју заступа Бери Поузен, оружане снаге функционишу као велике, сложене и функционално специјализоване бирократије, дајући предност предвидивости, стабилности и сигурности.³⁰

Заједно са институционализованим стандардним оперативним процедурама, основним мисијама, циљевима, стратегијама и структурним нормама, ови фактори појачавају војну стагнацију. Оружане снаге теже да заштите своје интересе у окружењу оскудних ресурса, што јача њихову аверзију и отпор према променама. Стога се иновације које не представљају претњу мисији, ресурсима и аутономији оружаних снага лако усвајају, док оне иновације које се нарушавају аутономију оружаних снага наилазе на снажан отпор. Супротно томе, теоретичари који заступају модел утицаја културе као препреке за иновацију виде вредности стратешке и организационе културе. Док стратешка култура обликује идеје о употреби силе у држави кроз њихова историјска искуства и научене лекције, организациона култура састоји се од идентитета, норми и вредности које су оружане снаге интернализовале у својим прописима, обуци, рутини и пракси. Стога стратешка култура условљава унапред створене појмове о карактеру и вођењу рата и служи истовремено као средство или ограничење у ефикасности организационог учења, прилагођавања и иновација. На крају, спровођење и управљање иновацијама у оружаним снагама, како тврди група аутора корпорације RAND, не настаје у вакууму. Ови аутори тврде да културне, бирократске и организационе препреке иновацијама у оружаним снагама, појачане геостратешким, политичким, економским и оперативним факторима, обликују способност државе да генерише војну моћ.³¹

ПРЕДВИЂАЊЕ И ПРИЛАГОЂАВАЊЕ

Дима Адамски тврди да се оружане снаге мењају кроз два комплементарна процеса.³² Први процес је резултат предвиђања који се одвија за време мира. Овај

²⁹ Michael Raska, *Military Innovation In Small States*, Routledge, New York, 2016, p 4.

³⁰ Бери Позен, Извори војне доктрине, ВИИЦ, Београд, 1992.

³¹ Jeffrey Isaacson, Christopher Layne, and John Arquilla. *Predicting Military Innovation*, RAND, Santa Monica, CA, 1999, https://www.rand.org/pubs/documented_briefings/DB242.html (16/09/2020)

³² Dima Adamsky, *Israeli Culture of Innovation Between Anticipation and Adaptation*, July 2019 <https://www.idf.il/media/57915/המסמך-אנגלית-29092020>

процес почива на истраживањима променљивог карактера рата којима се предвиђају обриси будућег ратишта, а затим се из овог општег схватања развијају нови концепти будућих операција, дефинишу се потребне способности, планирају, програмирају, буџетирају програми набавки и по потреби мења организациона структура оружаних снага. Таква врста иновација обично потиче из највишег ешалона у организацији оружаних снага, јер захтева свеобухватан преглед трендова развоја способности оружаних снага и потенцијалних претњи у дугорочном периоду у променљивом стратешком окружењу. Сходно томе, иновација предвиђањем настаје на дедуктиван начин, развија се у режиму „одозго-надоле“ и укључује много маште, системског размишљања и холистичког схватања стварности.

Прилагођавање представља алтернативни приступ иновацији у војној делатности. Овај процес је резултат напора у рату и заснива се на знању о јазу између начина на који се припрема за рат и његових стварних захтева. Ово знање се производи „одоздо према горе“ кроз тактичко-оперативно „трење“ на бојном пољу, што омогућава процес научених лекција и евентуално прилагођавање концепата деловања, организационих структура и стварања нових способности након тога. Ова иновација је реактивна и индуктивна по природи и стога је названа прилагођавањем.

Сваки од приступа има своје предности и недостатке. Предвиђање подразумева институционалну и интелектуалну склоност да се замисли највероватнија будућност. Почива на одржавању одређене интелектуалне климе и одржавању систематског истраживања промена у оперативном и стратешком окружењу од стране релативно мале групе посвећених истраживача – практичара. Ако постигну висок степен релевантности у предвиђању дугорочних трендова, онда је могуће са великом вероватноћом унапред осигурати припрему оружаних снага за будуће претње и евентуални рат. Међутим, предвиђање подразумева велики број грешака. Пошто се неизвесност не може у потпуности елиминисати, велика је вероватноћа да ће визија бити нејасна и непотпуна, пре него детаљна, прецизна или предиктивна. Супротно томе, прилагођавање не трпи неизвесност. Будући да се догађа у ратним временима, провера реалности брзо указује на неусклађеност између постојећих војних способности и захтева стварног бојног поља. Као таква, иновација кроз прилагођавање има користи од јасног разумевања, где постоји потреба да се премости јаз између „замишљеног“ и стварног рата. Недостаци овог процеса су прећутно прихватање реактивности, толеранција према могућности изненађења и најважније, захтев да се истовремено води рат и трансформација способности.

Синхронизација ове две врсте иновација омогућава постизање веће ефикасности, па је равнотежа између њих од суштинског значаја за оружане снаге. Прелазак у било који екстрем једне од ових иновација може довести до фаталних последица за оружане снаге. Прекомеран нагласак на војној футурологији може бити контрапродуктиван јер може резултирати техноцентричним приступом стратегији и евентуалном „самозаваравању“, што умањује способност критичког размишљања о сопственим способностима на бојном пољу. Слично томе,

недовољно улагање у предвиђање будућности могло би бити подједнако штетно. Оружане снаге морају стално улагати значајну интелектуалну енергију у истраживање карактеристика потенцијалног будућег сукоба у којем могу учествовати. Чињеница да су пророчанске прогнозе у војним пословима проблематичне не би смела одвратити посленике војне мисли и практичаре од интелектуалних настојања да истраже будућност. Иако би фасцинација замишљањем „следећег рата“ могла прерасти у опасну професионалну патологију, припреме за рат и размишљање о њему морају почети пре него што се „рат“ заправо догоди. У супротном, оружане снаге могу постати неефикасан инструмент националне моћи.

Ниједан од ова два идеална типа иновација не егзистира у свом чистом облику. Развој војне мисли, бар у њеном идеалном смислу, требао би бити дијалектички и циклични процес. Војни мислиоци предвиђају садржаје будућег рата, а када се њихове хипотезе сусретну са стварношћу рата, прилагођавање ступа на сцену. На крају, најбоље праксе прилагођавања пронађу свој пут до војних мислилаца и оних који пишу војну доктрину и постају кодификоване као постулати војне теорије, све док она не испуни нови круг провере у ратној стварности. Оружане снаге унутар различитих стратешких култура стварају различите равнотеже између два приступа иновацијама и историјски показују или већу склоност предвиђању или прилагођавању. Револуције у војним пословима указују на потребу равнотеже и важности баланса између војног футуризма, који омогућава предвиђање променљивог карактера рата и склоности ка одржавању организационе и концептуалне флексибилности како би се, по потреби, обезбедило брзо прилагођавање. Оружане снаге треба да осигурају способност иновација тако да предвиде обресе будућег рата и развију потребне способности како би могле да се прилагоде ако се почетно предвиђање покаже погрешним. Успех у будућем или текућем рату подједнако зависи од способности да се схвати карактер рата, да се развије „нова теорија о победи“ која одговара том карактеру, као и од способности да се оружане снаге прилагоде непредвиђеним збивањима у текућем рату. Процес иновација кроз прилагођавање скупљи је подухват него процес иновација кроз предвиђање, барем што се тиче људских живота. Оружане снаге које акценат дају иновацијама кроз предвиђање вероватно ће улагати мање напора у прилагођавању стварним условима рата.

ИНОВАЦИЈЕ У ОРУЖАНИМ СНАГАМА И СТРАТЕШКО ОКРУЖЕЊЕ

Иновације у оружаним снагама су нераскидиво повезане са политичким и националним циљевима.³³ Тако, Елиот Коен (*Eliot A. Cohen*) тврди да иновације у

³³ Jon F. Giese, *Military Innovation: Sources of Change for United States Special Operations Forces*, Naval Postgraduate School, Monterey, California, December 1999. https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/13431/99Dec_Giese.pdf?sequence=1&isAllowed=y

оружаним снагама произилазе из „прилагођавања војног инструмента политичким циљевима“.³⁴ Како је употреба оружаних снага заснована на политичким одлукама, онда је логично да политички циљеви покрећу и усмеравају иновативне промене у оружаним снагама као средство за постизање таквих циљева. У основи, процес иновација у оружаним снагама често укључује политичко усмеравање, интервенцију и лобирање. Политичка воља, како споља, тако и унутар оружаних снага, може бити важна у процесу иновација. На пример, промене у финансирању могу подстаћи или зауставити иновације. Након почетног развоја нових технологија и тактика, одлука о усвајању и примени дате иновације у неким случајевима захтева политичку вољу. Улога политике у стварању услова да иновације у оружаним снагама буду у функцији стратешке ефикасности и ефективности нације је вишеструка. Носиоци политике у држави треба да изразе јасну политичку и интелектуалну искреност према стратешком контексту и превазиђу изазове јаким тенденција да се стратегија дефинише у смислу садашњих обавеза или „предвидљиве“ будућности. Други задатак носилаца политичког одлучивања је одбацавање заблуде да формулација стратегије националне безбедности и одбране и војне стратегије могу бити вођене штедњом. Учинак штедње на политику је сужавање спектра могућности, што као последицу може имати то да остварење националних интереса буде доведено у питање. И коначно, под све већим притиском да смање јавну потрошњу, државе морају бити спремне да уложе време, интелект и посебно финансијске ресурсе да би изградиле, развиле и очувале динамичнији и флексибилнији однос између стратегије и иновација и притом обезбедиле стратешку агилност и ефикасност.

У стратешком окружењу државе евидентно је надметање у домену концептуалне маште и оперативне домишљатости између потенцијално супротстављених актера или учесника у сукобу који траје. У питањима безбедности и одбране, национална стратегија је увек била интеракција између три компоненте: визије или циља политике; тежње или примена те визије (тј. војна стратегија и операције или „начини“); и додељених ресурса. Као што је приметио Хју Стрејчен (*Hew Strachan*), стратегија је итеративни процес: „дијалога где циљеви такође одражавају средства, а где је резултат ... компромис између циљева политике и војних средстава доступних за њено спровођење“.³⁵ Због важности оружаних снага за остварење националних интереса, иновације треба посматрати у контексту сложености безбедносних дилема, које утичу на стратешке, организационе и оперативне захтеве у решавању, како тренутних, тако и будућих изазова у стратешком окружењу.

Одабраној стратегији државе за остварење националних интереса, иновације у оружаним снагама морају да омогуће стратешку агилност и створе услове за постизање ефективности и ефикасности у њеној примени. У време велике

³⁴ Eliot A. Cohen, „A Revolution in Warfare“, *Foreign Affairs* 75, no. 2 (1996), p 16.

³⁵ Hew Strachan, „The Lost Meaning of Strategy“, *Survival* Vol.47, No.3, Autumn 2005, p.52.

флуидности у свим стварима које се тичу националне стратегије, сврха иновација у оружаним снагама треба да буде стварање низа опција, од којих креатори политике и стратешки лидери у правом тренутку могу одабрати најприкладнију. Иновације у оружаним снагама могу ову функцију омогућити кроз покушај да обезбеде свестраност у постојећим способностима. Пример за такву врсту иновације су развој или набавка и коришћење вишенаменских платформи за различите системе наоружања и употреба вишенаменских борбених система. Процедуре у иновацијама у оружаним снагама морају да омогуће краће време набавке, испитивања, редизајнирања и преуређивања борбених система, а све како би се осигурало да систем набавки може да произведе војну опрему која је блиска траженим захтевима. Иновације у оружаним снагама треба да теже побољшању изгледа за њихову брзу реконфигурацију и интероперабилност са другим инструментима националне моћи и по потреби оружаним снагама партнерских или савезничких држава.

Карактеристике савременог стратешког окружења указују на то да је потребна промена парадигме у којој иновације у оружаним снагама имају сврху тражења најбољег одговора на дати стратешки проблем или стратешки изазов. Будућност иновација у оружаним снагама огледа се у пружању одговора на проблеме и изазове како се они појаве. Другим речима, иновације не треба поистовећивати са датим стратешким шаблоном или стратешким избором. Уместо тога, иновације треба предузети управо како би се могло, интелигентно и сигурно избећи да буду заробљене у стратешким претпоставкама или одлукама које се покажу погрешним или непотпуним.

Поседовање супериорније способности од потенцијалног противника, која је резултат иновација у оружаним снагама, омогућава више стратешких избора. У савременом стратешком окружењу препознају се четири различите стратегије: (1) стратегија одвраћања; (2) стратегија наметања трошкова; (3) напад на стратегију конкурента; и (4) напад на политички систем конкурента. Стратегија одвраћања заснива се на поседовању супериорније способности ради убеђивања потенцијалног противника да његова одређена акција, попут агресије, не може бити успешна. Наметањем трошкова за развој способности оружаних снага могуће је одвратити потенцијалног противника од тог истог чина и самим тим и од предузимања одређених радњи које могу угрозити националне интересе супериорније стране. Истовремено, таквим стратегијама могуће је потенцијалног противника навести да преусмери ресурсе на наизглед важне, али стратешки небитне економске, политичке и војне потенцијале и тиме му смањити могућност избора начина деловања.

Напад на стратегију конкурента представља покушај сужавања његовог стратешког избора. Историјски пример је развој доктрине америчке *Ваздушно-копнене битке* током 1970-их и 80-их година, која је убедила Совјетски Савез да одабрана стратегија неће бити довољно ефективна и ефикасна. Тренутно, кинеска стратегија заснована на појачаној способности спречавања интервенције

или спречавања приступа (A2/AD)³⁶ има за циљ да нападне и негира ефикасност америчке стратегије за пројекцију моћи у источној Азији. Коначно, стратегија које напада политички систем конкурента настоји да искористи субверзивне фракције унутар тог система. На пример, током Хладног рата, Америчка стратешка одбрамбена иницијатива (СДИ) појачала је расправе у совјетском руководству о правцу, карактеру и стратешкој корисности такмичења са Сједињеним Америчким Државама у развоју свемирског програма.

Дакле, начини и квалитет иновација у оружаним снагама морају се посматрати у релативном контексту – кроз призму конкурентских стратегија које се огледају у напорима у развијању ефикасних противмера и одговора. Иновације и нове технологије ће све више обликовати стратешке изборе у 21. веку, планирање одбране, управљање и технолошке приоритете, захтевајући способност стратешког и оперативног прилагођавања оружаних снага ради остварења националних интереса.

ЗАКЉУЧАК

Иновације покрећу развој нових средстава или начина који оружаним снагама омогућавају да предвиде будуће захтеве, и да изврше додељене мисије. Оружане снаге морају иновирати начин на који се обучавају, припремају, планирају операције и боре. Другим речима, иновације су кључне у развоју способности снага и употреби тих способности ради реализације додељених мисија и задатака. Истраживање, упоређивање, расправе и примена сазнања из студија о иновацијама у оружаним снагама ради покушаја дефинисања начина успостављања потребних способности оружаних снага за остварење националних интереса је изазов савремених држава у тражењу одговора на променљиву стратешку реалност и безбедносне изазове.

Разматрајући иновације у оружаним снагама може се уочити својеврстан парадокс. С једне стране, оружане снаге су традиционално исказивале отпор према променама, одржавајући проверене стратегије и структуре за неговање континуитета усред преовлађујућег процеса институционализације и чињенице да последице грешака суочене са свеприсутном стратешком неизвесношћу могу бити изузетно неповољне по остваривање националних интереса. С друге стране, оружане снаге су препознавале да неуспех у развоју средстава ратне технике и

³⁶ Оружје за ускраћивање подручја или систем за заштиту од приступа (eng. area denial weapon or Anti Access/Area Denial - A2/AD) се дефинише као способност и стратегија која се користи за спречавање противника да заузме или пређе неко подручје копна, мора или ваздуха. Специфична метода која се користи не мора бити потпуно ефикасна у спречавању проласка (а понекад и није) све док је довољна да озбиљно ограничи, успори или угрози противника. Према: *The Joint Concept for Entry Operations*, <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/concepts/jceo.pdf?ver=2017-12-28-162000-837>

начина њихове употребе може довести до пораза и стога су биле мотивисане да траже начине да другачије планирање и извођење војних операција.

Развој способности оружаних снага не може се догодити без иновација. Да би одржале оперативну извршност, савладале институционалне изазове и спречиле будуће претње националној безбедности, оружане снаге морају да усвоје културу иновације. Иновативне вредности организационе културе пружају могућности за ефикасност оружаних снага. Очување стабилности по цену избегавања иницирања и спровођења промена су карактеристике хијерархијске организационе културе у оружаним снагама. Таква организациона култура, ако се не промени, може имати више негативних ефеката. Прво, постоји могућност да стратешко вођство можда не примети потребу за променом или ће временом такву потребу игнорисати. Друго, велика жеља за стабилношћу може обесхрабрити покушаје иновативног деловања унутар војних организација. Коначно, такав приступ ће довести до стварања генерације лидера са менталним оквиром деловања који ће се снажно залагати за очување постојећег стања, категорички игноришући спознаје да су промене нужне и пожељне. Свака од ових тенденција, ако се настави, резултоваће смањењем ефикасности и ефективности оружаних снага, а самим тим и стратешке ефикасности нације. Стога, стратешко вођство мора пронаћи начин да промени постојећу организациону културу и прилагоди је захтевима динамички променљивог стратешког окружења. Иницирање и спровођење промена у оружаним снагама, које су усклађене са захтевима стратешког окружења, мора бити подржано одговарајућом врстом организационе културе у којој ће, као једна од кључних вредности, бити иновативност и покретање промена.

Иновације су покретач радикалне трансформације војних концепата, процеса, способности и структура. Тешко је замислити оружане снаге које пролазе кроз било који степен трансформације без иновативних идеја које пружају алтернативу досадашњим принципима. Трансформација је управо та промена толико значајна да актуелну парадигму чини застарелом. Свака иновација у том погледу темељно мења начин на који се воде операције и ратови и проузрокује неравнотежу између конкурентских стратегија.

БИБЛИОГРАФИЈА:

1. Adamsky Dima, *The Culture of Military Innovation: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*, Stanford University Press, Stanford CA, 2010.
2. Adamsky Dima, *Israeli Culture of Innovation between Anticipation and Adaptation*, July 2019. преузето 29.09.2020. са <https://www.idf.il/media/57915/הדמסקי-דימה-תגליל.pdf>
3. Bacevich Andrew J., *The Pentomic Era: The US Army between Korea and Vietnam*, National Defense University Press, Washington DC, 1986.
4. Christenssen Clayton, *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail*, MA: Harvard Business School Press, Boston, 1997.
5. Cohen Eliot A., „A Revolution in Warfare”, *Foreign Affairs* 75, no. 2, 1996.

6. Вељко Благојевић, Стратешка култура и национална безбедност, Зборник Матице српске за друштвене науке, LXX, № 170 (2/2019)
7. Небојша Јанићијевић, Организационо понашање, Датастатус, Београд, 2008.
8. Farrell Theo G. and Terriff Terry, *The Sources of Military Change: culture, politics, technology*, Lynne Rienner, Boulder Colorado, 2002.
9. Garstka John J., „Conceptual Framework for Innovation in Capability Development“, Crosscutting Issues in International Transformation: Interactions and Innovations among People, Organizations, Processes, and Technology, ed. Derrick Neal, Henrik Friman, Ralph Doughty, and Linton Wells II, 21-5, Center for Technology and National Security Policy, Washington, DC, 2009.
10. Gat Azar, *The Development of Military Thought: The Fourteenth Century*, Oxford University Press, New York, 1991.
11. Giese Jon F., *Military Innovation: Sources of Change for United States Special Operations Forces*, Naval Postgraduate School, Monterey, California, December 1999.
https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/13431/99Dec_Giese.pdf?sequence=1&isAllowed=y
12. Gray Colin S., *Strategy For Chaos: Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History*, Frank Cass, London, 2002.
13. Grissom Adam, „The Future of Military Innovation Studies“, *The Journal of Strategic Studies* 29, No. 5 October 2006.
14. Grissom Adam, „The Future of Military Innovation Studies“, *The Journal of Strategic Studies* 29, No. 5 October 2006.
15. Isaacson Jeffrey, Layne Christopher, and Arquilla John. *Predicting Military Innovation*, RAND, Santa Monica, CA, 1999. преузето 16.09.2020. ca
https://www.rand.org/pubs/documented_briefings/DB242.html
16. Raska Michael, *Military Innovation In Small States*, Routledge, New York, 2016.
17. Stephen J. Gerras, *Strategic Leadership Primer 3rd Edition*, US Army War College, Carlisle Barracks, 2010, преузето 20.09.2020. ca
<https://publications.armywarcollege.edu/pubs/3516.pdf>
18. Stephen P. Rosen, *Winning the Next War: Innovation and the Modern Military*, Cornell University Press, Ithaca NY, 1991.
19. Strachan Hew, „The Lost Meaning of Strategy“, *Survival* Vol.47, No.3, Autumn 2005.
20. Von Clausewitz Carl, *On War*, Edited and Translated by Michael Howard and Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1989.
21. Watts Barry and Murray Williamson, „Military Innovation in Peacetim“ in Williamson Murray and Allan R. Millett (eds.), *Military Innovation in the Interwar Period*, Cambridge University Press, New York, 1996.
22. *Joint Doctrine Development System CJCSI 5120.02C*; <http://www.jcs.mil/pubs.pdf>
23. *The Joint Concept for Entry Operations*,
<https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/concepts/jceo.pdf?ver=2017-12-28-162000-837>
24. Yarger Harry R., *Strategic Theory for The 21st Century: The Little Book On Big Strategy*, February 2006, преузето 17.09.2020. ca
<https://www.files.ethz.ch/isn/20753/Strategic%20Theory%20for%20the%2021st%20Century.pdf>
25. Пенезић Ненад, *Предузетништво – савремени приступ*, Академска књига, Нови Сад, 2008.
26. Позен Бери, *Извори војне доктрине*, ВИНЦ, Београд, 1992.

27. Покрајац Слободан, Менаџмент промена и промене менаџмента, Тору, Београд, 2001.
28. Тофлер Алвин и Хајди, Рат и антират, Паидеиа, Београд, 1998.

MILITARY INNOVATION AS A PREREQUISITE FOR STRENGTHENING THE NATION'S STRATEGIC EFFICIENCY

One of the contemporary challenges facing states is adapting to complex changes in the strategic environment. The contribution of strategic studies in facing this challenge is reflected in the study of the sources, methods and patterns of innovation in the armed forces. Armed forces as an instrument of national power have great importance for the preservation of national security, so innovations, although insufficient, are certainly necessary. Innovations in the armed forces have become a special part in the strategic studies that deal with research on changes when it comes to understanding and adapting to new ways of using forces. The key questions are: when, how and why do armed forces change, what are the internal and external factors that determine the ways of innovation in military activities, what is the relationship between innovation and the strategic environment, what and how determines the success of innovation? The response of armed forces can no longer be just adapting certain parts and systems to new changes, but armed forces must develop the ability to innovate which will help them master the new paradigm in defense and protection of national interests in order to respond to constant changes in strategic environment. The authors point out that without innovation there are no necessary capabilities of the armed forces and that there is a need for their academic study in order to increase the overall strategic efficiency of the nation.

Keywords: innovation, armed forces, strategy, strategic environment, strategic efficiency of the nation

ДОМЕТИ ПРЕДИКЦИЈЕ У СТРАТЕШКИМ СТУДИЈАМА: ЗНАЧАЈ ЕКСПЕРТСКОГ ЗНАЊА И АЛАТА ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

мср Ненад Стекић¹

Апстракт

У научно-сазнајном смислу, предвиђање појава као један од научних циљева у већини случајева је релативно недостижна активност. Ограничења предикције нарочито бивају изражена у проучавању друштвених појава чија се феноменологија карактерише високим степеном променљивости и неправилности. Ширење истраживачке агенде стратешких студија намеће потребу за све учесталијим сложеним анализама са задатком да пружи могуће обресе развоја појединих догађаја или процеса у будућности. Предмет проучавања стратешких студија је стога природно временски усмерен на актуелну стварност и догађаје у будућности. Овај рад има за циљ да прикаже две групе алата који су на располагању истраживачима у предикцији појава у оквиру стратешких студија. Како је у литератури стратешких студија предвиђање могућег нарушавања војне безбедности избијањем оружаних сукоба идентификовано као најзначајнији задатак, предмет овог рада обухвата приказ две групе техника за анализу и предвиђање оружаних сукоба: експертског знања и вештачке интелигенције. Сваку од група техника карактеришу специфичности и ограничења у извођењу предиктивних ставова. Аутор ће упутити на домете техника за предикцију базираних на знању експерата – делфи техника, док ће у оквиру алата вештачке интелигенције бити представљене могућности анализе које произилазе из процеса машинског учења (*Machine Learning*) и неуралних мрежа (*Neural Networks*). Иако су подаци и информатички алати несумњиво доминантни у иновирању начина анализе прошлих и предвиђања будућих појава, не треба занемаривати значај експертског знања добијеног на бази групног одлучивања.

Кључне речи: стратешке студије, делфи техника, машинско учење, неуралне мреже, вештачка интелигенција, предикција, оружани сукоби

¹ Истраживач сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд. Е-пошта: nenad.stekic@diplomacy.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2020. године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2020. године.

НИВОИ ПРЕДВИЂАЊА ЗА ИЗАЗОВЕ САВРЕМЕНОГ СВЕТА

Оно што омогућава паметном суверену и добром генералу да напада, осваја и остварује циљеве изван домашаја обичног човека, јесте предзнање.²

Предвиђање појава је од давнина окупирано пажњу људи. Развојем рудиментарних друштвено-политичких заједница и настанком првих сложенијих облика организације друштва, нарасле су потребе за предвиђањем онога што би се могло догодити у блиској будућности, а што би олакшало доношење одлука. Предвиђања олакшавају свакодневни живот, али посебан значај имају у великом броју научних дисциплина, где се јављају као један од могућих циљева истраживања. Предмет научно засноване предикције природно зависи од дисциплине чији се домен проучавања истражује. Релативно консензуалан је став да предмет стратешких студија чини употреба силе у промоцији и остваривању општијих спољнополитичких циљева од стране држава и других политичких актера.³ Овакво одређење предмета стратешких студија Роберта Ајсона (*Robert Ayson*) не идентификује у потпуности „друге политичке актере“. На бази пресека стања у савременом систему међународних односа може се претпоставити да су „недржавни“ актери заправо војни савези и међународне организације које имају капацитет за употребу силе. Оног тренутка кад ниво интеракција између држава достигне критичну тачку у погледу заоштравања односа и могуће ескалације оружаног сукоба, тада њихови односи постају предмет стратешких студија. Ајсен делимично оспорава овакво виђење, сматрајући да се предмет стратешких студија протеже и на порекло, примену и импликације организованог насиља у времену рата, али и мира.⁴ Делимичном сужавању предмета проучавања стратешких студија допринео је Хедли Бул (*Hedley Bull*), који је исправно приметио да је у „хладноратовској ери *стратешко* померено са рата као инструмента свакодневне политике на претњу ратом“.⁵ Бул посматра стратегију као „...науку обликовања средстава зарад промоције циљева у било којој врсти конфликта“.⁶

Како домен проучавања стратешких студија обухвата сложено мрежу међудржавних односа и њиховог коришћења силе, јасно је да постоји изражена неопходност прегледа и развоја метода којима се пружају прогнозе „понашања“ држава у међународном систему. Постоје два нивоа на којима предикција може бити аплицирана у стратешким студијама: као метанаратив ове научне дисциплине (са ограничењима њеног сазнајног домета), али је могуће говорити и о предикцији у стратешким студијама. У том случају анализира се скуп метода

² Sun Tzu, *“The Art of War”*, Allandale Online Publishing, United Kingdom, 2000, p. 59.

³ Видети више у: Ayson, Robert, *“Strategic Studies”*, in: Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (eds.) *“The Oxford Handbook of International Relations”*, 2008, p. 558.

⁴ Ibid., p. 559.

⁵ Bull, Hedley, *“Strategic Studies and its Critics”*, *World Politics*, Vol. 20, No. 4, (July 1968), pp. 593–605.

⁶ Ibid., p. 593.

којима се остварује научни циљ – предикција у оквиру домена оивиченог истраживаним појавама које чине предмет проучавања стратешких студија.

У савременој литератури не постоји јасна дистинкција између такозваних нивоа предвиђања. Мада се често изједначавају, нивои предвиђања нису истоветни. Свако (са)знање о догађају или процесу који ће се десити је предвиђање. Међутим, таква свест може бити утемељена на различитим основама, при чему је најригорознија научна предикција, која се јавља као један од могућих циљева научних истраживања. На вертикали „ригорозности“ лаичко предвиђање се налази на самом дну. Оваква врста предвиђања проистиче из личног искуства, а ређе се може изводити из професионалног (експертског) искуства. На вишем нивоу предвиђања јавља се прогнозирање (*forecast*), које представља пружање увида у могућ развој догађаја и/или процеса који треба да наступе у будућности, а базирано је на јасно прецизираним правилима и дефинисаним постулатима. У свакој области за коју се дају прогнозе такви исходи су веома структурисани и продукт су низа фактора и индикатора. Због тога свако прогнозирање карактерише нешто виши степен извора на којима почива од простог, лаичког предвиђања.

Прогнозирање продукује могућу свест о потенцијалном наступању појаве и изазива предзнање (*foreknowledge*) о њој. Сврха прогнозирања јесте упознавање шире заједнице (академске, стручне или лаичке) са могућим испољавањем појаве и њеним интензитетом, односно ширење предзнања о одређеном скупу појава које су од значаја за свакодневни живот људи или опстанак државе. Када се предзнање (продуковано на бази прецизно дефинисаних индикатора и техника) контекстуализује тако да унапређује постојећи фонд знања у научној дисциплини, тада се може говорити о предикцији као научном циљу. Због највишег степена структурисаности и захтевима у погледу научно заснованог стицања предзнања о појединим појавама, научна предикција се на скали „ригорозности“ налази на највишем месту.

Циљ овог рада је приказ техника помоћу којих је могуће остварити предикцију догађаја који могу пресудно утицати на развој света у 21. веку, као и на стратешко понашање држава. Приказ ће се фокусирати на два, наизглед супротстављена метода, чији је апликативни и научни потенцијал изузетно висок: консензус експерата (делфи техника) и алате вештачке интелигенције (машинско учење и неуралне мреже).

Структура овог рада организована је тако да представи концепт предвиђања, затим предикцију као научни циљ и моделе предвиђања уопште, са фокусом на употребну вредност у домену стратешких студија. Централни део чланка заузимају прегледи о обележјима, начинима спровођења, могућностима уопштавања добијених налаза који се односе на делфи технику. Додатно, представљена је логика и начин аплицирања машинског учења и неуронских мрежа као алата вештачке интелигенције у процесирању велике количине података који се не могу адекватно анализирати „класичном“ употребом статистичких метода. Аутор указује на предиктивну валидност и ограничења

наведених метода, са дискусијом која је усмерена на идентификацију њихове примене у проучавањима развоја будућих појава у домену стратешких студија.

ПРЕДВИЂАЊЕ ЗАСНОВАНО НА ЕКСПЕРТСКОМ ЗНАЊУ – ДЕЛФИ ТЕХНИКА

До развоја модерних рачунара извори предикције долазили су искључиво из корпуса људског знања. Сун Цу (*Sun Tzu*) је у свом капиталном делу „Умеће ратовања“ указао да се предзнање о некој појави не може добити искуствено нити дедуктивним прорачуном, већ се знање о непријатељу стиче само од других људи.⁷ Наравно, у савременој дигиталној ери, извори података за предикцију потичу из мноштва систематизованих сетова података – кодификованих записа о оружаним конфликтима, типовима политичких режима и сл., о чему ће речи бити у другом поглављу.

Техника делфи (eng. *Delphi technique*) представља посебан вид групног консензуалног одлучивања експерата у вези са питањем које је у домену њихове експертизе. Иницијално је развијена у оквиру корпорације РАНД (*RAND Corporation*) средином прошлог века за потребе предикције утицаја тадашње технологије на ратовање.⁸ Првобитно зацртан циљ овој техници односио се на „смањење распона у одговорима и постизање експертског консензуса“.⁹ У каснијим фазама њеног усавршавања, делфи техника је из сфере војне безбедности убрзо своје место пронашла и у цивилној сфери даљом научном систематизацијом и првим академским напорима за њеним аплицирањем у изучавању појава безбедности. Логика делфи метода базирана је на комбиновању појединачних стручних ставова који доводе до креирања преференци групе, чији су налази, идеално говорећи, квалитетнији чак и од појединачног знања најбољих чланова групе.¹⁰ Овом техником се „убира знање“ давањем појединачних анонимних судова експерата о унапред постављеном питању, према строго дефинисаним правилима која истовремено омогућавају умањење утицаја негативних аспеката који проистичу из друштвених и професионалних односа међу члановима групе.¹¹

Делфи технику одликује релативна флексибилност у погледу методолошких захтева и препорука који се односе на начин спровођења истраживања.¹² Уз

⁷ Sun Tzu, *The Art of War*, Allandale Online Publishing, United Kingdom, 2000, p. 60.

⁸ RAND, *Delphi Method*, Available at: <https://www.rand.org/topics/delphi-method.html> (9.8.2020)

⁹ Ibid.

¹⁰ George Rowe et al., “The Delphi Technique: A Re-Evaluation of Research and Theory”, *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 39, No. 3, 1991, p. 235.

¹¹ Ibid., p. 236.

¹² Овај став важи само за организацију целокупног истраживања. „Језгро“ делфи студије чини серија јасно структурисаних и повратном везом контролираних одговора, о чему ће речи бити у наставку текста.

неопходност поштовања базичних захтева и правила ове технике, могуће је прилагођавати број рунди, врсту упитника, начин обраде података и њихово тумачење, који би на најбољи начин обезбедили правилне одговоре на постављено истраживачко питање. Роу (*George Rowe*) и сарадници наводе анонимност, итерацију (понављање), контролисане повратне одговоре и статистичку агрегацију одговора групе као кључна методолошка обележја делфи метода.¹³ Они посебно истичу анонимност чланова групе као кључну претпоставку уклањања негативних последица које могу проистећи из односа међу члановима групе (статусних, професионалних и слично).¹⁴

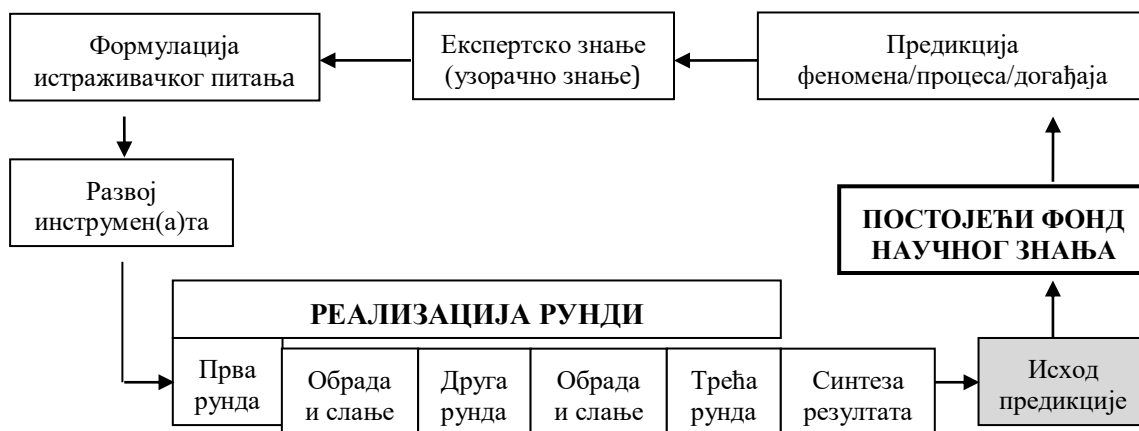
Мада у литератури постоје настојања да се техника методолошки што више систематизује, неколико препрека угрожава таква настојања.¹⁵ Први разлог непотпуне систематизације јесте проблем у вези са прикупљањем података. Делфи се може спровести као квантитативна и квалитативна (у извесним случајевима и као комбинована) техника, тако да је готово немогуће дати уједначене препоруке за систематично прикупљање, синхронизацију обраде и тумачење података. Врста делфи технике диктира тип упитника и ниво његове структурисаности; у случају квалитативног истраживачког дизајна упитник је мање структурисан, док је код квантитативних делфи студија упитник карактерише ригидност у погледу њене структурисаности. Немогућности методолошке систематизације доприноси и чињеница да синтезе које се повратно шаљу експертима након рунди нису исте у квалитативном и квантитативном моделу. Пратећи мањи степен структурисаности упитника, повратни одговори који се достављају у квалитативним делфи студијама знатно су обимнији. Квантитативни извештаји који се достављају након рунде експертима садрже дескриптивну статистику, која описује групне одговоре добијене у претходној рунди и краћи коментар истраживача у вези са таквим налазом. На крају, последња препрека систематизацији делфи метода тиче се њене спроводљивости у оквиру великог броја научних дисциплина, попут медицине, здравствене неге, образовања и управљања производним процесима. Због тога је тешко идентификовати јединствена правила која би била примењена трансдисциплинарно.

Илустрација 1. Ток делфи студија

¹³ George Rowe et al., "The Delphi Technique: A Re-Evaluation of Research and Theory", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 39, No. 3, 1991, p. 237.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ У методолошкој литератури о делфи студијама аутори избегавају да говоре о тврдим препорукама већ радије систематизују постојећа истраживања у одређеним областима и представљају принципе на којима ваља спровести делфи студије. О принципима делфи студије видети више у: Gene Rowe & George Wright, "The Delphi technique as a forecasting tool: issues and analysis", *International Journal of Forecasting*, Vol. 15, No. 4, 1999, pp. 353–375; Catherine Powell, "The Delphi technique: myths and realities", *Journal of advanced nursing*, Vol. 41, No. 4, 2003, pp. 376–382.

Извор: Аутор

У наставку ће бити приказан преглед најзначајнијих сегмената на које истраживачи треба да обратe пажњу приликом организовања и спровођења истраживања, а потом ће бити анализирана могућност плодотворног коришћења делфи технике у истраживањима феномена стратешких студија. Сегменти који су важни у организовању делфи студије односе се на избор експерата, величине групе, прецизирања инструмената, броја рунди, прикупљања и анализирања података и представљање резултата.

У општем смислу, делфи је подврста групног интервјуа који се спроводи у стриктно контролисаним и унапред дефинисаним условима. Учесници делфи студије морају бити експерти и група мора бити конзистентна у погледу броја и састава све време спровођења истраживања. Не постоји јединствена препорука о довољном броју учесника групе, тако да он најчешће варира. У највећем броју случајева, код хомогене групе, довољан број учесника је између 5 и 20.¹⁶ Армстронг (*Scott Armstrong*) сугерише да група треба да броји између 7 и 15 учесника.¹⁷ Величина групе није значајна уколико је број њених учесника већи од 5. Са друге стране, уколико је група превелика, то може довести до непотребног увећања аргументације и губљења правца којим сесије треба да се одвијају. Због тога се препоручује да групе буду сразмерне, колико год је то могуће, истраживаном проблему како би дискусија и потенцијални налази били адекватни. У истраживању спроведеном 1982. године, Давид Боје (*David Boje*) и Кејт Мурнинген (*Keith Murningham*) установили су да величина групе у итеративним облицима доношења одлука није од суштинског значаја за исход и

¹⁶ Rowe, Gene, and George Wright, „Expert opinions in forecasting: the role of the Delphi technique“, *Principles of forecasting*, Springer, Boston, MA, 2001, p. 128.

¹⁷ Scott Armstrong, *Long range forecasting: From Crystal Ball to Computer*, John Wiley & Sons, New York, 1985, p. 38.

статистичку стабилност резултата.¹⁸ Норма Рејд (*Norma Reid*) примећује да величина групе може да варира између 10 и чак 1000 чланова.¹⁹ Чини се да је усамљен став према ком величина групе ипак утиче на исходе групног одлучивања, али је такав став изведен из студија у области медицине и природних наука генерално.²⁰

Важан критеријум приликом одабира чланова групе тиче се задовољавања критеријума „експерта“. Питање експерта увек је спорно са аспекта квалитета групе као целине која треба да обави задатак предвиђања. Катарина Пауел (*Catherine Powell*) сугерише да експерте треба бирати према њиховим потврђеним квалификацијама, доприносу и кредибилитету у области у оквиру које се спроводи истраживање.²¹ Хетерогеност групе се препоручује као методолошка предност јер се у дискусију укључује обимнији ниво знања и искустава оних који га преносе. Последично, добијају се квалитативно дубљи и обухватнији увиди, а у случају статистичких студија прецизнији налази са мањом статистичком грешком.²²

Идеално хомогену групу готово је немогуће оформити, иако је то један од принципа на којима се заснива делфи. Чак у случају одабира експерата са потпуно истим афилијацијама, међу њима ће увек постојати разлике у погледу њихових знања, искуства и перцепције феномена који представља(ју) део истраживачког питања. У литератури су, на бази богате истраживачке праксе, идентификоване улоге које експерти добијају након итерација.²³ Као могући модел продубљеног разумевања добијених налаза и разлика у одговорима поједини аутори диференцирају учеснике сесија на „прелетаче“ (*swingers*) и „издржљивце“ (*holdouts*). Прелетачи због своје несигурности и мањка искуства (потенцијално и нивоа знања и интересовања за само истраживање) из рунде у рунду мењају свој став. Међутим, модификација ставова у рундама која није драстична, а која је настала под утицајем преференци остатка групе је пожељна и помаже нијансирању квалитета коначног исхода делфи сесије. Са друге стране,

¹⁸ David Boje & Keith Murnighan, "Group confidence pressures in iterative decisions", *Management Science*, Vol. 28, No. 10, 1982, pp. 1187–1196.

¹⁹ Reid, Norma. "The Delphi technique: its contribution to the evaluation of professional practice", *Professional competence and quality assurance in the caring professions*, 1988, p. 262.

²⁰ Видети више у: Murphy, M. K., et al., „Consensus development methods, and their use in clinical guideline development“, *Health technology assessment*, Vol.2, No. 3, 1998, pp. 1–88.

²¹ Catherine Powell, „The Delphi technique: myths and realities“, *Journal of advanced nursing*, Vol. 41, No. 4, 2003, p. 379.

²² Gene Rowe and George Wright, *Ibid*, p. 128.

²³ Важно је нагласити да ове улоге ни на који начин не нарушавају резултате и исходе појединачних рунди, нити делфи технике у целини. Улоге се посматрају као механизам за разумевање функционисања групе и из њих произилази продубљеније разумевање добијених одговора из сваке рунде.

издржљивци пружају конзистентне одговоре из рунде у рунду и не мењају своје ставове под утицајем групе.²⁴

Идеално типски „тачан“ одговор који група треба да достигне (Т) у највећем броју случајева се разликује од консензуса групе (*median* – “М”). Претпоставка да ће агрегат више одговора пружити супериорнији увид у односу на појединачне ставове, „помера“ скалу „тачног одговора“ ка средини скале могућих одговора, док ће, природно, консензус групе да се значајније помери од „Т“ позиције у случају занемаривања идеалног одговора од стране учесника групе. Развој инструмента је следећа важна специфичност у спровођењу делфи технике. Врста упитника зависи од тога да ли се делфи користи као квалитативна или квантитативна техника. Једна од најзначајнијих методолошких препорука тиче се истоветности инструмента у свим рундама.²⁵ Ово нарочито важи у случају истраживања у којима се тражи квантитативно изјашњавање експерата. Тако обезбеђена конзистентност питања омогућава њихово адекватно статистичко поређење и тестирање стабилности одговора добијених у различитим рундама. Додатно, такво тестирање (о ком ће речи бити у наставку текста) од пресудне је важности за обустављање итерација и статистичку потврду стабилности исказа. Код квантитативно спроведене делфи студије потребно је да упитник буде постављен тако да мери вредносни суд учесника студије у вези са појединачним појавама, индикаторима, догађајима или вероватноћама. Због тога је потребно користити петостепену или седмостепену Ликертову скалу. Алтернативно, могуће је понудити експертима да на скали од 1 до 10 оцене значај одређеног проблема.

Након што је оформљена група експерата спремних да учествују у истраживању, одређено истраживачко питање и на бази њега састављен адекватан упитник, стичу се услови за покретање делфи студије. У литератури се препоручује да прва рунда буде мање структурисана у односу на остале рунде.²⁶ У смислу обухвата питања, прва рунда треба да има за циљ елиминацију непотребних одговора које је понудио истраживач и рангирање преференци према средишном одговору. У том случају прва рунда служи као својеврсна припрема за остале рунде. Уколико се спроводи квалитативни интервју, истраживач је у обавези да поред увида које добије од експерата, такође у упитнику понуди могуће алтернативе и опције које ће експерти својим изјашњавањем да „филтрирају“.

²⁴ Gene Rowe and George Wright, “The impact of task characteristics on the performance of structured group forecasting techniques”, *International Journal of Forecasting*, Vol. 12, No. 1, 1996, pp. 83.

²⁵ Под истоветношћу инструмента се подразумева централни део упитника који садржи питања која су његова окосница. Питања попут квалитативних одговора у вези са оценом квалитета упитника, додавања нових могућих одговора и слично могу варирати и ни на који начин не умањују истоветност инструмента.

²⁶ Осим тога, важно је имати у виду да структурисаност упитника ни у ком случају не сме да буде угрожена. Видети више у: Gene Rowe & George Wright, “The Delphi technique as a forecasting tool: issues and analysis”, *International Journal of Forecasting*, Vol. 15, No. 4, 1999, p. 367.

Након сваке рунде истраживач врши сумаризацију одговора, након чега свим експертима доставља извештај. Извештај рунде је по свом садржају веома специфичан. Најпре, његова форма мора бити истоветна кроз све три (или више) рунди.²⁷ Исти или сличан формат извештаја олакшаће експертима праћење сопственог и групног гласања и на тај начин ће најадекватније моћи да модификују своје одговоре уколико сматрају да за тим има потребе. Друга специфичност извештаја јесте оријентација ка експерту. Извештаји имају двојаку функцију: да прикажу преференце групе, али и преференце сваког појединачног експерта. Одступање појединачног од групног гласања јесте срж сваког извештаја и зато је важно у том сегменту посветити највећу пажњу како би се што веродостојније пренели исходи гласања.

Друга рунда је заправо „прва права“ рунда јер су пре ње извршене све „припремне“ радње које се тичу дефинисања узорка проблема о ком/којима се расправља. Истраживачи морају да буду сигурни да су се експерти упознали са извештајем из прве рунде јер ће њихово изјашњавање бити валидно једино у том случају. Након друге рунде, експертима се састављају нови извештаји, у којима се на сличан начин као и након прве рунде представљају преференце групе (из друге али и из обе рунде), као и појединачна одступања чланова у односу на преференце. У литератури не постоје упутства у вези са остављањем могућности експертима да допуне појаве/питања/проблеме у вези са којима се спроводи истраживање.²⁸

У највећем броју случајева трећа рунда представља кулминацију спровођења делфи технике. Уколико је ова рунда последња, тада се не израђују појединачни извештаји, већ само један, интегрални преглед преференци групе, који се доставља експертима на увид. Након треће (или последње) рунде, експертима се обавезно саопштавају опште информације о структури групе које се тичу броја учесника, њихових афилијација, области експертизе и слично. У идеалним условима експерти након последње рунде попуњавају још један упитник у ком се

²⁷ Препоручена форма извештаја треба да садржи информације о називу пројекта, врсти истраживања, администратору делфи студије (истраживачу), датуму спровођења рунде, датуму израде извештаја, иницијалним експерта и броју рунде. Поред тога, централни део извештаја се односи на сумаризацију одговора свих чланова групе из претходне рунде. Сви подаци који се приказују у извештају морају верно представљати преференце групе и зато је пожељно да структура извештаја буде што једноставнија (по могућству табеларна) и без непотребних детаља. У случају квантитативног истраживања, након табеларног сумарног приказа одговора експерата и краће статистичке анализе одступања, потребно је пружити кратак коментар који би олакшао разумевање извештаја и омогућио адекватнију модификацију ставова експерта у наредним рундама. Код квалитативних истраживања текстуални описи могу, због природе добијених увида, бити опширнији, при чему је важно одржати што јаснији формат извештаја (коришћењем категорија, кодирања, сврставања у групе и слично).

²⁸ У случају квантитативног делфи метода, због потребе да се обезбеди конзистентност статистичког мерења, поређења и анализе налаза, потребно је избегавати додавање нових питања о којима се расправља.

изјашњавају о квалитету сесија чији су учесници били, квалитету упитника, затим о налазима, а нарочито је пожељно да понуде могуће коментаре у вези са додатним тумачењем већ добијених налаза.²⁹ Све ово ће истраживачима омогућити још детаљније припреме завршних анализа. Због неструктурисаности рунде која следи иза последње, као и непостојања обавезе да се сви учесници делфи студије изјасне у вези са исходима делфи студије, ова (најчешће) четврта рунда јесте у одређеном смислу хибридна.

Питање потребног броја рунди за „обустављање“ студије заузима једно од централних места у расправама о делфи методу. У случају квантитативних делфи сесија такво питање је мање проблематично због постојања неколико статистичких тестова којима се утврђује поузданост (стабилност) одговора између рунди. Због значаја који је доказан у литератури о делфи студијама, потребно је користити један или сва три теста којима се проверава стабилност одговора учесника рунди: хи-квадрат (*Chi square*), Фишеров тест (*Fisher's exact test*) и Мек Немаров тест промене (*McNemar's change test*). Све три технике претпостављају постојање табела контингенције у којима се систематично уносе подаци добијени у различитим рундама. Пирсонов хи-квадрат (χ^2) представља статистичко одступање добијених од очекиваних налаза.³⁰ Фишеров егзактни тест је сличан хи-квадрату, с тим да претпоставља постојање „2x2“ табеле контингенције. Иако су налази добијени Фишеровим тестом статистички ваљанији, његова валидност је ограничена само у случају поређења варијабли чије су вредности исказане дихотомно.³¹

Код квалитативних делфи студија не постоје мерљиви начини који би истраживачима олакшали доношење одлуке у вези са обустављањем студије. Због тога се истраживачима саветује да обуставе делфи након сесије у којој је постигнут консензус који им омогућава даљу научну верификацију. Јарир Дајани (*Jarir Dajani*) и сарадници наводе да је итерација потребна докле год постоје питања у вези са којима група није достигла консензус.³² На бази добијених одговора у рундама, могуће је добити пет исхода: консензус, већински

²⁹ Истраживачи не треба да инсистирају на обавезном учешћу у попуњавању упитника након што је делфи окончан, већ такво учешће у хибридној рунди треба да буде факултативно.

³⁰ Иако је употреба хи-квадрата за тестирање нулте хипотезе довољан метод, у појединим статистичким приручницима се заступа теза о неопходној „накнадној контроли“ снаге резултата добијених хи-квадрат тестом. Због тога се сугерише коришћење Крамеровог „V“ теста (*Cramer's V test*), који представља својеврсну корелацију између два сета података. Крамеров „V“ тест укључује резултате хи-квадрат теста, а тумачење добијених корелација је исто као у случају класичних корелација. О употреби Крамеровог „V“ теста видети више у: Mary L. McHugh, „The chi-square test of independence”, *Biochemia medica*, Vol. 23, No. 2, 2013, pp. 143–149.

³¹ Истраживачима се саветује да користе програме за процесирање података попут MS Office Excel, SPSS IBM, R, STATA.

³² Jarir Dajani et al., „Stability and agreement criteria for the termination of Delphi studies”, *Technological forecasting and social change*, Vol. 13, No. 1, 1979, p. 83.

доминантан став, биполарност, плуралитет мишљења, и потпуно неслагање.³³ Дајани и сарадници сматрају да квалитативни делфи може бити обустављен уколико након треће рунде исход буде једногласност или уколико превладава став подржан од стране већине учесника. Трећа могућност је биполарност, која према њиховом виђењу у одређеним случајевима може бити довољна за окончање делфи студије (при чему треба имати у виду динамику добијања таквог исхода по рундама), док плуралитет ставова и потпуна неслагања доводе до обавезног понављања рунди.³⁴

СОФИСТИЦИРАЊЕ ПРЕДВИЂАЊА – АЛАТИ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

Алати вештачке интелигенције представљају методе чији се рад базира на сложеним статистичким алгоритмима и хардверским компонентама које могу да подрже захтеве софтвера. Такви алати су широко коришћени у економији (економетрији) за предвиђање финансијских кретања на тржиштима широм света, као и у области биомедицинског инжењерства. Логика алата вештачке интелигенције базира се на апроксимацији правилности које препознају у комплексним сетовима података – временским низовима (*time series*). Роб Кичин (*Rob Kitchin*) наводи да су комплексне серије података (*Big Data*), „огромне у обухвату, различите у варијабилности, међусобно повезане у својој природи и флексибилне у смислу проширења, додавања нових варијабли и слично“.³⁵

Постоје две претпоставке без којих алати вештачке интелигенције не би функционисали: значајна количина података систематизованих у временске низове и претходно дефинисана правила према којима се устројава процесирање података. Иако су „оспособљени“ да аутономно третирају велике скупове података, и неуронске мреже и машинско учење морају имати унапред задата правила према којима ће вршити процесирање података. Такви скупови правила потичу из теорије игара, која је обимно концептуализована у оквиру студија безбедности и стратешких студија.³⁶

Две технике за предикцију које функционишу на бази вештачке интелигенције јесу неуронске/неуралне мреже (*neural networks*) и машинско учење (*machine*

³³ У случају става који је подржан од стране већине, Дајани и сарадници захтевају да више од 50% одговора буде конзистентно.

³⁴ Дајани и сарадници овако описан модел називају хијерархијским стаблом заустављања делфи студија.

³⁵ Rob Kitchin, “Big data and human geography: Opportunities, challenges and risks”, *Dialogues in Human Geography*, Vol. 3, No. 3, 2013, p. 262

³⁶ Можда најзначајнији допринос развоју и аплицирању модела теорије игара пружио је амерички политиколог Буено де Мескита (*Bueno de Mesquita*). О теорији игара и могућој апликабилности на предикцију оружаних сукоба, видети више у: De Mesquita, Bruce Bueno, „Game theory, political economy, and the evolving study of war and peace“, *American Political Science Review*, Vol. 100, No. 4, 2006, pp. 637–642.

learning). Неуронске мреже су математички модели који су инспирисани природним, биолошким неуронима. То значи да могу извршити апроксимацију било ког функционалног облика који карактерише временске серије. Временске серије у највећем броју случајева обухватају варијабле које се тичу датума одређене појаве (конflikта, интервенције, протеста...), интензитета, обележја, броја жртава, географске локације, дужине трајања, страна у сукобу и слично. Вилијам Ремус (*William Remus*) и Маркус О`Конор (*Marcus O`Connor*) наводе својство универзалне апроксимације као важну одлику неуралних мрежа, што нуди малу вредност ако је појавни облик једноставан (нпр. линеарни).³⁷ Они наводе пример симулационе студије, спроведене 1998. године, која је показала да су неуронске мреже дале упоредиве нивое модела који се уклапају у правилно одређене полиномске регресионе моделе.³⁸ Теоретски, неуронске мреже требале би бити у стању да моделирају податке, али и традиционалне статистичке методе (регресију, корелацију), јер филтрирају значајне записе (у оквиру великих сетова података) који су релевантни за извођење предиктивних ставова. Неуралне мреже функционишу на неколико принципа на којима се базира уобичајено квантитативно предвиђање: наивни приступ, просечно кретање, експоненцијално равнање, пројекција трендова или линеарна регресија.

Подаци

Мод Боненфант (*Maude Bonenfant*) и сарадници наводе феномен „хиперсимболизације“ као нову реалност дигиталног света. Поменути процес означава активирање до скоро пасивне улоге података, који сада преузимају асертивну улогу у стварању знања.³⁹ Подаци више не служе да прикажу људско знање, већ као његова допуна, пошто комплексне серије података по свом обиму и садржају трансцендирају искуство људског (са)знања.⁴⁰ До података се не долази на једноставан начин, нарочито не у друштвеним наукама, чије појаве карактерише нелинеарност и специфичност на нивоу јединице анализе. Процесирани сирове информације, које су обимне у оквиру било које одређене дисциплине, филтрирају се кроз различите концептуалне обрасце који одговарају теоријским потребама, а резултат сваког филтера јесте „мањи али смислен скуп хомогених података“.⁴¹ Овакав поступак Дејвид Сингер (*David Singer*) назива „креирањем података“ (*data-making*) и разликује га од простог уочавања

³⁷ William Remus and Marcus O'Connor, „Neural networks for time-series forecasting“, *Principles of forecasting*, Springer, 2001, pp. 245–256.

³⁸ Ibid., p. 246.

³⁹ Bonenfant, Maude et al., „Affected Data: Understanding Knowledge Production in Algorithmic Events“, *Global Media Journal*, Vol. 11, No. 2, 2019, pp. 66–78.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Singer, David, „Data-making in international relations“, *Behavioral Science*, Vol. 10, No. 1, 1965, pp. 68–80.

чињеница (fact-finding).⁴² Подаци који би имали ингративни капацитет у приказу понашања државе на спољнополитичком плану (изјаве шефова држава и/или влада, активности министарстава спољних послова, деловање оружаних снага на стратешком нивоу) у великој мери су јавно доступни. Међутим, Сингер исправно примећује проблем који се јавља на херменеутичкој равни. Истраживач „преводи“ стварне интеракције онако како верује да треба, што последично доводи до лоше интерпретације и неадекватности налаза добијених управо анализом тих података. Како би пружили ваљане и прецизне резултате, алати вештачке интелигенције морају бити „храњени“ огромном количином података. Такви подаци су најчешће организовани у временске серије – низове, који су одређени као „хронолошки низ података који представља индикатор понашања разних појава током узастопних и једнаких временских интервала“.⁴³ Кодификовани сетови података стога су важан извор грађе за плодотворан рад алата вештачке интелигенције, па ће у наставку бити приказано неколико система који раде на том принципу.⁴⁴

Интегрисани систем раног упозоравања на кризе (*The Integrated Crisis Early Warning System – ICEWS*) је свеобухватан, интегрисани и аутоматизовани систем за праћење, процену и прогнозу националних, субнационалних и унутрашњих криза.⁴⁵ Принцип на ком почива рад овог система базиран је на комбинованим методима за предвиђање нестабилности. Комбинујући хетерогене статистичке моделе у интегрисаном глобалном простору, овај систем функционише са укупном тачношћу прогнозе већом од 80 процената.⁴⁶ Подаци се прикупљају у скоро реалном времену из више од 100 извора података и 250 међународних и регионалних информативних медијских кућа.⁴⁷ Целокупан систем се састоји од четири конститутивна сегмента. Први обухвата изузетно сложену базу података (*iData*) која индексира преко 45 милиона вести на енглеском, шпанском, португалском и арапском језику од 1991. године до данас. Други сегмент система односи се на препознавање и визуелизацију података (*iTrace*) кроз конверзију вести у структурне индикаторе који осликавају особеност и интензитет догађаја. Трећи и уједно најкомплекснији сегмент система јесте предикција насилних догађаја (*iCast*) са прецизношћу предвиђања већом од 90%. Овај сегмент

⁴² Ibid., p. 69.

⁴³ Jovana Božić, *Predikcija vremenskih nizova pomoću talasića i neuralnih mreža sa primenom za predikciju valutnih parova*, Doktorska disertacija, Univerzitet Union, Beograd, 2017, str. 2.

⁴⁴ Знатан пораст квантитативних студија отпочео је промоцијом и популаризацијом кодификованих серија података у области студија мира, студија безбедности и геополитике. Ова фаза је означена као друга етапа квантификације геополитике. Видети више у: Nenad Stekić, *Nova paradigma kvantifikacije geopolitičkih pojava: interpretacije, metodi i izvori podataka, Međunarodni problemi*, Vol. LXXII, br. 1, 2020, str. 222.

⁴⁵ Integrated Crisis Early Warning System (ICEWS), 2020, Retrieved from: <https://www.lockheedmartin.com/en-us/capabilities/research-labs/advanced-technology-labs/icews.html> (20/08/2020)

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

омогућава предикције на шестомесечном нивоу за 167 земаља у вези са догађајима од интереса: унутрашња политичка криза, међународна криза, етничко/религијско насиље, побуна, насилно рушење режима. За наведена три сегмента потребно је задовољити довољан степен аналитичког капацитета велике количине података. Због тога је последњи сегмент овог система (*iSent*) направљен тако да буде аналитички алат и служи као помоћ у приказу, филтрирању, процесирању и анализи података.

Пројекат прикупљања података о локацији и догађајима оружаних сукоба (*Armed Conflict Location & Event Data Project – ACLED*) је база података која индексира варијабле о датуму, актерима, локацијама, људским жртвама и врстама свих пријављених политичких протеста и насилних окупљања широм Африке, Источне Азије, Јужне Азије, Југоисточне Азије, Блиског Истока, Централне Азије и Кавказа, Латинске Америке и Кариба, Источне Европе и Балкана.⁴⁸ Пројекат *ACLED* такође спроводи истраживања у циљу израде анализа о природи сукоба, могућим сценаријима њиховог развоја (или гашења), а подаци из базе су јавно доступни и бесплатни за коришћење.⁴⁹ Сличан овом, постоји још један пројекат, Глобална база догађаја, језика и тона (*Global Database of Events, Language, and Tone – GDELT*), која надгледа светске медије из готово свих крајева сваке земље у штампаним, емитованим и веб форматима на преко 100 језика у сваком тренутку.⁵⁰ Подаци се протежу од 1. јануара 1979. до данас, а база података се састоји од четврт милијарде геореференцираних записа који покривају читав свет током 30 година.⁵¹

Проблем са предикцијом тиче се одступања од уобичајених линераних вредности. Таква одступања нарушена су шумовима или такозваним „таласићима“ (*wavelets*).⁵² У науци о међународним односима сви феномени чије испољавање није могуће ни на који начин предвидети означавају се феноменом „црног лабуда“.⁵³ Због тога су академска настојања за предикцијом малобројна, али веома

⁴⁸ ACLED, *About ACLED*, 2020, Retrieved from: <https://acleddata.com/about-aced> (22/08/2020)

⁴⁹ Подаци пројекта ACLED доступни су на: ACLED, *Data Export Tool*, 2020, Retrieved from: <https://acleddata.com/data-export-tool> (22/08/2020)

⁵⁰ GDELT, *The GDELT Story*, 2020, Retrieved from: <https://www.gdeltproject.org/about.html> (22/08/2020)

⁵¹ Ibid.

⁵² За више студија којима се врши предикција појава попут оружаних сукоба, тероризма, војног наоружања и грађанских ратова, консултовати: Khalid, Usman, and Olivier Habimana. "Military spending and economic growth in Turkey: A wavelet approach." *Defence and Peace Economics* (2019): 1–15; Subramanian, Devika, and Richard J. Stoll. "Events, patterns, and analysis forecasting international conflict in the twenty-first century." *Programming for Peace*. Springer, Dordrecht, 2006. 145–160; Li, Ze, et al. "Terrorist group behavior prediction by wavelet transform-based pattern recognition." *Discrete Dynamics in Nature and Society* 2018 (2018).

⁵³ Идеја о „црном лабуду“ преузета је из економије, а развио ју је економиста Николас Талеб, због чега је теза широко оспоравана у оквиру науке о међународним односима.

успешна. Једно од најобухватнијих истраживања предикције оружаних сукоба учинили су Мучлински (*Muchlinski*) и сарадници. Они су коришћењем метода кластеризације и стабла хијерархије (*random forest*) успели да предвиде грађанске ратове са процентом тачности од 80%.⁵⁴ У истраживачком домену стратешких студија, неуронске мреже и машинско учење су први пут институционално примењени у оквиру пројекта VIEWS+, развијеног од стране истраживача са Универзитета у Упсали. Пројекат VIEWS+ је надградња претходне верзије VIEWS, који има за циљ предвиђање избијања насилних криза. Тренутно систем пружа рана упозорења за три облика политичког насиља: оружани сукоб који укључује државе и побуњеничке групе, оружани сукоб између недржавних актера и насиље над цивилима.⁵⁵

УСЛОЖЊАВАЊЕ ГЛОБАЛНИХ ПРОЦЕСА И СТРАТЕШКОГ ДЕЛОВАЊА АКТЕРА НА ПОСТУПКЕ ПРЕДИКЦИЈЕ

Још увек не постоје опсежне расправе у вези са одабиром техника за предвиђање појава стратешких студија. На бази претходно изнете анализе и прегледа, по обиму малобројне, релевантне академске литературе, могуће је издвојити четири дистинктивна обележја два метода. То су задаци употребе две технике, валидација сагласности, временски домет/домен предвиђања, и на крају, могућност научног уопштавања добијених налаза. Аутор верује да ова обележја могу представљати полазну основу и олакшати истраживачима и институцијама одабир адекватне технике, која би најплодотворније допринела сазнајним потребама.

Делфи студија у уско одређеном смислу служи за предикцију, што је и био њен првобитни задатак. Међутим, шире схваћено, делфи студија може допринети формулисању консензуса у вези са одређеним проблемом или истраживаном појавом *post festum*. Додатно, Ген Роу (*Gene Rowe*) и Џорџ Рајт (*George Wright*) наводе да је предвиђање само један од три могућа употребна облика делфи студија. Они идентификују формирање јавних политика и просуђивање о потребним задацима у случају дефицита информација о одређеној теми, као два додатна случаја када је подесно спровести делфи.⁵⁶ У оквиру стратешких студија делфи може имати значајну примену у развоју стратегија, дискусијама у погледу дефинисања спољнополитичких циљева, развоју безбедносне политике, доприносу у анализи понашања држава у међународним односима,

⁵⁴ David Muchlinski et al., „Comparing random forest with logistic regression for predicting class-imbalanced civil war onset data“, *Political Analysis*, Vol. 24, No. 1, 2016, pp. 87–103.

⁵⁵ VIEWS, „About ViEWS“, 2020, Retrieved from: <https://www.pcr.uu.se/research/views/about-views> (22/08/2020)

⁵⁶ Gene Rowe and George Wright, „The impact of task characteristics on the performance of structured group forecasting techniques“, *International Journal of Forecasting*, Vol. 12, No. 1, 1996, p. 75.

објективизацији сукоба, као и проценама утицаја ширег броја друштвених феномена који имају утицај на безбедност државе и њених грађана. Уколико се експертско знање користи зарад формулације секторских политика, попут спољне и/или безбедносне, тада се обавезно захтева валидација сагласности свих експерата који су учествовали у делфи студији, што није захтев који је потребан у случају предикције.⁵⁷ Код алата вештачке интелигенције сама структура процеса обраде велике количине података према унапред утврђеним правилима представља својеврсну валидацију исхода који се тичу предвиђања и стога не захтева додатну „сагласност“ истраживача.

Временски домет/н предвиђања је једно од дистинктивних обележја. У случају делфи технике могуће је изводити средњорочна и чак дугорочна предвиђања за период од неколико деценија, што није могуће у случају алата вештачке интелигенције. Предикције у случају неуралних мрежа ће бити прецизније ако је домен предвиђања орочен на што краћи период. Тако најчешће се предикције изводе за период до шест месеци, а најдуже до годину дана. Аргументацију за употребу делфи технике у краткорочном предвиђању феномена у оквиру стратешких студија је тешко одбранити. Због тога не чуди став Јозефа Коута (*Joseph Coates*), који тврди да ову методу треба применити за краткорочна предвиђања само као „последње средство“ онда када није могуће извести адекватне моделе на бази статистичког предвиђања или других врста квалитативних података.⁵⁸

Могућност научне генерализације добијених налаза је, чини се, кључна дистинкција између поменута два метода предикције. Док је у случају делфи студије уопштавање добијених налаза готово немогуће јер је уско фокусирана на једну студију случаја, код алата вештачке интелигенције је могуће извести до одређене мере уопштавања зато што се предиктивни ставови о испољавању појаве састоје од група (кластера) које упућују на одређену (под)врсту појава. Тако је могуће изводити предиктивне ставове о испољавању побуна, протеста, ратова, грађанских ратова, промена режима и слично. Због тога, фактори који су идентификовани, а који се налазе у позадини предикције, могу се уопштавати као предиктори сличних или истих појава. Цедерман (*Cedermann*) и Вајдман (*Weidmann*) спадају у групу аутора који изражавају песимизам у погледу очекивања за предикцијом феномена из области стратешких студија. Они сматрају да су друштвени и политички процеси толико комплексни да је готово немогуће са извесношћу изводити предикционе ставове, али нуде препоруке за побољшање модела предикције.⁵⁹

⁵⁷ Ibid., p. 75.

⁵⁸ Coates, Joseph, "In defence of delphi: A review of delphi assessment, expert opinion forecasting, and group process by H. sackman", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 7, No. 4, 1975, pp. 193–194.

⁵⁹ Видети више у: Cederman, Erik & Nils Weidmann, "Predicting armed conflict: Time to adjust our expectations?", *Science*, Vol. 355, No. 6, 2017, pp. 474–476.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Истраживачко поље стратешких студија је плодотворно за развој метода помоћу којих се могу вршити апроксимације будућих дешавања, предвиђати интензитет испољавања појава – оружаних сукоба, преврата, грађанских ратова, као и формулисање секторских политика у области безбедности и одбране. Нелинеарност испољавања друштвених појава и процеса онемогућава усавршавање предиктивних модела у случају алата вештачке интелигенције, али су зато драстично поузданији у погледу количине података које могу да обраде. Са друге стране, знање експерата омогућава извођење ставова о будућим појавама на бази аргумената који проистичу из њиховог искуства. Како обе технике имају мањкавости, њихова комплементарна употреба отклања појединачне недостатке. Управо зато је овај рад представио два доминантна метода за предикцију – експертско знање и алате вештачке интелигенције, позивајући истовремено на њихову могућу популаризацију у оквиру истраживачких пројеката у стратешким студијама. Аутор је указао на могућност коришћења делфи технике као једног од најефикаснијих метода групног консензуалног одлучивања. Делфи техника може бити коришћена при формулисању стратешких аката и политика у области војне безбедности, али и у предикцији појединих догађаја или процеса, што може значајно користити доносиоцима одлука у сфери спољне и безбедносне политике. Висока структурисаност делфи технике и експертиза учесника панела генеришу валидне, и за научно знање релевантне увиде, који представљају значајну допуну објашњењу појединих феномена. Са друге стране, истраживачи стално морају имати у виду неколико „замки“ делфи студија које би им омогућиле адекватно планирање истраживања. Потенцијална манипулација повратним информацијама експертима између рунди, превелико апострофирање значаја делфи метода у предикцији, доминантно изражена субјективност експерата који учествују у панелу и симплификација веома сложених процеса који ће се дешавати у будућности, само су неки од проблема који су и даље присутни у већини делфи студија.⁶⁰ Аллате вештачке интелигенције захтевају интердисциплинарна научна знања, јер је осим експертизе у области стратешких студија за разумевање сложених алгоритама потребно и разумевање статистичких принципа и информатике.

Развој групних техника за консензуално одлучивање и софистицирање софтверских модела вештачке интелигенције за предвиђање, свакако представљају својеврсни одговор замерци која је упућена стратешким студијама, а која се тичала „псеудонаучности“ метода које користи. Наиме, Хедли Бул је пре неколико деценија систематизовао групу критика упућених на рачун теорије

⁶⁰ О осам „замки“ делфи студија и детаљном прегледу проблема који проистичу из употребе овог метода видети више у: Harold Linstone, "Eight Basic Pitfalls: A checklist", in: Harold Linstone, Murray Turof and Olaf Helmer (eds.), *The Delphi Method Techniques and Applications*, Portland State University and University of Southern California, 2002, pp. 559–571.

игара, системске анализе, симулација и сценарија као метода који не испуњавају критеријум научности јер су „лажни и пружају произвољну и субјективну слику у процесу доношења стратешких одлука“.⁶¹ Међутим, таква теза би тешко могла бити брањена у условима савремених технолошких решења која рационализују праксу доношења одлука у области безбедности и одбране.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. ACLED, *About ACLED*, Retrieved from: [https://acleddata.com/about-acleddata.com/](https://acleddata.com/about-acleddata.com/about-acleddata.com/) (22/08/2020).
2. ACLED, *Data Export Tool*, Retrieved from: <https://acleddata.com/data-export-tool> (22/08/2020).
3. Armstrong, Scott, "Findings from evidence-based forecasting: Methods for reducing forecast error", *International Journal of Forecasting*, Vol. 22, No. 3, 2006, pp. 583–598.
4. Armstrong, Scott, *Long range forecasting: From Crystal Ball to Computer*, John Wiley & Sons, New York, 1985.
5. Ayson, Robert, "Strategic Studies", In: Christian Reus-Smit and Duncan Snidal (eds), *The Oxford Handbook of International Relations*, 2008, pp. 558–575
6. Boje, David & Murnighan, Keith, "Group confidence pressures in iterative decisions", *Management Science*, Vol. 28, No. 10, 1982, pp. 1187–1196.
7. Bonenfant, Maude et al., "Affected Data: Understanding Knowledge Production in Algorithmic Events", *Global Media Journal*, Vol. 11, No. 2, 2019, pp. 66–78.
8. Bull, Hedley, "Strategic studies and its critics", *World Politics*, Vol. 20, No. 4, 1967, pp. 593–605.
9. Catherine Powell, "The Delphi technique: myths and realities", *Journal of advanced nursing*, Vol. 41, No. 4, 2003, pp. 376–382.
10. Coates, Joseph, "In defence of delphi: A review of delphi assessment, expert opinion forecasting, and group process by H. Sackman", *Technological Forecasting and Social Change*, 1975, pp. 193–194.
11. Integrated Crisis Early Warning System (ICEWS), Retrieved from: <https://www.lockheedmartin.com/en-us/capabilities/research-labs/advanced-technology-labs/icews.html> (20/08/2020)
12. Jarir Dajani et al., "Stability and agreement criteria for the termination of Delphi studies", *Technological forecasting and social change*, Vol. 13, No. 1, 1979, pp. 83–90.
13. Khalid, Usman, and Olivier Habimana. "Military spending and economic growth in Turkey: A wavelet approach", *Defence and Peace Economics*, Vol. 19, No. 1, 2019, pp. 1–15.
14. Li, Ze, et al. "Terrorist group behavior prediction by wavelet transform-based pattern recognition", *Discrete Dynamics in Nature and Society*, Vol. 10, No. 1, 2018

⁶¹ Hedley Bull, "Strategic Studies and its Critics", *World Politics*, Vol. 20, No. 4, (July 1968), p. 601.

15. Linstone, Harold, "Eight Basic Pitfalls: A checklist", in: Harold Linstone, Murray Turof and Olaf Helmer (eds.), *The Delphi Method Techniques and Applications*, Portland State University and University of Southern California, 2002, pp. 559–571.
16. Mary L. McHugh, "The chi-square test of independence", *Biochemia medica*, Vol. 23, No. 2, 2013, pp. 143–149.
17. Murphy, M. K., et al., „Consensus development methods, and their use in clinical guideline development“, *Health technology assessment*, Vol.2, No. 3, 1998, pp. 1–88.
18. Nenad Stekić, Nova paradigma kvantifikacije geopolitičkih pojava: interpretacije, metodi i izvori podataka, *Međunarodni problemi*, Vol. LXXII, br. 1, 2020, str. 215–235.
19. Noor, K. B. M. (2008). Case study: A strategic research methodology. *American journal of applied sciences*, 5(11), 1602–1604.
20. Rob Kitchin, "Big data and human geography: Opportunities, challenges and risks", *Dialogues in Human Geography*, Vol. 3, No. 3, 2013, p. 262–277.
21. Rowe, Gene & Wright, George, The Delphi technique as a forecasting tool: issues and analysis, *International Journal of Forecasting*, Vol. 15, No. 4, 1999, pp. 353–375.
22. Rowe, Gene and George Wright, "The impact of task characteristics on the performance of structured group forecasting techniques", *International Journal of Forecasting*, Vol. 12, No. 1, 1996, pp. 73–89.
23. Rowe, George et al., "The Delphi Technique: A Re-Evaluation of Research and Theory", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 39, No. 3, 1991, pp. 235–251.
24. Subramanian, Devika and Stoll, Richard, "Events, patterns, and analysis forecasting international conflict in the twenty-first century", *Programming for Peace*, Springer, Dordrecht, 2006, pp. 145–160.
25. Sun Tzu, "The Art of War", Allandale Online Publishing, United Kingdom, 2000
26. Ward, Michael, „Can we predict politics? Toward what end?“, *Journal of Global Security Studies*, Vol. 1, No. 1, 2016, pp. 80–91.
27. Singer, David, "Data-making in international relations", *Behavioral Science*, Vol. 10, No. 1, 1965, pp. 68–80.
28. Bull, Hedley, "Strategic Studies and its Critics", *World Politics*, Vol. 20, No. 4, (July 1968), pp. 593–605.
29. Remus, William and O'Connor, Marcus, „Neural networks for time-series forecasting“, *Principles of forecasting*, Springer, 2001, pp. 245–256.
30. Muchlinski, David et al., „Comparing random forest with logistic regression for predicting class-imbalanced civil war onset data“, *Political Analysis*, Vol. 24, No. 1, 2016, pp. 87–103.
31. Cederman, Erik & Weidmann, Nils, "Predicting armed conflict: Time to adjust our expectations?", *Science*, 355(6324), 2017, pp. 474–476.
32. VIEWS, "About ViEWS", 2020, Retrieved from: <https://www.pcr.uu.se/research/views/about-views> (22/08/2020)
33. De Mesquita, Bruce Bueno, „Game theory, political economy, and the evolving study of war and peace“, *American Political Science Review*, Vol. 100, No. 4, 2006, pp. 637–642.

PREDICTING STRATEGIC STUDIES PHENOMENA: COULD DELPHI TECHNIQUE AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS HELP?

In the scientific–cognitive sense, the prediction, as one of the scientific goals, is in most cases a relatively unattainable activity. Prediction’s limitations are especially visible in the study of social phenomena whose phenomenology is characterized by a high degree of variability and irregularities. The expansion of the research agenda of strategic studies imposes the need for increasingly frequent complex analyses with the task of providing possible outlines of the development of individual events or processes in the future. The subject of strategic studies is, therefore, naturally time–oriented to the current reality and future occurrences. This paper aims to present two groups of tools on the researchers’ disposal, in the prediction of phenomena within strategic studies. The academic literature abounds with arguments that make the prediction of possible violations of military security by the outbreak of armed conflicts the dominant goal of strategic studies. Consequently, the subject of this paper includes a presentation of two groups of techniques that are most used in the analysis and prediction of armed conflicts: expert knowledge and artificial intelligence tools. Each of the groups of techniques is characterized by specifics and limitations in performing predictive attitudes. The author will refer to the range of prediction techniques based on the knowledge of experts – delphi techniques. Within the tools of artificial intelligence, the possibilities of analysis arising from the process of Machine Learning and Neural Networks will be presented. Although data and IT tools are undoubtedly dominant in innovating the way of analyzing previous and predicting future phenomena, the importance of expert knowledge obtained on the basis of group decision making should not be neglected.

Keywords: strategic studies, Delphi technique, machine learning, neural networks, artificial intelligence, prediction, armed conflicts

ТЕОРИЈСКИ АСПЕКТИ СТРАТЕГИЈСКОГ МИШЉЕЊА

проф. др Хатиџа Бериша¹
Игор Баришић²
проф. др Миленко Џелетовић³

Апстракт

У војним наукама, као и теорији науке о менаџменту, постоје различита виђења теоријског одређења појма стратегије. Постоји велика група теоретичара и практичара стратегије који ову вештину и науку у настајању свде на стратегијско планирање или на просто дефинисање стратегијских циљева, без јасне слике о расположивим средствима за њихово спровођење и још мање темељно осмишљеног концепта за њихово остваривање. У суштини ових размимоилажења налази се проблем различитог схватања стратегијског мишљења као основног когнитивног процеса у области стратегије. У раду ће се разматрати различити приступи схватању стратегије у погледу идентификације кључних елемената стратегијског мишљења и примене креативног, критичког и системског мишљења у решавању стратегијских проблема. Такође, анализираће се системски приступи мишљењу у војним наукама, са посебним освртом на поједине моделе мишљења који се данас примењују у војсци на тактичком и оперативно-стратегијском нивоу, узимајући у обзир специфичности војне делатности и природу и ниво сложености проблема са којим се суочава војна организација у све комплекснијем и динамичнијем окружењу. Потом ће се сагледавати главни изазови формулацији и спровођењу савремених стратегија, као и могућности примене системског приступа у развоју вештина и способности стратегијског мишљења у области безбедности и одбране.

Кључне речи: стратегија, стратегијско мишљење, креативно, критичко, системско мишљење

¹ Универзитет одбране, Београд. Е-пошта: hatidza.berisa@mod.gov.rs

Ставови аутора изнети у чланку нису званични ставови Министарства одбране Републике Србије и Универзитета одбране.

² Универзитет одбране, Београд. Е-пошта: igor.barisic@va.mod.gov.rs

Ставови аутора изнети у чланку нису званични ставови Министарства одбране Републике Србије и Универзитета одбране.

³ Ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет безбедности.

УВОД

У теорији науке о менаџменту постоје различита виђења теоријског одређења појма стратегије, њеног односа са стратегијским планирањем, као и велика размимоилажења у погледу садржаја и обима појма стратегије. У области одбране и безбедности постоји велика група теоретичара који стратегију свде на стратегијско планирање као процес и стратегијске планове као његов резултат, занемарујући управо суштину стратегије као науке и вештине и често поистовећујући стратегију са дефинисањем циљева. Проблемом стратегијског мишљења као основног когнитивног процеса у области стратегије бавио се велики број аутора науке о менаџменту и области безбедности и одбране, нудећи своје виђења и погледе, али без сагласности о његовима кључним садржајима и потребним вештинама за формулацију и спровођење квалитетних стратегија.

Из овога се намеће проблемско питање: Који је основни садржај стратегијског мишљења и по чему се оно разликује, у когнитивном смислу, у односу на остале моделе мишљења који се данас примењују, посебно у области безбедности и одбране? Зато је и циљ овог семинарског рада свеобухватно теоријско сагледавање садржаја и обима појма стратегијског мишљења, посебно у области безбедности и одбране, и његовог односа са мишљењима на оперативном и тактичком нивоу.

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ СТРАТЕГИЈСКОГ МИШЉЕЊА

Међу руководиоцима и лидерима на стратегијском нивоу врло је честа појава поистовећивања стратегије⁴ са постављањем стратегијских циљева, слабије је њено разматрање из перспективе употребе расположивих ресурса, док су начини за њихово достизање недовољно разрађени. Кључни предуслов за креирање и спровођење успешне стратегије јесте осмишљавање креативних и јединствених решења чијом реализацијом ће се остварити постављени циљеви, што није једноставно у променљивом, несигурном, комплексном и двосмисленом стратегијским окружењу.⁵ Управо из наведеног разлога неопходно је додатно развијати когнитивне компетенције и вештине стратегијских руководилаца, тежишно њихове способности стратегијског мишљења.

⁴ „Стратегија је у вези прављења проницљивих избора или курсева акције ради остваривања крајњих циљева упркос ресурсним ограничењима, политичким разматрањима, бирократском отпору, напорима противника и неизрецивим несигурностима како би се изабрана стратегија могла коначно разрадити”. Видети више у: Andrew Krepinevich, Barry Watts, *Strategy for the Long Haul: Regaining Strategic Competence*, 2009, Washington, DC: CSBA, pp. 7–8.

⁵ Volatile, uncertain, complex and ambiguous (VUCA) landscape characteristic of the strategic environment -Stephen Gerras, ed., *Strategic Leadership Primer*, 2010, U.S. Army War College 3rd ed, pp 11–12.

У савременој литератури о управљању организацијама постоје различити приступи одређењу појма стратегијског мишљења и његове примене унутар одређене организације, који се у суштини своде на расправу о томе да ли се ради о науци или вештини креирања одређене стратегије.⁶

Поједини аутори, попут Игора Ансофа (*Igor Ansoff*) и Мајкла Портера (*Michael Porter*) сматрају да се ради о научном, јасно дефинисаном аналитичком процесу, који изједначавају са стратегијским планирањем.⁷ Тако је формирана школа која креирање стратегија заснива на формализованом аналитичком систему стратегијског планирања, односно детаљном, логички систематизованом процесу, који је најчешће креирао обимна документа планирања и средњорочне финансијске пројекције, која су често врло брзо постајала ирелевантна јер нису могла да пруже одговоре на динамично окружење.⁸

С друге стране, теоретичари као што је Хенри Минзберг (*Henry Mintzberg*) сматрају да је стратегијско мишљење процес који је заснован на креативности и интуицији, а мање на анализи. По његовом мишљењу, процес стратегијског мишљења треба да створи интегрисану перспективу о компанији/организацији и то није прецизно артикулисана визија правца у којем се треба кретати. За овог истакнутог теоретичара стратегијско планирање је одвојен процес од стратегијског мишљења, и који треба да послужи као катализатор за стратегијско мишљење.⁹

Трећи приступ стратегијско мишљење посматра и као науку и као вештину, односно заступници овог приступа, попут Џени Литке (*Jeanne Liedtka*), сматрају да је у процесу стратегијског мишљења неопходно и креативно и критично мишљење.¹⁰ Креативним мишљењем креирају се нове, иновативне стратегијске опције које се после евалуирају кроз ефективан процес критичког мишљења. Одабране стратегијске опције могу се даље развијати или евентуално анализирати кроз формални процес стратегијског планирања. Наведено указује на то да је процес стратегијског мишљења истовремено дивергентан и конвергентан мисаони процес.¹¹

Међутим, поред креативног и критичког мишљења за процес стратегијског мишљења неопходно је и системско мишљење јер омогућава свеобухватно сагледавање свих спољашњих и унутрашњих фактора организације. Креативни и

⁶ Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, U.S. Army War College, 2017, p. 3.

⁷ Michael Porter, "What is Strategy?", *Harvard Business Review*, November–December, 1996, pp. 61–78.

⁸ Michael Porter, "The State of Strategic Thinking", *The Economist*, May 23, 1987, p. 21.

⁹ Henry Mintzberg, "The Fall and Rise of Strategic Planning", *Harvard Business Review*, January–February 1994, p. 108.

¹⁰ Jeanne Liedtka, "Strategic Thinking: Can it be Taught?" *Long Range Planning*, Vol. 31, No. 1, 1998, p. 121.

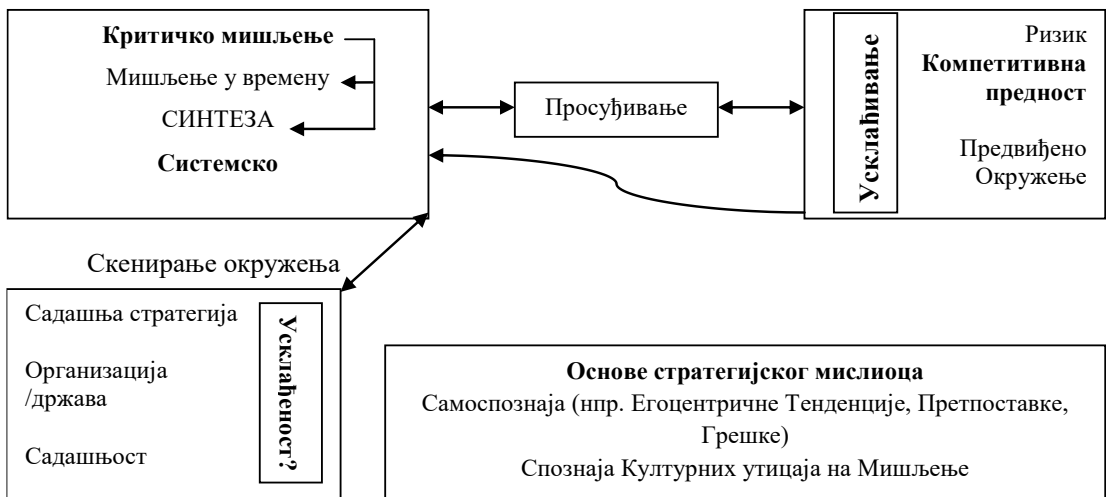
¹¹ Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, 2017, U.S. Army War College, p. 4.

системски приступ, увећан креативним мишљењем, представља садржај ефективног стратегијског мишљења.¹²

Стратегијско мишљење је намерно вођена активност. Има за коначан циљ олакшавање добре процене приликом доношења одлуке о будућем правцу одређене организације у односу на окружење. Намеравани резултат је да се организација учини компетитивнијом и успешнијом. На основу изнетог можемо утврдити да је стратегијско мишљење: „...способност креативне и холистичке синтезе кључних фактора који утичу на организацију и њено окружење у намери да се задобије компетитивна предност и дугорочни успех“.¹³

По моделу Дагласа Вотерса (*Douglas Waters*), оквир стратегијског мишљења (Шема 1) приказује процес стратегијског мишљења и демонстрира везу између прошлости (историје), садашњости и жељеног будућег правца (визије) организације. За њега право стратегијско мишљење укључује размишљање у временским оквирима и настоји да одговори на питање: „...увиђајући будућност коју желимо да креирамо, шта морамо да задржимо, а шта да напустимо од прошлости и шта да креирамо у нашој садашњости, да бисмо дотле дошли?“¹⁴

Шема 1: Оквир стратегијског мишљења

Извор: Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, 2017, U.S. Army War College, p. 7.

Овај војни теоретичар идентификује преплитање између процеса критичког и креативног мишљења, као и централну улогу системског мишљења, како би се произвела синтеза и холистичко уважавање кључних фактора који утичу на

¹² Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, 2017, U.S. Army War College, p. 4.

¹³ Charles Allen, Stephen Gerras, "Developing Creative and Critical Thinkers," *Military Review*, November-December, 2009, Vol. 89, No. 6, p. 77.

¹⁴ Jeanne Liedtka, "Strategic Thinking: Can it be Taught?," *Long Range Planning*, Vol. 31, No. 1, 1998, p. 123.

организацију и њено окружење. Наглашава коначну намеру стратегијског мишљења: усаглашавање нових стратегија у односу на предвиђено окружење у намери да се постигне компетитивна предност. Оквир се заснива на основама кључних атрибута или компетенција потребних за стратегијског мислиоца.¹⁵

Оно што се сваки виши цивилни руководилац и војни командант пита: „Да ли су моје стратегије добре и да ли се могу спровести?“¹⁶, односно да ли је визија организације и осмишљени циљеви/начини/средства омогућавају њено усаглашавање са будућим окружењем? Ово је кључно питање са којим се стално суочавају стратегијски мислиоци. У данашњем, све несигурнијем и комплекснијем безбедносном окружењу, уколико организација не успе да правилно постави претходно питање и адаптира/трансформише се уколико је то потребно, може бити лоше позиционирана у односу на окружење које се мења и доводи организацију у ситуацију да нема адекватан одговор на нове изазове. „Уколико не волите промене, ирелевантност ћете волети још мање“.¹⁷

Објашњавајући свој модел, Даглас Вотерс истиче да је стратегијским мислицима, у намери да се надмећу са претходним питањем и развију погледе за будуће правце у којима се треба кретати одређена организација, потребно критичко, креативно и системско мишљење да би били ефективни. Оквир стратегијског мишљења (шема 1) приказује итеративни процес дивергенције и конвергенције, односно креативно мишљење истражује нове идеје, хипотезе и потенцијалне прилике, а критичко мишљење анализира податке да би поткрепило креативно мишљење, евалиуирало потенцијалне опције и конвергирало ка највише обећавајућим приликама. Ово је тешка динамика имајући у виду урођену тензију између ове две мисаоне вештине. „Стратегијско мишљење је и креативно и критичко. Осмишљавање како остварити оба типа мишљења истовремено дуго је морило психологе, пошто је неопходно суспендовати критичко просуђивање да би се размишљало више креативно“.¹⁸

Вотерс сматра да појединац можда неће бисти способан да истовремено мисли креативно и критички, али ће остварени стратегијски мислилац бити способан да брзо прелази са једног на други начин размишљања. Коришћење аналитичких вештина обезбеђује поглед на проблем и податке који се могу искористити у креативном размишљању, што може помоћи и у идентификацији и формулацији проблема, као и у развоју иновативних идеја и хипотеза о будућем усмерењу организације. Ово генерисање идеја мора се појавити у окружењу које је слободно од критичког просуђивања и исмевања у намери да се подстакне креативни процес. Овај итеративни дивергентни и конвергентни мисаони процес ће

¹⁵ Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, U.S. Army War College, 2017, p. 6.

¹⁶ Ibid., p. 7.

¹⁷ Eric Shinseki, “Remarks at the AUSA ILW Army Medical Symposium”, San Antonio, TX, July 22, 2009, https://www.va.gov/opa/speeches/2009/09_0722.asp, Интернет 16/04/2020.

¹⁸ Jeanne Liedtka, “Strategic Thinking: Can it be Taught?”, *Long Range Planning*, Vol. 31, No. 1, 1998, p. 124.

вероватно резултовати стварањем обећавајућих стратегијских опција које могу бити даље анализирани и развијани унутар формалних процеса стратегијског планирања организације.¹⁹

Системско мишљење је такође централно у процесу стратегијског мишљења и као и креативно мишљење, фундаментално је другачији начин размишљања него у традиционалним аналитичким процесима. Ову разлику једноставно објашњава познати теоретичар Расел Акоф (*Russell Ackoff*): „Анализа гледа у ствари, синтеза од ствари, мишљење у време машина разматра само интеракције између делова ствари која се објашњава; системско размишљање разматра ствари на сличан начин, али је додатно окупирано интеракцијом те ствари са другим стварима у његовом окружењу, као и самим својим окружењем“.²⁰

У Вотерсовом моделу, сазнања генерисана у итерацијама креативног и критичког мишљења, су искоришћена системским мишљењем како би се информисао развој холистичког уважавања комплексних проблема који су у питању. Овај холистички поглед помаже у идентификацији кључних веза и фактора који утичу на организацију и њено спољно окружење које се мора узети у обзир у било којем будућем развоју стратегије. Креативна потенцијална решења и стратегијске опције требају се разматрати кроз системски приступ у намери да се боље разумеју и предвиде намерни и ненамерни ефекти и реакције. Овај холистички поглед на системском нивоу и организације и њеног окружења је критичан за ефективно стратегијско мишљење. Без холистичког уважавања комплексних и двосмислених проблема, сматра Вотерс, потенцијални секундарни и терцијарни ефекти донесених одлука могу проћи непримећени, и стратегијски лидери и њихово особље могу бити савладани комплексношћу.²¹

Ова интерактивна синтеза сазнања, идеја и идентификованих кључних фактора користи се за развој унапређеног расуђивања, што је кључни резултат у процесу стратегијског мишљења, судећи по Вотерсу. Унапређено просуђивање ће заузврат информисати развој стратегија, унутар процеса стратегијског планирања организације, који ће ускладити њену визију са будућим окружењем, што ће направити организацију компетитивнијом и успешнијом у будућем окружењу. Нове стратегије постају текуће и круг се наставља.²²

Повратна петља је критично важан део Оквира стратегијског мишљења, наглашава Вотерс. Хенри Минзберг је описао стратегију као намерну по природи и као стратегију у настајању, другим речима: „Стратегије нас могу формирати, или бити формулисани.“²³ Учешће организације треба да стратегије у настајању, које се споро развијају, често од доле ка горе, прихвате као добродошле, као важна

¹⁹ Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, 2017, U.S. Army War College, p. 8.

²⁰ Russell Ackoff, *Creating the Corporate Future*, 1981, New York, John Wiley and Sons, p. 17.

²¹ Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, 2017, U.S. Army War College, p. 8.

²² Ibid.

²³ Henry Mintzberg, "Crafting Strategy", *Harvard Business Review*, July-August, 1987, p. 68.

надogradња намерном процесу креирања стратегије. Стратегијски мислиоци треба да схвате да није могуће бити довољно паметан да се о свему мисли унапред, тако да су намерне стратегије недовршене (можда чак и погрешне у одређеним областима). Стварна искуства у примени стратегије ће произвести нова сазнања и научене лекције које би требало узети у обзир од стране стратегијских мислилаца дате организације. Џејн Летка ово назива „интелигентни опортунизам“ као један од пет елемената њеног модела стратегијског мишљења, који „...унапређује дотичну стратегију, али исто тако оставља могућност за настанак нових стратегија“.²⁴

Ова повратна петља је више од примене научених лекција. Да би били прави стратегијски мислиоци и омогућили организационо учење, сазнања настала током примене намерних стратегија и успех, или неуспех стратегија у настајању мора се искористити за процес учења на вишем нивоу унутар организације.²⁵ Професор Лоизос Хераклеос истакао је ову критичну тачку када је, истражујући допринос четири истакнута научника, нагласио различита гледишта о природи стратегијског мишљења и његовој вези са различитим нивоима учења.²⁶ Док сви ти погледи користе различиту терминологију, централни концепт је за све исти: разлика између стратегијског мишљења и процеса стратегијског планирања: „...укључује размишљање и деловање унутар одређеног сета претпоставки и потенцијалних алтернатива за деловање, или оспорава постојеће претпоставке и алтернативе за деловање, потенцијално водећи ка новим и погоднијим“.²⁷ Ово последње укључује право стратегијско мишљење, олакшано кроз итеративно дивергентно и конвергентно размишљање и холистичко, системско уважавање кључних фактора и веза која су објашњена у претходном делу текста.

Може се чинити да постављени Оквир стратегијског мишљења сугерише секвенцијални процес, што није случај. Овај процес може бити врло нелинеаран и неуредан, што се може уочити из примера Џорџа Буша млађег, који је у случају интервенције у Ираку морао да мења своје размишљање у погледу вођења рата након што је узео у обзир обавештајне извештаје, анализе својих помоћника и процене војних команданата о погоршању ситуације на терену. Започео је процес развоја нове стратегије да би се ситуација променила. Његова визија стратегијске намере била је непоколебљива пошто је јасно одредио оно што је сматрао „победом“ у Ираку. Председник је тражио нове идеје из различитих извора и изван традиционалног оквира и на основу различитих извештаја, анализа, идеја и препорука на крају је издао наредбу да се развије противпобуњеничка стратегија у Ираку и повећа број трупа на терену. Присутна је била примена концепата

²⁴ Jeanne Liedtka, “Strategic Thinking: Can it be Taught?”, *Long Range Planning*, Vol. 31, No. 1, 1998. p. 123.

²⁵ Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, 2017, U.S. Army War College, p. 9.

²⁶ Види: Loizos Heracleous, “Strategic Thinking or Strategic Planning?”, *Long Range Planning*, Vol. 31, No. 3, 1998, pp. 481–487.

²⁷ Ibid.

креативног, критичког и системског мишљења, али и неистражених претпоставки и когнитивних пристрасности, што је компликовало стратегијско промишљање о датој ситуацији.²⁸

Основе стратегијског мислиоца које су дате на Шеми 1 представљају критичне компетенције и предуслове да би се постао ефективан стратегијски мислилац, сматра Вотерс. Самоспознаја, посебно у погледу сопствених претпоставки, пристрасности и погледа неопходна је да би се осигурало да одлуке нису пристрасне „слепе тачке“, које су настале током неуспеха да се истраже све релевантне чињенице о проблему. То је важна компонента критичког мишљења, али је овде намерно наглашена, јер непостојање самоспознаје може се манифестовати као погрешно размишљање и одношење одлука.²⁹

Исто важи и за културне утицаје на мишљење, јер култура, било организациона, национална, регионална или етничка, строга је детерминанта фундаменталних претпоставки, закључака и ставова стратегијског мислиоца и других учесника у креирању и спровођењу стратегије, унутар и ван организације.³⁰

Отвореност за дискурс и рефлексију неопходно је да би се осигурало то да стратегијски мислилац прима релевантне податке, сазнања и виђења проблема. Клима/култура (и лидер) који охрабрују отворен дијалог о проблемима критично је важно, у супротном потчињени ће пружати само оне информације које потврђују постојеће ставове лидера (или пристрасности), резултујући доношење субоптималних одлука.³¹

Конечно, етика и вредности морају подржати мишљење и одлуке виших војних лидера унутар војске, јер је бити војник професија, а професије опстају или пропадају у зависности од поверења које изазивају код својих клијената, у овом случају, народа. Јака етичка компонента војно-експертском знању критично је важна у одржавању тог поверења.³²

ОДНОС ТАКТИЧКОГ, ОПЕРАТИВНОГ И СТРАТЕГИЈСКОГ МИШЉЕЊА

Анализирајући ситуацију у погледу примене стратегијског мишљења у Оружаним снагама САД, Вотерс тврди да постоји јасна паралела између стратегијског мишљења и концепта дизајна унутар процеса војног доношења одлука. Међутим, у садашњој примени, стратегијско мишљење и оперативни дизајн нису синоними, јер су фокусирани на различити сет проблема на различитим нивоима унутар

²⁸ Види књигу: Bob Woodward, *The War Within: A Secret White House History 2006-2008*, Simon and Schuster, New York, 2008.

²⁹ Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, 2017, U.S. Army War College, p. 10.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Don Snider, *The Future of the Army Profession* (Second Edition), McGraw-Hill, Boston, 2005, p. 385.

Министарства одбране, тврди Вотерс. Лидери на институционалном нивоу фокусирани су стратегијске одлуке који утичу на буџет, главне програме опремања и питања одбрамбене политике који обликују функционисање министарства одбране у целини. Концепт дизајна, који се примењује у Армији САД, и који је разрађен доктринама, има ужу примену, односи се на оперативни и стратегијски ниво рата,³³ где се примењује: „...креативно и критичко мишљење ради разумевања, визуелизације и описивања непознатих проблема и приступа у њиховом решавању“.³⁴

Међутим, и за један и други ниво мишљења, потребне вештине су у суштини исте. Да би се примениле, војно руководство мора да прихвати и охрабрује идеје које одудаарају од главног тока, односно да охрабрују потчињене у преиспитивању њихових претпоставки и пристрасности током процеса размишљања и учења, што је у већини војних организација пре одступање него норма.

Уколико разматрамо когнитивни процес у војном контексту постоји јасна разлика у начину размишљања на тактичком и стратегијско-оперативном нивоу рата. Когнитивне вештине потребне на оперативном или стратегијском нивоу се суштински разликују од когнитивних вештина у тактичком окружењу, јер је оно карактеристично за услове изразите несигурности, непотпуне информације и недостатак времена.

Да бисмо јасније уочили разлике између размишљања на стратегијско-оперативном и тактичком нивоу потребно је размотрити когнитивни процес и вештине које човек примењује у различитим ситуацијама. Недавна истраживања у области неуробиологије и сродних наука пружила су јаснији увид у темељне когнитивне процесе који обликују процесе мишљења. Психолог и нобеловац Даниел Канеман и економиста Амос Тверски развили су мапу људске спознаје засновану на три когнитивне функције: перцепцији, интуицији и расуђивању, а у њој су препознали два усађена начина мишљења: интуицију и расуђивање. У својим емпиријским истраживањима приметили су да је интуитивни начин мишљења: брз, паралелан, аутоматски, без напора, асоцијативан, емоционалан, док је други начин мишљења, који је очигледан у расуђивању и анализи: спор, серијски, контролисан, уз напор, заснован на правилима и флексибилан.³⁵ Оба начина размишљања су дубоко повезана и међузависна, јер овладавање одређеном вештином је ствар свесног праћења процедура и правила „корак по корак“, а вештина која је стечена у таквом процесу води ка аутоматизованом одговору који је више, или мање несвесног карактера.³⁶

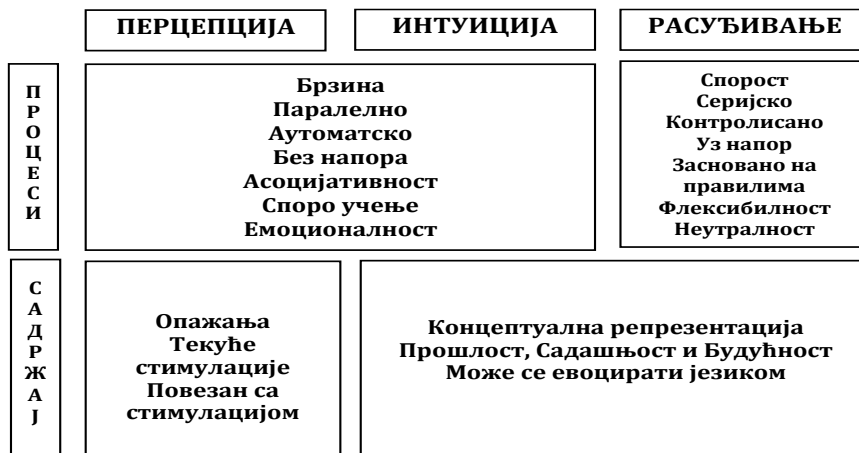
³³ Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, U.S. Army War College, 2017, p. 10.

³⁴ U.S. Department of the Army, *The Operations Process, Army Doctrinal Publication 5-0*, Washington, DC: U.S. Department of the Army, May 2012, p. 7.

³⁵ Daniel Kahneman, „Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics“, *The American Economic Review*, Vol. 93, No. 5, December 2003, p. 1451.

³⁶ Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, 2008, p. 34.

Шема 2 – Мапа људске спознаје

Извор: Daniel Kahneman, „Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics”, *The American Economic Review*, Vol. 93, No. 5, December 2003, p. 1451.

У зависности од сложености проблема са којима се суочавају, војници на тактичком нивоу, где су проблеми углавном јасно дефинисане природе и где је време одлучивања релативно кратко, примењиваће претежно интуитивни начин размишљања, док ће се на оперативном и стратегијском нивоу, где су проблеми комплекснији, недовољно јасно дефинисани, замагљенији и неизвеснији, претежно примењивати темељно расуђивање и детаљну анализу (види Шему 3).

Шема 3: Когнитивни нивои размишљања на примеру Заливског рата 1991. године

Извор/адаптирано према: Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, 2008, p. 38.

Зато је у срцу когнитивног процеса на тактичком нивоу, у високостресним ситуацијама, интуитивни процес препознавања прихватљивих образаца из прошлости и њихова примена на садашњу борбену ситуацију.³⁷ Наведено имплицира да реалистична тактичка обука треба да пружи војницима репертоар приступачних образаца одговора, довољно свеобухватних и борбено тестираних у претходним искуствима да покривају већину тактичких ситуација са којима ће се суочити у будућности.³⁸ Овакав тип обуке уклапа се у модел темељног препознавања, који је супротан моделу рационалног избора, који се изучава у области менаџмента и пословања.³⁹ Такође, реалистична тактичка обука⁴⁰ треба да побољша свест појединца о борбеној ситуацији, јер од тога зависи његова способност преживљавања на бојишту.⁴¹

С друге стране, у случају пројектовања операција или формулисања дугорочних стратегија, вештине као што су способности за концептуално обликовање проблема, објективну процену снага и слабости, сопствених и противничких снага, идентификацију асиметрија које се могу експлоатисати и креирање одговора који одражава јединственост проблема који се решава, постају све значајније.⁴²

Оперативни дизајн и стратегија се много више ослањају на експлицитно расуђивање и свесни надзор интуиције. Ово расуђивање је подупрто годинама релевантног искуства стратегијског лидера, пажљиве анализе и синтезе

³⁷ У овом случају се под интуицијом подразумева: „...коришћење искуства да се препознају кључни обрасци који указују на динамику ситуације“. Видети више у: Gary Klein, *The Power of Intuition: How to Use Your Gut Feelings to Make Better Decisions at Work*, Random House, New York, 2004, p. 31.

³⁸ Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2008, p.18.

³⁹ Модел темељног препознавања описује како доносиоци одлука захваљујући својој едукацији, обуци и искуству врше процену, развој и ментално тестирање могућих курсева акције. Овај модел је први пут представљен 1986. године од стране Герија Клајна, Роберте Кадервуд и Ане Клинтон. Видети више у: Gary Klein, Roberta Calderwood and Anne Clinton-Cirocco, "Rapid Decisionmaking on the Fireground", proceedings, *Human Factors and Ergonomics Society, 30th Annual Meeting*, Dayton, Ohio, 1986, 1, pp. 576–80; Такође види: Gary Klein, "Recognition-primed decisions", *Advances in Man-Machine Systems Research*, ed. W.B. Rouse, 1989, Greenwich, CT: JAI Press, Inc, pp. 47–92.

⁴⁰ Употреба компјутеризованих средстава за обуку и виртуелних симулација окружења појефтиније трошкове реалистичне обуке, али само у одређеној мери може да замени реалне борбене услове.

⁴¹ Извештај са пројекта Црвени Барон III који је Ваздухопловство САД спровело 1974. године указује да је од укупно 112 испитаних случајева обарања авиона у Вијетнамском рату, 67 оборено јер пилоти нису били свесни напада, а у још 24 случајева пилоти су били свесни напада тек кад је било касно да реагују. Видети више у: *Project Red Baron III: Air-to-Air Encounters in Southeast Asia (U)*, Vol. III, Part 1, Tactics, Command and Control, and Training, June 1974, Nellis Air Force Base, NV: US Air Force Tactical Fighter Weapons Center, p. 61.

⁴² Douglas Waters, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, 2017, U.S. Army War College, p. 12.

супротстављених података и мишљења, да би се вредновало од стране стратегијског мислиоца.⁴³ Интуиција за искусног стратегијског мислиоца може бити потребна приликом коначног одређивања опсега претходно темељно анализираних потенцијалних стратегијских опција. Стратегијско мишљење је корисно јер води кроз прорачунату, образложену процену проблема и потенцијалних резултата, користећи и анализу, али и интуицију.⁴⁴

Ратна пракса у многим армијама света указује да постоје озбиљни проблеми и недостаци у систематском развоју мишљења на оперативном и стратегијском нивоу. Тактичка супериорност и оперативни успеси Вермахта у Другом светском рату у потпуности су неутралисани Хитлеровом стратегијском импотенцијом.⁴⁵ Војна надмоћ војски САД у Вијетнаму и СССР у Авганистану, због лоше формулисаних стратегија вођења рата, претворене су у катастрофе стратегијских размера. Аутори рада су става да су тактички успеси и пожртвована одбрана Војске Југославије 1999. године, у борби са вишеструко надмоћнијим непријатељем, имали сразмерно мали стратегијски ефекат на крајњи исход рата. Војне интервенције САД у Ираку 1991. и 2003. и Авганистану од 2001. године, и поред тактичке надмоћности и одређених оперативних успеха, по сведочењима америчких војних кругова, имале су озбиљне оперативне и стратегијске недостатке.⁴⁶

Поменути примери указују на јасну дугорочну тенденцију занемаривања оперативног и стратегијског мишљења у традиционалним војним круговима. Према оцени пензионисаног америчког генерала Хубе Вас де Цегеа (*Huba Wass de Czege*), оперативна вештина у САД, интерпретирана као уоквиравање проблема да би се осмислила, формулисала и дизајнирала најприкладнија стратегија⁴⁷ којом се стиче предност у лоше структурираним ситуацијама је: „...форма вештине која је највише занемарена у војној доктрини, а највише јој је потребна култивација“.⁴⁸

Један од главних разлога запостављања оперативне и стратегијске мисли у војној професији јесте усађена тактичка организациона култура, односно тенденција размишљања на тактичком нивоу, која се у когнитивном смислу огледа у примени модела темељног препознавања који је дубоко усађен у официрски кор многих армија света. У основи таквог понашања налази се обуком усађена

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid., p. 13.

⁴⁵ John Cushman, “Challenge and Response at the Operational and Tactical levels, 1914–45”, in: Allan R. Millett and Williamson Murray (eds.), *Military Effectiveness, The Second World War*, Vol. 3, Boston, Allen & Unwin, 1988, pp. 328–329.

⁴⁶ Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2008, p. 47.

⁴⁷ Стратегема – лукавство или трик ради обмањивања и надмудривања непријатеља. Видети у: Merriam Webster Dictionary, “Stratagem”, Retrieved from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/stratagem>, 06/05/2020.

⁴⁸ Huba Wass de Czege, “How Should SOD (Systemic Operational Design) Derived Ideas Be Inserted into US Army Doctrine?” August 2007, unpublished issue paper, p. 23.

тенденција да проблеме решавају применом прошлих, искуствено проверених претпоставки и образаца који су довољно добри за решавање једноставнијих проблема тактичке природе, али нису погодни за решавање комплексних, оперативних и стратегијских проблема.⁴⁹

Због тога, у време брзих промена и увећане комплексности окружења, ментални модел команданта/руководиоца може постати: „...опасно измешана торба, богати детаљи и разумевање могу да коегзистирају са сумњивим претпоставкама, селективном непажњом, алтернативним начинима тумачења доказа и илузорним пројекцијама.“⁵⁰ Очигледно да је највећи когнитивни изазов за официре транзиција из тактике у оперативну. Већина официра је градила своје каријере на демонстрацији тактичких компетенција, док је мало њих имало прилику да свој начин мишљења развија изван тактичких оквира.⁵¹

ПЕРСПЕКТИВЕ СТРАТЕГИЈСКОГ МИШЉЕЊА

Из примера наведених у претходном поглављу може се извести јасан закључак зашто је неопходно систематски развијати оперативну и стратегијско мишљење у институционализованим оквирима, како у систему одбране, тако и у читавом систему националне безбедности. У Министарству одбране Републике Србије развој вештина оперативног и стратегијског мишљења се спроводи систематски кроз различите нивое каријерног усавршавања и академског образовања.

Међутим, такав приступ није развијен у читавом систему националне безбедности, што компликује и отежава стварање и спровођење стратегија на највишем нивоу, а озбиљно ограничава креирање и примену војне стратегије као ниже имплементационе стратегије. Дефицит стратегијског мишљења заснива се непознавању појма и садржаја стратегије и когнитивних захтева потребних за њену добру формулацију и спровођење. У најопштијем смислу стратегија је смислени концепт који у некомпетитивним ситуацијама подразумева употребу ресурса како би се креирала или изградила замишљена будућност. У компетитивним ситуацијама, као што је оружана борба, или дугорочна војна надметања у миру, стратегија се своди на проналажење и креирање одлучујућих асиметричних предности упркос активном супротстављању мислећег

⁴⁹ Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2008, pp. 50–51.

⁵⁰ Pierre Wack, “Scenarios: Shooting the Rapids”, *Harvard Business Review*, November–December, 1985, p. 11.

⁵¹ Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2008, p. 52.

противника. Суштина добре стратегије састоји се у испољавању неочекиване снаге против откривене слабости противника.⁵²

Једна од најважнијих карактеристика стратегије јесте немогућност детаљног предвиђања будућности у друштвеним ситуацијама као што је рат или војно надметање, што ограничава стратегију на хеуристику и раздваја је од детаљног стратегијског планирања, а истиче комплексност друштвених, недовољно јасно дефинисаних проблема. То значи да највиши стратегијски концепти, као што је концепт тоталне одбране, зависе од низа имплементационих стратегија које треба спроводити током времена са одређеном вероватноћом успеха у односу на услове који се мењају и еволуирају.⁵³ Такође, један од главних разлога неуспеха било које стратегије јесте невољност, односно неспособност да се призна хронични недостатак ресурса за њено спровођење⁵⁴, као и погрешне претпоставке о сопственој компетентности, односно каузалној повезаности сопствених стратегијских акција и резултата у реалном свету.⁵⁵ Међутим, једна од највећих грешака у формулацији и спровођењу било које стратегије јесте њено поистовећивање са постављеним, жељеним циљевима. Најтежи део било којег стратегијског концепта јесте изналагање начина како реализовати жељене циљеве унутар постојећих ресурса и других ограничења узимајући у обзир снаге и слабости обе супротстављене стране.⁵⁶ Стратегијски концепт без имплементационих стратегија је апсурдна листа „...великих, длакавих и храбрих циљева“⁵⁷ уколико не пружа детаље или јасне путоказе како се могу идентификовати или креирати асиметрије које се могу експлоатисати, односно како применити расположиве инструменте моћи да би се поменути циљеви остварили.⁵⁸

Једно од могућих решења за превазилажења горе наведених проблема јесте институционализација стратегијске компетенције у форми успостављања Групе за дугорочне стратегије при Савету за националну безбедност у састава до десет стручњака различитих профила и области експертизе. Основна улога ове Групе била би да асистира колективном стратегијском мишљењу на највишем нивоу, а не да производи документа стратегијског планирања и програмирања⁵⁹, јер је

⁵² Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2008, pp. 57–58.

⁵³ *Ibid.*, p. 58.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 61.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid.*, pp. 62–63.

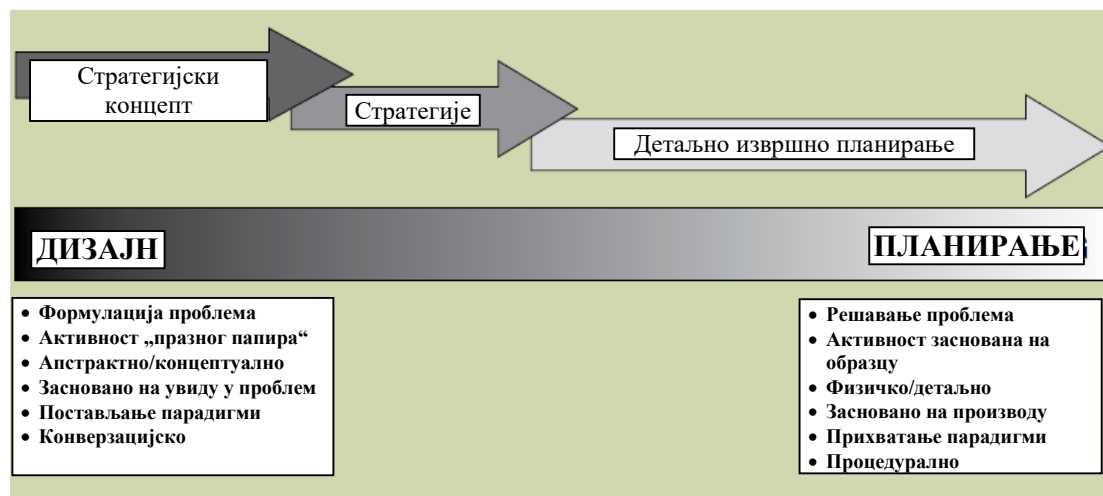
⁵⁷ Kenneth Allard, *Business as War: Battling for Competitive Advantage*, John Wiley & Sons, New York, 2004, p. 1.

⁵⁸ Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2008, p. 63.

⁵⁹ По Хенрију Минзбергу стратегијско планирање у области пословања је: „...у ствари стратегијско програмирање, артикулација и елаборација стратегија или визија које већ

стратегијско планирање процес алоцирања ресурса по месту и времену у сврху спровођења имплементационих стратегија вођених стратегијским концептом, а стратегијско мишљење је процес проналажења и генерисања стратегијских предности у односу на противника и формуласње начина њихове експлоатације кроз стратегијски концепт и имплементационе стратегије, што се може уочити из Шеме 4.⁶⁰

Шема 4: Разлике између стратегије и стратегијског планирања

Извор: Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2008, p. 73.

У практичном смислу сврха Групе за дугорочне стратегије била би да уобличава документа политике националне безбедности која се односе на решавање конкретних безбедносних проблема, да идентификује могуће ризике и нуди алтернативе у виду стратегијских опција, као и идентификује нерешена питања унутар система националне безбедности. Тиме би се избегло да стратегијски избори који се праве унутар Савета за националну безбедност не буду производ бирократских компромиса између укопаних административних позиција, већ најмудрији избори из перспективе националних интереса.

ЗАКЉУЧАК

Стратегијско мишљење је критична компетенција за више руководиоце и команданте у систему одбране, али и шире. То је сврсисходна, намерна активност

постоје”. Видети више у: Henry Mintzberg, “The Fall and Rise of Strategic Planning”, *Harvard Business Review*, January–February, 1994, p. 107.

⁶⁰ Barry Watts, *US Combat Training, Operational Art and Strategic Competence-Problems and Opportunities*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, Washington, 2008, p. 73.

која тежи томе да креира иновативне стратегије и приступе за позиционирање организација у комплексном и двосмисленом стратегијском окружењу. У литератури која се бави овом проблематиком постоје два супротна приступа стратегијском мишљењу која се свде на дебату о томе да ли је стратегија наука или вештина, односно, да ли се стратегијско мишљења може свести на детаљно планирани аналитички процес или се ради само креативно/интуитивном процесу.

У својој основи стратегијско мишљење обухвата и креативно и критичко, али и системско мишљење, односно подразумева итеративно, дивергентно и конвергентно размишљање, али и холистичко, системско уважавање кључних фактора, веза и односа организације са окружењем, као и са другим ентитетима у том окружењу.

Поред развијања вештина креативног, критичког и системског мишљења код стратегијског мислиоца потребно је развијати и способности: за самоспознају у погледу сопствених претпоставки, пристрасности и погледа, за сагледавања културних утицаја на мишљење, за отворен дијалог о проблемима, као и за усклађеност донесених одлука за важећом етиком и вредностима.

У области одбране постоје значајне разлике у когнитивном мишљењу на тактичком и оперативно-стратегијском нивоу. На тактичком нивоу проблеми су релативно јасно дефинисани и у већини случајева се приликом одлучивања у тактичким борбеним ситуацијама примењује модел темељног препознавања, односно примењују се решења која су већ искуствено проверена и увежбана како би се скратило време одговора.

С друге стране, проблеми на оперативном и стратегијском нивоу нису јасно дефинисани, често су двосмислени и јединствени по својој природи, стога је неопходно применити расуђивање и анализу ради детаљног сагледавања комплексности проблема и развијања прихватљивих опција, а потом кроз синтезу и контролисану интуицију донети оптималну одлуку. Највећи когнитивни изазов за официре је прелазак са тактичког на оперативни ниво мишљења, који се може превазићи институционализацијом развоја вештина оперативног и стратегијског мишљења кроз више нивое каријерног усавршавања и високог образовања.

Недостатак стратегијског мишљења на националном нивоу може се превазићи институционализацијом стратегијских компетенција која се огледа у колективизацији стратегијског мишљења на највишем нивоу и асистирању највишим руководиоцима приликом формулација политика националне безбедности, разматрању стратегијских опција и идентификацији нерешених проблема унутар система националне безбедности. Формирањем непристрасног и независног саветодавног тела у односу на ресорна министарства и агенције обезбедио би се преко потребни интегритет дугорочних стратегијских одлука ослобођених од бирократске пристрасности, а вођених пре свега националним интересима који превазилазе краткорочне трендове текуће политике.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Ackoff Russell, *Creating the Corporate Future*, 1981, New York, John Wiley and Sons.
2. Allard Kenneth, *Business as War: Battling for Competitive Advantage*, New York, 2004, John Wiley & Sons.
3. Allen Charles, Gerras Stephen, "Developing Creative and Critical Thinkers," *Military Review November-December*, 2009.
4. Cushman John, "Challenge and Response at the Operational and Tactical levels, 1914–45," in Allan Millett and Williamson Murray (eds.), *Military Effectiveness, Vol. III, The Second World War*, 1988, Boston, Allen & Unwin.
5. Gerras Stephen, ed., *Strategic Leadership Primer*, 2010, U.S. Army War College (3rd edition).
6. Heracleous Loizos, "Strategic Thinking or Strategic Planning?," *Long Range Planning* 31, no. 3, 1998.
7. Kahneman Daniel, „Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics”, *The American Economic Review*, 93(5), December 2003.
8. Klein Gary, *The Power of Intuition: How to Use Your Gut Feelings to Make Better Decisions at Work*, 2004, New York, Random House.
9. Gary Klein, Roberta Calderwood, Anne Clinton-Cirocco, "Rapid Decision making on the Fireground," proceedings, *Human Factors and Ergonomics Society, 30th Annual Meeting*, 1986, Dayton, Ohio.
10. Gary Klein, "Recognition-primed decisions," *Advances in Man-Machine Systems Research*, ed. W.B. Rouse, 1989, Greenwich, CT: JAI Press, Inc.
11. Krepinevich Andrew, Watts Barry, *Strategy for the Long Haul: Regaining Strategic Competence*, 2009, Washington, DC, CSBA report.
12. Liedtka Jeanne, "Strategic Thinking: Can it be Taught?" *Long Range Planning, Vol. 31, No. 1*, 1998.
13. Mintzberg Henry, "The Fall and Rise of Strategic Planning", *Harvard Business Review, January-February*, 1994.
14. Mintzberg Henry, "Crafting Strategy", *Harvard Business Review, July-August*, 1987.
15. Porter Michael, "What is Strategy?," *Harvard Business Review, November-December*, 1996.
16. Porter Michael, "The State of Strategic Thinking", *The Economist, May 23*, 1987.
17. *Project Red Baron III: Air-to-Air Encounters in Southeast Asia (U), Vol. III, Part 1, Tactics, Command and Control, and Training*, June 1974, Nellis Air Force Base, NV: US Air Force Tactical Fighter Weapons Center.
18. Shinseki Eric, "Remarks at the AUSA ILW Army Medical Symposium", San Antonio, TX, July 22, 2009, https://www.va.gov/opa/speeches/2009/09_0722.asp, Интернет 16/04/2020.
19. Snider Don, *The Future of the Army Profession (Second Edition)*, 2005, Boston, McGraw-Hill.
20. U.S. Department of the Army, *The Operations Process, Army Doctrinal Publication 5-0*, Washington DC, May 2012.
21. Wack Pierre, "Scenarios: Shooting the Rapids", *Harvard Business Review, November-December*, 1985.
22. Wass de Czege Huba, "How Should SOD (Systemic Operational Design) Derived Ideas Be Inserted into US Army Doctrine?" *August 2007, unpublished issue paper*.

23. Waters Douglas, *A Framework and Approach for Understanding Strategic Thinking and Developing Thinkers*, U.S. Army War College, 2017.

THEORETICAL ASPECTS OF STRATEGIC THINKING

In military sciences, as well as in the theory of management science, there are different views of the theoretical definition of the concept of strategy. There is a large group of strategy theorists and practitioners who reduce this emerging skill and science to strategic planning, or to simply defining strategic goals, without a clear picture of the available resources for their implementation, much less without a well-thought-out concept for their realization. At the core of these differences is the problem of different understandings of strategic thinking as a basic cognitive process in the field of strategy. The paper considers different approaches to understanding strategy in terms of identifying key elements of strategic thinking and the application of creative, critical, and systems thinking in solving strategic problems. Also, systematic approaches to thinking in military sciences will be analyzed, with special reference to certain models of thinking that are applied in the army today at the tactical and operational-strategic level, taking into account the specifics of military activity and the nature and complexity of the problem facing military organization in an increasingly complex and dynamic environment. The main challenges to the formulation and implementation of modern strategies are also considered, as well as the possibilities of applying a systematic approach in the development of skills and abilities of strategic thinking in the field of security and defense.

Keywords: strategy, strategic thinking, creative, critical, systems thinking

ПРИКАЗ ДЕБАТЕ О „НОВИМ РАТОВИМА“¹

проф. др Вања Роквић²

Апстракт

Питања која су последњих неколико деценија заокупила пажњу академске заједнице из области стратешких студија, политичких наука и међународних односа јесу питања да ли је у периоду након Хладног рата дошло до промена у природи и/или карактеру рата и да ли се ти ратови могу окарактерисати као постклаузевицевски, нетројствени, односно, 'нови ратови'? Међутим, не постоји једно дело које би најбоље описало рат у савременом свету, већ се многобројни аутори са својим аргументима сврставају у различите таборе. Са једне стране имамо ауторе који сматрају да је Клаузевицево виђење рата застарело, да је погрешно и да су савремени ратови нови тип организованог насиља, односно 'нови ратови'. Са друге стране, имамо заговорнике Клаузевицевог одређења рата, који сматрају да је његово дело „О рату“ издржало 'тест времена' и да се природа рата није променила, већ његов карактер и начин испољавања, те да нема ничег новог у тези о 'новим ратовима'. У овом прегледном раду приказани су различити аргументи заговорника тезе о 'новим ратовима', као и аргументи њихових критичара. У раду је закључено да нема јединственог одговора на постављена питања, али да се у периоду након Хладног рата начин на који се рат манифестује, као и начин на који се он истражује и анализира, свакако променио. Полазећи од претпоставке да ће се у будућности рат и даље мењати, питања о промени његове природе, карактера и тројствености и сл., утицаће на многобројне студије о рату и отворати нове дебате. Стога је неопходно развијање нове методологије за његово истраживање и усклађивање постојећих теоријских модела са емпиријском стварношћу савремених ратова.

Кључне речи: 'нови ратови', 'стари ратови', организовано насиље, постклаузевицевски ратови

¹ Чланак је резултат рада на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, на основу потписаног Уговора о реализацији и финансирању НИО у 2020. години, као и Плана рада НИО Факултета безбедности за 2020. годину.

² Ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет безбедности. Е-пошта: vanjarokvic@fb.bg.ac.rs

УВОД

Велики број аутора сматра да је у периоду након Хладног рата дошло до значајних, пре свега квалитативних промена у природи рата, те да је Клаузевицево (*Klauswitz*) тринитарно одређење рата, које је засновано на идеји државе и међудржавног сукоба, данас превазиђено. Сматра се да се од периода 90-их година 20. века ратови углавном воде унутар самих држава, да их више не воде државни већ недржавни актери и да су обележени екстремним зверствима над цивилним становништвом. Тако се у Извештају Међународне комисије о интервенцији и државном суверенитету (*International Commission on Intervention and State Sovereignty*) наводи да је „најизраженији феномен из области безбедности у периоду након Хладног рата повећање броја оружаних сукоба унутар држава“.³ Према Извештају, ови сукоби су много комплекснији од ранијих сукоба због развоја и употребе нових технологија и комуникација. Уједно, то су сукоби који су обележни „повећаном рањивошћу и намерним гађањем цивила“.⁴ Анализирајући овакве сукобе у Африци и Источној Европи, Мери Калдор (*Mary Kaldor*) је закључила да они представљају нови тип организованог насиља, односно, да су то 'нови ратови' или ратови ере глобализације. Ове ратове од 'старих' Калдор разликује по циљевима, средствима, актерима и начинима финансирања. То су ратови базирани на економским мотивима и мотивима идентитета, ратови у којима је изражено екстремно насиље над цивилним становништвом. Ову тезу су прихватили и даље разрадили и други аутори, попут Минклера (*Münkler*), по коме су главне одлике 'нових ратова' асиметричност снага, приватизација рата и демилитаризација.

Иако се теза о 'новим ратовима' заснива превасходно на квалитативним показатељима, постоје и одређени квантитативни показатељи који јој иду у прилог. Тако је према подацима Упсала програма података о сукобима (*Uppsala Conflict Data Program – UCDP*)⁵ у периоду од 1990. до 2001. године било 57 великих сукоба, од који су чак 54 сукоба била унутар држава.⁶ Период 90-их година 20. века обележен је мањим бројем погинулих у борбама, али и већим бројем цивилних жртава, односно, једностраним насиљем. Оно је нарочито било изражено 1994. године, када је у геноциду у Руанди убијено 800.000 припадника племена Тутси.

³ International Commission on Intervention and State Sovereignty, *The Responsibility to Protect*, 2001, International Development Research Centre, Ottawa, <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>, 28/08/2020, p. 4.

⁴ Ibid.

⁵ Овај програм Универзитета у Упсали бави се о великом броју аспеката оружаног насиља од 1946. године. О програму више видети на: <https://ucdp.uu.se>

⁶ Mikael Eriksson, Margareta Sollenberg and Peter Wallensteen, "Patterns of major armed conflicts, 1990–2001". in: SIPRI Yearbook 2002, 2001, <https://www.sipri.org/sites/default/files/01A.with%20new%20fig.pdf>, 01/09/2020.

Међутим, све наведене карактеристике према другој групи аутора заправо и нису нове, већ су у различитом степену биле присутне у свим прошлим ратовима. У критици тезе о 'новим ратовима' они наводе да је насиље над цивилима обележје готово свих ратова; да се већина 'нових ратова' може сврстати у већ познату категорију сукоба ниског интензитета; да је занемарена историјска перспектива у анализи ратова и да је сам приступ истраживања методолошки проблематичан; и да је, као што је писао Клаузевиц, природа рата стална, док је карактер тај који је подложен променама. Ови аутори се слажу да је у периоду након Хладног рата дошло до промена у карактеру рата, а као један од примера наводе његову „хибридизацију“ (хибридни рат).

Иако се сви аутори слажу са тим да је дошло до промена у ратовима у периоду након Хладног рата, како наводи Флеминг (Fleming), не постоји коначан одговор на питање какав је рат у савременом свету, већ се аутори и њихови аргументи само „поларизују у супростављене таборе“.⁷ И управо ће у овом раду бити представљени различити аргументи, како заговорника 'нових ратова', тако и аргументи њихових критичара.

Али пре свега треба да кренемо од почетка, а то је само одређење рата, јер како наводи Страчан (Strachan), „уколико желимо да утврдимо да ли се рат мења, и ако се мења, на који начин ове промене утичу на међународне односе, оно што прво морамо да знамо јесте – шта је рат?“⁸ У одређењу рата фокусираћемо се на Клаузевица и његово дело о „О рату“, будући да је то једно од најутицајнијих дела на стратешко мишљење, али је и најоспораваније када су у питању заговорници тезе о 'новим ратовима'.

ШТА ЈЕ РАТ?

Према Клаузевицу, рат је међудржавни сукоб, борба, двобој и акт силе који за циљ има онеспособљење непријатеља и наметање сопствене воље:

*„Рат није ништа друго него проширен двобој... Рат је, дакле, акт силе, да противника принудимо на потчињавање нашој вољи“.*⁹

Рат припада области друштвеног живота и његова природа је стална и непромењива. Оно што га разликује од осталих врста сукоба јесте то што је он „сукоб великих интереса, који се решава крвљу“.¹⁰ Рат је уједно и политички акт,

⁷ Colin M. Fleming, “New or Old Wars? Debating a Clausewitzian Future”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 32, No. 2, 2009, pp. 213.

⁸ Hew Strachan, “The Changing Character of War”, A Europaeum Lecture Delivered at the Graduate Institute of International Relations, Geneva on 9th November 2006, 2007, <https://europaeum.org/wp-content/uploads/2017/09/The-Changing-Character-of-War-Hew-Strachan-Europaeum-Lecture-2006.pdf>, 30/07/2020.

⁹ Карл вон Клаузевиц, *О Рату*, Графичко предузеће „Вук Караџић“, погон Здружена штампариа, Београд, 1951, стр. 41.

¹⁰ Ibid, p. 113.

„прави политички инструмент, продужење политичких односа, њихов наставак другим средствима“.¹¹ За разлику од природе која је константна, карактер рата може да се мења. Будући да је рат насилни сукоб, односно борба за интересе, потреба и жеља да се они остваре доводили су до различитих проналазака за вођење ове борбе. Према Клаузевицу, ови проналасци утицали су да борба буде измењена, „али, ма каква да је, њен појам није измењен, и она је увек сама суштина рата“.¹² Штавише, Клаузевиц за рат каже да је камелеон, али не само то, будући да је окарактерисан помоћу три елемента: првобитном силовитошћу, мржњом и непријатељством и подређеношћу политичком инструменту (примарно тројство); односно, народом, војсковођом/војском и државом (секундарно тројство):

*„Рат је... чудновато тројство, састављено из првобитне силовитости свога елемента, мржње и непријатељстава, које треба сматрати слепим природним нагоном, затим из игре вероватноће и случајности, која га претвара у слободну делатност духа, и, најзад, из подређене природе политичког инструмента, због чега припада само разуму. Први од ова три елемента припада више самом народу, други више војсковођи и његовој војсци, а трећи више влади. Страсти, које ће се у рату распламтети, морају већ постојати у самим народима; обим који ће добити игра храбрости и талента у царству вероватноће и случајности, зависи од особина војсковођа и војске; политичке намере припадају само влади“.*¹³

Овакво Клаузевицево одређење рата назива се тринитарним, односно тројственим. И управо је оно, нарочито секундарно тројство, највише оспоравано од аутора, који би, како наводи Шруман (Schuurman), Клаузевицево дело препустили заборава, односно оставили на „депонији историје“.¹⁴

ОД 'СТАРИХ РАТОВА' ДО НОВОГ ОРГАНИЗОВАНОГ НАСИЉА

У свом делу „Трансформација рата“, ван Кревелд (*van Creveld*) оспорава „клаузевицев универзум“ тезом да је тринитарно одређење рата засновано на идеји државе и да је рат као такав био непознат током већег дела историје, будући да су га водили различити друштвени ентитети (варварска племена, црква, слободни градови...)¹⁵ Он сматра да се уместо, старих, тројствених ратова, јављају „радикално нови, који заузимају њихово место“.¹⁶ То су, пре свега, сукоби ниског интензитета, који се шире „као што канцер уништава тело, прелазећи с једног оболелог органа на други“.¹⁷ Као главне карактеристике ових сукоба ван

¹¹ Ibid, p. 53.

¹² Исто, стр. 91.

¹³ Исто, стр. 55.

¹⁴ Bart Schuurman, „Clausewitz and the“New Wars” Scholars“, *Parameters*, Spring 2010, 2010, p. 94.

¹⁵ Martin van Creveld, *Transformacija rata*, JP Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010.

¹⁶ Исто, стр. 11.

¹⁷ Исто, стр. 207.

Кревелд истиче следеће: воде се у мање развијеним земљама, најчешће укључују недржавне актере и углавном се воде употребом малокалибарског и лаког наоружања.¹⁸ Ове ратове ван Кревелд назива постклаузевицевским ратовима и нетројственим ратовима.

Критици Клаузевицеве мисли придружио се и Киган (Keegan) у свом делу „Историја ратовања“. Постављајући питање шта је рат, Киган одговара да он није наставак политике другим средствима,¹⁹ већ је „увек израз културе, често детерминанта културних образаца, а у неким друштвима и сама култура“.²⁰ Као и ван Кревелд, и Киган сматра да Клаузевицева теорија не може да објасни раније ратове. Кроз многобројне примере из прошлости и историју развоја вештине ратовања, Киган показује да је управо култура „примарна одредница природе ратовања“²¹ и да постоји „мудрост у порицању да политика и рат припадају истом континууму“.²² Према Кигану, многи од националистичких и етнички подстакнутих савремених ратова, као нпр. они на Балкану, израз су насилних емоција, „хране их страсти“ и аполитични су до те мере да се не могу сврстати у „клаузевицев универзум“.²³ Киган закључује да, уколико не инсистирамо на порицању да је рат наставак политике другим средствима, „наша будућност може припасти мушкарцима са крвавим рукама“.²⁴

О неодрживости тезе о тројственом рату у савременим условима говори и Мери Калдор у свом делу „Нови и стари ратови: организовано насиље у глобализованој ери“. Према Калдор, ратови у Африци и Источној Европи током 80-их и 90-их година 20. века били су обележени новим типом организованог насиља. Ове ратове Калдор назива 'новим ратовима'. То су унутрашњи сукоби, који настају у „контексту ерозије аутономије државе“²⁵ и који се карактеришу политички мотивисаним насиљем, организованим насиљем и кршењем људских права:

*„...нови ратови подразумевају нејасне разлике између рата (често дефинисаног као политички мотивисано насиље између држава или организованих политичких група, организованог злочина (насиља које из личних разлога спроводе тајно организоване групе, често због финансијске добити) и великог кршења људских права (насиља које над појединцима спроводе државе или политички организоване групе)“.*²⁶

Према Калдор, ови ратови се од старих ратова разликују према циљевима, методима и средствима ратовања, актерима и начину финансирања рата. Циљеве нових ратова Калдор везује за политику идентитета (етнички, расни или

¹⁸ Исто, стр. 30.

¹⁹ Johan Keegan, *A History of Warfare*, Vintage Books, New York, 1993, p. 3.

²⁰ Ibid, p. 12.

²¹ Ibid, p. 387.

²² Ibid, p. 392.

²³ Ibid, p. 58.

²⁴ Ibid.

²⁵ Meri Kaldor, *Novi i stari ratovi – organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski krug, Beograd, 2005, str. 17.

²⁶ Исто, стр. 13–14.

религијски идентитет, са претензијом на државну власт), док су се циљеви старих ратова односили на геополитику и идеологију. Она сматра да је за све оне који рат посматрају у „оквирима традиционалних, клаузевицевских одређења, заснованих на геополитичким циљевима“, тешко да разумеју „скривене, камуфлиране, политичке и економске интересе за настављање рата“.²⁷ Затим, док су се стари ратови водили војним средствима, нови ратови се воде политичким средствима ради контроле становништва. Заправо, карактеристика ових ратова јесу „екстремна и сумњива зверства“, а технике које се користе укључују систематско убијање становништва, етничко чишћење, уништавање услова за живот, систематско силовање и расељавање становништва. Калдор наводи да је наведени образац насиља потврђен и статистички, будући да су почетком 20. века, 80–90% жртава биле војне, да би крајем 90-их година однос био обрнут, односно, 80% жртава су били цивили.²⁸ У оваквим ратовима се углавном користи малокалибарско и лако наоружање. Актери старих ратова углавном су биле регуларне оружане снаге, док се према Калдор актери нових ратова могу класификовати у пет група: регуларне оружане снаге или њихови остаци, паравојне групе, јединице за самоодбрану, страни плаћеници и регуларне стране трупе под окриљем међународних организација.²⁹ И последња карактеристика нових ратова односи се на начин финансирања, „који би могао да се представи као екстремна верзија глобализације“.³⁰ Наиме, ови ратови се финансирају путем пљачке, црног тржишта или спољне помоћи, за разлику од старих ратова које је финансирала држава.

Подржавајући рад Мери Калдор, Минклер је издвојио три основне карактеристике транзиције од 'старих' ка 'новим ратовима': 1. приватизација рата (држава више нема монопол над вођењем рата); 2. асиметричност рата (због војно инфериорнијих снага); и 3. демилитаризација рата (разноликост актера у рату чији су циљеви цивили и цивилна инфраструктура).³¹ Према Минклеру, у 21. веку доминираће три типа ратова: 1. ратови за ресурсе, који ће се водити војном контролом територије на којој се налазе ресурси (нафта, дијаманти и други ресурси) и успостављањем владавине терора над локалним становништвом; 2. ратови за успостављање мира (*wars of pacification*), који подразумевају интервенцију треће стране (ради сопствених стратешких интереса, непролиферације, геостратешких, економских, хуманитарних и других разлога); и 3. деструктивни/смртоносни рат (*internecine war*), односно тероризам.³²

Ауторима који подржавају тезу о новим ратовима придружио се и Руперт Смит (Rupert Smith), који је учествујући и анализирајући ратове у периоду након

²⁷ Исто, стр. 145.

²⁸ Исто, стр. 155–157.

²⁹ Исто, стр. 146.

³⁰ Исто, стр. 158.

³¹ Herfried Münkler, „Old and new wars“, in: Myriam Dunn Cavaelty and Victor Mauer (eds), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London and New York, 2010, p. 192.

³² Herfried Münkler, „What is really about the new wars? – A reply to the critics“, in: John Andreas Olsen (ed.), *On New Wars*, Norwegian Institute for Defence Studies, Oslo, 2007, pp. 80–82.

Хладног рата у свом раду изнео тезу о „ратовима међу народима“ (War Amongst the People) и дефинисао њихових шест трендова: 1. циљеви ратова су се променили од освајања територије и материјалне добити до освајања воље људи и стварања безбедног окружења; 2. стране у рату су недржавни актери (коалиције војних савеза, међународних организација, невладиних организација и сл., са различитим политичким разлозима, ресурсима, опремом, културом и језиком..); 3. то је рат међу људима у ширем контексту: противник зависи од народа у погледу скривања, информација и сл., рат је присутан међу људима захваљујући медијима, циљ рата је воља људи...; 4. ратови имају тенденцију да буду бесконачни (нпр. међународно присуство на Кипру); 5. у овим ратовима тренд је борба без великих губитака, а не борба без обзира на цену; 6. и последњи тренд је да се старо оружје употреби у нове сврхе.³³

Са друге стране, велики број аутора сматра да наведене карактеристике 'нових ратова' заправо и нису нове, и да је занемаривање историјске перспективе приликом анализе ратова оно што суштински недостаје тези о 'новим ратовима'. Аргументи ових аутора биће представљени у наставку.

ШТА ЈЕ ТО НОВО У ТЕЗИ О 'НОВИМ РАТОВИМА'?!

Едвард Њуман (*Edward Newman*) сматра да литература о 'новим ратовима' пружа добар образац за анализу савремених сукоба, нарочито њиховог друштвеног и економског аспекта, али да многе од карактеристика ових ратова заправо и нису нове. Он наводи да су „сви елементи који карактеришу нове ратове били присутни, у различитом степену, током последњих 100 година“.³⁴ 'Нове ратове' Њуман поистовећује са грађанским ратовима и наводи да нема квантитативних података који би потврдили тезу да је након Хладног рата дошло до повећања броја грађанских ратова. Позивајући се на резултате разних истраживачких пројеката и база података (попут пројеката Универзитета у Мериленду, Упсала Универзитета, Универзитета у Хамбургу, и других), Њуман закључује да је од 1992. године у квантитативном погледу учесталост грађанских ратова опала. Исто тако, он наводи да насиље над цивилима и велики број избеглих и расељених лица нису само карактеристике 'нових ратова'. Њуман наводи да су намерно гађање цивила и насиље били обележје и неких ранијих ратова, као што су сукоби у Слободној Држави Конго (1886–1908) и током Мексичке револуције (1910–20). Први светски рат, који тешко да се може описати синтагмом „типичан сукоб“, био је обележен великим бројем цивилних жртава и насиљем над цивилима, а као пример тога наводи геноцид над Јерменима. Уједно, он наводи да је и Други светски рат био обележен масовном применом разних врста

³³ Rupert Smith, "Thinking about the utility of force in war amongst the people", in: John Andreas Olsen (ed.), *On New Wars*, Norwegian Institute for Defence Studies, Oslo, 2007, pp. 33–37.

³⁴ Edward Newman, "The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective is Needed.", *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 2, 2004, p.179.

свирепости над цивилним становништвом, које је било „најизраженије у виду холокауста“. ³⁵

Исто тако, Њуман сматра да ни велики број избеглих и интерно расељених лица нису само карактеристике 'нових', већ и свих ранијих ратова. Међутим, због недостатка поузданих података за раније периоде и чињенице да је Центар за мониторинг интерно расељених лица формиран тек 1998. године, ствара се погрешна слика да је велики број избеглих и интерно расељених лица карактеристика искључиво ратова у периоду након Хладног рата.

Према Њуману, оно што недостаје концепту 'нових ратова' јесте историјска перспектива и консултовање историјске грађе. Оно што он сматра новим јесте заправо то да се истраживачи, аналитичари и политичари више фокусирају на одређене аспекте рата, док медији више извештавају о унутрашњим сукобима и о насиљу над цивилним становништвом. ³⁶

Слично виђење има и Каливас (Kalyvas), који сматра да су информације о скоријим актуелним ратовима непотпуне и пристрасне, и да се историјска истраживања занемарују. Он указује и на то да се често предвиђа како је крај Хладног рата утицао на то на који начин учесници и истраживачи тумаче и кодирају грађанске ратове и како је нестанак одређених политичких категорија из периода Хладног рата утицао на наглашавање деполитизације и криминализације ратова у периоду након њега. ³⁷

Фокусирајући се на економску димензију 'нових ратова', Бердал наводи да је велики број радова из ове области заснован на недовољном разумевању процеса глобализације. Он наводи три глава проблема тезе о 'новим ратовима': 1. неузимање у обзир читавог низа мотива који подстичу насилно понашање; 2. непостојање праве историјске перспективе која пружа увид у специфични контекст у којем се одређени сукоб одвијао; 3. тенденција да се поједностави, а у одређеним случајевима и пренагласи значај глобалних економских процеса за одржавање грађанских ратова. ³⁸

Хендерсон и Сингер (Henderson & Singer) сматрају да 'нови ратови' нису ништа друго до „амалгамација различитих врста старих ратова“, који су сада сврстани у једну категорију која представља праву „папазјанију“. ³⁹ Ови аутори наводе да се 'нови ратови' у великој мери подудару са сукобима ниског интензитета у складу са класификацијом пројекта Корелати рата. ⁴⁰ И према Чојанском (Chojnacki)

³⁵ Ibid, p. 183.

³⁶ Ibid.

³⁷ Stathis N. Kalyvas, "'New' and 'Old' Civil Wars: A Valid Distinction?", *World Politics*, Vol. 54, No. 1, 2001, pp. 99–118.

³⁸ Mats Berdal, "How 'New' Are 'New Wars'? Global Economic Change and the Study of Civil War", *Global Governance*, Vol. 9 No. 4, 2003, pp. 477–502.

³⁹ Errol Henderson & J. Singer, "'New Wars' and Rumors of 'New Wars'", *International Interactions*, Vol. 28 No. 2, 2002, pp. 165–190.

⁴⁰ Исто, стр 172.

термин 'нови ратови' је нејасан, али и методолошки проблематичан, јер су критеријуми за идентификацију 'нових ратова' врло произвољни. Полазећи од актера сукоба, овај аутор успоставља сопствену категорију – међудржавни, вандржавни, унутрадржавни и подржавни сукоби. Он сматра да би било преурањено игнорисати 'старе' ратове.⁴¹

Према Шурману (*Schuurman*), негирање тринитарног концепта рата главни је недостатак тезе о 'новим ратовима', будући да је овај концепт „издржао тест времена“ и може се применити на све савремене ратове. Он сматра да су ван Кревелд, Киган и Калдор занемарили тројство рата које подразумева „друштвено-политичку природу ентитета који води рат“.⁴² Уједно, и Флеминг сматра да су критичари Клаузевица занемарили примарно тројство рата (насиље, мржња и разум), на које не утиче пропадање државе, као и то да се карактер рата мења, при чему промене у његовом карактеру у периоду након Хладног рата не искључују Клаузевицеву теорију, док су многе тврдње о 'новим ратовима' претеране.⁴³ Своју тезу тестирао је на ратовима који су се у периоду 90-их година 20. века одигравали на просторима Балкана (у Хрватској и Босни и Херцеговини) и закључио да су ти ратови били подстакнути страшћу и мржњом, обележени насиљем и обликовани разумом (примарно тројство).⁴⁴

Ландеметар (*Landmeter*) сматра да је Клаузевицево дело „О рату“ са једне стране најутицајније дело који је икад написано о рату, док је са друге стране то дело које је „често цитирано, али не и прочитано“.⁴⁵ Он наводи да је оно још увек релевантан извор за разумевање комплексног друштвеног феномена рата и да је чињеница да проучавамо и расправљамо о овоме делу скоро двеста година од његовог настанка „сама по себи доказ његовог изузетног статуса“.⁴⁶ Ландеметар наводи да се током времена променила манифестација рата, али не и његова природа, као и то да ће те промене у манифестацији током 21. века утицати на многобројне студије о рату и изазвати дебате, али да би, пре свега, требало „мало да сачекамо пре него што нас преплаве први утисци“.⁴⁷ Сличног становишта је и Ечеварија (*Echevarria*), према коме је Клаузевицев појам рата свеобухватан и довољно флексибилан да објасни савремене и све будуће ратове.⁴⁸ И Хофман

⁴¹ Sven Chojnacki, "Anything new or more of the same? Wars and military interventions in the international system, 1946–2003", *Global Society*, Vol. 20 No.1, 2006, pp. 25–46.

⁴² Bart Schuurman, "Clausewitz and the "New Wars" Scholars", *Parameters*, Vol. 40, No. 1 2010, p. 94.

⁴³ Colin M. Fleming, *Clausewitz's Timeless Trinity - A Framework For Modern War*, Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2013.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Eric de Landmeter, "The relevance of Clausewitz's 'On War' to today's conflicts", *Militarie Spectator*, Jaargang 187 nummer 7/8, 2018, p. 386.

⁴⁶ Ibid, p. 398.

⁴⁷ Ibid, p. 399.

⁴⁸ Antulio J. Echevarria, "The Future of Military Theory: The need for a method of verification", in: John Andreas Olsen (ed.), *On New Wars*, Norwegian Institute for Defence Studies, Oslo, 2007, pp. 150–168.

(Hoffman) сматра да треба прихватити Клаузевицево одређење сталне природе и промењивог карактера рата, при чему је једна од најзначајнијих промена у карактеру његова „хибридизација“ (хибридни рат).⁴⁹

Полазећи од наведених критика тезе о 'новим ратовима' и питања шта је заправо ново и да ли су ови ратови постклаузевицевски, Мери Калдор је стала у одбрану своје тезе и у раду „У одбрани нових ратова“ изнела низ аргумената који ће бити приказани у наставку.

ОДБРАНА 'НОВИХ РАТОВА'

Калдор наводи да је термин 'нови' заправо начин да се „искључе 'старе' претпоставке о природи рата“ и да се самим тим створи основа за нову методологију истраживања ратова. Она сматра да овом тезом промењен начин на који се истражују сукоби у периоду након Хладног рата, као и начин на који их творци политика доживљавају.⁵⁰ Калдор истиче два основна елемента новог код ових ратова, а то су технологија и глобализација. Наиме, развој војне технологије довео је до тога да симетрични ратови (ратови између противника сличне војне моћи) постају све деструктивнији и тежи за остваривање војне победе, те се приступа асиметричним ратовима. Потом, развојем информационих технологија, друштвених мрежа, али и присуством великог броја невладиних организација и новинара на терену, локални ратови добијају глобалну димензију. Уједно, средства комуникације користе се и као средства ратовања, нарочито у тероризму (ширење страха и панике). И најзад, како наводи Калдор, најзначајнији аспект је промена улоге државе у односу на организовао насиље. Будући да се ови ратови одвијају у оквирима пропалих држава, оне више немају монопол над насиљем. Она наводи да придев 'нови' има везе са моделом рата и како се модел који је она описала разликује од модела који преовлађују у стратешким студијама, односно, да је теза о 'новим ратовима' заправо критика преовлађујуће теорије конфликта.⁵¹

Полазећи од критика које се односе на квантитативне показатеље, нарочито оне у погледу броја оружаних сукоба и броја избеглих и цивилних жртава, Калдор наводи да се пре свега теза о 'новим ратовима' заснива на квалитативним, а не на квантитативним подацима. Међутим, она наводи да чак и подаци одређених база података из области оружаних сукоба дају допринос тези, попут податка о смањеном броју ратова међу државама ('стarih ратова') и мањем броју погинулих у борбама (мање војних жртава). Она наводи да су подаци о једностраном насиљу (насиљу над цивилима) и недржавним насилним сукобима Упсала програма податка о сукобима у складу са описом 'нових ратова'. Једна од критика односи се на насиље над цивилним становништвом, односно на то да је насиље у 'новим

⁴⁹ Frank G. Hoffman, "Hybrid vs. compound war", *Armed Forces Journal*, 2009, <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war>, 02/09/2020.

⁵⁰ Mary Kaldor, "In Defence of New Wars", *Stability*, Vol. 2, No. 1, 2013, pp. 1-16.

⁵¹ Ibid, p. 4.

ратовима' свирепије и израженије у доносу на претходне ратове. Калдор наводи да је овакво виђење 'нових ратова' погрешно, будући да се нигде интензитет насиља не упоређује са 'старим ратовима'. Штавише, она сматра да би било погрешно насиље над цивилима у овим ратовима сматрати горим од холокауста и других злочина почињених у ратовима у периоду пре Хладног рата. Према Кладор, оно што теза о 'новим ратовима' заступа јесте да је насиље у овим ратовима израженије према цивилима него према војницима.⁵² Када су питању критичари тезе који сматрају да од 1992. године постоји тренд опадања грађанских ратова, па самим тим и 'нових ратова', Калдор истиче да „нови ратови нису исто што и грађански ратови“⁵³ и да се никада није ни говорило о томе да ли се њихов интензитет повећава или смањује, већ се увек аргумент о 'новим ратовима' односио на „промену карактера рата“.⁵⁴ И на крају, о Клаузевицевом одређењу рата, Калдор каже да све зависи од тога како тумачимо његово дело. Ако тринитарно одређења рата посматрамо као тројство државе, војске и народа, онда се оно као такво не може применити на 'нове ратове', будући да се они воде међу недржавним актерима и у њима је тешко направити дистинкцију између бораца и цивила.⁵⁵

ЗАКЉУЧАК

Истраживања унутардржавних сукоба у периоду након Хладног рата довела су до дебате око питања да ли се ови ратови могу окарактерисати као постклаузевицевски, нетројствени, односно 'нови ратови'. Међутим, униформан одговор на постављено питање није дат. Са једне стране имамо ауторе који оспоравају Клаузевицев тројствени концепт рата и који ратове посматрају као нови вид организованог и политички мотивисаног насиља. Према овим ауторима 'нови ратови' се воде под окриљем пропалих држава, базирани су на економским мотивима и мотивима идентитета, и у њима је изражено екстремно насиље над цивилним становништвом. Са друге стране, постоје аутори који сматрају да је Клаузевицева теза и даље релевантна у савременом свету, као и то да је термин „нови ратови“ нејасан, да карактеристике 'нових ратова' заправо и нису нове и да се они могу сврстати у већ познате категорије ратова.

Међутим, без обзира ком табору аутора се приклањамо, морамо признати да је дошло до промена у манифестацији рата, као и начину на који се он истражује и анализира у периоду након Хладног рата. Уједно, у будућности ће се рат и даље мењати, а питања о његовој природи, карактеру, тројствености и сл., утицаће на многобројна истраживања и отворати нове дебате. Стога је неопходно креирати нову методологију истраживања ратова,⁵⁶ али, како наводи Мело (*Mello*),

⁵² Ibid, p. 9.

⁵³ Ibid, p. 8.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid, p. 11.

⁵⁶ Ibid, p. 3.

потребно је преовлађујуће теоријске моделе „ускладити са емпиријском стварношћу савремених ратова“.⁵⁷

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Bart Schuurman Bart, „Clausewitz and the “New Wars” Scholars“, *Parameters*, Spring 2010, 2010, p. 94.
2. Berdal Mats, “How “New” Are “New Wars”? Global Economic Change and the Study of Civil War“, *Global Governance*, Vol. 9 No. 4, 2003, pp. 477–502.
3. Eriksson Mikael, Sollenberg Margareta and Wallenstein Peter, “Patterns of major armed conflicts, 1990–2001“. in: SIPRI Yearbook 2002, 2001, <https://www.sipri.org/sites/default/files/01A.with%20new%20fig.pdf>, 01/09/2020.
4. Echevarria J. Antulio, “The Future of Military Theory: The need for a method of verification“, in: Olsen Andreas John (ed.), *On New Wars*, Norwegian Institute for Defence Studies, Oslo, 2007, pp. 150–168.
5. International Commission on Intervention and State Sovereignty, *The Responsibility to Protect*, 2001, International Development Research Centre, Ottawa, <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>, 28/08/2020, p. 4.
6. Kaldor Mary, “In Defence of New Wars“, *Stability*, Vol. 2, No. 1, 2013, pp. 1–16.
7. Kalyvas N. Stathi, ““New” and “Old” Civil Wars: A Valid Distinction?“, *World Politics*, Vol. 54, No. 1, 2001, pp. 99–118.
8. Keegan Johan, *A History of Warfare*, Vintage Books, New York, 1993, p. 3.
9. Landmeter de Eric, “The relevance of Clausewitz's 'On War' to today's conflicts“, *Militarie Spectator*, Jaargang 187 nummer 7/8, 2018, pp. 386–399.
10. Mello A. Patric, “In Search of New Wars: The Debate about a Transformation of War“, *European Journal of International Relations*, 2010, Vol.16, No. 2, p. 309.
11. Münkler Herfried, “Old and new wars“, in: Dunn Cavaelty Myriam and Mauer Victor (eds), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, London and New York, 2010, p. 192.
12. Münkler Herfried, “What is really about the new wars? – A reply to the critics“, in: Olsen Andreas John (ed.), *On New Wars*, Norwegian Institute for Defence Studies, Oslo, 2007, pp. 80–82.
13. Newman Edward, “The ‘New Wars’ Debate: A Historical Perspective is Needed“, *Security Dialogue*, Vol. 35, No. 2, 2004, pp. 173–189
14. Smith Rupert, “Thinking about the utility of force in war amongst the people“, in: Olsen Andreas John (ed.), *On New Wars*, Norwegian Institute for Defence Studies, Oslo, 2007, pp. 33–37.
15. Strachan Hew, “The Changing Character of War“, A Europaeum Lecture Delivered at the Graduate Institute of International Relations, Geneva on 9th November 2006, 2007, <https://europaeum.org/wp-content/uploads/2017/09/The-Changing-Character-of-War-Hew-Strachan-Europaeum-Lecture-2006.pdf>, 30/07/2020.

⁵⁷ Patric A. Mello, “In Search of New Wars: The Debate about a Transformation of War“, *European Journal of International Relations*, 2010, Vol.16, No. 2, p. 309.

16. Schuurman Bart, "Clausewitz and the "New Wars" Scholars", *Parameters*, Vol. 40, No. 1 2010, p. 94.
17. Fleming M. Collin, "New or Old Wars? Debating a Clausewitzian Future", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 32, No. 2, 2009, pp. 213–241.
18. Fleming M. Colin, *Clausewitz's Timeless Trinity - A Framework For Modern War*, Ashgate Publishing Limited, Farnham, 2013.
19. Henderson Errol & Singer J., ""New Wars" and Rumors of "New Wars"", *International Interactions*, Vol. 28 No. 2, 2002, pp. 165–190.
20. Hoffman G. Frank, "Hybrid vs. compound war", *Armed Forces Journal*, 2009, <http://armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war,02/09/2020>.
21. Chojnacki Sven, "Anything new or more of the same? Wars and military interventions in the international system, 1946–2003", *Global Society*, Vol. 20 No.1, 2006, pp. 25–46.
22. Kaldor Meri, *Novi i stari ratovi – organizovano nasilje u globalizovanoj eri*, Beogradski krug, Beograd, 2005.
23. Kreveld van Martin, *Transformacija rata*, JP Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti Univeziteta u Beogradu, Beograd, 2010.
24. Клаузевиц вон Карл, *О Рату*, Графичко предузеће „Вук Караџић“, погон Здружена штампариа, Београд, 1951.

THE 'NEW WARS' DEBATE REVIEW

In the last few decades the questions that have occupied the attention of the academic community in the field of strategic studies, political science and international relations are questions whether there were changes in the nature and/or character of the war in the post-Cold War period and whether these wars can be characterized as post-*Clausewitzian*, Non-Trinity, or 'New Wars'? However, there is not single research that would best describe the war in the modern society, but many authors with their arguments are polarised into opposing camps. On the one hand, we have authors who believe that Clausewitz's view of war is outdated and wrong, and that modern wars are in fact a new type of organized violence, or, 'new wars'. On the other hand, there are proponents of Clausewitz's view of war who believe that his work "On War" has withstood the 'test of time' and that the nature of war has not changed, but its character and manner of manifestation, and that there is nothing new in the thesis of 'new wars'. This review paper presents the various arguments of the proponents of the 'new wars' thesis as well as the arguments of their critics. The paper concludes that there is no single answer to the questions asked, but that what are definitely new in the post-Cold War period are the way the war manifests itself, as well as the way it is researched and analyzed. Since questions about the change in nature, character, and trinity of war will continue to occupy the attention of the academic community, it is necessary to develop a new methodology for its research and to harmonize prevalent theoretical models with the empirical reality of modern wars.

Keywords: 'new wars', 'old wars', organized violence, post-*Clausewitzian* wars

НОВИ РАТОВИ И ИЗАЗОВИ КЛАСИЧНОЈ СТРАТЕГИЈСКОЈ МИСЛИ

доц. др Милан Миљковић¹

Апстракт

Недавно вођени сукоби били су нешто сасвим ново у пракси вођења ратова, што је утицало да се у научној јавности покрене дискусија око новог дефинисања самог појма и карактеристика савременог рата. Последично, у савременој војној теорији сусрећу се таква одређења које говоре о „новој генерацији ратовања“ у којима оружана борба није његов обавезни атрибут. Наведене теорије „новог рата“ привукле су бројне присталице, али су уједно отвориле нова питања, јер су између осталог учиниле постојеће међународно хуманитарно право застарелим и неупотребљивим. На изазову се нашла и стратегија, научна теорија и пракса од највишег државног и војног значаја која треба да пружи водиле и створи услове за остварење политичких, економских и одбрамбених интереса нације. Приоритетни задаци стратегије као науке и даље су истраживање нових форми конфронтације између држава, као и разрада делотворних начина супротстављања њима, креирање сценарија и дугорочних прогноза развоја стратегијске ситуације. Са друге стране, већ дуго у западној стратегијској мисли под утицајем, војно-технолошке револуције постоји нови приступ за формулисање нових матрица у стратешким оквирима. С тим у вези може да се постави истраживачко питање: да ли је ефикасније у току израде и реализације стратегијских докумената применити приступ заснован на новој филозофији и динамичном приступу. Компаративна анализа обележја „класичне“ стратегијске мисли и одредница појединих нових америчких војних стратегија и стратегије детерминистичких хаоса указује на то да је у обликовању стратегијске стварности значајнија улога стратегије од прогнозирања обележја и начина одбране у будућим конфликтима.

Кључне речи: класична стратегија, динамична стратегија, обликовање стратегијске стварности

¹ Катедра стратегије Школе националне одбране Универзитета одбране Министарства одбране Србије, Е-пошта: sno.kstrategije@sno.uo.mo

ПОЈЕДИНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ „НОВЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ РАТОВА“

Недавни сукоби, иако су били засновани на познатим стратегијама, њихов обим и истовремена операционализација асиметричних поступака, били су нешто сасвим ново у војној пракси. Савремени војни теоретичари због тога указују да је главна разлика између традиционалне и „нове генерације ратовања“ концептуални прелазак: 1) од директног уништења до директног утицаја; 2) од директног уништења противника ка његовом унутрашњем пропадању; 3) из рата оружјем и технологијом у рат кроз културу; 4) из рата конвенционалним снагама у рат специјално припремљеним снагама и комерцијалним или нерегуларним групацијама; 5) од традиционалног бојишта у три димензије до рата информацијама (психолошки рат и рат перцепције); 6) од директног сукоба до бесконтактног рата; 7) из сегментног ратовања у тотални рат; 8) из рата у физичком окружењу до рата у људској свести и у сајбер простору; 9) од симетричног до асиметричног рата – истовременом и усклађеном применом политичких, економских, информационих, технолошких и еколошких кампања; и 10) од рата у одређеном временском периоду до стања перманентног рата као природног стања у животу сваке нације.²

У категорију савременог ратовања сврстава се „хибридно ратовање“, које се повезује са циљем да се искористе рањивости противника, а мање са циљем да се физички униште његове оружане снаге.³ У ширем смислу, хибридно ратовање може се разумети као креативна комбинација цивилних и војних капацитета и средстава који се ангажују на синхронизован начин.⁴ Политички циљ државних или недржавних актера који воде хибридни рат је очување или свргавање режима противника, али и повећање стратешких опција и моћи у међународним односима. Западни теоретичари наводе да стратегија употребе хибридног ратовања, које користе неке државе, постаје на крају „велика стратегија“ тих актера.⁵

Западни војни експерти закључују да хибридно ратовање карактеришу следећи принципи:

1. Потпуно упознати и анализирати противника користећи научне методе. Циљ је да се идентификују и искористе рањивости противника, посебно на

² Janis Berzins, „Russia’s New Generation Warfare”, The Potomac Foundation, October 11, 2016, [http://www.thepotomacfoundation.org/The New Generation of Russian WarfareThe Potomac Foundation.htm](http://www.thepotomacfoundation.org/The%20New%20Generation%20of%20Russian%20WarfareThe%20Potomac%20Foundation.htm)

³ Uwe Hartmann, *The Evolution of the Hybrid Threat, and Resilience as a Countermeasure*, NATO Defense College, Rome, Research Paper No. 139 – September 2017.

⁴ Frank Hoffman, „Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars,” Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, December 2007, https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf

⁵ Термин „велика стратегија“ повезује се британским војним стратегијским мислиоцем Базилом Лиделом Хартом (*Basil Liddell Hart*).

стратешком нивоу.

2. Развити кохерентне стратегије: повезивањем свих војних (конвенционалних/ирегуларних/нуклеарних) и цивилних инструмената државне структуре, као и свих нивоа командовања (стратешки, оперативни и тактички) под јединствену националну команду која развија, примењује и прилагођава мање стратегије у „велику стратегију“.
3. Стратегије спроводити двосмислено. Бити непредвидив, опортунистичан у акцијама и флексибилно прилагођавати своје стратегије да би се изашло у сусрет непредвиђеним могућностима и ризицима.
4. Оспоравати постојећу парадигму ратовања. Уздржавати се од званичног проглашења почетка и завршетка рата. Конвенционални рат би требало да траје што краће, док хибридна претња може да траје непрекидно.
5. Користити време као стратегијску предност, употребом скривених стратегија, стратегијског прикривања и обмањивања и стратегијског изненађења.
6. Користити оружане снаге без ризика од стратегијског пораза. Користити војна средства и акције на војном плану за упућивање претњи и притисака према цивилним актерима противничке стране, као и за одвраћање противника од могућих војних акција.
7. Тежити да се постигне доминација у информационом простору у односу на противника, и то на свим нивоима ратовања (стратегијском, оперативном и тактичком), путем примене комплексних информационих операција.

Може се закључити да хибридно ратовање у конвенционалном сукобу није намењено за директно уништавање противничких оружаних снага, већ, између осталог, и за доношење удараца противничкој војној и цивилној информационој и комуникацијској структури, чиме се актуелизује место и улога информационих операција у овој врсти ратовања.

На основу тога може да се каже да је дошло до квалитативне промене битних, суштинских, стратешких одлика „старога“ модела оружаних сукоба. Стари модел почива на спором, али дефинитивном повлачењу са сцене некада јединог и неприкосновеног актера – државе. Класичног рата као „борбе између две или више држава посредством њихових оружаних снага са циљем да се надвлада супарник и наметну услови мира које победник жели“ више нема.

Наведене теорије „новог рата“ привукле су броје присталице, али су уједно отвориле нова питања, јер су, између осталог, учиниле постојеће међународно хуманитарно право застарелим и неупотребљивим.⁶ Тај нормативни оквир, особито онај његов део који треба да уреди односе страна у сукобу, превасходно је креиран с обзиром на „старе“ сукобе. Право оружаних сукоба сада је готово у целини уздрмано успоном „новог типа ратовања“.⁷ Пред изазовом се нашла и

⁶ Весна Кнежевић-Предић, *Нови ратови в. старо право*, Извод из књиге: Оглед о међународном хуманитарном праву, Чигоја штампа, Београд, 2007. стр. 9–37, Приступљено: 14.8.2020, <https://www.rastko.rs/rastko/delo/14837>

⁷ Brooks, R. E., *War Everywhere: Rights, National Security Law and the Law of Armed Conflict in the Age of Terror*, UPLR, Vol. 153, No. 675, 2004. p. 746

стратегија, научна теорија и пракса од највишег државног и војног значаја, која треба да укаже на начине и створи услове за остварење политичких, економски и одбрамбених интереса нације.

ОДРЕДНИЦЕ КЛАСИЧНЕ ТЕОРИЈЕ СТРАТЕГИЈЕ

Не постоји иоле важнији друштвени или национални интерес који не захтева повезивање и усклађеност деловања свих субјеката једног друштва и државе, у погледу циљева, средстава и начина остварења интереса.⁸ Управо тај оквир у коме се постављају циљеви, носиоци, средства и начини обезбеђује јединство заједничког, ради задовољења најважнијих друштвених (заједничких) интереса, приближава нас теорији и пракси коју једном речју називамо стратегија.

При објашњавању појма стратегије, требало би на почетку навести ставове Живојина Мишића, изнете у делу „Стратегија – вештина ратовања“, у коме Мишић излаже да у војној литератури ни тада није било рашчишћено питање, да ли је стратегија наука или је само вештина. Мишић наводи да су мишљења многих војних писаца по овом питању не само различна, него су дијаметрално противна. Мишић појашњава да су основна начела ратовања, којих се придржавао Наполеон, добила општи назив *принципа*, којима је даван чак и значај закона који се не мењају. Међутим, ако се размотри посебице сваки од тих принципа, лако ћемо се уверити да ти принципи имају само значај примера, угледа, савета, упута, који могу да се примењују само у извесним случајевима ратних догађаја и прилика, према чему је и значај тих принципа сасвим услован. Уколико се који од ових принципа могу да примене у датом тренутку и у датој прилици на војишту и бојишту, утолико ти принципи добијају силу *природног закона за сваку борбу*.⁹

Одговарајући на питање „шта је онда Стратегија у самој ствари“, Мишић појашњава да је тешко спорити да је циљ Стратегије да објасни основна начела која иду на то да се одржи победа над непријатељем. Закључује да се „из ових разматрања може извести закључак да је суштина Стратегије у томе да се правилно схвате и познаду природне основе сваке борбе“.¹⁰

При разматрању питања важности стратегије као теорије или стратегије као праксе, требало би навести и ставове које наши војни историчари доводе у везу са Радомиром Путником¹¹, у којима се наводи да право знање стратегије није у

⁸ Сава Савић, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века - НАТО и Европска унија*, Медија Центар Одбрана, Београд, 2013, стр. 55.

⁹ Живојин Мишић, *Стратегија – вештина ратовања*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1907, стр. 10–15.

¹⁰ Исто.

¹¹ Велимир Иветић у свом докторском раду „Политичка улога министара војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године“ на 213. страни наводи до сада непознати податак да је Путник био аутор и данас поучног чланка *Изобласти ратне вештине. Тежиште модерне стратегије*, објављеног у *Ратнику* 1911. године, у бројевима за август и септембра (књ. 71, св. 1 и 2) и потписао се са *Mahadōh* (у преводу: Велики дух –

смислу теорије, него је право знање стратегије у способности да се проникне у стратегијску ситуацију операције у целини, да унемо умовати у области објективне, а не школске ситуације и стратегије, да радимо на карти и у кабинету, и да се смемо решавати на крупне стратегијске кораке и циљеве, једном речју да смо духовно смели.

Правилно схватање стратегијске ситуације једне операције јесте први корак за успешно решавање стратегијског проблема.¹² Савремени теоретичари кажу да је појам стратегија давно променио садржај и обим у односу на традиционално и класично његово поистовећивање са војном стратегијом. У Војној енциклопедији стратегија се дефинише као „систем научних знања и вештина (теорија и пракса) о припремању и вођењу рата и употреби силе ради остваривања одређених војних, политичких или економских циљева“. Дефинисано је да стратегија као наука за предмет узима „основне закономерности рата, посебно његовог суштинског елемента – оружане борбе, али и других облика испољавања војне силе“.¹³

Данас је стратегија далеко шири систем који, у теоријском и практичном смислу, захвата све основне функције државе у миру и рату. Првобитно значење стратегије је еволуирало од вођења војске до вештине вођења рата, а данас она представља систем знања, правила, принципа и закона којима се захватају стратегијски сукоби, у целини, ради постизања стратегијских циљева.

Стратегија државе односи се на разноврсне друштвене појаве и људско деловање у њима, па се грана на посебне и појединачне стратегије. Стратегија државе, или општа стратегија је самостална наука и истовремено умешност или вештина државништва, као и инструмент државне политике, тј. скуп правила о оптималном управљању државом, стицању моћи и ангажовању расположивих снага и ресурса ради остваривања циљева политике.¹⁴

Однос стратегије и моћи остварује се преко конверзије моћи – одређивањем путање од ресурса до исхода у промени понашања – и то јесте кључна улога стратегије, пошто поседовање ресурса моћи не гарантује да сте увек постигли жељени исход. На пример, у погледу ресурса, Сједињене Државе су биле много моћније него Вијетнам, па ипак су изгубиле рат. Конверзија ресурса у остварену моћ, у смислу постизања жељених исхода, захтева добро постављене стратегије и вешто вођство. Стратегије представљају програмска становишта за достизање и остваривање – конверзију моћи у свим областима друштвеног живота, односно испуњење националних интереса.

У страниој литератури о државној стратегији, британски аутори углавном користе појам велика или висока стратегија. Лидел Харт је у познатом делу „Стратегија

прим. В.И.). Вероватно због анонимности аутора чланак није привукао заслужену пажњу

¹² Маладох, *Лист Ратник*, Година LXXI, Свеска 1, Август 1911, стр. 7.

¹³ *Војна енциклопедија, друго издање*, ВИЗ, Београд, 1975, стр. 171.

¹⁴ Миланко Зорић, „Теоријске основе опште стратегије“, *Војно дело*, 1/99, стр 73–74.

посредног прилажења“, увео појам „висока стратегија“, којим се означава политика која управља целином напора и ресурса нације и државе у миру и рату. Суштински, ради се о стратегији државе, где се интегришу напори у функцији остварења стратегијског циља.¹⁵ Харт такође каже да је задатак високе стратегије да све изворе једног народа координира и упућује ка постигнућу политичког циља рата, циља који одређује национална политика.¹⁶ Ако се изузме наведено сужавање велике стратегије на период рата, важно је напоменути координациону улогу велике, односно, државне стратегије, у односу на све елементе националне моћи. Такође, њен смисао је да усмерава и обезбеђује јединство свих аспеката националне политике, заправо посебних стратегија.¹⁷

У америчкој литератури реч стратегија се углавном везује за државу и силу и за спровођење политике путем одређених делатности, метода и поступака. Поједини амерички аутори, уместо израза национална или глобална стратегија, користе синтагму велика или висока стратегија. Према Едварду Мид Ерлу, велика стратегија је део државничке вештине у миру и рату, односно, „вештина владања и искоришћавања свих средстава којима један народ или коакиција народа располажу у датом тренутку, подразумевајући ту и оружану силу, са циљем да се његови битни интереси одрже и заштите од непријатеља, стварног или могућег или вероватног“.¹⁸

Француски аутори највиши тип стратегије називају „тотална стратегија“. Тако Бофр у делу „Уводу у стратегију“ упозорава да су све стратегије у прошлости биле тоталне (националне, стратегије државе), али да је њихов тоталитет био засењен сјајем битака које су добијали знаменити стратези, односно њиховим војним аспектом.¹⁹ Улога тоталне стратегије, по Бофру, је да одређује појединачне задатке и комбинације различитих „генералних стратегија“ у политичком, економском, дипломатском и војном погледу. Она синтетизује онолико генералних стратегија колико има грана и области државне делатности. Интересантно је да је стратегија за Бофра вештина, а не наука, јер се стратегија не може потпуно ослонити на листу теоријских правила. Са друге стране, наводећи да је стратегија „дисциплина мишљења која је неопходна владајућим круговима, односно да је она систем мишљења који може послужити као практичан водич за остваривање политике“²⁰, Бофр ипак указује да се стратегија као вештина спроводи уз поштовање и придржавање одређених водила.

Други француски аутор, Лисјен Поатје, сматра да је стратегија „наука и вештина схватања (теорија) и сталног управљања (пракса) поступком снага (за време мира, кризе и рата), постојећих и потенцијалних, чије капацитете генерише нека група (на пример национална држава), да се то оствари, у фиксираним просторно-

¹⁵ Лидел, Харт, *Стратегија посредног прилажења*, Војно дело, Београд, 1952, стр 199.

¹⁶ Исто.

¹⁷ „British Defence Doctrine“, MoD, Whitehall, London, 1996, p.18

¹⁸ Едвард Меад Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952, стр. 2–3.

¹⁹ Анре Бофр, *Увод у стратегију*, ВИЗ, Београд, 1968.

²⁰ Миланко Зорић, „Теоријске основе опште стратегије“, *Војно дело*, 1/99, стр 78–79.

временском оквиру, упркос супростављању противника (што значи да морају да постоје варијанте за испуњавања циљева стратегије и у најтежим условим), и уз помоћ савезника, а према правилима економичности управљања сваком заједничком акцијом.²¹

Стратегија се у домаћој литератури дефинише на различите начине. Душан Вишњић износи став да је стратегија државе системски напор теоријског ума стратегичара (мислилаца стратегије) и практичног ума стратега (реализатора стратегијских планова посебних стратегија) да осмисле живот државе – нације, како у целини, тако и у посебним областима стратегијског мишљења и деловања. Реч је о најодговорнијем облику критичке друштвене науке који, никад није као политика, покидао везе између знања и морала, односно између истине и етичких вредности. Вишњић објашњава да је основна сврха теорије опште стратегије, тј. теорије стратегије државе, постизање оптималне ефикасности стратешке праксе, уз задовољавајући ниво контроле стихијности стратегијских процеса, како сопствених, тако и свих оних који би могли да утичу на стратегијску стварност државе – нације.²²

Сумирајући наведене дефиниције, може се закључити да је стратегија процес, стално прилагођавање променљивим условима и околностима у свету, у којем су шанса, несигурност и двосмисленост доминантни.²³ Када се овај став повеже са ставом Молткеа да је стратегија „вештина делања под притиском и најтежих околности“, може се оценити да је стратегија државе и теорија и пракса (вештина) непрекидног и упорног испуњавања националних циљева и интереса, и под најтежим околностима, које су често несигурне, нејасне и двосмислене, тј. прилагођавање метода испуњавања ових циљева услед промене услова и околности, како спољашњих, тако и унутрашњих. У овом процесу, улога стратегије је да уз помоћ теорије и праксе, праћењем и деловањем у циљу иницирања позитивних промена у стратешкој стварности, ствара повољне услове и користи шансе за реализацију циљева којима се испуњавају национални интереси. Улога стратегичара је да те шансе предвиди, уочи и да их предочи стратегу ради њиховог искориштења и обликовања стратегијске реалности коришћењем елемената националне моћи. Значи, како каже Едер (*Erich Eder*), стратегија је активност којом се предвиђени циљеви претварају прво у могућности, а онда и у стварност.²⁴

Треба напоменути да је стратегија како теорија, тако и пракса, *пракса*, умешност или вештина државништва и средство политике, тј. укупност правила о практичним активностима и функцијама највиших органа државне власти (или стратега) у свим областима. То је умеће и сврсисходан и ефикасан начин

²¹ Lucien Poirier. *Essais de stratégie théorique*, FEDN, Paris, 1982, pp 127–128.

²² Душан Вишњић, „Општа стратегија или стратегија државе – нације“, *Војно дело*, зима/2011, стр 393.

²³ *Мала енциклопедија*, Просвета, op. cit., p. 2.

²⁴ Eder, Erich: *Definition und Gebrauch des Begriffes «Strategie»*, Österreichische Militarische Zeitschrift, 2/98, s. 121–128.

примењивања општих правила на конкретне случајеве. *Смисао опште, тј. државне стратегије* као инструмента државне политике и практичне делатности јесте опстанак и развој државе и нације, пораст државне снаге и националне моћи и способности да се заштити и одбрани од свих спољних, унутрашњих и комбинованих претњи и облика угрожавања.

Као инструмент државне политике, стратегијом као документом, остварује се повезивање постављених националних циљева, с једне стране, и расположивих средстава за њихово постизање, с друге стране.

У делу „Стратегија“²⁵ совјетског стратегичара Свећина упозорава се на обавезу извршилаца у области (било које) стратегије да не губе из вида стратегију непријатеља. Ако бисмо још даље анализирали тај став, дошли би смо до сазнања да је свака стратегија, по природи ствари, у одређеном обиму и антистратегија.

ОБЈЕКАТ, ПРЕДМЕТ И КЛАСИФИКАЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ

Први елемент теоријског одређења појма јесте објекат стратегије. Формално (не и формалистички) у стратегијском искуству је пет трајних структурних елемената објекта стратегије: (а) фундаменталне екстерне релације једне државе као субјекта стратегијских односа с другим сличним субјектима и интерне релације са сопственим подсистемима, (б) сукоби, (ц) вредности и/или интереси, (д) моћи и силе и (е) стратегијска знања.²⁶

Други елемент теоријског одређења јесте предмет стратегије. Представу о предмету у свом делу др Душан Вишњић своди на два, условно говорећи, категоријална појма: (а) стратегијска стварност и (б) предмет стратегије. *Стратегијска стварност* државе је основа њене целокупне стварности. Суштину државе чине њени интерни и екстерни односи са другим државама. Та стварност није само оно што је реално дато у простору и времену, него и оно виртуелно, то јест потенцијално у односима стратегијских ентитета и диспозиционо у психичкој сфери стратегичара и стратега двају сукобника. *Предмет опште стратегије* јесу комплекси међусобних проблема који настају у интеракцији сукобљености процена стратегијских ентитета. Исходиште стратегијских проблема у подједнакој мери је научно-теоријско и праксеолошко.²⁷

Трећи елемент јесу опште основне методе стратегијских истраживања: (а) стратегијско узроковање и (б) стратегијско предвиђање.²⁸

И док се дефиниција односи на садржај појма, класификација се односи на његов обим. Један од прихватљивијих је онај критеријум класификације који се односи

²⁵ Види шире у: Свећин, А., А., *Стратегија*, Војно дело, Београд, 1956.

²⁶ Душан Вишњић, „Општа стратегија или стратегија државе-нације“, *Војно дело/зима* 2011, стр 397, 399.

²⁷ Душан Вишњић, стр. 399.

²⁸ Александар А. Свећин, *Стратегија*, ВИЗ, Београд, 1956. стр. 36–58.

на основна подручја државне делатности, односно основне функције државе. Једна стратегија била би општа или стратегија државе, а „специјализоване“ стратегије би биле посебне и појединачне државне стратегије. Према том критеријуму, појам стратегија државе, може се класификовати на следеће појмове класе или врсте: политичка стратегија, економска стратегија и војна стратегија. Као и приликом дефинисања појма, и у овом случају је коришћено неколико правила класификовања.²⁹

КЛАСИЧНИ ЗАДАЦИ СТРАТЕГИЈЕ

Када се разматрају теоријски ставови о задацима стратегије, на почетку могу да се наведу ставови о задацима војне стратегије, у које улази истраживање закономерности оружане борбе на основу теоретске анализе искуства из ратних дејстава стратегијских размера, узимајући у обзир садашње стање војног дела. Један од главних задатака стратегије јесте изучавање услова и карактера будућег рата и одређивање начина и форми његовог вођења. Полазећи од тога, стратегија мора одредити састав снага и средстава неопходних за постизање циљева који су пред њу постављени, па према томе, и општи правац развоја оружаних снага и њихове припреме за рат. У задатак стратегије, исто тако, спада разрада основа материјалног и техничког обезбеђења оружане борбе и руковођења оружаним снагама“.³⁰

Полазећи од задатака војне стратегије, аутори одређују питања која истражује теорија војне стратегије наводе: „Закономерности оружане борбе, услови и карактер будућег рата; теоретске основе припреме земље и оружаних снага за рат и принципи рата; видови оружаних снага и основе њихове стратегијске употребе; начелне одредбе цивилне одбране; начела вођења оружане борбе; основи материјалног и техничког обезбеђења оружане борбе; основе руковођења оружаним снагама ратом у целини; стратегијски погледи вероватног непријатеља“.³¹

Шапошњиков о војној стратегији каже: „Стратегија изучава основе припреме оружаних снага за рат и њихову мобилизацију, форме вођења рата и специфичности његовог планирања, основе одређивања главних стратегијских удара за сваки период рата, полазећи од политичког садржаја периода и

²⁹ У поступку класификовања појма „стратегија државе“ коришћена су следећа правила: 1) јасно одређење обима тог појма; 2) за јединствени принцип класификације узето је једно својство (особина) као карактеристика за дату класу предмета; 3) класификација је потпуна, тј. није ни преширока ни преуска; 4) чланови деобе су прецизно и јасно разграничени и 5) род као заједничка особина у класификацији припада свим врстама које се под њега подводе (Зајечарановић, Г., Основи методологије науке, Научна књига, Београд, 1987, стр. 113).

³⁰ Василиј Данилович Соколовски, *Војна стратегија*, друго допуњено издање, ВИЗ, Београд, 1965.

³¹ Исто.

конкретне стратегијске ситуације... Одређивање основног правца на коме наношење главног удара може дати најбрже и најбоље резултате – најглавнији је задатак стратегије“.³² Семјонов о војној стратегији каже: „Стратегија се бави проучавањем и вођењем рата као оружане борбе у целини“.³³

Даље, полазећи од циљева и карактера рата, аутори дела „О совјетској војној науци“, дефинишу задатке стратегије: „...изучавање оружаних снага евентуалних противника; помагање да се правилно одреди основни начин борбе, њени облици и општи замах; указивање на правце главних напора узимајући у обзир економске, моралне, војне и друге могућности; одређивање количине и квалитета неопходних средстава за постизање ратних циљева борбе, резерви свих врста, како материјално-техничких тако и живе силе; организација и припрема оружаних снага, ратишта и стратегијских праваца; разрада општих планова искоришћавања оружаних снага у рату, тј. општих стратегијских планова рата и његових кампања; планирање рата по етапама и друго“.³⁴

На крају дела аутори закључују: „У општетеоријском делу, који се може назвати општетеоријским основама стратегије, истражује се – закони и принципи стратегије; теоријске основе разраде ратног плана; видови оружаних снага као стратегијске категорије, њихова својства примене у оружаном борби; начини и облици оружане борбе у стратегијском обиму; опште основе материјалног и техничког обезбеђења оружаних снага и опште основе управљања трупима у стратегијским размерама. У примењеном делу стратегија се бави разрадом конкретним питањима непосредне припреме и извођења ратних дејстава у стратегијском обиму, њиховог материјалног и техничког обезбеђења и конкретним питањима управљања стратегијским групацијама војске и оружаних снага у целини.“³⁵

Анализирајући дела совјетских аутора може се закључити да су аутори у највећем делу сагласни су да војна стратегија проучава: закономерности оружане борбе у оквиру стратегије; услове и карактер будућег рата; теоријске основе припреме земље и оружаних снага за рат и принципе рата; видове оружаних снага и основе њихове стратегијске употребе; начелне одредбе цивилне одбране; начела вођења оружане борбе; основе материјалног и техничког обезбеђења оружане борбе; основе руковођења оружаним снагама и ратом у целини; стратегијски погледи потенцијалног непријатеља. У коначном, може се констатовати да војна стратегија проучава рат као тоталитет и све елементе војске која учествује у рату да би успешно спроводила политику којој је рат средство.

На основу анализе теоретичара о стратегији на Западу, може се закључити да је појам стратегија еволуирао после Другог светског рата, првенствено у нормама

³² Исто.

³³ Митар Ковач, Божидар Форца, *Историја ратне вештине, период 1920–2000*, Београд, 2000.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

практичне делатности, теоријског одређења и садржаја стратегије, али да није било битних промена у односу на поставке стратегије које су дали Харт, Бофр, Фош, Фулер и други. Кад су у питању ставови српске војне мисли, озбиљније теоријско обликовање војне стратегије код нас почиње тек у делима генералштабног пуковника Живојина Мишића. У анализи Мишићевих ставова може се констатовати да је војна стратегија „вештина управљања војском на војишту“, а тактика „вештина вођења трупа на земљишту“.

У домаћој литератури јасно се издвајају ставови у вези војне стратегије, где се закључује да је то наука која изучава основне закономерности оружане борбе и рата, усмерава и координира остале научне дисциплине, посебно оперативну и тактику. То је истовремено вештина усклађивања деловања војних, политичких, економских и моралних снага, елемент ратне вештине, који се бави теоријом и праксом, припремањем и вођењем рата и употребом оружане силе, систем научних знања и вештина (теорија и пракса) о припремању, вођењу рата и употреби силе.³⁶

ДИНАМИЧНИ ПРИСТУП СТРАТЕГИЈЕ

Класична теорија указује да ниједна стратегија и доктрина не може да се посматра одвојено. Оне се карактеришу својом динамиком и прилагођавањем другим, противничким стратегијама и доктринама, а воде се променама националних политика и уклапају се у стално ново динамично окружење које вишедимензионално утиче на све елементе стратегија и доктрина.³⁷ Наведене одреднице указују на класичну, „рекативну“ и „последичну“ карактеристику стратегија и процеса њеног конципирања.

Са друге стране, поучени лошим ратним искуством из Другог светског рата, као и бројним концептуалним и оперативним недостацима у постојећим доктринарним документима и борбеним правилима, амерички стратези су почетком деведесетих година, у суштинском погледу, променили војно-политичку и стратешку филозофију САД.³⁸ Циљ наведене промене филозофије стратегије био

³⁶ Хајрадин Радончић, „Војна стратегија – покушај дефинисања појма“, *Војно дело*, 8/2017, стр 262–279.

³⁷ Форца, Б.: *Војни фактор међународних односа и његов утицај на развој Војске Југославије*, докторска дисертација, ВА, Београд, 2003

³⁸ За развој војно-стратешке мисли САД велики значај и допринос, а тиме и утицај, имали су почетком деведесетих година, поред војних стратега и планера, као што су Џозеф Нај, адмирал Виљем Оувенс, ранији заменик начелника здруженог састава САД, генерал Виљем Неш, генерал-потпуковник у пензији и директор Студија Хадсон института Виљем Одом, адмирал П. Милер, као плејада високо позиционираних генерала: Милер, Г. Саливан, Џон Фос, Џефри Ричелсон, Џон Саликашвили, начелник здруженог генералштаба САД, Мајкл Шмит, Џон Ронцу из Традоца, Максвел Тејлор, и тако даље. Такође, пресудни утицај испољили су и цивилни теоритичари и аналитичари међу којима се посебно истичу супружници Алвин и Хајди Тофлер, Елиот Кохен и други.

је да се осигура глобална америчка доминација, кроз примену нове „стратегија обликовања окружења“, ради промовисања америчких интереса.³⁹

По оцени војних стручњака ван америчког војног естаблишмента, највећи искорак и допринос у војној стратешкој мисли представља револуционарни, у теорији и пракси, до сада непоновљив поступак израде стратешких докумената, а посебно њихов садржај. Наиме, користећи резултате револуције у војним пословима, амерички стратеги су применили нови приступ израде доктринарних докумената и концепција који је заснован на новој филозофији, где је у прошлости развој био стратегије био последичан, а сада је динамичан. Нови приступ је по први пут примењен током израде борбеног правила ФМ 100-5 из 1993. године, да би био допуњен и конкретизован новим Упутством бр.525-5 који је објављен августа 1994. године у издању Команде за обуку копнене војске САД.⁴⁰ Тадашњи амерички војни стратеги су истицали да су „променили начин на који се мењамо“. У тој врло једноставној пропозицији садржана је целокупна војна филозофија, посебно у домену стратешког планирања. Наиме, САД од тог периода не чекају да технички, технолошки и друштвени развој својим квантитативним променама временом доведе до квалитативних промена стратегијске мисли, као што је то било раније, него овим приступом најпре планирају промене унапред, а то значи да креирају околности или амбијент у коме ће пројектовани задаци из стратегије бити лакше, брже и једноставније реализовани уз минималне губитке и нижу цену коштања.⁴¹

Из управо наведеног аналитичког контекста, може се закључити да између тог приступа и изградње Новог светског поретка постоји аналогија у којој се настоји да се на глобалном плану створе услови у којима ће у будућности важити начела доктрине и стратегије које су амерички стратеги предвидели остварити путем „меке“ и „тврде“ моћи, а у складу са унапред обликованим стратешким окружењем.

Другим речима, у свим стратешким концептима новијег датума, уграђена је могућност обликовања стратешког окружења односно конкретног стања на терену који значајно олакшава и омогућава остварење зацртаних стратешких циљева, укључујући и употребу војних ефектива уз минималне губитке и вођење рата по нижој цени.

Спецификум новог стратешког концепта садржан је у чињеници да САД изражавају спремност да имају сталну и потпуну иницијативу која подразумева промену начина на који се САД прилагођавају и начина на који САД мењају свет

³⁹ Види: „Report of the Quadrennial Defense Review“, William S. Cohen Secretary of Defense, May 1997, p. 74., Приступљено: 14. 08. 2020.
<https://www.files.ethz.ch/isn/32542/qdr97.pdf>

⁴⁰ Милан Д. Живојиновић, *Противречности стратегије сукоба ниског интензитета и међународног права у контексту сукоба у СФРЈ*, докторска дисертација, Правни факултет, Београд, 2016, стр. 64–68.

⁴¹ Исто, стр 64.

око себе. У том погледу настоје да управљају брзином промена тако да достигну жељене могућности, а да при томе не доведу у питање садашњу приправност.

Детаљнији увид у нову стратегију обликовања стратегијског окружења дали су веома исцрпно тадашњи шеф Пентагона, Вилијем Коен, и начелник здруженог генералштаба, генерал Шаликашвили, у четворогодишњем прегледу Одбране (ОДР 1997.) Такав приступ омогућио је постмодерној геополитици и геостратегији САД да целокупан глобални простор најпре зонира, затим мапира, форматује и, на крају, јасно постави у географске оквире координате за будућа империјална наступања, освајања и стављања под контролу простора са природним и енергетским ресурсима.⁴²

Кључни чинилац за примену наведене филозофије у изради и примени овакве стратегије је квалитативни скок и напредак на пољу информативне технологије и телекомуникација, укључујући и сателитску технологију, који је омогућио софистицирану примену новог начина вођења рата – „информационог ратовања“ за утицај на противничку страну, као и за обликовање стратегијског информационог окружења. У годинама које су следиле, војна штампа је била преплављена теоријама и научно-стручним радовима о информационом рату као важной компоненти сваког будућег рата.

Данас је порасла употреба информационих средстава за постизање политичких и стратешких циљева сукоба, и у многим случајевима је премашила моћ силе физичког оружја у његовој делотворности.⁴³

Теоретичари због тога закључују да ће информационо ратовање имати кључну улогу у савременим и будућим конфликтима.⁴⁴ Циљ у наредним ратовима неће бити постигнут уколико се не постигне информационо супериорност над противничком страном, односно док се не обликује информационо димензија стратегијског окружења у складу са стратегијским плановима.

Стратегија „обликовања окружења“ уз снажну примену информационог и пропагандног рата, као модел стварања оптималних услова за дејство у земљи - жртви „унутрашње агресије“, у деведесетим година, била је тестирана и примењена у процесу разградње СФРЈ и агресије на СРЈ.⁴⁵

⁴² Види: „Report of the Quadrennial Defense Review“, William S. Cohen Secretary of Defense, May 1997, p. 74. Приступљено: 14.08.2020. <https://www.files.ethz.ch/isn/32542/qdr97.pdf>

⁴³ Valery Gerasimov, “The Value of Science in Foresight: New Challenges Require Rethinking on the Forms and Methods of Warfare”, *Military Industrial Kurier*, 27 Feb. 2013, Приступљено: 13.07.2020. http://vpknews.ru/sites/default/files/pdf/VPK_08_476.pdf.

⁴⁴ Sergei Chekinov, Sergei Bogdanov, “The Nature and Content of a New-Generation War, *Военна мисл*, No.4, October 2013, http://www.eastviewpress.com/Files/MT_FROM%20THE%20CURRENT%20ISSUE_No.4_2013.pdf

⁴⁵ Исто, стр 65.

СТРАТЕГИЈА ДЕТЕРМИНИСТИЧКОГ ХАОСА КАО ОБЛИК ДИНАМИЧНЕ СТРАТЕГИЈЕ

Могло би се рећи да данас постоји општа сагласност да је „непредвидивост“ једна од константних одредница безбедносног окружења. Међу карактеристикама које трајно одликују ратове, као константе безбедносног окружења су: фриkcија, хаос, опасност и стрес. Хаос представља једну од трајних карактеристика рата. Сукоб је, услед тога што представља деловање човека, увек неизвесан и хаотичан.⁴⁶ Неизвесно информационо окружење у коме се дешавају савремени сукоби, настаје, између осталог, и због некомплетних, непрецизних или контрадикторних информација, доводи до стварања тзв. „магле рата“⁴⁷, како каже Клаузевиц, што ограничава перцепцију и ствара конфузију код учесника сукоба.

Сагласно томе, у стратегијским документима из области безбедности и одбране, као и у анализама и проценама стратегијског окружења великог броја држава, неизвесност и непредвидивост се наводе као његове фундаменталне карактеристике.

Непредвидивост развоја светских догађаја подстакла је истраживаче да овом наведеном питању посвете више пажње, како би тим путем дошли до решења којима би се омогућило адекватније прилагођавања стално променљивим околностима у стратегијском окружењу.

Од креатора политике (стратега) и теоретичара стратегије (стратегичара) одувек се очекивало да разумеју велике научне и техничке промене и да на њих адекватно одговоре кроз формулисање и спровођење стратегија. У вези са тим, овде се већ може поставити питање, да ли је ефикасније и корисније трошити ресурсе на покушаје схватања стратегијске стварности, која је као што смо рекли непредвидива и пуна конфузије и хаоса, или заузети другачији приступ и своја средства усмерити на креирање стратегијског окружења у складу са својим геостратегијским циљевима. Циљ сваког од субјеката међународних односа јесте да избегне кризе и да истовремено одржи предвидивост свог окружења. Да би то постигли, неопходно је да реализују контролисану адаптацију, односно, потребно је да своје стратегије прилагоде окружењу. Уважавајући до сада наведене поставке, субјекти међународних односа имају на располагању следеће стратегијске опције:

- изградња таквог модела окружења чији ниво сложености могу да бирају,
- покушај да изврше утицај и контролу окружења, како би оно било предвидивије;

⁴⁶ Nicholls, David, Todor Tagarev, „What Does Chaos Theory Mean for Warfare?“ *Airpower Journal*, Fall 1994,
<http://www.airchronicles/apj/apj94/nichols.html>. Приступљено: 13.06.2010

⁴⁷ Видети: Карл фон Клаузевиц, *О рату*, ВИЗ, Београд: 1951.

- избор врсте реда (поретка) који један од субјеката настоји да наметне динамици окружења, како би се постигла максимална предвидивост“.⁴⁸

С обзиром да постоје континуирани непредвидиви утицаји из спољашњег окружења, а исто тако и да противник такође утиче на окружење на непредвидив начин, сваки од субјеката међународних односа мора стално да ажурира своје стратегије.

Увиђајући наведени проблем у вези сложености савременог стратегијског окружења, као и да класични детерминизам није дао довољно употребљиве резултате за описивање, објашњавање и разумевање процеса који се одвијају у реалном свету, америчко спољно политичко руководство је крајем прошлог века иницирало рад на развоју савремених стратегијских инструмената и алата који би им омогућили контролисање криза у свету.

Истраживали су актере стратегијског окружења, начин на који остварују међусобне интеракције, као и параметре из спољног окружења који опредељујући утичу на њихове одлуке. Кључни помак остварен је истраживањем „концепта хаоса“ и теорије детерминистичког хаоса која се бави проналажењем реда у привидном нередом и нередом у реду, што у извесној мери обезбеђује контролу ситуације.⁴⁹

Очигледна практична примена резултата истраживања у области управљања процесима и догађајима у међународним односима, види се активностима администрације САД на плану уобличавања света по западном моделу и сходно његовим геополитичким потребама.

Са друге стране, уочава се да су и руски експерти из различитих области, интензивирали своју истраживачку делатност у тој области. Настоје да широко јавности учине транспарентним радове са којима разоткривају механизме који стоје иза стратегија тзв. „контролисаног хаоса“, или, како то у Руској Федерацији називају, „технологије контролисаног хаоса“ (*технологии управляемого хаоса*), коју САД користе за „демонтирање“ појединих држава, сменом непослушних режима и успостављањем „кооперативних“ влада, што им олакшава остваривање пројектованих циљева.⁵⁰

Иначе, теорија о механизмима контроле хаоса говори да контрола процеса значи да ће познате намераване последице уследити након намерно изазваних

⁴⁸ Наведено према: Mayer Kress, Gottfried. “Messy Futures and Global Brains,” Center for Complex Systems Research, Beckman Institute and Department of Physics, University of Illinois at Urbana Champaign, September 18, 1994. www.ccsr.illinois.edu/web/Techreports/1990-94/CCSR9426.pdf, p. 12. Приступљено 23.04.2012.

⁴⁹ Бранкица Ђ. Поткоњак Лукић, *Примена теорије детерминистичког хаоса на међународне односе после хладног рата*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, стр 19.

⁵⁰ Исто, стр 20.

акција.⁵¹ Такође, говори се да хаос може бити погодан за постизање циљева контроле.⁵² Потребно је једноставно сачекати да хаотично кретање доведе систем близу одговарајуће нестабилне периодичне орбите, када се почиње са опрезном и дозираном применом контроле.⁵³

Оно што је заједничко за стратегију детерминистичког хаоса са стратегијом обликовања окружења је да обе стратегије подразумевају примену извођење информационих и психолошких операција.⁵⁴ Истраживањем ове теме у Русији се већ дужи низ година бави Андреј Манојло (Андрей Манойло Викторович), доктор политичких наука и професор Факултета политикологије Московског државног универзитета Ломоносов. Он наводи три основна концепта на којима се заснива примена „контролисаног хаоса“ који указују на повезаност са стратегијом обликовања окружења имплицира:

- „одржавање мира присилом“ (*forceful peacekeeping*) – успостављање, као приоритетног, начела употребе оружаних снага и других насилних метода за вршење притиска (укључујући и методе терористичког деловања од стране саме владе) са намером да се политички сукоби реше укључивањем арбитра, а то су (опет) САД;
- „мека сила“ или „извоз демократије“ – коришћење метода за насилну трансформацију политичке слике света како би она одговарала њиховим стандардима, као и усмерено коришћење информационих и психолошких технологија са циљем промене државног руководства „без употребе силе“ (плишане револуције) у земљама које нису спремне добровољно да следе америчку спољну политику;
- „униполарни свет“ – концепт креирања новог светског поретка и политичке ситуације у којој би, у међународним политичким процесима, улога УН и ОЕБС, као међународних организација чији је примарни задатак да пруже подршку безбедности и стабилности у међународним односима, била потпуно маргинализована, и у којој би они преузели решавање политичких сукоба у свету“.⁵⁵

Манојло сматра да сва три наведена концепта чине, по својој суштини, „класичне информационе и психолошке операције које се спроводе од стране пружања услуга, ради остваривања психолошке и информационе контроле над групном и појединачном свешћу становништва, непосредно у зони сукоба и изван њега“.⁵⁶

Као кључна начела на којима се заснива примена „контролисаног хаоса“ у изазивању обојених револуција ради обликовања стратегијског окружења,

⁵¹ Исто, стр.134.

⁵² Ott, E., Grebogi, C. and York, J. A. *Controlling chaos*. Physical Review Letters 64 (1990) 1196–1199.

⁵³ Исто, стр.136.

⁵⁴ Маноило, Андрей Викторович. „Models of Information and Psychological Operations Used in International Conflicts“, 2013. Приступљено 25.4.2020, Интернет: http://enotabene.ru/wi/article_9400.html

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто.

идентификована су следећа: уједињавање различитих политичких група против постојеће владе; подривање самопоуздања руководства земље и њихове уверености у лојалност војске; дестабилизација ситуације уз помоћ агресивних учесника протеста и криминалаца; обарање постојећег режима кроз државни удар или током тзв. „демократских избора“.⁵⁷

Имајући у виду бројне грађанске ратове, кризе и „обојене револуције“ после хладног рата, до данас, не може се игнорисати чињеница да се пракса примене стратегије „контролисаног хаоса“ и информационог ратовања као његовог важног елемента, показала ефикасном у погледу геополитичког преобликовања света у корист до сада једине светске силе.⁵⁸

ЗАКЉУЧАК

Живојин Мишић је у свом делу „Стратегија – вештина ратовања“ говорио да је „неоспорна истина да је историја ратова једино врело, из кога се црпу примери и начела у вештини ратовања“.⁵⁹ Овим ставом нас Мишић не упућује на то да је „историја“ једини предмет стратегије, већ само „извор“ њеног проучавања. За даље разумевање предмета стратегије посебан значај има Свећинин став да се стратег бави будућношћу. Свећин наводи да све структурне елементе предмета стратегије потребно сагледавати у функцији будућности, имајући у виду актуелне сазнајне и искуствене претпоставке и уз уважавање прошлости.⁶⁰ На овај начин Свећинин став можемо довести у везу и са опредељењем које се приписује Радомиру Путнику који каже да „право знање стратегије није у смислу теорије, него је право знање стратегије у способности да се проникне у стратегијску ситуацију“, чиме Путник фаворизује практични аспект стратегије, односно стратегију као вештину која је окренута будућност.

Са друге стране, када се узму у обзир ставови појединих теоретичара који говоре да је свака стратегија у ствари реактивна, пошто представља реакцију на спољно окружење и процес прилагођавања на измењену стратегијску околину, запажа се јака „реактивна особина“ класичне теорије и праксе стратегије.

Ако сумирамо горе наведене дефиниције и ставове, запажа се важност практичног аспекта стратегије, као процеса сталног прилагођавања променљивим условима и околностима у свету, у којем су шанса, несигурност и двосмисленост доминантни. Када се дода и став Молткеа да је стратегија „вештина делања под притиском и

⁵⁷ Shashkov, Sergei. The theory of “manageable chaos” put into practice, 2011. <https://en.interaffairs.ru/article/the-theory-of-manageable-chaos-put-into-practice>, Приступљено 06.09.2020.

⁵⁸ Види шире: Миљковић Милан, „Информационе операције западних обавештајних служби у Србији октобра 2000. године“, *Војно дело*, 5/2017, стр. 98–108.

⁵⁹ Мишић Живојин, *Стратегија – вештина ратовања*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1907, стр. X–XV.

⁶⁰ Види шире у: Свећин, А., А., *Стратегија*, Војно дело, Београд, 1956.

најтежих околности“, може се оценити да је стратегија државе пракса (вештина) непрекидног и упорног испуњавања националних циљева и интереса, и под под најтежим околностима, које су често несигурне, нејасне и двосмислене, тј прилагођавање метода испуњавања ових циљева услед промене услова и околности, како спољашњих тако и унутрашњих.

У овом процесу, улога стратегије је да уз помоћ теорије, праћењем и деловањем у циљу иницирања позитивних промена у стратешкој стварности, ствара повољне услове и користи шансе за реализацију циљева којима се испуњавају национални интереси. Улога стратегичара је да те шансе предвиди, уочи и да их предочи стратегу ради њиховог искориштења и обликовања стратегијске реалности коришћењем елемената националне моћи. Значи, како каже Едер (*Erich Eder*), стратегија је активност којом се предвиђени циљеви претварају прво у могућности а онда и у стварност.⁶¹ Наведена активност, коју Едер назива „претварање“, говори у ствари о важној улози стратегије као помоћног алата за обликовање стратегијске стварности.

Поента стратегије (барем оне квалитетне) није у сукобу, већ у победи која заобилази или маргинализује сукоб, дакле, свака примена насиља имплицира пораз стратегије. Без обзира да ли се ради о војној, политичкој или пословној стратегији, она је процес ширег и дубљег разматрања, темељне анализе и планирања решења неког проблема. Оно што је заједничко за стратегију детерминистичког хаоса и стратегије обликовања окружења је да и једна и друга подразумевају примену извођење информационалних и психолошких операција у циљу обликовања стратегијског окружења, по могућству мирним путем, уз што мање ангажовање оружане силе.

Због тога је важно да стратегија не буде последична већ буде динамична, и да доприноси обликовању стратегијске стварности, у циљу стварања повољних услова за реализацију националних циљева мирним путем и уз максимално заобилажење сукоба. Тежити да се стратегија мање прилагођава окружењу, него да се више окружење прилагођава и обликује сходно циљевима стратегије. Трошити више ресурса на ресурсе на креирање стратегијског окружења у складу са својим геостратегијским циљевима, уз непрекидан напор да се схвати стратегијска стварност, која је непредвидива, пуна конфузије и хаоса.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. „British Defence Doctrine“, MoD, Whitehall, London, 1996.
2. „Report of the Quadrennial Defense Review“, William S. Cohen Secretary of Defense, May 1997, Приступљено: 14.8.2020.
<https://www.files.ethz.ch/isn/32542/qdr97.pdf>

⁶¹ Erich Eder: *Definition und Gebrauch des Begriffes «Strategie»*, Österreichische Militarische Zeitschrift, 2/98, s. 121–128.

3. Berzins Janis, „*Russia's New Generation Warfare*”, The Potomac Foundation, October 11, 2016, [http://www.thepotomacfoundation.org/The New Generation of Russian WarfareThe Potomac Foundation.htm](http://www.thepotomacfoundation.org/The%20New%20Generation%20of%20Russian%20Warfare)
4. Brooks, R. E., *War Everywhere: Rights, National Security Law and the Law of Armed Conflict in the Age of Terror*, UPLR, Vol. 153, 675, 2004.
5. Chekinov Sergei, Bogdanov Sergei, “The Nature and Content of a New-Generation War,
Voyennamysl, No.4, October 2013, http://www.eastviewpress.com/Files/MT_FROM%20THE%20CURRENT%20ISSUE_No.4_2013.pdf
6. Eder, Erich: *Definition und Gebrauch des Begriffes «Strategie»*, Österreichische Militarische Zeitschrift, 2/98, 1998.
7. Erich Eder: *Definition und Gebrauch des Begriffes «Strategie»*, Österreichische Militarische Zeitschrift, 2/98.
8. Gerasimov Valery, “The Value of Science in Foresight: New Challenges Require Rethinking on the Forms and Methods of Warfare”, *Military Industrial Kurier*, 27 Feb. 2013, Приступљено: 13.7.2020. http://vpknews.ru/sites/default/files/pdf/VPK_08_476.pdf.
9. Hartmann Uwe, *The Evolution of the Hybrid Threat, and Resilience as a Countermeasure*, NATO Defense College, Rome, Research Paper – No. 139 – September 2017.
10. Hoffman Frank, “*Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*,” Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, December 2007, [https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybrid war_0108.pdf](https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybrid_war_0108.pdf)
11. Lucien Poirier. *Essais de stratégie théorique*, FEDN, Paris, 1982.
12. Mayer Kress, Gottfried. “Messy Futures and Global Brains,” Center for Complex Systems Research, Beckman Institute and Department of Physics, University of Illinois at Urbana Champaign, September 18, 1994. Приступљено 23.04.2012 http://ccsr.illinois.edu/web/Techreports/1990-94/CCSR-94_26.pdf.
13. Nicholls, David, Todor Tagarev, „What Does Chaos Theory Mean for Warfare?” *Airpower Journal*, Fall 1994, Приступљено: 13.6.2010 <http://www.airchronicles/apj/apj94/nichols.html>.
14. Ott Edward, Grebogi Celso, James A. Yorke. *Controlling chaos*. Physical Review Letters 64, 1990.
15. Shashkov, Sergei. The theory of “manageable chaos” put into practice, 2011. <https://en.interaffairs.ru/article/the-theory-of-manageable-chaos-put-into-practice/> Приступљено 06.09.2020.
16. Бофр Анре, *Увод у стратегију*, ВИЗ, Београд, 1968.
17. Викторович Андреи Маноило, „Models of Information and Psychological Operations Used in International Conflicts”, 2013. Приступљено 25. 4.2020., http://e-notabene.ru/wi/article_9400.html
18. Вишњић Душан, „Општа стратегија или стратегија државе – нације“, *Војно дело*, зима/2011, Београд, 2011.
19. *Војна енциклопедија, друго издање*, ВИЗ, Београд, 1975, стр. 171.
20. Едвард Меад Ерл, *Творци модерне стратегије*, Војно дело, Београд, 1952.
21. Живојин Мишић, *Стратегија – вештина ратовања*, 1907, Нова штампарија Давидовић, Београд.

22. Живојиновић Д Милан, *Противречности стратегије сукоба ниског интензитета и међународног права у контексту сукоба у СФРЈ*, докторска дисертација, Правни факултет, Београд, 2016.
23. Зорић Миланко, „Теоријске основе опште стратегије“, *Војно дело*, 1/99.
24. Иветић Велимир, *Политичка улога министра војних Краљевине Србије од 1903. до 1914. године*, докторска дисертација, Факултет политичких наука Београд, 2013.
25. Клаузевиц фон Карл, *О рату*, ВИЗ, Београд: 1951.
26. Кнежевић-Предић Весна, *Нови ратови в. старо право*, Извод из књиге: Оглед о међународном хуманитарном праву, Чигоја штампа, Београд, 2007, Приступљено: 14.08.2020., <https://www.rastko.rs/rastko/delo/14837>
27. Ковач Митар, Божидар Форца, *Историја ратне вештине, период 1920–2000*, Београд, 2000.
28. Лидел Харт, *Стратегија посредног прилажења*, Војно дело, Београд, 1952.
29. Маладох, *Лист Ратник*, Година LXXI, Свеска 1, Август 1911.
30. Миљковић Милан, „Информационе операције западних обавештајних служби у Србији октобра 2000. године“, *Војно дело*, 5/2017, Београд, 2017.
31. Мишић Живојин, *Стратегија – вештина ратовања*, Нова штампарија Давидовић, Београд, 1907.
32. Поткоњак Лукић Бранкица, *Примена теорије детерминистичког хаоса на међународне односе после хладног рата*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Београд, 2015.
33. Радончић Хајрадин, „Војна стратегија – покушај дефинисања појма“, *Војно дело*, 8/2017, Београд, 2017.
34. Савић Сава, *Стубови европске безбедности на почетку 21. века - НАТО и Европска унија*, Медија Центар Одбрана, Београд, 2013.
35. Свећин, А., А., *Стратегија*, Војно дело, Београд, 1956.
36. Соколовски Василиј Данилович, *Војна стратегија*, друго допуњено издање, ВИЗ, Београд, 1965.
37. Форца Божидар, *Војни фактор међународних односа и његов утицај на развој Војске Југославије*, докторска дисертација, ВА, Београд, 2003.

NEW WARS AND CHALLENGES OF CLASSICAL STRATEGIC THOUGHT

The recent conflicts were something completely new in the practice of waging wars, which influenced the scientific public to start a discussion about a new definition of the very concept and characteristics of modern warfare. Consequently, in modern military theory, there are such definitions that classify wars into traditional and non-traditional, ie they speak of a "new generation of warfare" in which armed struggle is not its obligatory attribute. These theories of the "new war" have attracted many supporters, but have also opened up new questions, as they have, among other things, made existing international humanitarian law obsolete and unusable. The strategy, scientific theory and practice of the highest state and military importance, which should provide guidance and create conditions for the realization of political, economic and defense interests of the nation, were also challenged. The priority tasks of strategy as a science continue to be the research of new forms of confrontation between states, as well as the

elaboration of effective ways of opposing them, the creation of scenarios and long-term forecasts for the development of the strategic situation. On the other hand, for a long time in Western strategic thought, under the influence of the military-technological revolution, there has been a new approach to formulating new matrices in strategic frameworks. In this regard, a research question can be asked: is it more efficient to apply an approach based on a new philosophy and a dynamic approach during the development and implementation of strategic documents. A comparative analysis of the features of "classical" strategic thought and the determinants of certain new American military strategies and the strategy of deterministic chaos, indicates that shaping strategic reality is a more important role of strategy than forecasting features and methods of defense in future conflicts.

Keywords: classical strategy, dynamic strategy, shaping of strategic reality

ГЕОПОЛИТИЧКИ ИНТЕРЕСИ ВЕЛИКИХ СИЛА НА БАЛКАНУ У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ И КОСОВСКО ПИТАЊЕ

проф. др Жарко Обрадовић¹

Апстракт

Рад ће покушати да пружи одговор на питање зашто је Балкани у другој деценији XXI века поново постао предмет интереса великих сила и какав је био њихов међусобни однос у погледу балканских држава. На Балкану, поред већ раније присутних европских држава (чија је политика у савремено доба све више исказана кроз деловање Европске уније), Руске Федерације и Сједињених Америчких Држава, током ове деценије увећано је и присуство НР Кине (реализацијом бројних заједничких пројеката у области инфраструктуре, енергетике и др). Косовско питање, за које су западне земље тврдиле да је завршено, активношћу Србије је поново „отворено“ и постало је централни изазов целог региона, који, на свој начин, покушавају да реше Европска унија и САД. Споразум из Вашингтона је показао да САД предност дају економским питањима, уместо политичким, уз очекивање да ће такав приступ створити услове и за политички договор Београда и Приштине. Европска унија, са своје стране, именованем специјалног изасланика за преговоре Београда и Приштине, настоји да кроз преговоре дође до закључења споразума о нормализацији односа сучељених страна. У исто време и ЕУ и САД, свако на свој начин, настоје да постигну још један циљ: да умање утицај и присуство НР Кине и Русије међу балканским државама.

Кључне речи: балканске државе, велике силе, Европска унија, косовско питање, геополитички интереси

¹Проф. др Жарко Обрадовић, ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет безбедности. Е-пошта: obradovic.zarko60@gmail.com

УВОД

Разбијање и нестанак социјалистичке Југославије, формирање шест нових држава, грађански рат и оружани сукоби, војна агресија НАТО на СР Југославију, стављање Косова и Метохије, јужне српске покрајине, под цивилну и војну управу Уједињених нација и други догађаји на простору бивше Југославије, пред крај прошлог и почетком XXI века, поново су у први план међународне сцене вратили Балкан као простор познат по свађама, сукобима, поделама, али и упливу великих сила. Не само да је Балкан стварањем нових држава, уз већ постојеће, добио нову територијално-политичку организацију, него су се на велика врата на полуострво вратиле и велике силе. По ко зна који пут у историји Балкана се показало да је тешко, готово немогуће, да се међу балканским народима нешто деси, а поготову реши, без активног учешћа неке од великих сила.

У последње три деценије интересовање за дешавања на Балкану највише је било присутно код западних земаља – Сједињених Америчких Држава и њених европских партнера, првенствено Немачке, а потом и Велике Британије, Француске и других. Ове државе су уједно највише утицале приликом доношења одлука од значаја за балканске народе. Руска Федерација такође је била присутна на Балкану. Она је била део већине договора и споразума, али је због унутрашњих политичких и економских проблема у којима се налазила током деведесетих година, што се последично одражавало и на војну снагу државе, често била принуђена да се сагласи са одлукама САД и њених сарадника, без озбиљније моћи да на њих утиче, односно да их промени. Доласком В. Путина на чело Руске Федерације ситуација се потпуно променила, како унутар земље, тако и на међународном плану. Руска Федерација је поново постала глобална сила, војна и политичка, а самим тим и поново важан фактор дешавања на простору Балкана. У последњој деценији још једна глобална сила, Народна Република Кина, исказала је своју заинтересованост за простор Балкана, и то најпре преко економске и политичке сарадње са балканским државама. Потврда томе је сарадња у оквиру Процеса 17+1 (сарадња Кине са земљама централне и Источне Европе), као и нарочито бројни заједнички пројекти Кине са Србијом, који су ову сарадњу и представили као најјачи доказ присуства интереса Кине на простору Балкана.

У погледу оријентације, тј. припадништва балканских држава различитим европским и трансатлантским политичким и војним интеграционим организацијама, потребно је констатовати да су, са изузетком Србије и БиХ, остале државе Балкана опредељене за чланство у Европској унији и/или Организацији северноатлантског споразума (НАТО). Од 11 балканских држава њих пет су чланице Европске уније (Грчка, Словенија, Бугарска, Румунија и Хрватска), пет држава имају статус кандидата за чланство (Албанија, Турска, Северна Македонија, Црна Гора и Србија), док је Босна и Херцеговина још увек у статусу потенцијалног кандидата за члана ЕУ. У погледу чланства у НАТО пакту, девет балканских држава су чланице НАТО-а (Грчка, Турска, Албанија, Бугарска, Румунија, Словенија, Хрватска, Црна Гора и Северна Македонија). Србија је прогласила војну неутралност, а сарадња са НАТО-ом се одвија у оквиру програма Партнерство за мир. У Босни и Херцеговини постоје различити ставови два

ентитета у погледу чланства БиХ у НАТО. Федерација БиХ је за чланство у НАТО пакту, а Република Српска је против. Државе на Балкану су доминантно опредељена за економску сарадњу са земљама Европске уније. Све то је простор Балкана претворило у зону интереса Европске уније и НАТО-а.

Сучељавање великих сила на Балкану, али и комплексност односа балканских држава и спољног фактора, у савремено доба највидљивије се исказује кроз решавање косовског питања и присуство НР Кине. Али косовско питање показује да појединачни интереси великих сила увек имају предност и да се користи свака прилика да би се стекао примат једне у односу на другу (САД у односу на ЕУ и обрнуто) или да би се истиснула трећа страна (Кина и Русија кроз економску помоћ балканским државама од стране ЕУ и САД). Поред овог, постоје и бројна друга, наизглед мање важна питања, кроз које (или преко којих) се може констатовати присуство и утицај једне или више великих сила.

ЕУ, САД И КОСОВСКО ПИТАЊЕ

Иако су западне земље, како Сједињене Америчке Државе, тако и државе чланице Европске уније и НАТО-а, јединствено деловале приликом агресије на СР Југославију и приликом признавања тзв. независности Косова, као и приликом доношења различитих врста одлука о подршци Косову у међународним организацијама, ипак се у њиховом односу према косовском питању могу приметити, не само различити приступи, већ и жеља да примарно утичу на Београд и Приштину.

Први преговори вођени су током 2006. и 2007. године под окриљем канцеларије специјалног представника генералног секретара УН за разговоре о будућем статусу Косова и нису дали резултате. Важно је констатовати да са преусмеравањем преговарачког процеса са глобалног нивоа у оквиру Уједињених нација на ниво Европске уније променио и однос заинтересованих страна унутар западних земаља према садржају и судбини косовског питања. Уместо Сједињених Америчких Држава, које су биле главне у доношењу свих одлука у вези са Косовом и Метохијом (не само у Уједињеним нацијама, него и другим мултилатералним организацијама, приликом признања тзв. независности Косова и њеној промоцији међу другим државама), главну улогу у преговарачком процесу и решавању косовског питања преузела је Европска унија.

„Бригу“ о косовском питању од Сједињених Америчких Држава преузела је Европска унија 2010. године. Наиме, после доношења Саветодавног мишљења Међународног суда правде у Хагу, 22. јула 2010. године, о томе да ли је једнострано проглашење независности Косова у складу са међународним правом², које је било вишезначно и објективно негативно по Србију, Генерална

² Генерална скупштина Уједињених нација је 08. октобра 2008. године, на предлог Србије, усвојила Резолуцију којом се од Међународног суда правде у Хагу тражи Саветодавно мишљење о питању да ли је Декларација о независности, која је једнострано усвојена од

скупштина УН, на основу мишљења Суда, остала је место које има „широка овлашћења да расправља о овом питању“. Нешто више од два месеца касније, 9. септембра 2010. године, Генерална скупштина усвојила је резолуцију коју је направила Србија заједно са неким западним земаљама, у којој се обе стране (представници Републике Србије и представници привремених институција самоуправе у Приштини) позивају „на дијалог под окриљем Европске уније, који би имао за циљ да унапреди сарадњу и оствари напредак ка ЕУ и побољша живот грађана“³. Од 2011. године, када су одржани први преговори између Београда и Приштине уз посредовање Европске уније⁴, одржано је више десетина састанака, у којим су учествовали представници Београда и Приштине. Током преговора су потписани бројни споразуми, од којих је најпознатији Бриселски споразум, потписан 19. априла 2013. године. За разлику од Београда, који је испунио скоро све обавезе из потписаних споразума, косовски Албанци нису спровели до краја ниједан од 48 потписаних споразума⁵, укључујући и одредбе Бриселског споразума о формирању Заједнице општина у којима Срби чине већинско становништво.⁶

Због одлуке Приштине да уведе таксу од 100 процената на робу из Србије, новембра 2018. године дошло је до прекида преговора између Београда и Приштине, који је трајао 20 месеци. Преговори су поново настављени јула 2020. године. У међувремену, Србија је покренула активности према државама које су

привремених органа локалне самоуправе на Косову 17. фебруара 2008. године, у сагласности са међународним правом. У саветодавном мишљењу Међународног суда правде констатовано је да опште међународно право не садржи ниједну важећу забрану проглашења независности, и у складу с тим, Декларација о независности није прекршила опште право. Суд је такође констатовао да ни Резолуција 1244 Савета безбедности, нити уставни оквир, не садрже клаузулу о њиховом престанку важења и да ни једно ни друго није стављено ван снаге и стога су они чинили међународно право применљиво на ситуацију која је постојала на Косову и Метохији фебруара 2008. године. Суд је, између осталог, нагласио да на Косову наставља да функционише међународни правни режим успостављен Резолуцијом 1244 и није потврдио право Косова на отцепљење од Републике Србије. Наведено према: Извештај о саветодавном мишљењу Међународног суда правде, Министарство спољних послова Владе Републике Србије, Београд 23. јул 2010. године; У: Обрадовић В. Жарко, Балкански етнички мозаик – мањинско питање на Балкану, Чигоја штампа, Београд 2014, стр. 612–614.

³ Наведено према: Обрадовић В. Жарко, нав. дело, стр. 614.

⁴ У име Европске уније, посредници у преговорима били су Кетрин Ештон и Федерика Могерини, високе представнице Европске уније за спољну политику и безбедност. Почетком априла ове године Савет Европске уније именовao је Мирослава Лајчака за специјалног представника ЕУ за дијалог Београда и Приштине и друга регионална питања Западног Балкана.

⁵ Наведено према: „Економска нормализација без статусних питања – Да ли ће Албанци овога пута поштовати потпис“, Политика, субота 5. септембар 2020, стр. 6.

⁶ Видети детаљније: „Асоцијација/заједница општина са већинским српским становништвом на Косову – општи принципи/главни елементи“, Канцеларија за Косово и Метохију Владе Републике Србије, Документа: Преговарачки процес са Приштином, <http://www.kim-gov.rs/pregovaracki-proces.php>, Приступљено 10.10.2020.

признале тзв. независно Косово са циљем да оне своју одлуку промене, промовишући становиште да је неопходно да дијалог има предност над једностраним решењима. Аргументи Србије наишли су на разумевање код 18 држава које су повукле или суспендовале одлуке о признавању Косова као независне државе⁷. Смањење броја држава које су признале тзв. државу Косово имало је две практичне последице. Прва се исказала у томе да Косово у Уједињеним нацијама није више имало већинску подршку држава чланица⁸. Друга последица повлачења признања или „отпризнавања“⁹ Косова огледала се у немогућности Косова да у различитим међународним организацијама обезбеди довољан број гласова за пријем у чланство. Зато Косово није постало члан УНЕСКО-а, Интерпола и др. мултилатералних организација. На општем плану, повлачење признања Косова је показало да Србија има бројне пријатеље у свету (укључујући и велике силе, Русију и Кину), да косовско питање није завршено, како су сматрале западне земље, и да се без Србије не може наћи трајно и праведно решење косовског питања.

Реагујући на овакву ситуацију (прекид преговора између Београда и Приштине, повлачење признавања независности Косова од стране 18 држава) и са намером да се активно укључе у преговарачки процес и наметну своја решења, и САД и ЕУ су именовале посебне представнике за дијалог Београда и Приштине. Председник САД Доналд Трамп је почетком октобра 2019. године именовao дипломату Ричарда Гренела за специјалног изасланика за дијалог Београда и Приштине, док је Европска унија крајем марта 2020. године за свог специјалног представника именовала Мирослава Лајчака, такође дипломату.

Именовање специјалног представника ЕУ за дијалог Београда и Приштине, показује јасну намеру Европске уније да се прекинути разговори обнове под окриљем ЕУ, да је ЕУ главни актер у решавању косовског питања (јер је то „европски проблем“) и да ЕУ треба да има предност у односу на Сједињене Америчке Државе по овом питању. То потврђује и најновија изјава комесара ЕУ за

⁷ Државе које су повукле или суспендовале признање Косова су: Сијера Леоне, Република Науру, Гана, Того, Централноафричка Република, Република Палау, Мадагаскар, Соломонска Острва, Лесото, Суринам, Гранада, Унија Комора, Бурунди, Комонвелт Доминика, Сао Томе и Принсипе, Либериа, Гвинеја Бисао и Папуа Нова Гвинеја. Наведено према: Даčić: *Sijera Leone 18. država koja je povukla priznanje Kosova; Priština nema informacija o povlačenju*; 3. mart 2020. god. <https://kossev.info/dacic-sijera-leone-je-18-drzava-koja-je-povukla-priznanje-kosova/> Приступљено, 15.3.2020. год.

⁸ Према подацима Србије „тренутно од 193 чланице УН, 92 земље признају независно Косово, 96 земаља не признају Косово, док се 5 земаља налази у флуидном стању, односно углавном признају Косово, али више не гласају за Косово“ Даčić: *Sijera Leone povukla priznanje Kosova*“, 3. mart 2020, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3873986/kosovo-priznanje-siera-leone.html>, Приступљено 15.3.2020. год.

⁹ Видети детаљније: „Даčić: *Srbija je u međunarodno pravo uvela izraz otpriznavanje*“, 7. jun 2020, <https://www.kosovo-online-com/vesti/politika/dacic-srbija-je-u-medjunarodno-pravo-uvela-izraz-otpriznavanje-7-6-2020>, Приступљено, 10.9.2020.

спољну и безбедносну политику, дата у оквиру Самита министара спољних послова земаља чланица ЕУ, одржаног 12.10.2020. године у Луксембургу, који тврди да је намера ЕУ да „приведе дијалог Београда и Приштине успешном завршетку“, да је успех дијалога „кључан за стабилност западног Балкана и целе ЕУ“, као и да постоји „само један дијалог, и то онај који води ЕУ“.¹⁰ На истом састанку, специјални представник за дијалог Београда и Приштине истакао је још једну важну димензију косовског питања која одражава и став Европске уније, а то је да постоји „јасна веза између дијалога и европске будућности Србије и Косова“.¹¹

Остаје без одговора питање зашто Европска унија није до сада озбиљније реаговала на понашање привремених институција на Косову, које су после потписивања Бриселског споразума опструирале његово усвајање у тзв. Парламенту Косова, и нису желеле да примене одредбе о формирању Заједнице српских општина, као и бројне друге потписане споразуме.¹² Косово је поред тога доносило једностране одлуке (о увођењу такси на робу из Србије и Босне и Херцеговине, о формирању своје војске и др.) које су одлагале разговоре и постизање (било каквог) договора. Представници привремених институција на Косову и сада имају истоветан став око одредаба за ЗСО као и у протеклим годинама: да оне неће бити примењене у облику у ком су потписане у Бриселу 2013. године. Премијер привремених институција А. Хоти је потврдио „да на Косову и Метохији неће бити формирана Заједница српских општина са извршним моћима, већ онако како Уставни суд Косова налаже“. Поред тога Хоти је истакао „да се ништа неће применити док се не закључи коначни споразум о узајамном признању и док не буде ратификован у Скупштини“.¹³ Очигледно је да

¹⁰ Наведено према: „Стара понуда у новом паковању – Борел: Финални договор могућ за неколико месеци“, Политика, 13.10.2020., стр. 6.

¹¹ Наведено према: „Lajčak: Jasna veza dijaloga i budućnosti Srbije i Kosova u EU“, 12.10.2020, <https://www.rtv.rs/sr-lat/evropa/sefovi-diplomatije-eu-u-luksemburgu-o-dijalogu-beograda-i-pristine-11691142.html>
Приступљено 13.10.2020

¹² После усвајања Бриселског споразума привремене институције на Косову су вршиле различите врсте опструкције како споразум не би био усвојен и примењен. Посланици покрета Самоопредељење су више пута бацали сузавац у просторије скупштине, чиме није било могуће одржавање седнице. Осим тога, Бриселски споразум је био и предмет анализе косовског Уставног суда, који је „утврдио“ да бројне одредбе споразума нису сагласне Уставу тзв. Косова и поништене су. Касније су измислили „да је документ писан ћирилицом“ и да зато не желе да анализирају нацрт статута. Поред свега наведеног, бројне седнице нису одржане јер наводно није било могуће обезбедити кворум у Парламенту. Последњи пример опструкције је да споразум не треба применити док се у „Прешевској долини“ не формира заједница албанских општина, иако је само Прешево град где Албанци чине већину. Наведено према: „Куртијев сузавац, летњи одмор и „Прешевска долина“ као изговори“, Политика, понедељак 12.10.2020., стр. 6.

¹³ Наведено према: „Хоти: Неће бити ЗСО са извршним моћима“, Политика, среда 14.10.2020, стр. 6.

водећи представници косовских Албанаца не желе да формирају ЗСО и да другачије мишљење не прихватају.¹⁴ Нажалост, јасно је да ни ЕУ, бар до сада, не жели да изврши било какав озбиљнији притисак на Приштину да испуни своје обавезе. Чини се да и једни и други чекају да Србија призна независно Косово и тиме обесмисли Бриселски и друге споразуме које Приштини није испунила. Став Србије је саопштио њен председник после састанка са представником Европске уније – да дијалог треба наставити, да Србија жели „да се дође до компромисног решења у циљу стварања бољих односа између Срба и Албанаца и нормализације односа кроз одлуке УН и ЕУ, Београда и Приштине“.¹⁵ Уз ове речи, председник Србије је истакао да Србија инсистира на пуној имплементацији Бриселског споразума из 2013. године (укључујући и формирање ЗСО) и да је то „услов без ког не може бити успешно настављен дијалог“.¹⁶ И представници Српске листе, која учествује у раду привремених институција на Косову, затражили су имплементацију споразума из Брисела, уз претњу да ће у супротном „бити размотрена могућност напуштања свих централних институција у Приштини и укидање свих приштинских институција у већинским српским срединама на КиМ“.¹⁷ Специјални представник ЕУ је после посете Приштини и Београду изјавио да „све што је договорено у Бриселу мора да се испуни“,¹⁸ и да је циљ ЕУ

¹⁴ Косовски писац и публициста Ветон Сурои не дели ставове водећих људи привремених институција на Косову око обавезе примене Бриселског споразума. По његовом мишљењу чињенично стање око Бриселског споразума и Заједнице српских општина се показује кроз четири тачке:

- 1) Премијер Косова Хашим Тачи је потписао 2013. год. споразум о оснивању ЗСО, који предвиђа трећи ниво власти;
- 2) Косово је тада прихватило обавезу да „треба да промени свој правни оквир како би у њега укључио Заједницу српских општина“;
- 3) Скупштина Косова је ратификовала, са двотрећинском већином посланика, овај споразум. Тиме је потврђена обавеза „успостављање Заједнице српских општина као трећег нивоа власти, између централног и локалног“;
- 4) Премијер Косова 2015. године потписао је споразум који је „наставка споразума из 2013. год., који описује принципе територијалне аутономије Срба на Косову“.

Наведено према: „Kosovo: Oštre reakcije na izjavu Lajčaka da Ustav nije Biblija“, 17.10.2020. <https://www.danas.rs/politika/ostre-reakcije-na-kosovu-na-izjavu-lajcaka-da-ustav-nije-biblija-i-da-je-moze-menjati>

Приступљено 19.10.2020

¹⁵ Наведено према „Вучић: Инсистирао сам на пуној примени Бриселског споразума; Лајчак: Договорено мора бити испуњено“, Четвртак, 15. октобар 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/4114507/vucic-lajcak-sastanak-beograd-priština.html>

Приступљено 19.10.2020

¹⁶ Исто.

¹⁷ Наведено према: „Може ли Лајчак да изврши притисак на Албанце“, Политика, среда 14.10.2020, стр. 6.

¹⁸ Наведено према: „Вучић: Инсистирао сам на пуној примени Бриселског споразума; Лајчак: Договорено мора бити испуњено“, Исто.

„нормализација односа“, о којој треба да се „договоре две стране“. Оно што Лајчак није рекао је кад и како ће договорено у Бриселу бити испуњено и шта ће Европска унија учинити са своје стране да Приштина испуни своје обавезе.

Европска унија већ неколико година најављује финансијску подршку Западном Балкану, како би овај простор што више „везала“ за себе и уједно умањила присуство и утицај Кине међу балканским државама. Пандемија вируса Ковид 19 одложила је представљање тог финансијског плана током маја ове године. Ипак, чини се да је споразум из Вашингтона, потписан 4. септембра 2020, и иницијатива САД за економским јачањем присуства у региону Балкана убрзала активности Европске комисије у правцу представљања инвестиционог плана за Западни Балкан, што је и учињено почетком октобра. План предвиђа улагање девет милијарди евра бесповратне помоћи за реализацију бројних пројеката. Средства су предвиђена за „саобраћајнице, енергетику, заштиту животне средине, мала и средња предузећа и дигитализацију, а посебан програм је намењен младима“¹⁹. У свакој од ових области предвиђена је реализација бројних пројеката који ће не само међусобно повезати простор Западног Балкана и са суседним државама, већ и значајно унапредити економски развој региона и квалитет живота грађана. Међу бројним пројектима треба поменути модернизацију југоисточног крака на Коридору 10 (од Мађарске, Западног Балкана, до Бугарске, Грчке и даље), обнова железничке пруге Београд – Подгорица – Бар, завршетак аутопута од Хрватске до Грчке, завршетак Трансбалканског коридора за пренос енергије у Србију, као део интерконеције између Србије, Црне Горе и БиХ; улагање у заштиту животне средине у Србији, успостављање интегрисаних регионалних система управљања отпадом у Албанији, Србији, Црној Гори и Северној Македонији, подршка дигиталном сектору и др.²⁰ Поред бесповратне помоћи од 9 милијарди евра, ЕУ намерава да у наредној деценији инвестира на Западном Балкану још 20 милијарди евра. Циљ који ЕУ жели да постигне је да „дугорочно буде ангажована на Западном Балкану“ и да је „инвестициони план за регион део нове стратегије према региону и Србији“.²¹ Да инвестициони план за Западни Балкан има и стратешку димензију, јачу интеграцију простора Западног Балкана у европске интеграционе процесе, као и сузбијање присуства и утицаја Кине, потврдила је председница Европске комисије Урсула Фон дер Лајер констатацијом да је „Западни Балкан део Европе“, а не станица на „Путу свиле“²². Када је о присуству

¹⁹ Наведено према: Šta će sve EU finansirati na Zapadnom Balkanu, 6. oktobar 2020, <https://www.Slobodnaevropa.org/a/%C5%A1ta-%C4%87-e-sve-eu-finansirati-na-zapadnom-balkanu/30878793.html>

Приступљено 10.10.2020.

²⁰ Видети детаљније: Исто

²¹ Наведено према: Комесар за проширење ЕУ Оливер Вархељи у Београду: Европски порески обвезници уложиће у Србију огроман новац, Политика, петак, 9. октобар 2020. стр. 5.

²² Наведено према: Председница ЕК: Западни Балкан је део Европе, а не станица на „Путу свиле“, Политика, петак 9. октобар 2020., стр. 5.

Кине у Србији реч и о планираним и реализованим кинеским инвестицијама, комесар за проширење ЕУ истакао је „да ЕУ има бољу понуду“ (од Кине – прим. аут.)²³.

Ограничавајући аспект овог инвестиционог плана огледа се у чињеници да прва средства за реализацију пројеката земље Западног Балкана могу да очекују, према „скромној процени“ комесара за проширење ЕУ²⁴, тек 2024. године, а остала средства и касније. Поред тога, планирано је да доступност средстава буде „повезана са оствареним степеном напретка државе кандидата у испуњавању услова чланства у ЕУ по принципу „више за више“,²⁵ што ће несумњиво бити предмет политичких оцена (и интереса) чланица ЕУ, што може успорити доступност средстава, а самим тим и реализацију пројеката на простору Западног Балкана.

Унутар Европске уније, Савезна Република Немачка има главну улогу у креирању ставова који се односе на косовско питање, како према Београду, тако и према Приштини, наравно, на различите начине. Наиме, Немачка је већ дуго веома активна у помоћи и подршци косовским Албанцима у стицању и промоцији тзв. независности. Ослободилачка војска Косова имала је подршку обавештајних служби Немачке (и САД) у снабдевању потребним оружјем и новцем.²⁶ Немачка је била међу водећим западним земљама у ширењу лажних вести о дешавањима на Косову и Метохији или преувеличавању појединих догађаја, а тиме у стварању атмосфере „кршења права Албанаца на Косову“, „одговорности Србије“, као и у захтевима да се Србија због тога казни, односно бомбардује.²⁷ Након завршетка бомбардовања, немачка војска је под окриљем НАТО-а, добила „зону своје одговорности“ (поред британске, америчке, француске и италијанске војне зоне).²⁸ У пракси, то је значило ћутање и nereаговање, а тиме и амнестирање Албанаца за све злочине које су чинили против неалбанског становништва на Косову приликом масовног протеривања Срба са простора КиМ у другој половини 1999. године, као и касније, уклањањем трагова о злочинима које је починила ОВК на Косову, пре и током бомбардовања Србије 1999. године, о чему је писао и Дик Марти у свом Извештају о трговини људским органима, који је усвојио Савет Европе 2011. године.²⁹ Са почетком преговарачког процеса Србије са Европском

²³ Наведено према: Комесар за проширење ЕУ, Исто, стр. 5.

²⁴ Исто, стр. 5.

²⁵ Наведено према: Европски одговор на „Пут свиле“ и ДФЦ, Политика, субота 10. октобар 2020, стр. 6.

²⁶ Наведено према: Кривокапић др Борис, Агресија НАТО-а на Југославију – сила изнад права, Чигоја штампа, Београд 1999., стр. 8.

²⁷ Видети детаљније: Vujović Mišo, Masakriranje istine, Kulturni centar „Sveti Sava“ – Podgorica, Beograd 2002. godine

²⁸ Наведено према: Strane trupe na Kosovu, <https://www.vreme.com/arhiva.htm,443> 3. jul 1999. god. Приступљено 24.8.2020.

²⁹ Видети: Резолуција парламентарне скупштине Савета Европе (RES 1782/2011), усвојена 25. јануара 2011. год. У: Косово и Метохија: 1920–2010, хронологија, Момчило Павловић и др.; Институт за савремену историју, Београд 2011, стр. 671–699; Обрадовић В. Ж.,

унијом о стицању статуса члана ЕУ, Немачка није пропуштала прилику да „отежа“ пут Србије, постављајући различите услове и ултиматуме према Србији, самостално или преко Европске уније. Тако је део ставова које је А. Меркел, председница владе СР Немачке, пренела највишим представницима Србије приликом посете 2011. године, нашао „своје место“ у одредбама Бриселског споразума из 2013. године.³⁰ Као што је и део захтева које је у име групе посланика немачког парламента, припадника владајуће Хришћанско-демократске уније, јавности Србије саопштио А. Шокенхоф приликом посете Србији 2012. и 2013. године, нашао своје место у документима ЕУ, који чине преговарачки оквир Србије са ЕУ. Чак је један од тада саопштених седам немачких захтева, онај о закључењу обавезујућег споразума о нормализацији односа Београда и Приштине, постао садржај посебног поглавља 35 у преговорима о чланству Србије у Европску унију.³¹ Немачки утицај се огледа и у оснивању и раду иницијативе Берлински процес (од 2014. године), у којој учествују земље Западног Балкана (укључујући и тзв. Косово) и водеће земље Европске уније са циљем веће сарадње и развоја земаља Западног Балкана³². Постављање М. Лајчака на место специјалног представника ЕУ за дијалог између Београда и Приштине сигурно је имао „немачку димензију“ (прим. аут.), с обзиром на информације да је Немачка желела да има свог кандидата³³, али још више због чињенице да избор

Балкански етнички мозаик – мањинско питање на Балкану, Чигоја штампа, Београд 2014. стр. 618–619.

³⁰ Видети детаљније: Poseta Angele Merkel Beogradu: kad kancelarka gleda na sat, 25.08.2011, <https://www.vreme.com>cms/view>

Приступљено 26.08.2020; Враћање у 2012. – Plan Berlina i reči Olivera Ivanovića, <https://www.b92, 15.08.2018>.

Приступљено 19.8.2020. У Обрадовић Ж., Безбедносни изазови и стубови спољне политике Србије, Тематски зборник радова са међународне научне конференције: „Дани Арчибалда Рајса“, Криминалистичко-полицијска академија у Београду, Београд, стр. 219–233.

³¹ Услови немачких парламентарца које је представио Андреас Шокенхоф били су: спровођење дотадашњих споразума постигнутих у дијалогу са Приштином, наставак започетих реформи у области правосуђа и реализација Акционог плана, почетак укидања паралелних структура Србије (у безбедносном апарату и управи) на северу Косова, видљив напредак у разјашњењу паљења немачке амбасаде у демонстрацијама фебруара 2008. године, обавезујући споразум о успостављању добросуседских односа са Приштином, да Београд утиче на Србе на северу Косова да сарађују са ЕУЛЕКС-ом и КФОР-ом, побољшање односа са државама у региону, посебно са БиХ. Наведено према: „Šta Angelina stranka očekuje od nas“ В92. Net <https://www.b92.net 13.09.2012>, Приступљено 16.08.2018; „Враћање у 2012 – „plan Berlina“ i reči Olivera Ivanovića“, <https://www.b92.net, 15.08.2018>, Приступљено 19/08/2018, У: Исто, стр. 219–233.

³² Видети детаљније: Ђукановић Драган, Крстић Милан, Берлински процес – Немачка „Западнобалканска“ иницијатива, Српска политичка мисао, број 4/2016, год. 23. vol. 54, Београд 2016. године, стр. 169–185.

³³ Видети детаљније: „Posrednika EU u dijalogu Kosova i Srbije odrediće Nemačka“ <https://www.slobodnaevropa.org/a/posrednika-eu-u-dijalogu-kosova-i-srbije-odredice%C4%87e-nema-%C4%8DKa-%30169891.html>

специјалног представника ЕУ није могао „проћи“ уколико кандидат нема ставове сличне или истоветне немачким³⁴, водеће земље ЕУ.

У погледу односа према косовском питању постоји повезаност интереса Немачке и САД, и та „веза“ траје јако дуго, јер је тзв. косовска држава „чедо и америчко и немачко и свих оних који су стварали независно Косово“³⁵. Суштина немачке и америчке политике према тзв. косовској независности се у општим питањима не разликује, само су њихови конкретни потези понекад различити.

Поред свих напред поменутих (једностраних) потеза Немачке у решавању косовског питања, треба додати и „ћутање“ Немачке на потезе косовске стране који су били директно уперени против дијалога Београда и Приштине или против примене потписаних докумената. Немачка је тако прилично тихо пропратила одлуку привремених институција из Приштине о увођењу такси на робу из Србије, иако је то било супротно потписаним ЦЕФТА споразумима. Код одлуке Приштине да формира своју војску, што је супротно Резолуцији 1244 Савета безбедности, Немачка је нашла речи оправдања за тај потез. У односу на могући договор између Београда и Приштине о „размени територија“, који се и код косовских и код српских преговарача тек овлаш помињао, Немачка је била једна од ретких великих земаља која се противила таквом решењу, јер је сматрала да су границе на Балкану коначне и непроменљиве и да свако такво решење може имати „домино ефекат“ у региону. Такав став Немачке представља пример двоструких аршина, јер је она, кад је о Косову реч, подршком ОВК и учешћем у НАТО бомбардовању Србије 1999. године, и касније, признавањем тзв. независности Косова, била директни актер промена граница Србије. Поред тога, логично би било да након свега што се у прошлости десило између Београда и Приштине, ако две стране, дојучерашњи велики непријатељи, могу у разговорима да дођу до једног трајног, обострано прихватљивог решења, ма какво оно било по свом садржају, па чак и да укључује територијалне промене, поставља се питање зашто би нека трећа земља (у овом случају Немачка) била против, осим ако нема своје посебне интересе. У случају Немачке реч је управо о томе. Имплементирајући своје ставове (и интересе) кроз документа и одлуке Европске уније, у односима са САД појединачно, а и на нивоу ЕУ, она све више наступа као самостални фактор. Ни остале земље чланице ЕУ до сада нису показале одлучност

³⁴ Поводом именованја М. Лајчака за специјалног представника ЕУ, некадашњи дипломата З. Миливојевић констатовао је да ће Лајчак „бити на линији онога што је званични став у Бриселу, који у овом тренутку на најдиректнији начин промовишу Берлин и Париз... и да ће бити близак, пре свега, ставу Немачке“. Наведено према: „Miroslav Lajčak imenovan za specijalnog predstavnika EU za dijalog“, <https://www.Rtv.rs/sr-let/politika/miroslav-lajcak.imenovan-za-specijalnog-predstavnika-eu-za-dijalog.....1109956.html> Приступљено 12.10.2020.

³⁵ Наведено према: „Kosovo je američko i nemačko čedo: Aleksandar Vučić otvoreno o kosovskom čvoru: Velike sile imaju svoj interes“, 07.06.2020., <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3477037/kosovo-je-američko-i-nemako-čedo-aleksandar-vučić-otvoreno-o-kosovskom-cvoru-velike-sile-imaju> Приступљено 08.06.2020.

да натерају косовску страну да испуни своје обавезе, што суштински значи да Косово има њихову прећутну сагласност за своје „нечињење“.

Први састанак између делегација Београда и Приштине у организацији Р. Гренела, специјалног изасланика Доналда Трампа, требао је да се одржи крајем јуна 2020. у Вашингтону. Састанак је званично отказан због одбијања премијера Косова А. Хотија да дође у САД „због дешавања у вези с оптужницама које је поднело Специјално тужилаштво“³⁶ против водећих људи косовских Албанаца, Х. Тачија и К. Веселија, због ратних злочина на Косову. Незванично, оцена је да подизање оптужнице представља покушај Немачке и „дубоке државе“ у Америци да спрече дијалог између Београда и Приштине у организацији САД, како би се продубиле разлике између Европске уније и САД око начина решавања косовског питања и спречила афирмација спољне политике Д. Трампа уочи америчких председничких избора.³⁷ Ипак, састанак у Вашингтону је одржан 3. и 4. септембра 2020. године. Поред разговора делегација Београда и Приштине са Р. Гренелом, организован је и састанак две делегације са председником Сједињених Америчких Држава, као и потписивање споразумâ о економској сарадњи. Београд (председник Србије А. Вучић) и Приштина (премијер тзв. Косова А. Хоти) су потписали само свој примерак документа, а председник САД Д. Трамп је ставио свој потпис на сваки примерак документа.³⁸ Није потписан никакав документ између Београда и Приштине. Споразуми које су потписали представници Београда и Приштине садрже по шеснаест тачака, од којих се разликује само последња тачка, која се односи на Израел.

Садржај споразума показује да је Америка у потпуности дала предност економској димензији односа Београда и Приштине, као што је реализација инфраструктурних пројеката (изградња аутопута, железнице, економски развој и сарадња у региону) у односу на политичку, уз очекивања да ће се унапређењем економске ситуације створити услови и за политички договор. Споразум садржи и

³⁶ Наведено према: „Трамп на удару Брисела, Берлина и дубоке државе – зашто су се приштински преговарачи повукли са састанка у Вашингтону“, Политика, Петак 26. јун 2020, стр. 5.

³⁷ На умешаност Немачке у догађаје који су утицали на отказивање доласка приштинске делегације у САД „упућује недавна изјава једног од кључних актера немачке политичке сцене Питера Бајера, који је, како тврди, позвао представнике Београда и Приштине да не иду у Вашингтон и не прихватају никакав „прљави“ споразум Ричарда Гренела“. Наведено према: Исто, стр. 5.

³⁸ У нацрту Споразума који је био предмет разговора српске делегације са Р. Гренелом, првог дана састанка, налазила се и тачка 10, која се односи на признавање Косова. Наиме, тачка 10 је гласила: „Обе стране се обавезују на међусобно признавање и заштиту етничких мањина, реституцију имовине, решавање статуса државних званичника, као и усаглашавање о отварању канцеларија задужених за заштиту мањинских група којима ће достављати годишње извештаје“. Након одбијања Председника Републике Србије А. Вучића да прихвати овај члан, он је уклоњен из коначног садржаја документа. Наведено према: Ултимаатум у Белој кући: Ево како гласи кобна тачка 10, четвртак, 03.09.2020, *Novosti online*; Приступљено 4.10.2020.

две одредбе које имају ширу димензију односа у региону (питања снабдевања енергијом и употребе 5Г опреме) и имају за циљ смањење присуства и утицаја других држава, пре свега Русије и Кине.

Одредбе које су регионалног карактера односи се пре свега на оснивање сталног представништва америчке Међународне корпорације за финансијски развој у Србији (Београду). Главни циљеви ове корпорације су операционализација саобраћајних пројеката: аутопута мира, који ће повезивати Ниш и Приштину, железничке везе између Приштине и Мердара и железничке везе између Ниша и Приштине. Задатак Корпорације је обезбеђивање финансија за подршку зајмовима потребним за мале и средње бизнисе, као и за додатне билатералне пројекте. Наравно, обавеза Београда и Приштине је да сарађују са корпорацијом на испуњењу постављених циљева.³⁹

Остале одредбе односиле су се на спровођење споразумâ Београда и Приштине о аутопуту и железници који су потписани 14. фебруара ове године, изради заједничке студије о изводљивости којом би се нашле опције повезивања инфраструктуре железнице Београд – Приштина са луком на Јадрану, успостављање оперативним заједничког објекта на прелазу Мердаре, функционисање „Зоне мини шенгена“ коју су најавиле Србија, Албанија и Северна Македонија 2019. године, узајамно признавање диплома и професионалних сертификата, израду студије (заједно са институцијама Владе САД) о изводљивости језера Газиводе/Ујма о подели енергије и воде, о надзору путника у ваздушном саобраћају и међусобној размени информација, о заштити верских објеката и спровођењу судских одлука које се односе на Српску православну цркву и др.⁴⁰

Србија и Косово су се, поред тога, сложили да спроведу једногодишњи мораторијум у односу на своје активности на међународном плану у вези косовског питања. Србија да обустави „кампању повлачења независности и да се уздржи од тога да званично или незванично захтева од било које земље или међународне организације да не призна Косово (Приштину) као независно“⁴¹, док је обавеза Косова је да обустави „захтевање чланства у међународним организацијама“.⁴²

Да оснивање Међународне развојне финансијске корпорације (ДФЦ), поред развојне димензије, има и друге циљеве, потврдили су сарадници ове корпорације. Поред улагања у инфраструктурне и друге пројекте и јачања америчког утицаја у Србији и региону, ДФЦ има за циљ, према речима Џ. Сејлора, сарадника корпорације, да се надмеће са кинеском страном и да „доскочи Кини“

³⁹ Наведено према: „Београд и Приштина потписали економске споразуме са САД – Шта пише у документима“, Субота 5. септембар 2020, стр. 6.

⁴⁰ Исто, стр. 6.

⁴¹ Исто, стр. 6.

⁴² Исто, стр. 6.

на Балкану.⁴³ Извршни директор ДФЦ-а, А. Боулер је потврдио ове намере уз констатацију да кинеска улагања слабе суверенитет држава Балкана, да је „кинески приступ нека врста неоколонијализма“ и да је посао корпорације да инвестира у земље Западног Балкана како би се ојачао „њихов суверенитет“.⁴⁴

Две тачке споразума које поред Београда и Приштине имају далеко ширу димензију и указују на намере Сједињених Америчких Држава да смање утицај Русије и Кине на Балкану, односе се на снабдевање енергијом и употребу 5Г опреме. У вези енергије стране су се сагласиле да ће „диверсификовати њихове изворе снабдевања енергијом“. У погледу 5Г опреме, преузета је обавеза да се у својим мрежама мобилне телефоније забрани употреба 5Г опреме „коју испоручује непроверен продавац“, а ако је та опрема већ присутна, да је треба уклонити⁴⁵.

Одредба која се односи на снабдевање енергијом се без икакве сумње (иако то није поменуто) односи на намеру САД да се умање и обуставе испоруке гаса из Руске Федерације у Србију, али и у друге балканске државе. Русија снабдева гасом велики број европских држава⁴⁶, међу којима и државе са простора Балкана. За САД испорука руског гаса некој држави представља знак утицаја Русије. Исти став дели и НАТО. То потврђује став Политичког одбора Парламентарне скупштине НАТО-а, односно пододбора за НАТО партнерство, који у свом нацрту Извештаја о безбедности на Западном Балкану, из септембра 2018. године, констатује да је Русија доминантна у извозу гаса у Србију, Северну Македонију и Босну и Херцеговину (остале државе Балкана набављају мање количине руског гаса) и да ту позицију користи као „један од својих примарних геополитичких средстава за утицај – енергетску политику – широм региона“⁴⁷. САД су, заједно са Бриселом, биле против изградње гасовода „Јужни ток“, чији је један од кракова требао да обезбеди снабдевање Србије руским гасом (из Русије, преко Бугарске, до Србије и даље према Аустрији)⁴⁸, што је имало за последицу да овај пројекат буде

⁴³ Наведено према: Може ли амерички ДФЦ да доскочи кинеској иницијативи „Појас и пут“, Политика, Петак, 2. октобар 2020, стр. 11.

⁴⁴ Наведено према: Боулер: Кинески приступ је неоколонијалистички, Политика, Петак, 2. октобар 2020, стр. 11.

⁴⁵ Исто, стр. 6

⁴⁶ Количина гаса коју Руска Федерација испоручује европским државама представља већ дужије време 35–40% потреба земаља Европе за гасом из Русије и то највише за државе чланице ЕУ (око 200,6 милијарди м³ гаса). Међу државама које увозе руски гас су државе са простора Балкана. Видети детаљније: Обрадовић Ж., Станојевић П., Јефтић З., Природни гас као предмет геополитичких интереса држава, Српска политичка мисао број 3/2020, Београд 2020. год., (у штампи)

⁴⁷ Наведено према: Raynell Andreychuk.2018., Securityin The VESTERN BALKANS“, Sub-Sommitteeon NATO Partnerships (PCNP), www.nato-pa.int 178 PCNP 18E Rev. 1 fin/Original: English/21.septembar 2018,p.7.

⁴⁸ Председник Бугарске Бојко Борисов је говорио о огромном притиску Западне Европе и САД да се „Јужни ток“ заустави. Видети детаљније: Обрадовић Ж., Станојевић П., Јефтић З., Наведено дело: Исто, стр. 12–14.

зауостављен 2014. године. САД су против изградње и гасовода „Турски ток“, којим се гас транспортује из Русије до Турске, а затим једним краком гасовода до Бугарске, Србије, Мађарске и других европских држава (изградња овог крака гасовода још увек није у потпуности завршена – прим. аут.). Колико су САД озбиљне у намери да зауставе „Турски ток“ показује усвајање Закона о војном буџету САД за 2020. годину, којим се уводе санкције компанијама које учествују у изградњи овог гасовода.⁴⁹

С обзиром на висок ниво односа Србије и Русије (стратешко партнерство) и значај руског гаса за потребе развоја Србије, сигурно је да Србија неће прекинути снабдевање гасом из Русије. Остаје ипак да се види шта за САД конкретно значи одредба „диверсификација снабдевања енергијом“, какви ће бити захтеви према Србији и њен одговор.

Одредбе споразума које се односе на коришћење 5Г опреме, наравно, представљају део кампање САД против кинеске телекомуникационе компаније Хуавеј, који трају већ две године, у намери да се обезбеди надмоћ у области телекомуникација на глобалном нивоу. Да ова одредба неће утицати на сарадњу између Кине и Србије у области телекомуникација потврдио је председник Србије оценом да „у Вашингтонском споразуму није наведено да Србија не може да користи кинеску опрему за 5Г мрежу, већ да не може да користи опрему за 5Г мрежу која није проверена.⁵⁰ Председник је потврдио да Србија има намеру да и даље развија сарадњу са Кином „као поузданим партнером у свим областима, укључујући и област телекомуникација“.⁵¹

ПРИСУСТВО КИНЕ И РУСИЈЕ НА БАЛКАНУ

На Балкану, поред традиционално присутних интереса европских држава, исказаних у савремено доба кроз политику Европске уније, као и Руске Федерације и САД-а, у последњој деценији у балканска питања укључила се још једна глобална сила – Народна Република Кина. Постојеће билатералне односе са балканским државама Кина је унапредила кроз Процес сарадње са земљама централне и Источне Европе. Унутар овог процеса, међу 17 држава, налази се десет балканских држава, чланица ЕУ и кандидата за чланство у ЕУ. Сарадња Кине са балканским државама је превасходно економског карактера, док је политичка димензија међудржавних односа, осим у случају Србије, објективно у другом плану. Сарадња Кине са балканским државама је важан део Процеса 17+1. Од осам до сада одржаних самита Кине са земљама Процеса сарадње 17+1, који се одржавају на нивоу председника влада држава чланица, четири су одржана у

⁴⁹ Видети детаљније: Исто, стр. 15–18.

⁵⁰ Наведено према: Ко ме смета кинеска опрема, Политика, субота 12. септембар 2020, стр. 11.

⁵¹ Наведено према: Србија ће наставити да развија сарадњу с Кином, Политика, 12. септембар 2020., стр. 5

балканским државама: у Букурешту (2013), Београду (2014), Софији (2018) и Дубровнику (2019). Поред тога, у државама Балкана, у протеклим годинама, на нивоу министарâ, одржани су бројни састанци о сарадњи у различитим областима: науци, образовању, трговини, пољопривреди, туризму, култури и др. Реализација пројеката у Процес сарадње 17+1 подразумева оснивање различитих асоцијација (центара) у државама чланицама, наравно и државама на Балкану. Тако је у Румунији планирано оснивање Центра за енергетику, у Словенији Центра за шумарство, у Србији Центра за сарадњу у области саобраћаја и инфраструктуре, у Бугарској Центра за високошколско образовање (које има ротирајуће председавање), али и Центра за сарадњу у области пољопривреде и др. Балканске државе су потписале више споразума о сарадњи са НР Кином у различитим областима, као нпр. Словенија у области шумарства, Албанија о размени валута са НР Кином, Румунија о сарадњи у образовању, Македонија, Румунија и Словенија споразум о надзору квалитета, Србија и Македонија споразум о контроли квалитета и др.⁵²

Посебан квалитет и суштина сарадње балканских држава са НР Кином унутар Процеса сарадње 17+1 јесте реализација бројних пројеката, нарочито у области инфраструктуре и енергетике. Највећи број уговора закључених са Кином су билатералног карактера, али постоји и одређени број уговора регионалног карактера. Међу пројектима који су потписани или је започета њихова реализација својим значајем се истиче пројекат реконструкције и изградње брзе пруге Београд – Будимпешта (за путнички и транспортни саобраћај), чија је реализација у току. Кинеска компанија у Црној Гори изводе радове на изградњи аутопута који би повезао поморски део Црне Горе са Србијом. Кинеске компаније изводе радове на више деоница овог аутопута у Србији, а договорена је изградња дела аутопута кроз Србију до границе са Црном Гором. Босна и Херцеговина је у сарадњи са НР Кином завршила изградњу термоелектране у Станарима. У Хрватској, кинеска компанија гради Пељешки мост. И у осталим балканским државама Кина има пројекте који су потписани или је започета њихова реализација. Кинеске компаније су купиле више предузећа у балканским државама. Примера ради, железару у Смедереву купио је кинески „Hestil“. Луку у Пиреју (Грчка) постала је власништво компаније „Cosco“. У Словенији, познату фабрику беле опреме „Горење“ купила је компанија „Hisense“ и др. На нивоу билатералних односа, међу балканским државама највиши ниво односа – свеобухватно стратешко партнерство са Кином – има Србија. Стратешки

⁵² Сви подаци наведени према: Obradović prof. dr Žarko, „Pojas i put“: Balkanska perspektiva (političko-bezbednosni aspekti), Zbornik radova: NOVI PUT SVILE: BALKANSKA PERSPEKTIVA (političko-bezbednosni aspekti), Fakultet bezbednosti – Univerzitet u Beogradu, Beograd 2016. god., str. 83–97; Obradović Žarko, „Pojas i put“ na Balkanu i Srbiji (izazovi saradnje), Zbornik radova: NOVI SPUT SVILE: EVROPSKA PERSPEKTIVA (Bezbednosni izazovi/rizici unutar inicijative 16+1), Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti, Beograd 2018. god., str. 157–177.

партнери Кине на Балкану су још и Грчка и Бугарска. Кина има развијене међудржавне односе и са осталим балканским државама.

По нивоу међудржавних односа, броју пројеката који су потписани, реализовани или је започета њихова изградња, по величини улагања у домаћу привреду од стране кинеских компанија, међу балканским државама, далеко испред свих осталих налази се Србија. Две државе, НР Кина и Република Србија, су 2009. године успоставиле „стратешко партнерство“, које је 2013. године „проширено“, а од јуна 2016. године подигнуто на још виши ниво „свеобухватног стратешког партнерства“. Тон одличним међудржавним односима, који се карактеришу као „челично пријатељство“, дају председници две државе: Си Ђинпинг и Александар Вучић, честим контактима и успостављеним личним односом. Кина и Србија су реализовале бројне заједничке пројекте у Србији. Између осталих, кинеске компаније су направиле мост преко Дунава, започета је изградња брзе пруге Београд – Будимпешта (у делу кроз Србију), кинеске компаније граде делове аутопута Београд – Јужни Јадран, који треба да повеже Србију и Црну Гору, прави се обилазница око Београда, завршена је ревитализација блока 2 Термоелектране у Костолцу и започета изградња новог блока 3, извршена ревитализација површинског копа Дрмно и др. Поред железаре у Смедереву, коју је купио „Hestil“, рударско-топионичарски басен у Бору постао је део компаније „Zidin“. У Зрењанину, компанија „Šandoug Linglong“ је основала фабрику гума. И друге кинеске компаније су започеле своје послове у градовима Србије. За економију државе кинеска улагања значе отварање нових радних места или очување постојећих, нове инвестиције, нову кинеску технологију, заједнички наступ на тржиштима трећих земаља. Србија и Кина имају веома развијену сарадњу и у војној области.

У погледу односа према косовском питању Кина је увек подржавала Србију. Она је била против бомбардовања СР Југославије 1999. године и сада сматра да се мора поштовати суверенитет и територијални интегритет Републике Србије, а да се „питање Косова и Метохије мора решавати у складу са Повељом ОУН, поштовањем Резолуције СБ 1244 и да путем дијалога и преговора треба наћи прихватљиво решење“⁵³. Наравно, она није признала једнострано проглашену независност Косова. У УН (Савету безбедности), поводом расправа о ситуацији на КиМ, Кина је критиковала рад мисија УН и оцене УНМИКА-а. Она подржава разговоре Београда и Приштине под окриљем ЕУ и тражи од Приштине да примени потписане обавезе, поготову у погледу формирања Заједнице српских општина. У равни државних односа, Кина пружа подршку Србији у међународним организацијама, посебно у Уједињеним нацијама, као стални члан Савета безбедности, у борби за очување територијалног интегритета и спречавању афирмације тзв. независног

⁵³ Видети детаљније: „Заједничка изјава Републике Србије и Народне Републике Кине о успостављању свеобухватног стратешког партнерства“, Београд 18. јун 2016.

Internet, www.fmprc.gov.cn
01/08/2016.

Косова. У време пандемије вируса ковид 19 Србија је од НР Кине добила велике количине медицинске опреме и апарата. Поред тога, кинески лекари су дошли у Србију како би својим знањем и искуством помогли да се заустави ширење овог опасног вируса.

Русија је дуго присутна на простору Балкана и сарађује са свим балканским државама. Ти међусобни односи (балканских држава са Русијом) су током времена имали своје успоне и падове, у зависности од дешавања на глобалном плану, али и променама у спољнополитичкој оријентацији балканских држава. У последње две деценије, међу државама Балкана, Србија има најразвијеније односе са Руском федерацијом и њен је најзначајнији партнер на овом простору. Између Русије и Србије 2013. године потписана је Декларација о стратешком партнерству. Сарадња постоји на свим пољима: политичком, економском, војном, културном и др. У области енергетике, Русија је главни снабдевач Србије природним гасом⁵⁴, што САД настоје да умање, односно, прекину. Сусрети представника двеју држава на највишем нивоу: председника, влада и парламената су веома чести. Између две земље постоји стална консултација око учешћа у међународним организацијама (Уједињеним нацијама, ОЕБС-у, УНЕСКО-у, Интерпол-у, и др). Русија подржава ставове Србије око начина решавања косовског питања. Русија је, такође, била против бомбардовања СР Југославије 1999. године, као што је била и против тзв. независности Косова. У Уједињеним нацијама, као стална чланица Савета безбедности, Русија тражи поштовање Резолуције СБ УН 1244. Више пута је критиковала рад цивилне и војне мије УН на Косову. Русија подржава преговоре Београда и Приштине под окриљем ЕУ, али је више пута критиковала ЕУ зато што се не спроводи Бриселски споразум. Она сматра да ЕУ „треба да непристрасно и ефикасно испуњава своје обавезе и да настоји да се остваре раније постигнути договори, које косовски Албанци отворено игноришу. Прворазредни значај имају формирање Заједнице српских општина и решавање питања везаних за избеглице и интерно расељена лица“.⁵⁵ Русија такође сматра да решење дијалога између Београда и Приштине може да дâ „резултате само уз стриктно поштовање међународног права, законитих интереса и забринутости косовских Срба“⁵⁶, и да Приштина и Београд треба да постигну чврсто, одрживо и обострано прихватљиво решење.

Привредна сарадња између две државе је у порасту. Обим робне размене је 2019. године износио више од две и по милијарде долара. Русија и Србија заједнички

⁵⁴ Видети детаљније: Обрадовић Ж., Станојевић П., Јефтић З., Природни гас као предмет геополитичких интереса држава, Српска политичка мисао 3/2020, Београд, 2020 (у штампи)

⁵⁵ Наведено према: Решење уз договор са Србима на КиМ: Ауторски текст руског амбасадора Александра Боцана – Харченка за Напредак, <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/927196/resenje-dogovor-srbima-kim-autorski-tekst-ruskog-ambasadora-aleksandra-bocana-harcenka-napredak> 19.10.2020, Приступљено 20.10.2020

⁵⁶ Наведено према: Исто,

реализују више пројеката у области инфраструктуре и енергетике. Доказ добрих односа између две државе потврђује оснивање и рад руско-српског хуманитарног центра у Нишу, који реагује у ванредним ситуацијама, у отклањању последица елементарних непогода (гашење пожара из ваздуха, санирање последица поплава и сл). Предвиђена је могућност реаговања Центра у Нишу и на ванредне ситуације и у другим државама Балкана.⁵⁷

Између Србије и Русије постоји веома јака војно-техничка сарадња. Србија од Русије набавља, куповином или у облику донација руске стране, различите врсте наоружања, било да је реч о новом наоружању или резервним деловима за оружје које је део војног арсенала Војске Србије. Тако су део наоружања српске војске постали и „панцир“ – савремени артиљеријско ракетни систем противваздушне одбране, ловачки авиони „миг 29“, хеликоптери Ми-35, транспортни хеликоптери Ми-17, тенкови Т-72, борбена возила БРДМ-2МС и др.⁵⁸ Министарство одбране Руске Федерације планира да отвори канцеларију при Министарству одбране Србије, са циљем „пружања подршке и бржег решавања питања у вези с војнотехничком помоћи као и војне сарадње“⁵⁹. Војска Србије учествује у заједничким војним вежбама са војском Руске Федерације. Оваква садржајна војна сарадња између Србије и Русије изазива бројна сумњичења и критике, како од западних земаља, тако и међу земљама у региону.⁶⁰ На критике такође наилази и учешће војске Србије у заједничким војним вежбама са војском Русије. Тако је због великог притиска Европске уније на Србију отказано учешће Војске Србије на заједничкој војној вежби са Русијом и Белорусијом средином септембра 2020. године. Влада Републике Србије је донела одлуку да се у наредних шест месеци замрзне учешће Војске Србије на свим војним вежбама и са свим партнерима, како би се сачувала војна неутралност.⁶¹

Србија никада не гласа против Русије у међународним организацијама, нити жели да се придружи земљама ЕУ у увођењу санкција Русији. Такав став Србије према Русији предмет је бројних критика западних земаља које сматрају да Србија, као кандидат за чланство у ЕУ, мора да усклади своју спољну политику са политиком Европске уније и да следи ЕУ у политичким одлукама и предузетим мерама против Русије. Председник Србије више пута је поновио да Србије упркос

⁵⁷ Видети детаљније: руско-српски хуманитарни центар – Амбасада Руске Федерације у Републици Србији, <https://ambasadarusije.rs/sr/rusko-srpski-humanitarni-centar>, Приступљено 20.10.2020.

⁵⁸ Наведено према: Москва послала генерала да буде војни аташе у Србији, Политика, среда 21. октобар 2020, стр. 6

⁵⁹ Наведено према: Министарство одбране Русије имаће представништво у Београду, Политика, среда 21. октобар 2020, стр. 1,6; Зашто је Лавров изабрао Београд уместо Загреба, Политика, субота 24. октобар 2020,, стр. 6

⁶⁰ Видети детаљније: Зашто региону смета модернизација српске војске, Политика, уторак 20. октобар 2020

⁶¹ Наведено према: Bez Srbije na vojnoj vežbi u Belorusiji, 9. septembar 2020, <https://www.Slobodnaevropa.org/a/bez-srbije.na-vojnoj-Ve%C5%Bebi-u-belorusiji-/30829599.html>, Приступљено 11.10.2020

притисцима, „никада неће увести санкције Русији..“ и да неће „покварити односе са Русијом“.⁶²

Деловање Европске уније и САД-а према другим великим силама, пре свега Руској Федерацији и НР Кини, има за циљ да смањи њихов утицај на простору Балкана. Од балканских држава се очекује, да следе одлуке ЕУ и САД-а, како чланице ЕУ, тако и кандидати за чланство у ЕУ⁶³, чак и кад то не одговара њиховим интересима.

Индикативно је да ЕУ константно понавља став о обавези Србије, као државе кандидата, да усагласи своју спољну политику са политиком ЕУ, тј. придружи се санкцијама против Русије, иако у преговарачком поглављу 31, под називом „Спољна, безбедносна и одбрамбена политика“, стоји да се од „држава кандидата очекује да се у процесу преговора усклади декларацијама и мерама које је усвојила у претходном периоду ЕУ“⁶⁴. Ако се зна да је процес преговора о приступању Србије са Европском унијом започет 21. јануара 2014. године, и да је у протеклих готово седам година отворено 18 од укупно 35 поглавља, а привремено су затворена два поглавља, лако је закључити да ће преговори о осталим поглављима (и тиме испуњавању услова за стицање статуса члана ЕУ) трајати јако дуго. Ако се такође зна да је поглавље 35, под називом „Остала питања: Нормализација односа Србије и Косова*“, за Србију најтеже, јер не жели да призна тзв. независност Косова, да ће у оквиру овог поглавља разматрати „питање нормализације односа“, да „договори постигнути у току преговора у појединачним поглављима не смеју се сматрати коначним док не буду постигнут свеукупан договор за сва поглавља“ и да у случају да заостаје „напредак у нормализацији односа са Косовом“, а да је „разлог томе пропуст Србије да поступи у доброј мери, нарочито када је реч о примени споразума који су постигнути између Србије и Косова“, и да ће Комисија ЕУ, самостално или на захтев једне трећине држава чланица предложити да се поглавља за преговоре не отварају, односно започета поглавља затворе⁶⁵, још јасније је колико преговори о приступању могу бити не само дуги, него и кориштени за притисак на Србију да призна независност тзв. државе Косово.

⁶² Наведено према: Нећемо уводити санкције Русији, Политика, четвртак, 15. октобар 2020, стр. 4

⁶³ Од балканских држава које су чланице ЕУ се, сасвим логично, очекује да све одлуке ЕУ поштују и примене.

⁶⁴ Дијапазон рестриктивних мера које примењује ЕУ креће се у распону од дипломатских до економских мера. Видети детаљније: „О Poglavlju 31 – Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika“ <http://eukonvent.org/o-poglavlju-31-spoljna-bezbednosna-i-odbrambena-politika/>, Приступљено 15.10.2020.

⁶⁵ Наведено према: „Конференција о приступању Европске уније – Србија: Приступни документ: ЗАЈЕДНИЧКА ПОЗИЦИЈА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ, Поглавље 35 – Остала питања, Ставка 1. Нормализација односа Србије и Косова*, Ministarstvo za evropske integracije, Republika Srbija, <https://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/en-dokumenta/pristini-pregovori-sa-eu-pregovaračke-pozicije/pregovaračke-pozicije-za-poglavlje-35>, Приступљено: 15.10.2020.

Повезаност решавања односа Београда и Приштине, односно решавање Поглавља 35, о нормализацији односа између Србије и Косова, потврдио је и председник Републике Србије после разговора са специјалним изаслаником ЕУ за дијалог између Београда и Приштине, констатацијом да је „пут ка ЕУ условљен тиме какве ћемо односе направити с Приштином“.⁶⁶

И Сједињене Америчке Државе врше притисак на балканске државе да одустану од сарадње са Кином и да прекину већ започете заједничке пројекте. Тако је због огромног америчког притиска на Албанију ова земља одбила да прода луку Драч кинеским компанијама⁶⁷. У Румунији, због притиска САД и ЕУ, румунска влада је упутила захтев компанији Нуклеар електрика (а Влада је била власних 80% вредности ове компаније) да прекине преговоре са кинеским партнером о изградњи два нова нуклеарна реактора (поред два већ постојећа).⁶⁸ Државни секретар САД М. Помпео приликом посете Хрватској, 2. октобра 2020. год. Тражио је од Хрватске да прекине сарадњу са НР Кином, уз оцену да су „Кинези дошли у Хрватску градити Пељешки мост како би узели паре“, као и да не користе телекомуникациону опрему кинеских компанија, али Хрватска није пристала на ове захтеве“.⁶⁹

ЗАКЉУЧАК

Велике силе, делујући на простору Балкана, свака на свој начин, настоје да постигну посебне, а некад и заједничке циљеве. За западне земље, САД и већину чланица Европске уније, заједнички стратешки циљ је да политички и безбедносно „заокруже“ простор Балкана као део западних геополитичких интереса. То у овом тренутку значи да умање политички утицај Руске Федерације, економско присуство НР Кине и реше најважније „отворено питање“ на Балкану: косовско питање. Иако су садашње методе ЕУ и САД различите, суштина је иста:

⁶⁶ Наведено према: „Тражимо пуну примену Бриселског споразума – порука председника Србије Мирославу Лајчеку после сусрета у Београду“, Политика, петак 16. октобар 2020, стр. 5.

⁶⁷ Наведено према: Финансијске инјекције за политички утицај – одмеравање снага великих сила на Западном Балкану, Политика, субота 10. октобар 2020, стр. 6.

⁶⁸ Нуклеарелектрика је 2015. године потписала писмо о намерама са кинеском компанијом China General Nuklear да успоставе заједничко улагање за развој, изградњу и рад два нова реактора. Основ за сарадњу на овом пројекту постављен је потписивањем споразума између Кине и Румуније о сарадњи у производњи нуклеарне енергије. Споразум је потписан током одржавања Другог самита Процеса сарадње 17+1, 2013. године у Букурешту. Наведено према: Америка преко Румуније зауставила кинески Појас и пут, 10.06.2020, <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-sveta/amerika-preko-rumunije-zaustavila-kineski-pojas-i-put>, Приступљено 17.10.2020; Кина улаже у производњу енергетике у Румунији, 25.11.2013 <https://www.bizlite.rs/64056-kina-ulaze-u-proizvodnju-energetike-u-rumuniji>; Приступљено 17.10.2020.

⁶⁹ Видети детаљније: Хрватска одбила Помпеа, Новости, Субота, 3. октобар 2020, стр. 8: „Siguran sam da građani Hrvatske to ne žele“, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=10&dd=02&nav_category=167&nav_id=1741837, Приступљено 02.10.2020.

приморати Србију да прихвати тзв. независност Косова и тиме затворити процес подршке стварању косовске државе, највидљивије исказану кроз агресију НАТО пакта на Србију (СР Југославију) 1999. године и кроз једнострано признање тзв. независности Косова 2008. године. У остварењу овог циља присутно је ривалство између ЕУ и САД око тога ко ће и на који начин водити процес разговора између Београда и Приштине, јер се кроз то уједно и показује снага утицаја САД или ЕУ на Балкану. Унутар Европске уније, у креирању ставова (докумената) ЕУ, како према косовском питању, тако и према целом простору Балкана, доминантни су ставови СР Немачке. Директно и(ли) индиректно, Немачка је суштински утицала на садржај докумената ЕУ који су предмет преговарачког процеса Србије за стицање статуса члана ЕУ (то је најизраженије када је реч о решавању косовског питања, ком је посвећено посебно поглавље – поглавље 35, и од чијег исхода практично зависи цео преговарачки процес).

Република Србија учествује у разговорима и са САД и са ЕУ. У оба случаја настоји да кроз дијалог оствари праведно решење косовског питања, не доводећи у питање ни оријентацију да буде чланица ЕУ, ни да има добре односе са САД, Руском Федерацијом и НР Кином, нити да угрози статус војно неутралне државе.

И Руска Федерација и НР Кина су традиционални пријатељи Србије. Обе земље не признају тзв. независност Косова и подржавају Србију да се проблем Косова реши дијалогом, поштујући Резолуцију СБ 1244 и уважавајући интерес Србије. Имајући у виду чињеницу да су Русија и Кина сталне чланице Савета безбедности УН са правом вета, може се разумети колики значај има за Србију што са ове две државе има односе „стратешког партнерства“, не само приликом решавања косовског питања него и око других тема од значаја за Србију. Русија већ готово два века, са више или мање успеха, настоји да буде присутна на Балкану и утиче на решавање отворених питања. Поред одличних односа са Србијом, Русија има развијене односе и са другим балканским државама, пре свега кроз економску (енергетску) сарадњу али и са становишта позиције велике силе. НР Кина, са друге стране, тек је у последњој деценији значајно присутна на Балкану, а нарочито у Србији. Кина сарађује са свим балканским државама унутар Процеса сарадње 17+1. У сарадњи са балканским државама, Кина је реализовала (или је у току реализација) више инфраструктурних пројеката, као и у области енергетике. Међу државама Балкана, најзначајнији партнер Кине је Србија, са највећим бројем потписаних, започетих или реализованих пројеката. Сарадња са државама Балкана је део односа Кине са Европском унијом, али на стратешком плану још више део реализације великог кинеског развојног пројекта „Појас и пут“. То је и логично када се зна да је Процес сарадње 17+1 (у ком је окупљено 10 држава Балкана) део „Појаса и пута“ и налази се на западном правцу реализације овог пројекта.

Геополитичку димензију присуства Кине на простору Балкана можемо разматрати само у контексту реализације глобалне развојне иницијативе „Појас и пут“ у Европи, при чему је Балкан тек део, и то мали, овог огромног инвестиционо-развојног пројекта. За Кину су далеко важнији укупни односи са ЕУ, него са једним бројем чланица и кандидата за чланство у ЕУ. Али сарадња са балканским државама, поготову Србијом, и будући заједнички развојни пројекти, јесу добар пример свима другима да сарадња са Кином доноси бенефит државама партнерима, да унапређује сарадњу и повезаност држава, билатерално и у региону. Сарадња са Кином се на тај начин појављује као алтернатива сарадњи са ЕУ и државама чланицама. Ово је утолико значајније кад се зна да је од једанаест

држава на Балкану само пет у чланству ЕУ, пет у статусу кандидата и шеста држава је потенцијални кандидат (БиХ), а да се ЕУ суочава са бројним унутрашњим проблемима (економске кризе у једном броју држава чланица, негативне последице пандемије вируса ковид 19, напуштања ЕУ од стране В. Британије, најављене реформе унутар ЕУ, непостојање јасних датума око будућег проширења ЕУ, тј. пријема нових чланова и др.). Све то „европску перспективу“ балканских држава чини отвореном и за неке државе (Турска) и готово немогућом. Када се томе дода и косовско питање, тј. однос ЕУ према централној држави Балкана – Србији, може се разумети ова комплексност, али и рањивост деловања ЕУ на простору Балкана. Иако „окупља“ готово све државе на Балкану, ЕУ није успела да се наметне као водећа политичка снага. Томе је допринело потпуно или неадекватно нереаговање ЕУ на потезе Албаније (најава укидања граница са тзв. државом Косово), привремених институција Косова код формирања војске, увођења такси на робу из Србије и БиХ, или упорно одбијање Приштине да примени одредбе Бриселског споразума. Таква „немоћ“ ЕУ ствара простор балканским државама да траже нове partnere за сарадњу, како економску, тако и политичку.

Јасно је да ЕУ и САД не желе „јаке“ НР Кину и Руску Федерацију на простору Балкана, и то из два разлога. Прво, јер то ремети њихове стратешке планове о утицају (контроли) целог простора Балкана. Присуство Кине и Русије представља пукотину у жељеној монолитности целог региона. Други разлог лежи у могућности да Кина и Русија (поготову Кина због свог потенцијала за улагање) за балканске државе постану алтернативни или једини партнер у будућој сарадњи, што би значило смањену моћ и утицај САД и ЕУ. Зато и једни и други, понудама за реализацију бројних пројеката, тј. кроз економска улагања настоје да што више вежу балканске државе за себе и удаље од Кине и Русије. Балканске државе су већ део одређених политичких и безбедносних интеграционих процеса (чланство у ЕУ и НАТО), што у огромној мери опредељује и домете њихове сарадње са Кином или Руском Федерацијом. Изузетак од тога је Србија у делу припадности некој војној организацији, јер је прогласила војну неутралност. Ипак будућа дешавања на глобалном нивоу, (односи између великих сила, различите безбедносне претње, економска криза и др.) унутар ЕУ и НАТО пакта, или самих држава чланица, увек остављају могућност да може доћи до промена у постојећим односима и да ће балканске државе у складу са својим интересима бирати partnere међу великим силама и садржај будуће сарадње.

БИБЛИОГРАФИЈА:

1. Obradović Žarko, Jeftić Zoran, Stanojević Petar, Global Relations in the International Community and Cooperation between Serbia and China in the Implementation of the Belt and Road Initiative, In: Liu Zuokui (ed) *“The Cooperation between China and Balkan Countries under the Belt and Road Initiative”*, China-CCEC Think Tank Book Series, Beijing, 2019.
2. Obradović, Žarko, „Појас и пут на Балкану (изазови сарадње)“, U: Vladimir Cvetković (ur.) *Novi put svile: Evropska perspektiva – bezbednosni izazovi/rizici unutar Inicijative 16+1*, Beograd, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, 2018, str. 157–177.

3. Obradović, Žarko, „Pojas i put: Balkanska perspektiva (političko-bezbednosni aspekti)“, U: Vladimir Cvetković, Šao Binhongetal. „*Novi put svile: Balkanska perspektiva – političko-bezbednosni aspekti*“, Beograd: Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, 2016, str. 83–97.
4. Obradović, Žarko, *Bezbednosni izazovi i stubovi spoljne politike Srbije*, Tematski zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije „*Dani Arčibalsa Rajsa*“, Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu, Beograd, 2018, str. 219–233.
5. Obradović, Žarko, Strateško partnerstvo „male Srbije“ i „velike Kine“, *Srpska politička misao*, Institut za političke studije, broj 3/2016, Beograd, 2016, str. 121–137.
6. Vujović Mišo, *Masakriranje istine*, Kulturni centar „Sveti Sava“ – Podgorica, Beograd 2002.
7. Ђукановић Драган, Крстић Милан, „Берлински процес – Немачка „Западнобалканска“ иницијатива“, *Српска политичка мисао*, год. 23. вол. 54, Београд, 2016.
8. Кривокапић Борис, *Агресија НАТО-а на Југославију – сила изнад права*, Чигоја штампа, Београд, 1999.
9. Обрадовић, Жарко, *Балкански етнички мозаик – мањинско питање на Балкану*, Чигоја штампа, Београд, 2014.
10. Обрадовић, Жарко, Станојевић Петар, Јефтић Зоран, „Природни гас као предмет геополитичких интереса држава“, *Српска политичка мисао*, 3/2020, Београд, 2020. (у штампи).
11. Стевановић, Обрад, *Кумановски споразум*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015.

GEOPOLITICAL INTERESTS OF THE GREAT POWERS IN THE BALKANS DURING THE LAST DECADE AND THE KOSOVO ISSUE

The paper will seek to provide an answer to the question why the Balkans, in the second decade of the XXI century, has again become a subject of interest of the great powers, and what is the attitude of the great powers towards the Balkans' states. In the Balkans, in addition to the already present European countries (whose policy is increasingly expressed in modern times through the activities of the European Union), the Russian Federation and the United States, during this decade the presence of the People's Republic of China has increased (through numerous joint infrastructure projects energy, etc.). The Kosovo issue, which the Western countries claimed was over, was "re-opened" again by Serbia's activity and became the central issue of the entire region, which, in their own way, the European Union and the United States are trying to resolve. The agreement from Washington showed that the United States gives priority to economic issues instead of political ones, with the expectation that such an approach will create conditions for a political agreement between Belgrade and Priština. By appointing a special envoy for the negotiations between Belgrade and Priština, the European Union is trying to reach an agreement on the normalization of relations between the two sides through the negotiations. At the same time, both the EU and the United States, each in its own way, are striving to achieve another goal: to reduce the influence and presence of the People's Republic of China and Russia among the Balkan states.

Key words: Balkan states, great powers, European Union, Kosovo issue, geopolitical interests

НОВА (ГЕО)ПОЛИТИЧКА РАСКРСНИЦА СРБИЈЕ¹

проф. др Мирослав Младеновић²

проф. др Јелена Георгијевна Пономарева³

Апстракт

Као ко зна колико пута у историји, Балкан је и даље зона стратешког прегруписавања и надметања. Борба водећих актера светске политике посебно је фокусирана на политички и војно и даље релативно неутралну Србију. Београд, упркос озбиљним потресима на прелазу из 20. у 21. век (крвава демонстрација Југославије, НАТО агресија, „развод“ са Црном Гором, стварање „Републике Косова“), још увек успева да балансира између два главна пола привлачности: с једне стране ЕУ и НАТО, а са друге Русије, што се уклапа у концепт њене мултивекторске спољне политике. Упркос географској, историјској, културној и економској предодређености за европске интеграције, коначни избор Србије за ту опцију оптерећују два веома битна момента: потреба да се призна „Република Косово“ и (што је тренутно мање експлицитно изражено, али свакако присутно) да се земља укључи у војно-политички оквир НАТО-а. Прво питање носи са собом значајне политичке и цивилизацијске ризике, како за Западни Балкан, тако и за целу Европску унију, а ту је и озбиљан унутрашњи раскол српског друштва у погледу могућности признавања новог албанског ентитета. Други моменат је оптерећен и даље свежим сећањима на антицивизацијска агресивна борбена дејства земаља НАТО-а. Природни баланс евроатлантског притиска на Београд чини Русија. Она има јединствене могућности за стварање доброг имиџа и, за разлику од ЕУ, нема карактеристике „царства по позиву“. Међутим, постојећи историјски дуализам нарушава се појавом новог играча на Балкану – Народне Републике Кине (НРК). Пекинг користи искључиво економске полуге за решавање стратешких задатака продора на европска тржишта и истовремено глатко, али веома успешно, истискује Русију као главну алтернативу западној оријентацији Србије.

Кључне речи: Србија, Европска унија, НАТО, Русија, Народна Република Кина, спољна политика, неутралност

¹ Чланак је резултат рада на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, на основу потписаног Уговора о реализацији и финансирању НИО у 2020. години, као и Плана рада НИО Факултета безбедности за 2020. годину.

² Редовни професор, Универзитет у Београду, Факултет безбедности.
Е-пошта: m.mladenovic@fb.bg.ac.rs

³ Редовни професор, Московски државни институт (универзитет) за међународне односе при Министарству спољних послова Руске Федерације (МГИМО). Е-пошта: nastya304@mail.ru

Балкан је вековима био и остао турбулентна зона светске политике, која је у великој мери одређена историјским наслеђем. Истовремено, потенцијал нестабилности који се уочава и у садашњости, узрокован је сударима интереса водећих актера нашег времена: држава, наднационалних и транснационалних структура, као и не увек легалним чиниоцима – представницима међународног тероризма и уско повезаног са њим, све активнијег интернационалног криминала.

Србија, као средишња и најзначајнија држава Западног Балкана, у фокусу је стратегије евроатлантске интеграције. У исто време, избор овог вектора развоја за српско друштво је још увек оптерећен бројним нерешеним питањима која, с једне стране, значајно усложњавају процес приступања ЕУ, а са друге – детерминишу потребу вођења политике војне неутралности и мултивекторности, што земљи омогућава да сачува релативну независност и значај у међународној ацени.

МУЛТИВЕКТОРНОСТ КАО ПОЛИТИКА ОПСТАНКА⁴

Историја и садашњост повезаности балканских и европских земаља пуна је контрадикторности. Без сумње, најтежи дијалог са Европом ипак је имала Србија. Два пута у двадесетом веку (Први и Други светски рат) Србија се нашла у рововима против Другог и Трећег рајха и његових савезника, али је након тих борби ипак била у групи победника. Резултат геополитичких исхода крвавих битака била је трансформација Србије у језгра балканских „царстава“ – Краљевине (1918–1941) и Социјалистичке (1945–1991) Југославије. Последице рушења Југославија испољиле су се као национална трагедија за Србију и Србе. Они нису само поражени у балканским ратовима модерног времена, у Хрватској и Босни, већ су преживели деценију санкција и 78 дана бомбардовања током НАТО агресије. У тим процесима, изгубили су контролу над Косовом и Метохијом – родним местом средњовековне српске државности.

Колективна подршка Запада „косовском пројекту“ тешко је трауматизовала српску представу о њеној европској припадности.⁵ Историја се поновила у новој трагедији: питање Косова постало је вододелница балканске стварности, фиксирајући је као идентификациони код већине Срба („Косово је Србија“), али и као однос према великој Европи. Крхка државотворност, која је преостала уништавањем интегралне државе (у почетку значајним утапањем у различите облике југословенства, а касније насилним одузимањем њене историјске

⁴ Шире о политици мултивекторности Србије видети у: Пономарева, Е. Г. и Младенович, М. Сербия: Многовекторность как выход из тупика старегической уязвимости, Сравнительная политика. 2020 Т.11 № 1, Москва, eLIBRARY ID: 32289, стр. 88–103

⁵ Видети шире у: Пономарева Е.Г. Проект «Косово» и большая политика // Мир и политика. 2013. № 7 (82). С. 92–111

територије), пројектовала је стратешку рањивост Србије. Поприлично уски маневарски простор унутрашње и спољне политике гура Србију (попут већине „постсоцијалистичких“ земаља) у наручје „царства по позиву“, које ће преузети улогу ментора и браниоца под прилично строгим и ограничавајућим условима.⁶

За разлику од других „нових демократија“, Србија и даље избегава коначни избор мецене и покушава да спроводи вишевекторску политику, која јој омогућава да одржи стабилност политичког режима, балансирањем између интереса водећих актера светске политике (пре свега Немачке, ЕУ, Кине, Русије, САД, Француске, Велике Британије, Турске). Уз све потешкоће и критике, вишевекторска политика, ако је вешта и суптилна, може да омогући „малим нацијама“ да заштите своје интересе и да максимално релаксирају спољнополитичку зависност.⁷ Многовекторност није новина. Земље Централне Азије оријентишу своје спољне политике и ка Русији и према Кини. На постсовјетском Кавказу, као главни вектори, уочавају се Русија, Турска и САД. За Србију су то (не занемарујући ни једну од горе споменутих земаља) пре свега: ЕУ, САД и Русија.

Три вектора српске спољне политике

Анализа тренутне ситуације открива три главна могућа правца развоја савремене Србије. Први је евроатлантска интеграција, која упркос очигледној кризи, почев од 2000. године, и даље остаје приоритет за званични Београд. Избор ЕУ као „царства по позиву“ несумњиво захтева признање Републике Косова и вероватни (иако не и обавезни) каснији улазак у НАТО. „Избор цивилизацијског курса развоја, однос Балкана према Европи и обрнуто – Европе према Балкану, представља свеобухватну противречност живота региона и узрок крутих цик-цак заокрета његове историје и садашњости“.⁸

Други вектор – баланс је руски; дефинисан, не толико економским, колико културним, историјским и политичким факторима. Међутим, одржавање конкурентске присутности захтева од Русије озбиљне напоре и конкретне предлоге за формулисање новог начина рада, што подразумева примену ефикаснијих метода спољнополитичке активности. Примена овог приступа је немогућа без јасног дефинисања националних интереса Русије у овом региону, постављања циљева и примене одговарајућих ресурса, метода и технологије спољнополитичке делатности и утицаја. На основу тога, могуће је формирати стратегију присуства и дефинисати начине заштите и реализације својих

⁶ Lundestad, G. Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945–1952 // *Journal of Peace Research*, 1986, Vol. 23, No. 3, pp. 263–277.

⁷ Colomer, J.M. Great Empires, Small Nations: The Uncertain Future of the Sovereign State. L., N.Y.: Routledge, 2007. 114 p.

⁸ Вишняков Я.В., Пономарева Е.Г. Сербия на Балканах: изобретение «порохового погребка Европы» // Современная Европа. 2018. № 7. С. 119.

интереса у Србији и у целом балканском региону, не само на савременој етапи, већ и у будућности.

Трећи вектор је Кина. Док традиционални геополитички играчи на Балкану у први план стављају историјску компоненту и покушавају на фобијама балканских народа да граде своје стратегије, Кина искључиво економским средствима повећава своје присуство у региону. Вредност Пекинга за Србију и друге земље у окружењу није само у финансијској привлачности и ефикасности (одлуке о пројектима, у поређењу са Русијом, ЕУ и САД, доносе се у врло кратком року), већ и у политичкој неутралности.

Европски вектор је рационалан избор Србије из више разлога: политички, географски, економски, културолошки. Ово опредељење је формализовано ратификацијом Споразума о придруживању и стабилизацији од стране српског парламента 9. септембра 2008. године.

Од 22. децембра 2009. године, када је званично поднет захтев за улазак земље у ЕУ, започет је тежак процес приближавања „царству по позиву“. Може се рећи да је Београд испунио готово све услове чланства, укључујући и процес нормализације односа са „Републиком Косово“. Такозвани Берлински процес, покренут у августу 2014. (након делимичног запостављања региона), поставио је три главна циља: коначно решавање акутних политичких спорова (укључујући признање „Републике Косово“), модернизацију економије и убрзање демократских процеса.⁹ Глобална стратегија из 2016. године наглашава: „чланство у ЕУ је могуће, али под предвиђеним условима за то“.¹⁰

Упркос напорима обе стране, Берлински процес не оптерећују само политички спорови, већ и тешки социјални, економски и институционални проблеми. Покушај реанимације извршен је почетком 2018. године, када је Европска комисија упутила Европском парламенту на усвајање документ под називом „Веродостојна перспектива проширења за Западни Балкан и појачано ангажовање ЕУ на Западном Балкану“.¹¹ Актом се, оптимистички, одређује 2025. година као могући рок за придруживање Србије и Црне Горе ЕУ. Међутим, већ крајем 2018. године постало је очигледно да ови рокови нису оствариви и то, не само због унутарбалканских разлога.

Еуфемистички наговештаји француског председника Е. Макрона о сложености процеса интеграције Србије због неопходности „реформисања ЕУ“, изражени

⁹ Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans. Berlin. 28 August 2014., <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/264688/953e9f4b2f0b008d20bf6a65bfb4ebbe/140828-abschlusserkl-konf-westl-balkan-data.pdf>, /09/05/2020.

¹⁰ Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for European Union's Foreign and Security Policy. European Union External Action. June 2016. Mode of access: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web.pdf

¹¹ Саиопштење Комисије упућено Европском парламенту, Савету, Европском економском и социјалном комитету и Комитету региона, <https://www.mos.gov.rs/public/ck/uploads/files/EU%20Strategija%20prosirenja%20zapadni%20Balkan%202018.pdf>, (посећено 04.05.2020)

током посете Београду у јулу 2019. године нису били велико изненађење за српско руководство.

Истовремено, као и Брисел, ни само српско друштво у овом моменту није баш одушевљено могућим чланством Србије у ЕУ. Истраживање које је спроведено међу младима Западног Балкана показује да је највиши проценат подршке приступању ЕУ изражен у Албанији – 94,5% и на Косову – 88,9%. Следе Босна и Херцеговина (84,9%), Северна Македонија (81%) и Црна Гора (77,2%). Србија заузима последњу позицију на овој листи – 56,1%.¹² Тренутно је без сумње главна препрека наставку процеса европских интеграција Србије судбина аутономне покрајине Косово и Метохија. Косовско питање је за Србију најосетљивије, не само у контексту „берлинске тријаде“ и у односа са НАТО-ом, већ и у оквиру развоја стратешког партнерства са Русијом, која се залаже „за постизање одрживог и обострано прихватљивог решења за Београд и Приштину, на основу Резолуције 1244 СБ ОУН“.¹³ Међутим, у решавању овог проблема, све активније се на страни Албанаца укључују ванрегионални субјекти: пре свега САД, али и земље Блиског Истока.

Фебруара 2018. године, министар спољних послова СР Немачке, З. Габриел је веома јасно, иако не баш дипломатски, обелоданио став најзначајније чланице ЕУ по питању виђења косовског проблема: „Србија не може постати део ЕУ без признавања независности Косова.“¹⁴ Суштински исто, мада не тако експлицитно, и француски председник Е. Макрон је говорио о неизбежности „компромиса“ са Републиком Косово као фактором европске будућности Србије.

На тај начин постаје све очигледније да је признавање још једне албанске државе предуслов за евроинтеграцију, без обзира на то што више од 80% Срба није спремно да прихвати такву цену уласка у ЕУ¹⁵.

Сву сложеност косовског проблема и исхитреност решења од стране „међународне заједнице“ драстично је показала идеја о евентуалној размени територија између Београда и Приштине. Поново се показало да у том процесу свако има своје идеје, интересе и планове, а да ситуација око јужне српске покрајине ни изблиза није била зрело размотрена. Она је, чини се, била само добар повод за реализацију сопствених интереса спољних учесника. После сусрета српског и косовског председника на Европском форуму у Аустрији, августа 2018. године, припремљене су чак и релевантне мапе поделе територија.

¹² Istraživačko-izdavački centar Demostat, Više žele u Evropu nego da im zemlja uđe u EU <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/vise-zele-u-evropu-nego-da-im-zemlja-ude-u-eu/660,/08/08/2020>.

¹³ Пресс-конференция В. Путина и А. Вучича. 17 января 2019.г, <http://www.kremlin.ru/events/president/news/59693,/09/05/2020>.

¹⁴ Агенција LIFE, Глава МИД ФРГ: Сербия должна признать независимость Косова для вступления в ЕС, <https://life.ru/p/1089227,/09/05/2020>.

¹⁵ ИА «Новороссия», Гайич С.: Обострение в Косово – очередной этап войны Запада против Сербии и России, <https://novorosinform.org/713850,/09/05/2020>.

„Пакет“ план је подразумевао свеобухватну размену територија: српске заједнице Лепосавић, Звечан и Зубин Поток (приближно једна петина територије КиМ-а) прикључују се Србији, а Косову се припајају општине са Југа Србије: Бујановац (55% Албанаца) и Прешево (89% Албанаца).¹⁶ Према аустријским изворима, споразум је требало да буде потписан још почетком септембра 2018. године у Бриселу, уз учешће представника ЕУ.

Међутим, за разлику од Аустрије, која сматра да „Ако Србија и Косово могу да се договоре да промене границу, Аустрија то сигурно неће спречити“.¹⁷, немачка канцеларка је категорички наступила против тога. Са тачке гледишта званичног Берлина, „Територијални интегритет држава Западног Балкана већ је формиран и не може се мењати“.¹⁸ Идеја о размени територија изазвала је велику забринутост и у Србији, а на Косову је произвела политички раскол између присталица председника и премијера. Унутар ЕУ поново је дошло до преиспитивања ставова и кристализације разлика у ставовима држава.

Ипак, мишљење ЕУ и различити ставови држава унутар ње нису довели до замрзавања преговора и уклањања теме „разграничења“ из активног дневног реда.

„Република Косово“ представља опасност, и то не само за регион Западног Балкана. Претња се шири на читаву Европу због могуће примене универзалне технологије остваривања сепаратистичких циљева, односно – „геополитичке акупунктуре“. У односу на Балкан, „геополитичка акупунктура“ – то су елементи међународног тероризма (вехабије, милитанти „Ослободилачке војске Косова“ и „Исламске државе“). У извештају који је објавио амерички Стејт департмент указује се да је 2017. године највећи проценат милитаната који се боре у редовима „Исламске државе“ у односу на број становника долазио са Косова. Постоје тачни подаци за више од 400 људи који су са Косова отишли у Сирију и Ирак. Интересантно је да 10 до 15% њих чине жене, а међу њима, скоро 40% долази са Косова¹⁹.

Такво стање одређено је природом идеологије албанизма, која поставља „специфичан циљ – укључивање свих подручја Балкана на којима живи албанско становништво у заједнички политички оквир“. Таква идеологија подржана је „разгранатом мафијашко-клановском структуром албанског друштва и њеном

¹⁶ Три сценарија для Косово. Аналитический доклад / под ред. О. Бондаренко. Режим доступа:

<https://balkanist.ru/tri-stsenariya-dlya-kosovo/>, /09/05/2020.

¹⁷ Пудовкин Е. Гибкая граница,

<https://www.rbc.ru/politics/29/08/2018/5b86769b9a7947866771c72f/>, /09/05/2020.

¹⁸ Angela Merkel: No Balkan Border Changes, <https://www.politico.eu/article/angela-merkel-no-balkan-border-changeskosovo-serbia-vucic-thaci/>, /09/05/2020.

¹⁹ Country Reports on Terrorism 2017., <https://www.state.gov/reports/country-reports-onterrorism-2017/>, /09/05/2020.

укљученошћу у структуре међународног тероризма“.²⁰ Према подацима стручњака, на Косову, на граници са Албанијом и Македонијом (подручја Ђаковице, Урошевца, Дечана, Призрена и Пећи) организовано је пет база за обуку „Исламске државе“²¹.

Ту долазе људи који су почетну обуку имали у џамијама, приватним школама, на обуци преко невладиних организација које финансирају арапски фондови. У камповима се финализује обука у руковању оружјем и у вођењу борбених дејстава. Обавезна војна обука укључује курсеве као што су „урбана герила“, „системи наоружања“ „израда експлозивних направа“ и сл. Захваљујући ЕУ и САД-у, приштинско политичко руководство је за балканске прилике добило енормну слободу деловања. Као резултат тога, дошло је до нарушавања вековног баланса међу народима који живе у региону.

При томе, „простор експанзије“ за албански фактор данас није само јужни део Балкана (то се, по њима, подразумева), већ практично цела Европа.

Не само стручњаци, већ и политичари данас бивају све забринутији због претњи које потичу из региона. Централноафричка република је у јулу „разјаснила свој став“ о Косову и постала четрнаеста земља која је повукла признање самопроглашене републике. Чини се да је ово само почетак процеса *repulsa consulates*. Посланици „Алтернативе за Немачку“ покренули су у Бундестагу дискусију о ревизији статуса Косова, услед активног присуства регрутних центара и кампова за обуку на овој територији, повезаних са међународним терористичким организацијама. Такође, у априлу 2019. Парламент Холандије је великом већином изгласао повратак визног режима за албанске држављане због „повећања нивоа албанског криминала у региону“²².

Нефлексибилност и кратковидост европске бирократије иду на руку албанским иредентистима, који се све више користе као оруђе у интересу ванрегионалних играча. У таквим околностима, притисци на Србију у погледу признања Косова изгледају контрапродуктивно за процес евроинтеграција.

По свему судећи, сценарио *status quo* изгледа најоптималнији, јер омогућава одржавање стабилности у региону док се не постигне праведно решење које је бар донекле фер и према Србима. Потрага за таквим решењем подразумева „способност проналажења компромиса, али када се они пронађу, морају се спроводити“²³. Ово се односи на све учеснике у процесу.

²⁰ Пономарева Е.Г. Албанский фактор дестабилизации Западных Балкан // Вестник МГИМО-Университета. 2018. № 2(59). С. 112.

²¹ ISIS-Daesh Training Camps in Kosovo, Recruitment of Terrorists by NGOs, <http://www.globalresearch.ca/isisdaesh-training-camps-in-kosovo-recruitment-ofterrorists-by-ngos/5537652, /09/05/2020>.

²² Нидерланды требуют отменить безвизовый режим ЕС для Албании, (https://sputnikgeorgia.ru/world_politics/20190604/245465012/, Niderlandy-trebuyut-otmenit-bezvizovyy-rezhimES-dlya-Albanii.html, /09/05/2020.

²³ Пресс-конференция В. Путина и А. Вучича. 17 января 2019 г., <http://www.kremlin.ru/events/president/news/59693, /09/05/2020>.

Србија и Русија

Русија, у окружењу таквих гиганата као што су САД и НРК, свакако не изгледа импресивно. Савремена социјално-економска и војно-техничка ситуација РФ и даље је прилично сложена, посебно ако се узме у обзир актуелни политички однос великог броја западних земаља и чињеница да су против Русије уведене различите форме санкција.

Геополитичка дефанзива Русије, која је трајала све до „обојене револуције“ у Украјини, замењена је одлучнијом и самосталнијом политиком Кремља у међународној арени.

Супротстављање једностраном проглашењу независности Косова и размештају елемената америчког противракетног система у Европи, ширење сарадње са Кином у оквиру Шангајске организације за сарадњу, повећање расхода за систем одбране, жестока реакција у сукобу са Грузијом, однос према политичким играма око Украјине и присаједињење Крима, акција у Сирији – све то сведочи о формирању руске елите, која има потпуно другачији однос и представу о корпоративним и националним интересима него што је то био случај у време тзв. јељцинског периода.

Елементарна је теоријска истина да држава постаје велики међународни субјект тек кад његов стратегијски значај и потенцијал поприме светске размере. Без обзира на то што у поређењу са САД и Кином Русија несумњиво заостаје, та држава има изузетан комплексни потенцијал. Између осталог, о могућностима Русије сведоче, не само географско-климатски положај, огромни природни ресурси, сачуван атомски штит и интелектуални потенцијал грађана, већ и историјско искуство.²⁴

Односи Русије и Србије су посебна целина. Због културних, историјских, друштвено-економских и политичких веза два народа, односи између Русије и Србије увек су били пријатељски, некад са више, некад мање резултата. Дипломатски односи у савременом смислу, 2018. године су обележили сто осамдесету годишњицу.

Наравно, руско-српске везе постоје још из много ранијег периода, а за њихов почетак најчешће се узима 12. век, када је Свети Сава замонашен у руском манастиру Пантелејмон на Светој Гори. Током бурних векова који су долазили, ти односи су се развијали узлазном линијом, како на политичком, верском и културном, тако и на економском плану. Период Првог светског рата и победа над фашизмом у Другом, створили су нови квалитет односа две државе и два народа.

²⁴ Видети шире у: М. Младеновић, Е. Пономарева, *Кина-Америка-Русија – глобални троугао 21. века*, Социолошки преглед, Београд, YU ISSN 0085-6320, UDK 316,2011, вол. 45, бр. 4, стр. 459–476,

Тренутно, руско-српски односи могу да се опишу као традиционално пријатељски, на нивоу стратешког партнерства. Заснивају се на „дубоком међусобном осећају пријатељства, вишевековној историји односа, традицији језичке, духовне и културне блискости братских народа двеју земаља...“²⁵.

Међутим, у данашњем турбулентном свету, градити односе искључиво на привржености традиционалним везама, свакако је недовољно и немогуће. Иако Русија није „царство по позиву“, она представља веома важан вектор баланса за српску спољну политику. Она је за Београд историјски савезник са којим су, између осталог, „успостављени стратешки партнерски односи од 2013. године, који обухватају политику, трговину, економију, културу, науку, технологију и образовање“²⁶.

Без обзира на овакав спектар, због растуће тензије у региону и повећаних сигурносних ризика и претњи, пажњу у међусобним односима све више заокупљају безбедносни проблеми, пре свега заједничка борба против међународног тероризма и развој војне и војно-техничке сарадње.

Унапређењу међусобних односа посебан квалитет даје и готово религиозни култ Путина, формиран током протеклих деценија. Руски председник је дуги низ година остао најпопуларнији страни лидер у Србији: њему верује око 57% Срба.²⁷

Према испитивањима јавног мњења у Србији, у зависности од методологије израчунавања, проценат присталица сарадње са Русијом иде и до 90%²⁸. Илустративни су и одговори на питање: „Чије војне базе могу бити од користи Србији?“ Највећи проценат испитаника – 53%, изјаснило се за војну неутралност; 20% је за руске базе; 4% за распоређивање руских и америчких база истовремено; 2% су подржали идеју америчког присуства; 21% није могло да се определи.²⁹ Нико од испитаника није изабрао НАТО базу.

Занимљиво је да велики проценат испитаника (36%) сматра да је Русија највећи трговински партнер и инвеститор (иако је то у стварности ЕУ). Такође, 55% Срба верује да је Русија војно јача од НАТО-а; Предност НАТО-у даје само 19%

²⁵ Декларација о стратешком партнерству между Российской Федерацией и Республикой Сербией <http://www.kremlin.ru/supplement/1461, /09/05/2020>.

²⁶ Исто, /09/05/2020.

²⁷ Istraživanje: Vučić ubedljivo najpopularniji političar, Putinu najviše poverenja među svetskim liderima, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:769462/05/05/2020>.

²⁸ Survey of Serbian Public Opinion / International Republic Institute (IRI). Mode of access: https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf/09/05/2020.

²⁹ Kojem bi se carstvu priklonili... Srbija između Istoka i Zapada. Avgust 2017, <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/kojem-bi-se-carstvu-priklonili--srbija-između-istoka-i-zapada/214, /09/05/2020>.

испитаника.³⁰ Важни су и подаци анкете међу младима, која је показала да је интересовање за Русију око 65%, за ЕУ – 58% и за САД – 67%. Најмањи и проценат – 53% испитаника – заинтересовано је за унутарсрпске проблеме.³¹ Суштински гледано, у односу на ЕУ, појединачне земље Европе и на САД, Русија има значајне преференције које су, међутим, знатно изнад њеног реалног спољнополитичког присуства у региону.

Посебно место у односима две земље заузима Руско-српски хуманитарни центар у Нишу (РСХЦ), формиран на основу међувладиног споразума из 2012. године. Иако западни стручњаци и новинари од самог почетка његовог рада дају све од себе да га представе као руску војну базу, овај центар, са десетак стално запослених, веома активно делује у области превенције и реаговања на ванредне ситуације; врши обуку специјалиста из ових области; пружа помоћ жртвама ванредних ситуација и донира значајна средства субјектима система цивилне заштите Републике Србије. Од 2014. до 2018. године, Центар је помогао у обуци више од 500 стручњака за ванредне ситуације из Србије, Босне и Херцеговине и Македоније.

Упркос доброј сарадњи и њеној могућој перспективи, треба нагласити да је руско присуство и утицај у економској и војнотехничкој сфери десетинама пута мањи него ЕУ и НАТО. Главни економски партнер Србије је Европа, са 82,4% трговинске размене, док је тај проценат 2018. године са Русијом износио 4,55%.

Полазећи од те чињенице, Русија би морала што пре да мења свој приступ региону уколико жели да и даље буде значајно присутна у њему. Као главни иницијатор формирања Евроазијског економског савеза и земља која претендује на значајнију позицију у међународним односима, она мора да има у виду да је

³⁰ Western Balkans: Between East and West. Public Opinion Research in Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro, and Serbia / National Democratic Institute, 2018. <https://www.ndi.org/sites/default/files/09/05/2020>.

³¹ Mladi i politika (Youth and Politics). Mode of access: <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/mladi-i-politika/718>, Istraživanje: Vučić ubedljivo najpopularniji političar, Putinu najviše poverenja među svetskim liderima, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:769462-Istrazivanje-Vucic-ubedljivo-najpopularniji-politicar-Putinu-najvise-poverenja-medju-svetskim-liderima/05/05/2020>.

³¹ Survey of Serbian Public Opinion / International Republic Institute (IRI). Mode of access: https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf/09/05/2020.

³¹ Kojem bi se carstvu priklonili... Srbija između Istoka i Zapada. Avgust 2017, <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/kojem-bi-se-carstvu-priklonili-srbija-između-istoka-i-zapada/214/09/05/2020>.

³¹ Western Balkans: Between East and West. Public Opinion Research in Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro, and Serbia / National Democratic Institute, 2018. <https://www.ndi.org/sites/default/files/09/05/2020>.

³¹ Mladi i politika (Youth and Politics). Mode of access: <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/mladi-i-politika/718>

основни предуслов за то – употреба алтернативних, ефикасних и усмерених информационих и образовних система. То је неопходно због заштите сопствене националне безбедности и безбедности својих грађана, као и ради остваривања евроазијског интеграционог циља. У том смислу, „мека моћ“ мора да постане најважнији (у неким условима – чак одлучујући) ресурс Русије у евроазијском простору³².

Србија и САД (НАТО)

Улога САД у балканским поремећајима, посебно у вези са косовским питањем, заслужује засебну пажњу. Вашингтон игра своју игру, често различиту, не толико од Брисела, колико од Берлина, Лондона и Париза. Америчка политика и ставови непрекидно су присутни кроз сарадњу и контакте главних политичких представника српске позиције и опозиције са америчком амбасадом и Стејт департаментом. Србија је 2015. године прихватила и ИПАП (*Individual Partnership Action Plan*) – оперативни споразум који је омогућио најближу сарадњу са НАТО-ом и фактичку могућност продирања структура алијансе у скоро све сфере делатности српске државе. Без обзира на све ово, говорити о неким превеликим изгледима америчког вектора, свакако би било погрешно. Вероватније је да се уз помоћ Вашингтона обезбеђује опстанак у оквиру унутаревропских противречности и на неки начин ствара противтежа Москви.

Власти Приштине и Тиране изабрале су нову тактику, очигледно не без консултација са Вашингтоном. Није случајно, нити самоиницијативно Харадинај изјавио да ће „Сједињене Државе, без обзира на околности, увек бити на страни Приштине, чак и ако крше све темеље међународног права“.³³ По схватању премијера Албаније Е. Раме, то је нови „План А“ – који подразумева „Општу стратегију уједињења Албанаца до 2025. године“.

Ту мисао, нескривено истиче и Тачи, чак са извесном дозом претње ЕУ: „ако ЕУ не жели да прихвати две албанске државе са две заставе, онда нека прихвати само једну“.³⁴ Растуће амбиције косовских Албанаца потиснуле су на неодређено време потписивање обавезујућег споразума“ (у терминологији ЕУ) о нормализацији односа Београда и Приштине. Такав неконструктивни приступ определио је неуспех састанка у априлу 2019. у Берлину и отказивање наставка дискусије у Паризу.

³² Видети шире у: Мирослав Младеновић, Јелена Пономарева, «Мека моћ» Русије – као услов успеха евроазијске интеграције, Српска политичка мисао број 1/2016 год. 23. vol. 51, Београд, УДК 327::911.3(497)“19/20“, стр. 11–29;

³³ Борисов А.В. Косово получило свою армию //Российская газета, 14 децембра 2018, <https://rg.ru/2018/12/14/kosovopoluchilo-svoiu-armiiu.html>, /09/05/2020.

³⁴ Таџи прети ЕУ формирањем “Велике Албаније”, <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3066812-tacija-preti-eu-formiranjemvelike-albanije-ako-ne-zele-da-prihvati-dvealbanske-drzave-sa-dve-zastave-neka-prihvatesamo-jednu-zastavu>, /09/05/2020.

У суштини, понашање приштинских власти израз је презира према ЕУ и припрема терена за активније укључење Америке у преговоре. Без обзира на могуће нијансе америчког приступа српском проблему (у зависности од природе администрације), Србија не може да очекује неку генералну промену става у односу на статус КиМ. Два су основна разлога за то. Пре свега, оваква ситуација у региону је највећим делом последица америчке спољнополитичке активности и САД сигурно неће дозволити другачије решење, јер би то било јавно признање неуспеха. С друге стране, амерички метод решавања сложених етничких и историјских проблема не може бити плодотворан у овим условима. Брзе, грубе и нагле одлуке које у основи имају економску, а не политичку садржину могу само краткорочно да дају резултат, и то искључиво уз успостављање спољњег мониторинга и контроле.

Србија и НР Кина

Нема никаквих основаних разлога за сумњу у то да ће Народна Република Кина (НРК) доминирати у свету током 21. века. О томе сведоче многи фактори: брз економски развој, њен стратешки потенцијал, огромно унутрашње тржиште, грандиозне инвестиције у инфраструктуру, образовање, научна истраживања и достигнућа, као и незадрживо нарастање војне моћи. То практично значи да са политичког и економског аспекта полако улазимо у век Источне и Југоисточне Азије.

Евидентно је да се Кина налази на узлазној путањи своје геостратегијске моћи. Тај успон не може у потпуности да се изрази квантитативно, али и основни показатељи економског и општег прогреса говоре о неизбежности промена на глобалној слици света. Посебан значај за позицију ове земље у међународном поретку има чињеница да Кина припада веома уском кругу привилегованих земаља које могу да воде самосталну унутрашњу и спољну политику. Немогућност спољне контроле пораста потенцијала НРК посебно брине Америку, која данас отворено сматра Кину свогим главним стратeгијским противником и чини све како би максимално отежала њен даљи развој.³⁵

Присуство НР Кине на Балкану за сада одликују чисто економски интереси. Синтагма „за сада“ је овде кључна, будући да су кинеске компаније и инвеститори непосредно укључени у развој регионалне инфраструктуре, транспорта, пољопривреде, телекомуникација и финансијског сектора, односно у подручја која су од суштинског значаја за одрживост савремене државе.

Пресудни импулс развоју односа између Кине и Србије дао је мултилатерални формат сарадње „16 + 1“, који је Пекинг предложио 2012. године. Ова иницијатива део је кинеске трансконтиненталне економске и геополитичке визије –

³⁵ Видети шире у: Младеновић, М. и Цветковић, В. (2015). Савремени руско-кинески односи. *Годишњак Факултета безбедности*, 2015, 41–51.

ажурирана верзија кинеске спољнополитичке стратегије „Иди напоље“.³⁶ Ова идеја подразумева дубљу интеграцију земље у светску економију и, у коначном, обезбеђење лидерства у њој.³⁷

Земље укључене у пројекат 16 + 1 пролазе кроз два главна „пута будућности“ – Економски појас Пута свиле и Морски Пут свиле. Изградњу „Балканског пута свиле“ Кина је започела улагањима у луку Пиреј, видећи Грчку као улаз у Европу преко Балкана. Други велики пројекат је брза пруга Београд – Будимпешта у дужини од 350 км, са буџетом од 2,9 милијарди долара. Главни инвеститор мађарског и српског дела пруге је кинеска Екимбанк, а српску деоницу ће градити руска компанија «РЖД» („Руске железнице“).³⁸

Истовремено, за Србију и друге земље региона кинески кредити су важни у условима недостатка повољнијих алтернатива из ЕУ. Њима се обезбеђује финансирање огромних инфраструктурних потреба региона, због чега се занемарује чак и ризик од дужничке зависности.

Када анализирамо балканску политику, не треба заборавити да су кинеске инвестиције стратешког карактера. Оне нису оријентисане само на економске, већ и на политичке резултате. Укљученост у регионалне пројекте на Балкану може помоћи јачању гласа НРК-а у Бриселу, што изузетно брине поједине чланице Европске уније.

За сада, на Балкану нема директног и отвореног ривалитета између Русије и Кине. Обе државе следе своје интересе, који се још увек не преклапају. То значи да проблеми не настају у економији, али се могу појавити у настојањима позиционирања сопственог имиџа. Кина постепено, али доследно, истискује Русију као главну алтернативу Србије Западу. Скривена конкуренција између Кине и Русије за положај главног неевропског актера на Балкану само ће се убудуће повећавати, али ће највероватније бити у границама „фер-плеја“. Историјски, односи Кине и Русије никада нису били једноставни. Било је много проблема и тешко решивих питања, али никада није дошло до међусобног ратног сукоба. Речена историјска чињеница делује помало нестварно ако имамо у виду развој једног и другог царства и потоњих држава, као и сличне историјске примере на другим крајевима света. Независно од разлога који су условили такво

³⁶ На трећем заседању Свекинеског народног конгреса, 2000. године донета је стратегија активног учешћа кинеских произвођача на светско тржиште, под називом „Иди напоље“. Поред идеје да се кинеске фирме појаве у другим земљама, да се омогући експорт радне снаге и одлазак грађана у иностранство, основни циљ овог решења је био да НР Кина до 2020–2030. постане најјача економија света, а да до 2020. године повећа обим свог ДБП 4 пута.

³⁷ Zeneli, V. What Has China Accomplished in Central and Eastern Europe? // *The Diplomat*, November 25, 2017, <https://thediplomat.com/2017/11/what-has-china-accomplished-in-central-and-easterneurope>, 09/05/2020.

³⁸ Глинкина С.П., Куликова Н.В., Тураева М.О., Голубкин А.В., Яковлев А.А. Китайский фак-тор в развитии стран российского пояса со-седства: уроки для России. Научный доклад. М.: Институт экономики РАН, 2018. С. 42.

стање ствари, извесно је да одсуство ратног наслеђа омогућава савременој Русији и Кини да своје односе уређују искључиво на прагматичним темељима – у складу са властитим економским и другим интересима који функционишу изван постулата политичке идеологије или вредносних претпоставки култура.

И док Кина незауостављиво постаје економски хегемон света, војно ревитализована Русија постаје равноправни политички актер у светским играма моћи. На том трагу ваља сагледати данашњу и будућу сарадњу Кине и Русије – „партнерство“ које ће свагда функционисати у балансирању између рационалног савезништва и тињајућег ривалства. То није зближавање на некаквим „заједничким вредностима“ већ сарадња заснована искључиво на прорачунатим узајамним уступцима.³⁹

Поред економског значаја који има кинеско присуство, оно је важно и са геополитичког аспекта. Пекинг је за Србију важан „као алтернатива безусловној оријентацији и потчињености евроатлантском свету: он не представља претњу, ни као хегемон, нити као радикална сила“.⁴⁰ Другим речима, Кина се на Балкану не појављује као „царство по позиву“. Једноставно речено, кинеске компаније су спремне да раде и са „филима“ и са „фобима“, без обзира на то у ком делу света леже њихови корени. Просечног Србина за Кину вежу одређена позитивна очекивања: очување и отварање нових радних места, развој инфраструктуре, јефтина роба, социјални лифтови, географска мобилност и др. Кина „улази“ на Балкан, не само зато што има стратегију, већ и што решава тактичке задатке. Почетак кинеске експанзије везан је за модернизацију старих и изградњу нових европских лука и инфраструктурних објеката у оквиру пројекта „Један појас, један пут“.

У ту тактику је укључен и развој балканског и српског тржишта. За Србију, као малу државу, и државу која је карактеристична по томе што је чешће објекат него субјекат на међународној сцени, кључни принципи којих се Кина придржава у међународним односима много су прихватљивији од оних које форсирају Сједињене Државе. Ту се пре свега мисли на: могућност вођења независне и вишевекторске спољне политике, тежњу за неконфликтним односима, вођење спољнополитичких акција на основама међународног права, придржавање циљева и принципа Повеље УН-а, укључујући неповредивост граница и територијални интегритет држава, решавање спорова и сукоба политичким средствима, одбацавање двоструких стандарда, итд.

³⁹ Видети шире у: Младеновић, М. и Цветковић, В. Оп. цит. дело, стр. 42.

⁴⁰ Энтина Е., Пивоваренко А., Новакович Д. Куда идут Балканы? / Доклад Международного дискуссионного клуба «Валдай». 2018. <http://ru.valdaiclub.com/files/21567//09/05/2020>.

ЗАКЉУЧАК

Захваљујући свом геостратешком положају, Србија је чврсто уплетена у многе чворове светске политике. Штавише, у зависности од специфичних историјских околности, Србија је често бивала језгро озбиљних геополитичких трансформација (Балкански ратови с почетка и краја 20. века, Први светски рат, модерна криза). Заузимајући централно место у рубном региону међународне политике, где се сударају светске религије и културе и где се мешају и настају нове нације, Србија је кроз своју историју, уз краткотрајне искораке и приближавања појединим значајним геополитичким факторима, покушавала да задржи мултивекторску позицију.

Распад биполаризма не само да није довео до успостављања стабилнијих и безбеднијих међународних односа, већ је, напротив, кореспондирао са највећом несигурношћу и неизвесношћу људског рода од времена Другог светског рата. После нестанка „контрабаланса“ дошло је до отвореног политичког, економског, па и директног војног мешања земаља НАТО у суверенитет многих земаља. Као резултат оваквог стања, конфликтни потенцијал у свету, не само да није ослабио, већ се, напротив, знатно повећао.⁴¹

Упркос чињеници да су многе «постсоцијалистичке» земље промениле рухо и из једног пакта прешле у други, Србија је и даље на раскрсници. Та неодређеност данас много теже опстаје и сложеније ју је сачувати од релативне неутралности коју је бивша СФРЈ обезбеђивала у биполарном свету. Поред старих спољнополитичких изазова и оријентација којима теже поједине политичке снаге српског друштва (ЕУ, НАТО), у новим међународним околностима намеће се још један субјект који раније није био у понуди.

Чини се да данас Кина, а не ЕУ, може да постане интегратор Европе „различитих брзина“. Финансијска подршка вишеструким форматима земаља Евројуга, гранска и улагања у логистику, превасходно у енергетику, транспортну и телекомуникациону инфраструктуру у зглобним тачкама региона (луке, железничке пруге, погранични градови), омогућавају Пекингу да буде „куратор“ важних економских процеса који, заузврат, могу постати темељ нових политичких одлука⁴².

Имајући у виду све наведено, мултивекторност за Србију ипак представља политику преживљавања која омогућава не само да задржи *status quo* у најосетљивијем – косовском – питању, него и да створи политичку, економску и војно-техничку основу за будуће „праведније“ решење.

⁴¹ Видети шире у: М. Младеновић, Е. Пономарева, *Кина-Америка-Русија – глобални троугао 21. века*, Социолошки преглед, Београд, YU ISSN 0085-6320, UDK 316,2011, вол. 45, бр. 4, стр. 459–476,

⁴² Видети шире у: Пономарева, Е. Г. и Младенович, М. *Србија: Многовекторность как выход из тупика старегической уязвимости, Сравнительная политика*. 2020 Т.11 № 1, Москва, eLIBRARY ID: 32289, стр. 88-103.

БИБЛИОГРАФИЈА:

1. Агенција LIFE, Глава МИД ФРГ: Србија должна признати независност Косова за вступљенија во ЕС, <https://life.ru/p/1089227>;
2. Angela Merkel: No Balkan Border Changes, <https://www.politico.eu/article/angela-merkel-no-balkan-border-changeskosovo-serbia-vucic-thaci>;
3. Борисов А.В. Косово добило своја армија //Российская газета, 14 декември 2018, <https://rg.ru/2018/12/14/kosovopoluchilo-svoiu-armiiu.html>;
4. Вишняков Ј.В., Пономарева Е.Г. Србија на Балканите: изобретение «пороховог погреб Европа» // Современна Европа. 2018. № 7;
5. Western Balkans: Between East and West. Public Opinion Research in Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro, and Serbia / National Democratic Institute, 2018. <https://www.ndi.org/sites/default/files>;
6. Глинкина С.П., Куликова Н.В., Тураева М.О., Голубкин А.В., Яковлев А.А. Кинески фактор во развојот на страните на рускиот појас на соседство: уроци за Русија. Научен извештај. М.: Институт за економика РАН, 2018;
7. Декларација за стратешко партнерство меѓу Руската Федерација и Република Србија <http://www.kremlin.ru/supplement/1461>;
8. Энтина Е., Пивоваренко А., Новаковиќ Д. Куда идува Балканите? / Доклад Меѓународног дискуссионног клуба «Валдај». 2018. <http://ru.valdaiclub.com/files/21567/>;
9. Zeneli, V. What Has China Accomplished in Central and Eastern Europe? // *The Diplomat*, November 25, 2017, <https://thediplomat.com/2017/11/what-has-china-accomplished-in-central-and-eastern-europe/>;
10. ИА «Новороссија», Гајиќ С.: Обостренија во Косово – следен етап војне Запада против Србија и Русија, <https://novorosinform.org/713850>;
11. Истраживачко-издавачки центар Demostat, Више желе во Европа него да им земја уде во ЕУ <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanje/vise-zele-u-evropu-nego-da-im-zemlja-ude-u-eu/660>;
12. ISIS-Daesh Training Camps in Kosovo, Recruitment of Terrorists by NGOs, <http://www.globalresearch.ca/isisdaesh-training-camps-in-kosovo-recruitment-of-terrorists-by-ngos/5537652>;
13. Истраживање: Вучиќ убедливо најпопуларнији политичар, Путин највише доверенија меѓу светските лидери, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:769462>;
14. Којем би се царству приклонили... Србија измеѓу Истока и Запада. Август 2017, <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanje/kojem-bi-se-carstvu-priklonili--srbiya-između-istoka-i-zapada/214>;
15. Lundestad, G. Empire by Invitation? The United States and Western Europe, 1945-1952 // *Journal of Peace Research*, 1986, Vol. 23, No. 3, pp. 263–277;
16. М. Младеновиќ, Е. Пономарева, *Кина-Америка-Русија - глобални троугао 21. века*, Социолошки преглед, Београд, YU ISSN 0085-6320, UDK 316,2011, вол. 45, бр. 4, стр. 459–476;
17. Мирослав Младеновиќ, Јелена Пономарева, «Мека моќ» Русија – како услов за успех евроазијски интеграции, Српска политичка мисао број 1/2016 год. 23. вол. 51, Београд, УДК 327::911.3(497)“19/20“, стр. 11–29;

18. Младеновић, М. и Цветковић, В. (2015). Савремени руско-кинески односи. *Годишњак Факултета безбедности*, 2015;
19. Mladi i politika (Youth and Politics). Mode of access: <http://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/mladi-i-politika/718>;
20. Нидерланды требуют отменить безвизовый режим ЕС для Албании, (https://sputnikgeorgia.ru/world_politics/20190604/245465012/);
21. Пономарева Е.Г. Албанский фактор дестабилизации Западных Балкан // Вестник МГИМО-Университета. 2018. № 2(59);
22. Пономарева, Е.Г. и Младенович, М. Сербия: Многовекторность как выход из тупика старегической уязвимости, Сравнительная политика . 2020 Т.11 № 1, Москва, eLIBRARY ID: 32289, стр. 88–103;
23. Пономарева Е.Г. Проект «Косово» и большая политика // Мир и политика. 2013. № 7 (82);
24. Пресс-конференция В. Путина и А. Вучича. 17 января 2019 г., <http://www.kremlin.ru/events/president/news/59693>;
25. Пресс-конференция В. Путина и А. Вучича. 17 января 2019 г., <http://www.kremlin.ru/events/president/news/59693>;
26. Пудовкин Е. Гибкая граница, <https://www.rbc.ru/politics/29/08/2018/5b86769b9a7947866771c72f>;
27. Саопштење Комисије упућено Европском парламенту, Савету, Европском економском и социјалном комитету и Комитету региона, <https://www.mos.gov.rs/public/ck/uploads/files/EU%20Strategija%20prosirenja%20zapadni%20Balkan%202018.pdf>,
28. Survey of Serbian Public Opinion / International Republic Institute (IRI). Mode of access: https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/serbia_november_2015_poll_public_release.pdf;
29. Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for European Union's Foreign and Security Policy. European Union External Action. June 2016. Mode of access: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eugs_review_web.pdf;
30. Таџи преџи ЕУ формирањем „Велике Албаније“, <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3066812-tacija-preti-eu-formiranjemvelike-albanije-ako-ne-zele-da-prihvati-dvealbanske-drzave-sa-dve-zastave-neka-prihvatesamo-jednu-zastavu>;
31. Три сценарија за Косово. Аналитически доклад / под ред. О. Бондаренко. Режим доступа: <https://balkanist.ru/tri-stsenariya-dlya-kosovo>;
32. Final Declaration by the Chair of the Conference on the Western Balkans. Berlin. 28 August 2014., <https://www.auswaertigesamt.de/blob/264688/953e9f4b2f0b008d20bf6a65bfb4ebbe/140828-abschlusserkl-konf-westl-balkan-data.pdf>;
33. Colomer , J.M. Great Empires, Small Nations: The Uncertain Future of the Sovereign State. L., N.Y.: Routledge, 2007;
34. Country Reports on Terrorism 2017., <https://www.state.gov/reports/country-reports-onterrorism-2017>;

NEW (GEO)POLITICAL CROSSROADS FOR SERBIA

As many times in history, the Balkans is still a zone of strategic regrouping and competition. The struggle of the leading actors in world politics is especially focused on, in political and military sense, still relatively neutral Serbia. Despite serious upheavals at the turn of the 20th and 21st centuries (bloody dismantling of Yugoslavia, NATO aggression, “divorce” with Montenegro, creation of the “Republic of Kosovo”), Belgrade still manages to balance between the two main poles of attraction: the EU and NATO, on the one hand, and Russia, on the other, which fits into the concept of its multi-vector foreign policy. Despite the geographical, historical, cultural and economic destiny for European integration, Serbia’s final choice for this option is burdened by two very important points: the need to recognize the “Republic of Kosovo” and (which is currently less explicit but certainly present), to include itself into the NATO military-political framework. The first issue comes with significant political and civilizational risks, both for the Western Balkans and for the entire European Union, and there is a serious internal rift in Serbian society regarding the possibility of recognizing a new Albanian entity. The second moment is burdened with still fresh memories of the anti-civilization aggressive combat actions of NATO countries. The natural balance of Euro-Atlantic pressure on Belgrade is Russia. It has unique opportunities to create a good image and, unlike the EU, does not have the characteristics of a “kingdom by invitation”. However, the existing historical dualism is disrupted by the emergence of a new player in the Balkans - the People’s Republic of China (PRC). Beijing exclusively uses economic levers to solve the strategic tasks of penetrating European markets and at the same time smoothly, but very successfully, pushes Russia out as the main alternative to Serbia’s Western orientation.

Keywords: Serbia, European Union, NATO, Russia, People’s Republic of China, foreign policy, neutrality

ДЕБАТЕ ПОВОДОМ БУДУЋНОСТИ „НОВОГ START“ УГОВОРА: МОЖЕ ЛИ СВЕТ ИЗБЕЋИ НОВУ ТРКУ У СТРАТЕШКОМ НАОРУЖАЊУ?

др Марина Т. Костић¹

Апстракт

Истек важења уговора између Сједињених Америчких Држава и Руске Федерације о мерама за даље смањење и ограничење стратешког офанзивног наоружања (Нови START) почетком 2021. године у условима престанка важења Споразума о ракетама средњег домета (INFТ) и Уговора о противракетној одбрани (АВМТ) представља врхунски безбедносни изазов савременог света. Самим тим, овај рад за свој предмет има истраживање о томе које су позиције кључних актера, САД и Русије као уговорних страна, по питању будућности Новог START-а и појединих спорних тачака које су и даље актуелне. Основна хипотеза рада је да је смањење стратешког наоружања две нуклеарно најмоћније светске силе, САД и Русије, достигло свој врхунац са Новим START-ом, и то не само због посебне везе између стратешког офанзивног и стратешког дефанзивног или нуклеарног и конвенционалног наоружања, већ пре свега због ремећења стратешке стабилности, укључујући однос снага који данас постоји између САД и Русије, али и ове две државе са другим нуклеарним државама. Будући да ни једна ни друга страна немају намеру усвајања политике да неће прве употребити нуклеарно оружје (иако постоје дебате унутар њих о томе), дебате око будућности Новог START-а концентришу се око питања актера и наоружања. Питање актера се посматра на билатералном (САД и Русија), трилатералном (САД, Русија и Кина) и мултилатералном нивоу (све сталне чланице СБ УН), а наоружања кроз квантитативну (колико наоружања) и квалитативну димензију (шири спектар наоружања поред стратешког наоружања – тактичко нуклеарно, противракетне системе, наоружање у свемиру, сајбер системе, електромагнетно наоружање). Методе којима се користимо су пре свега анализа садржаја и компаративна анализа чинилаца предмета истраживања.

Кључне речи: Нови START, нуклеарно наоружање, контрола наоружања, равнотежа снага

¹ Научни сарадник, Институт за међународну политику и привреду, Београд. Е-пошта: marina@diplomacy.bg.ac.rs

Рад је настао у оквиру пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2020. Године“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2020. године.

„СТРАТЕШКА СТАБИЛНОСТ У СВЕТУ КОЈИ СЕ МЕЊА“:² ОЧУВАЊЕ, ДОПУНА ИЛИ ИЗМЕНА КОНЦЕПТА СТРАТЕШКЕ СТАБИЛНОСТИ?

Свака нова епоха захтева преиспитивање могућих узрока рата и услова за постизање мира, па тако и такозвано Треће нуклеарно доба у којем данас живимо.³ Са почетком модернизације нуклеарних арсенала великих сила, као и њихове конфронтације, а у условима кризе мултилатерализма, ново нуклеарно доба поново у центар пажње ставља концепт стратешке стабилности. Будући да повећање мултиполарности уз смањење мултилатералности повећава могућност употребе нуклеарног наоружања⁴, потребно је поново размотрити ове концепте. Да ли је концепт стратешке стабилности задржао и свој хладноратовски садржај или је дошло до његове допуне, па и промене?

Стратешка стабилност уопштено обухвата уклањање ризика избијања нуклеарног рата и мотива за први нуклеарни удар. Концепт стратешке стабилности се развио 1960-их година из логичке прогресије у мишљењу о последицама нуклеарне револуције, изазова изненадног напада и потреба веродостојног одвраћања, врсте мета за које би нуклеарно оружје могло да се употреби, као и питања како би нуклеарни рат могао да се води.⁵ Након почетних година, у којим су САД и Совјетски Савез тежили достизању способности првог удара, тиме изазивајући трку у наоружању, суштина концепта стратешке стабилности концентрисала се око стварања ефикасног одвраћања, тј. „преживљавања“ првог удара и способности да се узврати на такав начин да се изазове непоправљива штета противнику. Поред очувања способности „другог удара“ и такозваног узајамно сигурног уништења, дошло се до стабилизације кроз преговоре и споразуме, који су за циљ имали спречавање ширења нуклеарног

² Dmitri Trenin, „Strategic Stability in the Changing World“, March 21, 2019, <https://carnegie.ru/2019/03/21/strategic-stability-in-changing-world-pub-78650>, 24/4/2020.

³ Не постоји сагласност међу ауторима да ли се ради о овом прелазу већ многи и савремено доба дефинишу као Друго нуклеарно доба. Ипак, склони смо томе да усвојимо поделу из Приручника о нуклеарним питањима на Прво, Друго и Треће нуклеарно доба. Прво нуклеарно доба обухвата период од прве употребе нуклеарног наоружања 1945. године до краја Хладног рата, краја производње нуклеарног наоружања у САД 1991. год. и последњег америчког теста нуклеарне бомбе 1992. године, када су главне претње недржавне, тј. нуклеарни тероризам и пролиферација, Друго од краја Хладног рата до 2018. год. када нуклеарне државе Кина и Русија поново постају главна претња и оживљава се америчка производња нуклеарног наоружања без тестирања („повратак такмичења великих сила“), „International Nuclear Cooperation“, *Nuclear Matters Handbook 2020*, Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, p. 3.

⁴ Rakesh Sood, „Introduction“, in: Rakesh Sood (ed.), *Nuclear Order in the Twenty-First Century*, op. cit., p. 15.

⁵ Michael S. Gerson, „The Origins of Strategic Stability: The United States and the Threat of Surprise Attack“, in: *Strategic Stability: Contending Interpretations* (eds. Elbridge A. Colby, Michael S. Gerson), Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2013, p. 3.

наоружања (Споразум о неширењу нуклеарног наоружања – NPT) и одржавање паритета две нуклеарне силе најпре кроз ограничавање стратешке одбране (Уговор о противракетној одбрани – ABM) и раста нуклеарног наоружања (споразуми о ограничењу броја стратешког наоружања – SALT), а затим и његово смањивање (Споразуми о смањењу броја стратешког наоружања – START). Томе је претходило постизање Уговора о ракетама средњег и малог домета – INF) и контролу конвенционалних снага у Европи (CFE). Поред тога хладноратовску концепцију стратешке стабилности чинили су и одређени односи снага (хоризонтална и вертикална непролиферација) – однос стриктног паритета између нуклеарних снага САД и Совјетског Савеза, са једне стране, и значајне асиметрије у нуклеарном наоружању у односу на остале нуклеарне државе са друге.⁶ На тај начин одвраћање, контрола наоружања и паритет/диспаратит односи САД и Русије представљали су битне елементе хладноратовске стратешке стабилности који су поставили темеље новог светског поретка.

Постизање споразума о контроли наоружања представља један од показатеља стабилности светског поретка схваћене као „делотворно функционисање уређивачких механизма – механизма сарадње и постизања договора кључних актера о прихватљивом понашању и начину решавања конфликта.“⁷ Самим тим, основни циљ контроле наоружања је да кроз успостављање „уређивачког механизма“ или међународног режима смањи ризик од ескалације оружаног сукоба, па и нуклеарног, између два ли више актера међу којима постоји однос компетитивности или конфликтности. Како Линтон Брукс (Linton F. Brooks) наводи „зато што је циљ стратешке стабилности превенција рата, посебно нуклеарног рата, важно је препознати да су ма који критеријуми ирелевантни уколико не постоји бар нека могућност конфликта између две државе. Те државе не морају бити непријатељи или чак противници, али мора постојати неки могући пут ка рату. Тиме нема много смисла говорити о стратешкој стабилности између Сједињених Држава и Уједињеног Краљевства или између Кине и Пакистана. Стратешка стабилност постоји када је рат могућ али је учињен знатно мање могућим политикама, снагама и поставкама које две стране усвајају.“⁸ Због тога је за САД од изузетног значаја да укључи Кину у ове преговоре, а за Русију Француску и Уједињено Краљевство. Притом, ови споразуми немају само утицај на стране које га потписују, већ и на друге актере.

⁶ Matthew Kroenig, “An American Perspective on a Framework for Strategic Stability in the Second Nuclear Age”, in: Rakesh Sood (ed.), *Nuclear Order in the Twenty-First Century*, Observer Research Foundation, New Delhi, 2019, pp. 92–93.

⁷ Марина Т. Костић, *Концепције светског поретка у политикама безбедности Сједињених Америчких Држава, Руске Федерације и Европске уније на почетку XXI века*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, 2019, стр. 79–80.

⁸ Linton F. Brooks, “Perceptions of Sino-American Strategic Stability: A U.S. View”, in: James L. Schoff and Li Bin (eds.), *A Precarious Triangle: U.S.-China Strategic Stability and Japan*, Carnegie Endowment for International Peace, November 2017, p. 15.

Уговор Нови START, као вид контроле стратешког наоружања, представља део хладноратовског концепта стратешке стабилности и додатни елемент за избегавање нуклеарне опасности. Овај Уговор је данас једини споразум о контроли и смањењу наоружања САД и Русије, а његово продужење или окончање представља значајно питање за односе две највеће нуклеарне силе. Без и овог формалног међународноправног оквира свет ће и дефинитивно остати без споразумне контроле нуклеарног наоружања између два највећа поседника ове врсте наоружања што може, под одређеним условима, довести до нове трке у нуклеарном наоружању. Бројне су дебате поводом будућности Новог START-а, а најважније се свакако воде унутар САД и Русије, док су друге нуклеарне државе, представници НАТО и УН, склони да подрже његов продужетак за наредних пет година на постојећим билатералним основама.⁹

Темељи стратешке стабилности у чијем се средишту налази билатерални однос САД – Русија након Хладног рата бивају доведени у питање, што због вере у то да овакав споразум није потребан са демократском Русијом јер су се појавиле нове претње, што због тога што нуклеарно наоружање више није играло значајну улогу у спољнополитичким и безбедносним концепцијама Русије и САД. Међутим, са постављањем националног противракетног штита САД и урушавањем једног од стубова глобалне стратешке стабилности – Уговора о противракетној одбрани 2002. године, као и са проширењем НАТО на Исток, полако се поново у центар пажње враћа билатерални однос две највеће нуклеарне силе. „Ако је Хладни рат и глобално уништење дефинисало Прво нуклеарно доба, а повећани ризици пролиферације и глобалног тероризма дефинисали постхладноратовско Друго

⁹ Француски председник Макрон (*Emanuel Macron*) је у фебруару 2020. године изјавио „Руско-амерички билатерални уговори се односе на део историје – Хладни рат – али исто тако и на реалност која је и данас релевантна, она о значајној величини арсенала које још увек држе Москва и Вашингтон, без могућности поређења са арсеналима других нуклеарних држава. У овом погледу, критично је да је Нови START буде продужен након 2021. године“, „Macron says EU must be part of any future US-Russia nuclear missile treaty“, *RFI*, 28/11/2019, <https://www.rfi.fr/en/international/20191128-macron-says-eu-must-be-part-any-future-us-russia-nuclear-missile-treaty>, 15/7/2020; Јенс Столтенберг (Jens Stoltenberg), генерални секретар НАТО је изјавио „...у одсуству неког споразума који укључује Кину, мислим да би исправна ствар била продужити Нови START... Не требамо завршити у ситуацији где немамо било каква споразум који контролише број нуклеарног наоружања у свету“, Kingston Reif and Shannon Bugos, „No Progress Toward Extending New START“, July/August 2020, by, <https://www.armscontrol.org/act/2020-07/news/progress-toward-extending-new-start>, 1.8.2020; Генерални секретар УН Гутереш (António Guterres) је изјавио „Тај споразум је помогао стабилизацији Европе и довео до окончања Хладног рата. Када истекне – свет ће изгубити непроцењиву кочницу за нуклеарни рат и то ће појачати претњу коју представљају балистичке ракете, уместо да је смањи. Зато снажно охрабрујем Америку и Русију да прошире такозвани споразум 'нови старт' да обезбеде дугорочну стабилност“, „Нуклеарни споразум САД и Русије отишао у историју“, *РТС*, 02. авг. 2019, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/3610994/nuklearni-sporazum-sad-i-rusije-otisao-u-istoriju.html>, 1/8/2020.

нуклеарно доба, онда се у садашње време политичка конфронтација између великих сила вратила, иако терористичке групе задржавају притисак на стицање технологија оружја за масовно уништење“, описује Ракеш Суд (Rakesh Sood) разлику између три нуклеарна доба.¹⁰ Генерално, искључива природа интеграција на европском простору, као и њихова повезаност са унутрашњеполитичким превирањима у земљама Европе, довела је до превладавања једностраних решења за постојеће конфликте, повећања милитаризације Русије и НАТО и практично краха европског и глобалног система контроле наоружања.¹¹ Амерички Преглед нуклеарне поставке из 2018. године полази од става да је међународно безбедносно окружење доста назадовало од 2010. године, када је донет претходни Преглед и да су односи великих сила знатно затегнутији, као и да су Русија и Кина „додале нове типове нуклеарних способности у своје арсенале, подигле значај нуклеарних снага у својим стратегијама и плановима и упустиле се у врло агресивно понашање, укључујући спољни свемир и сајбер простор“.¹² Кроз ова два навода већ можемо да скицирамо нове елементе које концепт стратешке стабилности у Трећем нуклеарном добу укључује – јачање актера, великих сила попут Кине које могу да поремете стратешку равнотежу између САД и Русије, и јачање значаја нових домена ратовања попут сајбер простора и свемира са новим технологијама и врстама наоружања.

Са друге стране, потпуну промену хладноратовског концепта стратешке стабилности предлаже Саветодавни одбор за међународну безбедност Министарства спољних послова САД. Он предлаже да се више не користи термин „стратешка стабилност“ већ да се он замени реченицом „договорене карактеристике и праксе држава које поседују нуклеарно оружје у циљу смањења ризика од рата, посебно рата са ризиком ескалације до могуће употребе нуклеарног оружја“.¹³ На крају, постоје и они који у потпуности одбацују концепт стратешке стабилности јер умањује одвраћање и сматрају да треба усвојити концепт прве употребе нуклеарног оружја и радити на стицању стратешке супериорности.¹⁴ Кронинг (Matthew Kroenig), на пример, наводи да нуклеарна супериорност у већој мери доприноси стратешкој стабилности него досадашњи

¹⁰ Rakesh Sood, "Introduction", in: Rakesh Sood (ed.), *Nuclear Order in the Twenty-First Century*, op.cit., p. 14.

¹¹ Marina T. Kostić, „Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXXI, No. 4/2019, UDK: 327:341.174(4-672EU)(47+57), str. 521.

¹² „Nuclear Posture Review“, February 2018, <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872877/-1/-1/1/EXECUTIVE-SUMMARY.PDF>, 29/4/2020, p.1.

¹³ "Report on the Nature of Multilateral Strategic Stability", International Security Advisory Board, April 27, 2016, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/257667.pdf>, 5/5/2020, p. 9.

¹⁴ Наведено према: Elbridge Colby, „Defining Strategic Stability: Reconciling Stability and Deterrence“, in: Elbridge A. Colby and Michael S. Gerson (eds.), *Strategic Stability: Contending Interpretations*, Strategic Studies op. cit., p. 50.

нуклеарни паритет.¹⁵ Поред тога, све чешће се чују гласови у прилог напуштања политике узајамно осигураног уништења и кретања ка стварању свеобухватне заштите САД и Русије.¹⁶

Нови модел контроле наоружања или „контроле наоружања за 21. век“, како то председник САД Доналд Трамп назива, би се могао заснивати на: 1. билатералним релацијама између држава чији односи могу постати затегнути, такозваним дијадама (САД – Русија, Индија – Пакистан и сл.)¹⁷, 2. оном за који се на пример Трампова администрација залаже, а који би, у крајњој инстанци био трилатерални (САД – Русија – Кина), уз преговарање о контроли свих врста наоружања и домена ратовања са стратешким карактером и 3. мултилатерални који Русија преферира (пет сталних чланица Савета безбедности Уједињених нација). Када користимо синтагму „стратешки карактер“ нових наоружања и домена ратовања, она се односи на сво оно наоружање и домене ратовања који утичу на стратешке (интерконтиненталне конвенционалне и нуклеарне) капацитете држава са нуклеарним наоружањем. Уколико, на пример, неко наоружање мањег домета може да погоди размештене интерконтиненталне (ICBM) или балистичке ракете размештене на подморницама (SLBM) САД или Русије, оно има стратешки карактер. Такође, значај других актера и наоружања за стратешку стабилност појављује се онда када њихове способности могу да наруше стратешку равнотежу између САД и Русије. Због тога се и појављују захтеви за њиховим укључивањем у преговоре о контроли стратешког наоружања.

Из свега наведеног склони смо закључку да је стратешку стабилност у Трећем нуклеарном добу најбоље третирати као допуну хладноратовској концепцији будући да је у односу на нуклеарно наоружање свет и даље биполаран, али уз пораст нуклеарних арсенала појединих сила у успону и ширење опасних недржавних актера који представљају претњу. У том смислу, нови споразум о контроли наоружања или група споразума би морала да садржи неке посебне одредбе за САД и Русију, у случају даље редукције стратешког наоружања или

¹⁵ Matthew Kroenig, *The Logic of American Nuclear Strategy: Why Strategic Superiority Matters*, Oxford University Press, 2018, p. 5.

¹⁶ У ратификацијском документу Конгреса САД поводом Новог START-а се на пример наводи да политике САД и Русије засноване на „узајамно осигураном уништењу“ могу бити супротне безбедности две земље и да оне треба да што пре одступе од стратешког односа заснованог на овој доктрини (Декларација, тачка 2 (Б)) и развију своје одбрамбене системе. „Resolution of Ratification: Senate Consideration of Treaty Document 111-5“, 12/22/2010, <https://www.congress.gov/treaty-document/111th-congress/5/resolution-text>, 28/07/2020.

¹⁷ Овај термин се међутим односи на дијаде, тј. „суму стабилности између много парова држава са нуклеарним наоружањем“, при чему се две нуклеарне силе морају налазити у неком степену супротстављених односа. (САД – Русија, Кина – Индија...) уз изузетак „тријаде“ Кина – Индија – Пакистан, “Report on the Nature of Multilateral Strategic Stability”, International Security Advisory Board, April 27, 2016, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/257667.pdf>, 5/5/2020, pp. 2–3.

одржавања постојећег нивоа да укључи нове актере или одредбу о ограничењу раста нуклеарних арсенала других нуклеарних земаља (укључујући асиметричне), као и осврт на нове претње, наоружања и домене ратовања.

У наредном делу рада бавићемо се управо погледима унутар ове две кључне силе на то какав је карактер Уговора о контроли стратешког наоружања генерално, које су његове главне предности и мане и на који начин се треба у будућности одржавати стратешка стабилност, као и ставу у ове две земље потписнице о укључивању трећих страна, будући да је то услов који САД постављају за продужетак његовог важења.

ДЕБАТЕ ОКО НОВОГ START-А У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА 2010–2020. ГОДИНА

Дебате око продужетка Новог START-а у САД имају своје извориште у ширим дебатама о националној одбрани и нуклеарној политици и концентришу се око три становишта: становиште о томе да САД неће прве употребити нуклеарно оружје и узајамне нуклеарне рањивости и гарантованог уништења; селективне употребе нуклеарног наоружања (посебно ако су амерички савезници нападнути нуклеарним наоружањем); и одрицања од концепта стратешке стабилности и заговарања политике прве употребе и стицања нуклеарне супериорности.¹⁸

Током ратификације Новог START уговора републиканци и независни конгресмени поднели су неколико амандмана који се односе на убрзавање модернизације нуклеарног наоружања (Jon Kyl), гаранције да ће Обама разместити све четири фазе Европског фазног адаптивног приступа – ЕПАА (John McCain, Joe Lieberman, Bob Corker), давање гаранције председника, пре него што Уговор ступи на снагу, да ће у року од годину дана захтевати преговоре са Русијом о смањивању тактичког нуклеарног наоружања (George LeMieux) и укључивању тактичког нуклеарног наоружања у сам Уговор (Jim Risch), уклањање параграфа из Преамбуле Уговора у којем се наводи веза између стратешког офанзивног и стратешког дефанзивног наоружања (John McCain), повећању ограничења за средства ношења бојевих глава са 700 на 720 (John Thune), повећање броја инспекција на терену (James Inhofe) и дефинисање железничких ракетних система са интерконтиненталним ракетама у самом Уговору (John Ensign).¹⁹ Већина ових амандмана није прихваћена, али је значајан број ових примедби садржан у ратификацијском документу Конгреса САД. Такође, тадашњи председник Обама (Barack Obama) дао је уверавања да ће остварити процес модернизације, одржати индустријску базу ракетних мотора, разместити противракетни штит у све

¹⁸ Наведено према: Elbridge Colby, „Defining Strategic Stability: Reconciling Stability and Deterrence“, *op. cit.*, pp. 49–50.

¹⁹ Tom Z. Collina, “Senate Approves New START”, <https://www.armscontrol.org/act/2011-01/senate-approves-new-start>, 18/5/2020.

четири фазе ЕПАА и започети у року од годину дана разговоре са Русијом о укључивању тактичког наоружања у споразум о контроли наоружања.²⁰

Будући да Обама није испунио многе од ових уверавања у САД и да се Русија и Кина перципирају као ревизионистичке силе, посебно Русија након кризе у Украјини, у САД се све чешће поставља не тако ново питање: Зашто би САД пристале да буду рањиве? Данас, у политици Трампа, многи виде поновну тежњу САД да буде супериорна. Бред Робертс (Brad Roberts), на пример, пита да ли је очување стратешке стабилности уопште у америчком интересу и да ли Трампова администрација треба да Обамин пут по питању стратешке стабилности.²¹ Он наглашава да Трампова политика садржи минимум три елемента која могу реметити стратешку стабилност – концепт „Прво Америка“, преговарање са позиције силе и стицање највећег броја нуклеарног наоружања уколико крене трка у овој врсти наоружања.²² Овакво Трампово становиште међутим не треба да чуди ако се има у виду Републиканска платформа за председничке изборе 2016. године, у којој се наводи да је она посвећена поновној изградњи војске САД у најјачу силу на свету, са широком супериорношћу над било којом другом државом или групом држава. У Платформи се даље наводи: „Нови START Уговор..., тако слаб у верификацији и дефиницијама да је готово немогуће доказати кршење, дозволио је Русији да изгради свој нуклеарни арсенал уз истовремено умањивање нашег“²³ и „Требамо напустити уговоре о контроли наоружања који користе нашим противницима, а не доприносе нашој националној безбедности... Морамо модернизовати нуклеарно наоружање и платформе ношења, окончати политику узајамно осигураног уништења и изградити односе са нашим савезницима.“²⁴ „Које год да су њихове несугласице, и Републиканска и Демократска партија залагале су се за мир кроз снагу – а снага је значила америчку војну супериорност“²⁵, наводи се у Платформи. Из оваквог односа према америчкој улози у свету произилази и став о стратешкој стабилности генерално и контроли наоружања посебно. Међутим, треба имати у виду да концепција супериорности и америчке нерањивости није случајно била превазиђена седамдесетих година 20. века, а споразуми о контроли наоружања који су од тада закључивани били су доказ да овај концепт није могао да успе.

²⁰ “Message from the President on the New START Treaty”, February 02, 2011, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/02/02/message-president-new-start-treaty-0,23/5/2020>.

²¹ Brad Roberts, “Strategic Stability Under Obama and Trump”, *Survival*, Vol. 59, No. 4, 2017, p. 68.

²² Ibid, p. 70.

²³ “Republican Platform 2016”,

https://prod-cdn-static.gop.com/media/documents/DRAFT_12_FINAL%5B1%5D-ben_1468872234.pdf, 17/7/2020, p. 41.

²⁴ Ibid, p. 42.

²⁵ Ibid, p. 46.

У односу конкретно на Уговор Нови START амерички председник Трамп је 2017. године изјавио да је то „лош договор“, а донедавни саветник за националну безбедност Џон Болтон (John Bolton) назвао га је „унилатералним разоружањем“²⁶, као и да „САД немају никаквог интереса за продужетком Новог START-а“.²⁷ Болтон је 2019. године изјавио и да није вероватно да ће се Нови START продужити за још пет година јер његове основне мањкавости и даље постоје – то што не укључује Кину, не ограничава тактичко нуклеарно наоружање Русије и не покрива нове типове наоружања које је Русија у међувремену развила, попут хиперсоничних ракета.²⁸ Због тога је председник Трамп задужио администрацију „да започне ново поглавље кроз тражење нове ере контроле наоружања која се удаљава од билатералних уговора из прошлости“.²⁹ Такође, он је у фебруару 2020. године изјавио да уколико се не постигне нови споразум о контроли нуклеарног наоружања са Русијом, САД ће створити „најмоћније нуклеарно оружје на свету“.³⁰ То значи да САД и даље теже споразуму о контроли стратешког наоружања, али би тај споразум морао да буде заснован на новим основама, или би се САД упустиле у трку у наоружању. Ипак, Болтон је отишао са места саветника, а САД воде преговоре о новом споразуму о контроли наоружања са Русијом, уз донекле ублажен став о учешћу Кине (прво споразум САД – Русија, па укључивање Кине).

САД инсистирају да Кина буде укључена у трилатералне разговоре о контроли нуклеарног наоружања „у једном моменту“ (Трамп), али Кина није заинтересована за овакве преговоре имајући у виду диспарат између кинеског нуклеарног арсенала и оног који поседују САД и Русија. Кинеска позиција је та да тек кад се нуклеарни арсенал САД спусти до нивоа који поседује Кина, она може ући о преговоре о споразуму који не би штитио америчку супериорност у односу на Кину. Да ли би међутим САД и Русија својевољно увеле свет у нумерички паритет најмање пет држава и тиме изгубиле постојећу предност и значајан инструмент одвраћања? Русија заступа став да уколико САД успеју да убеду Кину

²⁶ Theresa Hitchens, “Trump’s Arms Control Plan: Genius or Disingenuous?”, April 30, 2019, <https://breakingdefense.com/2019/04/trumps-arms-control-plan-genius-or-disingenuous/>, 12/6/2020.

²⁷ „Могу ли Москва и Вашингтон да постану бизарни пријатељи и колико је нуклеарних бомби довољно“, *PTC*, 28. јун 2020, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/4000293/koronavirus-bec-pregovori-sergej-rjabkov-marsal-bilingsli.html>, 1/8/2020.

²⁸ Bill Gertz, “Bolton: China Continuing Cyberattacks on Government, Private Networks”, June 18, 2019, <https://freebeacon.com/national-security/bolton-china-continuing-cyberattacks-on-government-private-networks/>, 24/5/2020.

²⁹ Наведено према: Kingston Reif and Shannon Bugos, “Responses to Audience Questions from April 29 New START Briefing”, May 4, 2020, <https://www.armscontrol.org/blog/2020-05-04/responses-audience-questions-april-29-new-start-briefing>, 25/5/2020.

³⁰ „Направићу најмоћније нуклеарно оружје на свету“, *B92*, 11.02.2020, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=02&dd=11&nav_category=78&nav_id=1653125, 1/8/2020.

да учествује у овим преговорима, онда и друге нуклеарне силе, попут Француске и Британије, морају бити укључене такође.³¹ Међутим, аргумент са америчке стране је да Француска и УК не увећавају своје нуклеарне капацитетете, док Кина то чини на прикривен начин, због чега је неопходно најпре њу укључити у преговоре.³² Поред тога, САД виде Кину као једну од компетиторских сила, а њену војну модернизацију као подршку „дугорочним циљевима да успостави регионалну хегемонију, негира операције пројекције моћи САД у Индо-Пацифику и замени САД као изабраног безбедносног партнера“.³³ Процене САД су да Кина повећава своје регионалне способности и да ће до краја декаде удвостручити свој нуклеарни арсенал.³⁴ Оваква процена потврђује нашу тезу да не само да је битно да се успостави одређени паритет у количини нуклеарног наоружања САД и Русије, већ и да та количина мора бити у одређеном одговарајућем односу према нуклеарном арсеналу осталих нуклеарних држава.

Што се тиче става америчке војске према Новом START-у у периоду ратификације војска САД је снажно подржавала Уговор јер он омогућава увид у руске способности³⁵, предвидивост у погледу тога како потенцијални противници САД изгледају³⁶, транспарентност и верификацију који су од користи за безбедност САД и за то да се не поставља ограничења на противракетну одбрану САД³⁷, да режим верификације омогућава САД „значајан увид у руске способности, бројеве и

³¹ „Russia’s View on Nuclear Arms Control: An Interview With Ambassador Anatoly Antonov“, April 2020, <https://www.armscontrol.org/act/2020-04/interviews/russias-view-nuclear-arms-control-interview-ambassador-anatoly-antonov>, 26/4/2020.

³² David Santoro, “A U.S. Perspective on Trilateral Arms Control: A Long Shot – Within Reach”, in: Ulrich Kühn (ed.), *Trilateral Arms Control? Perspectives from Washington, Moscow, and Beijing*, Institute for Peace Research and Security Policy, University of Humburg, Research Report #002, 03/2020, p.11.

³³ “Statement of Charles A. Richard Commander United States Strategic Command before the Senate Committee on Armed Services“, 13 February 2020, https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Richard_02-13-20.pdf, 18.5.2020, p. 4.

³⁴ Ibid, p. 4.

³⁵ Commander of the United States Strategic Command (STRATCOM) General John Hyten, February 26, 2019, in: Mr. Van Hollen (for himself and Mr. Young), “A BILL To require certain reports and briefings to Congress relating to the expiration of the New START Treaty, and for other purposes”, <https://www.vanhollen.senate.gov/imo/media/doc/DAV19E76.pdf>, 26/7/2020, pp. 4-5.

³⁶ Air Force General Paul Selva, the Vice Chairman of the Joint Chiefs of Staff, March 2017, in: Mr. Van Hollen (for himself and Mr. Young), “A BILL To require certain reports and briefings to Congress relating to the expiration of the New START Treaty, and for other purposes”, op. cit., p. 5.

³⁷ David Trachtenberg, Deputy Secretary of Defense for Policy, September 2018, in: Mr. Van Hollen (for himself and Mr. Young), “A BILL To require certain reports and briefings to Congress relating to the expiration of the New START Treaty, and for other purposes”, op. cit., p. 5.

све друге ствари повезане са њиховим нуклеарним оружјем“.³⁸ Данас, на пример, Чарлс Ричард (*Charles Richard*), командант Стратешке команде САД, описујући безбедносно окружење САД као најизазовније од Хладног рата навео је да Нови START доприноси до одређене мере националној безбедности САД, али да има и мане које се оглађају у томе да је билатералан и да не обухвата читаву класу хиљада наоружања које Русија поседује, нити нова наоружања која је Русија развила, алудирајући на то да би се могао склопити и бољи споразум, који би укључивао све то.³⁹ По питању Кине, Ричард наводи да је у овом моменту циљ да се Кина убеди у добробити контроле наоружања уопште, изградње поверења и транспарентности и да у том смислу диспаратитет или бројеви нису битни.⁴⁰ Међутим, извесно је да САД и Русија својим поступањем и односом према постојећим споразумима о контроли наоружања не могу да покажу пример нити убеде било кога о добробитима оваквих споразума, јер их приказују као неделотворне и у погледу контроле наоружања и у погледу данас врло заострених односа између страна потписница. Нови START као једини такав споразум у области стратешког наоружања, а кога се обе стране придржавају, једина је шанса да и остале нуклеарне силе уверавају да учествују у преговорима.

Што се тиче Конгреса, Представнички дом који контролишу демократе је, за разлику од Сената за фискалну 2020. годину, изразио подршку за продужетак Новог START-а и забранио употребу средстава за повлачење из овог Уговора осим ако га Русија не буде кршила.⁴¹ Такође, још и раније су демократски чланови условили подршку за финансирање планиране модернизације нуклеарног наоружања подршком администрације за контролу наоружања, укључујући и продужетак Новог START-а.⁴² Неки од сенатора су још од 2019. године почели да подносе формалне законске предлоге о продужетку Новог START-а. Сенатори Енгел и Менендез (*Eliot Engel, Robert Menendez*) у свом предлогу су позвали на продужетак Уговора до 2026. године, јер он доприноси националној безбедности САД тако што ограничава руски стратешки арсенал, омогућава војним планерима у САД транспарентност и извесност поводом руског стратешког наоружања, помаже у спречавању трке у наоружању и поштује ставове савезника о томе да је

³⁸ Vice Adm. David Kriete, deputy commander of U.S. Strategic Command, July 31, 2019, in: Theresa Hitchens, “Allies Push Back Against US Waffling on New START”, August 01, 2019, <https://breakingdefense.com/2019/08/allies-push-back-against-us-waffling-on-new-start/>, 25/5/2020.

³⁹ Admiral Charles Richard, Commander, United States Strategic Command, Subcommittee on Strategic Forces Hearing: “Strategic Forces Posture Hearing”, February 27, 2020, <https://armedservices.house.gov/hearings?ID=405B79E0-8FE5-4D5E-892E-20CEFE5AE2A4>, 21/7/2020.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Kingston Reif, “Congress OKs Trump Nuclear Priorities”, January/February 2020, <https://www.armscontrol.org/act/2020-01/news/congress-oks-trump-nuclear-priorities>, 19/5/2020.

⁴² Kingston Reif, “Republican Senators Back New START”, October 2018, <https://www.armscontrol.org/act/2018-10/news/republican-senators-back-new-start>, 25/5/2020.

рестрикција руског наоружања важна и за њихову безбедност. „Сви нови споразуми које би САД могле да постигну требало би да додају на нашу постојећу архитектуру контроле оружја, а не да јој одузму“, наводи се у предлогу.⁴³ Такође, Енгел и конгресмен МекКол (Michael McCaul) су поднели предлог закона под називом “Richard G. Lugar and Ellen O. Tauscher Act to Maintain Limits on Russian Nuclear Forces”, који позива Трампову администрацију да задржи ограничења руских нуклеарних снага кроз продужетак Новог START-а до 2026. године, осим уколико Русија не прекрши Уговор или док се не договори нови споразум који пружа „иста или већа ограничења, транспарентност и мере верификације у односу на руске нуклеарне снаге“⁴⁴. И сенатори Јанг и Ван Холен (Todd Young and Chris Van Hollen) поднели су предлог којим се ургира да Трампова администрација одржи ограничења на руско стратешко нуклеарно наоружање и позвали на продужетак Новог START-а до 2026. Године, осим уколико Русија не прекрши Уговор или док нови споразум није на снази.⁴⁵

Данас је један од аргумената који се у САД износи за непродужавање Новог START-а и руско непоштовање споразума попут INFТ и Споразума о отвореном небу. Због тога је примарни циљ дијалога о стратешкој стабилности између САД и Русије обнова поверења у овој области, покушај да се очувају споразуми који су још увек на снази и ублажи динамике кризе како би се смањиле тензије и постигли узајамно прихватљиви споразуми у области контроле наоружања.⁴⁶ Русија се криви и за то да је одбацила напоре САД да Нови START наследи још једна рунда преговора о смањењу наоружања, као и смањење нуклеарног нестратешког наоружања.⁴⁷ Такође, сматра се да је Русија развила и да размешта низ нуклеарног наоружања које није покривено ниједним споразумом о контроли наоружања што мења карактер њеног хладноратовског нуклеарног арсенала.⁴⁸

⁴³ “Menendez, Engel, Top National Security Democrats call on Trump to extend New Start Nuclear Treaty with Russia”, <https://www.foreign.senate.gov/press/ranking/release/menendez-engel-top-national-security-democrats-call-on-trump-to-extend-new-start-nuclear-treaty-with-russia>, 25/5/2020.

⁴⁴ “Engel, McCaul Introduce Legislation to Maintain Limits on Russian Nuclear Forces”, May 8, 2019, https://foreignaffairs.house.gov/_cache/files/9/2/92599a31-83a5-48be-b753-b78ea3c5ddde/19D0C6225497FC80DBEBFB4E50897355.hr-2529---new-start-signed-bill-text.pdf, 25/7/2020.

⁴⁵ “Young, Van Hollen Introduce Legislation to Preserve Limits on Russia’s Strategic Nuclear Arsenal”, August 01, 2019, <https://www.young.senate.gov/newsroom/press-releases/young-van-hollen-introduce-legislation-to-preserve-limits-on-russias-strategic-nuclear-arsenal->, 25.5.2020.

⁴⁶ „Russia’s View on Nuclear Arms Control: An Interview With Ambassador Anatoly Antonov“, *op. cit.*

⁴⁷ „Nuclear Posture Review“, February 2018, *op. cit.*, p. 13.

⁴⁸ Rep. Mac Thornberry, „Nuclear Posture Review: Recognizing the return to great power competition“, February 4, 2018, <https://www.defensenews.com/opinion/commentary/2018/02/05/nuclear-posture-review-recognizing-the-return-to-great-power-competition/>, 30/4/2020.

ДЕБАТЕ ОКО НОВОГ START-А У РУСКОЈ ФЕДЕРАЦИЈИ 2010–2020. ГОДИНА

Што се туче Русије и њеног става према Новом START-у фактори од значаја су: размештање глобалне противракетне одбране САД, примена концепта „брзог удара“, смештање наоружања или делова наоружања у свемир и одређење свемира као домена у коме се може водити рат, квантитативне и квалитативне неједнакости у конвенционалном наоружању у Европи, развој и размештање нуклеарног наоружања мање снаге и усвајање нових доктрина које воде ка смањивању прага за употребу нуклеарног оружја.⁴⁹

Слично као и у случају САД, постојале су примедбе на уговор Нови START током његове ратификације. Против ратификације су били либералне демократе и Комунистичка партија. Комунисти су се у свом предлогу резолуције zaloжили за конкретне мере и ограничења: модернизација – размештање не мање од 25 нових стратешких ракета годишње, амерички противракетни систем ће се сматрати опасним када САД размести 200 пресретача способних да пресретну руске балистичке ракете средњег домета (SM-3 Block II), британско и француско размештено нуклеарно наоружање не сме прећи 600 размештених бојевих глава. Ипак, највећи број примедби односио се на претходно усвојен амерички документ о ратификацији тако да је руска Дума такође усвојила подугачку резолуцију о ратификацији. Одредбе ове резолуције одражавају исте елементе америчке резолуције: модернизација руских нуклеарних снага, наглашавање везе између стратешког одбрамбеног и офанзивног наоружања, а поводом размештања америчког противракетног штита (америчка резолуција наглашава да Уговор ни на који начин не ограничава противракетну одбрану САД), изградња било ког новог стратешког офанзивног наоружања која би требало да се подведе под одредбе Уговора о ограничењу на 700 размештених средства ношења (мисли се на развој Брзог глобалног удара САД и одговор је Сенату на то да конвенционално наоружано стратешко офанзивно наоружање не потпада под ограничења Уговора), услови за иступање из Новог START-а (не само због САД, већ и због „дугих земаља или група земаља“ где се вероватно мисли на НАТО и Кину), размену информација (што се односи на одредбу резолуције Сената о блажим мерама у погледу телеметрије – Русија је у потпуности била против размене информација о телеметрији јер би то могло да ојача амерички противракетни систем у односу на руско стратешко офанзивно наоружање) и у односу на нестратешко наоружање (сваки будући разговори о смањењу нуклеарног наоружања морају узети у обзир напредак у примени Новог START-а и може се разматрати једино у „ширем стратешком контексту“ (што је одговор на инсистирање Сената САД да разговори о руском тактичком наоружању почну одмах како би се одговорило на велику асиметрију између САД и Русије у поседовању овог типа наоружања).⁵⁰

⁴⁹ „Russia’s View on Nuclear Arms Control: An Interview With Ambassador Anatoly Antonov“, op. cit.

⁵⁰ Претходно наведено према: Nikilai Sokov, “New START Ratification in Russia”, January 25, 2011,

Такође, поред резолуције о ратификацији донете су и две декларације. Једна која се односи и на будуће разговоре о стратешком наоружању и стратешкој стабилности уопштено и која обавезује руску владу да строго прати развој америчке противракетне одбране, „посебно географске локације компонената, карактеристике пресретача и могуће елементе размештене у свемиру“, позива се САД да повуче сво тактичко наоружање из Европе, као и инфраструктуру која би омогућила брзо поновно размештање ових снага, „даљи преговори о тактичком нуклеарном наоружању „требају се спроводити само као део шире безбедносне слике и узимајући у обзир, између осталог, противракетну одбрану, конвенционално наоружање дугог домета, ‘милитаризацију свемира’ и неравнотежу у конвенционалним снагама у Европи“, а засновано на начелу једнаке и недељиве безбедности за све.⁵¹

Руска позиција поводом Новог START-а је од 2010. године била та да је „било која могућност за даље смањење и ограничење стратешког офанзивног наоружања на билатералној основи (су) готово исцрпљена и да ће даљи напредак у овој области захтевати укључивање других држава са војним нуклеарним способностима“.⁵² Путин је 2012. године поводом даље редукације нуклеарног наоружања САД и Русије изјавио: „Нећемо се разоружати унилатерално. Што се тиче даљих корака у нуклеарном разоружању, ови кораци требају бити свеобухватни по природи и све нуклеарне силе требају учествовати у процесу. Ми се не можемо разоружати док друге нуклеарне силе повећавају своје наоружање“.⁵³ Кори Велт (Cory Welt) наводи да Русија жели да створи услове за мултилатерализацију преговора о контроли нуклеарног наоружања, као и да повеже даљу редукацију са другим стратешким условима, као што су противракетна одбрана и брзи конвенционални глобални удар, нератификација СТВТ и могућности стављања оружја у свемир.⁵⁴ У периоду примене Уговора Русија замера САД да не постоји начин да се верификује да се неке од подморница и бомбардера који носе конвенционално наоружање не могу такође користити и за нуклеарно.⁵⁵ Русија се залаже за давање „глобалног карактера“ режиму успостављеном INF Уговором (или „универзализација обавеза“) и укључивање свих нуклеарних сила у договоре и уговоре о стратешкој стабилности, јер у савременом свету она се не може

<https://www.nonproliferation.org/new-start-ratification-in-russia/>, 11/7/2020.

⁵¹ Ibid. Друга декларација се односи на модернизацију руског нуклеарног наоружања.

⁵² „Russia’s View on Nuclear Arms Control: An Interview With Ambassador Anatoly Antonov“, op. cit.

⁵³ Vladimir Putin, “Transcript from meeting with experts in the city of Sarov to discuss global threats to national security, strengthening Russia’s defenses and enhancing the combat readiness of its armed forces”, February 24, 2012,

<http://archive.premier.gov.ru/eng/events/news/18248/>, 14/7/2020.

⁵⁴ Cory Welt, *Have We Reached the Finish Line? The Future of U.S.-Russian Nuclear Arms Control*, The Elliott School of International Affairs, The George Washington University, January 2015, pp. 8-10.

⁵⁵ “Russia prepared to extend nuclear treaty, Putin says”, Jul 16 2018, *CNBC*, <https://www.cnb.com/2018/07/17/russia-prepared-to-extend-new-start-nuclear-treaty.html>, 24/5/2020.

ограниčiti само на односе и уговоре између САД и СССР/Русије. Нажалост, уместо да постану глобални или универзални тако што би им приступиле друге чланице, ови уговори су раскинути без извесности да ће ускоро бити договорени нови.

Ипак, 5. децембра 2019. године председник Русије Владимир Путин је изјавио да је Русија спремна да без одлагања и услова продужи Нови START. За Русију продужетак овог Уговора није „чиста формалност“ и он се не може обавити у кратком року, како то наводи Трампова администрација, будући да подразумева предузимање низа легислативних процедура, које би трајале минимум неколико месеци.⁵⁶ Још мање би се могло очекивати брзо склапање и ступање на снагу новог уговора. Руски председник Путин је 2018. године изјавио да је Русија спремна да продужи Уговор иако „имају нека питања за америчке партнере. Мислимо да они нису у потпуности у сагласности са споразумом“, навео је Путин.⁵⁷ Русија америчко повлачење из INFТ и Уговора о отвореном небу тумачи као жељу Вашингтона да крене у нову трку у наоружању.

Разматрајући питање зашто до замене Новог START-а вероватно неће доћи Линтон Брукс наводи неколико разлога. Прво, ту је неповерење у то да ће Руси поштовати уговор, будући да су прекршили неколико других уговора, док Русија може бити скептична у вези са тим да ли ће нови уговор надживети администрацију која га закључи. Чак и да две стране желе да закључе уговор, наводи Брукс, постоји неколико непомирљивих питања: национална противракетна одбрана – против балистичких ракета, при чему Американци неће пристати ни на какво ограничавање њихове противракетне одбране, док Руси управо то желе; нестратешко нуклеарно наоружање, снаге за удар из свемира (које би могле да погоде руске стратешке циљеве); конвенционални стратешки удар. Највећи изазов по његовом мишљењу представља недостатак поверења.⁵⁸ Са друге стране, ово нису питања која би кочила Русију да безусловно продужи Уговор за још пет година, јер је она развила наоружања којим заобилази проблем противракетне одбране САД, руско тактичко наоружање остаје необухваћено Уговором, она није спречена у извођењу било које војне акције у свом окружењу, и притом остаје на паритетним односима без учешћа Кине. Такође, Русија има значајан интерес у одржавању режима верификације како би задржала увид (у границама Уговора) у америчку модернизацију. Русија такође тражи и стављање америчког Брзог глобалног удара под окриље Уговора, иако би у случају да се он заснива на ИСВМ, он свакако био обухваћен Уговором. На основу свих параметара очигледно је да би продужетак Уговора био више у корист Русије, због чега је разумљиво америчко премишљање.

У овом моменту Русија и САД воде дијалог о стратешкој стабилности, па и контроли наоружања, и њихови представници су се састали у јануару 2019.

⁵⁶ “Russia’s View on Nuclear Arms Control: An Interview With Ambassador Anatoly Antonov”, op. cit.

⁵⁷ “Russia prepared to extend nuclear treaty, Putin says”, op. cit.

⁵⁸ Linton F. Brooks, “The End of Arms Control?”, *Dædalus*, the Journal of the American Academy of Arts & Sciences, Spring 2020, pp. 87–88.

године у Бечу и јулу 2019. године у Женеви како би разматрали питања контроле наоружања, безбедности свемира и хиперсоничног наоружања, као и могућег продужетка Новог START-а кроз долажење до свеобухватнијег споразума који покрива додатне типове наоружања и укључује Кину.⁵⁹ У јануару 2020. године одржана је још једна рунда стратешког дијалога САД – Русија у Бечу, где се разговарало о нуклеарним залихама и стратегији, кризној и стабилности трке у наоружању, улози и будућности контроле наоружања, укључујући значај кретања изван само билатералног формата.⁶⁰ На састанку у Бечу између САД и Русије о продужетку Новог START-а уговора у јуну 2020. године на једној страни стола стајале су и кинеске заставице али су та места ипак остала празна. Маршал Билингсли (Marshall Billingslea), изасланик председника Трампа за ове преговоре, навео је тада да САД желе трилатерални споразум са Кином, док Русија жели мултилатерални уз укључивање и Француске и Уједињеног Краљевства. Такође, Билингсли наводи да следећи споразум о контроли наоружања мора да обухвати сво нуклеарно наоружање, а не само такозвано стратешко нуклеарно наоружање, да има јак верификациони механизам и да укључује Кину.⁶¹ До момента писања овог рада (август 2020. године) формиране су радне групе за техничке преговоре које су имале свој састанак у Бечу крајем јула 2020. године о безбедности у свемиру. Такође, дошло је до ублажавања позиције САД по питању укључивања Кине у разговоре о Новом START-у, при чему је нова позиција председника Трампа да је прво потребно да САД и Русија постигну споразум, а потом заједнички, са усвојеном заједничком позицијом, наступе према Кини, која би се у неком моменту укључила у преговоре.⁶²

ЗАКЉУЧАК

У раду смо настојали да истражимо ставове САД и Русије, као и дебате које су вођене и воде се унутар њих, о продужетку јединог преосталог уговора о контроли стратешког наоружања Новог START-а. Значај овог уговора је у томе што представља један од елемената стратешке стабилности која почива на одвраћању, контроли наоружања и одређеном односу снага – паритету између САД и Русије и диспаритету у односу на друге нуклеарне силе. Поремећај ове равнотеже би нужно за собом повлачио и промену Уговора о контроли наоружања, као и поставку нуклеарног наоружања. Даља билатерална смањења

⁵⁹ Kingston Reif and Shannon Bugos, "Responses to Audience Questions from April 29 New START Briefing", *op. cit.*

⁶⁰ Kingston Reif and Shannon Bugos, "No Progress toward Extending New START", *op. cit.*

⁶¹ "U.S., Russia complete 2 days of talks on strategic arms treaty soon to expire", *CBC*, Jun 23, 2020, <https://www.cbc.ca/news/world/vienna-us-russia-nuclear-talks-1.5623368>, 1/8/2020.

⁶² "Remarks by President Trump Before Marine One Departure", July 29, 2020, <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-marine-one-departure-072920/>, 6.8.2020.

стратешког офанзивног наоружања САД и Русије у условима када би друге нуклеарне државе подизале своје нуклеарне капацитете или на други значајнији начин угрожавале стратешке способности САД или Русије нису могућа. Због тога се као посебан изазов данас поставља одржавање стратешке стабилности – кроз већу транспарентност у погледу политика, доктрина и способности, укључивање трећих нуклеарних држава, нових типова наоружања и домена ратовања.

У погледу политика мало је извесно да ће бити усвојен кинески предлог о томе да се потпише уговор којим би се све стране обавезале да неће прве употребити нуклеарно наоружање. САД и Русија су свој однос стратешке стабилности градиле на избегавању првог удара, а када се у обзир узму и захтеви савезника и руска и америчка нуклеарна политика остаће у домену „конструктивне двосмислености“. По питању актера, прво уколико се стратешка стабилност и даље посматра хладноратовски контрола наоружања би задржала у основи билатерални однос САД – Русија, уз укључивање само оних елемената и домена ратовања који су значајни за тај однос, попут противракетне одбране и брзог глобалног удара, тактичког наоружања у Европи и нуклеарних залиха, новог наоружања насталог у процесу модернизације стратешког наоружања две стране, нове сајбер и свемирске домене ратовања и регулисање контроле наоружања у њима. Друго, уколико се као полазна тачка узме то да је нуклеарни свет мултиполаран, али да не подижу сви своје нуклеарне капацитете, онда се заговара у основи модел који би обухватао САД и Русију као и ону државу која подиже своје капацитете, што би даљу контролу стратешког наоружања чинило трипартитном, за шта се САД данас залажу у односу на Кину. На крају, уколико се у једначину додају и односи паритета у односу на савезништва, онда би будући споразум о нуклеарном наоружању био мултиполаран уз укључивање више нуклеарних сила, на чему на пример Русија инсистира данас, или чак заснован на споразуму између савеза НАТО и ОДКБ или НАТО и Шангајске организације за сарадњу. Такође, по питању наоружања постоји неколико модалитета. Прво, готово је немогуће да будући споразум може наставити да садржи само квантитативна ограничења на стратешко офанзивно наоружање САД и Русије, а да не обухвати и ограничења за друге силе које имају способност и намеру увећавања нуклеарних капацитета. Овај споразум, међутим, не би значео ни спуштање капацитета САД и Русије на нумерички ниво Кине, Француске и УК нити „јуриш у паритет“ Кине са САД и Русијом, већ управо одржавање одређене „повољне“ равнотеже, тј. постојећег нивоа диспаритета јер једино тако САД и Русија могу испунити сврху свог нуклеарног наоружања – до одврате непријатеље и увере савезнике у кредибилитет заштите.

Руски и амерички приступ даљој контроли наоружања има и неке заједничке именитеље, као и разлике. И Русија и САД уопштено настоје да изађу из „хладноратовског менталитета“ – да мултилатерализују контролу наоружања и прошире њен обухват. Такође, и за Русију и за САД је неприхватљиво да док су они ограничени у расту нуклеарног наоружања, други то нису, јер је оно што одржава светски поредак стабилним и стриктни нумерички паритет САД и Русије, али и диспаритет у односу на друге нуклеарне силе. Слично као што Стратегија

националне безбедности Џорџа Буша (George W. Bush) из 2002. године говори о „равнотежи снага која фаворизује слободу“, која само наочиглед изгледа као да подржава стварање равнотеже снага у свету, а у ствари се ради о равнотежи у корист „слободног света“ предвођеног САД-ом, тако „повољна нуклеарна равнотежа“⁶³ такође није „равнотежа“ у правом смислу речи, већ управо одржавање неравнотеже између две нуклеарне суперсиле заједно и осталих. Са друге стране, разлика је у томе што се Русија залаже за још један продужетак Новог START-а и не жели да утиче на Кину да дође за преговарачки сто док САД на томе инсистирају и пре истека уговора, условљавајући његов продужетак укључивањем Кине. Такође, САД очекују од Русије да утуче на Кину, као и да се споразумом обухвати и руско нестартешко наоружање и успостави строжи верификациони механизам у односу на постојећи. Такође, уколико би Кина под утицајем САД и започела учешће у преговорима о контроли наоружања, Русија би инсистирала на томе да то учине и Француска и УК, што је мало вероватно.

На крају, треба имати на уму да је уговор Нови START део шире уговорне архитектуре или режима контроле наоружања коју су чинили АВМТ, INF, CFE и START и да са престанком важења ових уговора, Нови START има мало шанси за продужетак важења. Али, исто тако треба имати на уму и да расправа у САД о Новом START-у и те како зависи од предстојећих америчких избора, где постојећа републиканска администрација настоји да све договоре постигнуте од стране претходне Обамине администрације представи као лоше, док демократе и њихов председнички кандидат изражавају спремност да уговор продуже за још пет година. У том случају, задржала би се у основи билатерална контрола наоружања као оквир у коме би се преговарао нови систем контроле стратешког наоружања који би и даље тежио да одржи „повољну“ стратешку равнотежу снага у новим условима.

БИБЛИОГРАФИЈА

Књиге и чланци:

- Brooks, Linton F., “Perceptions of Sino-American Strategic Stability: A U.S. View”, in: James L. Schoff and Li Bin, *A Precarious Triangle: U.S.-China Strategic Stability and Japan*, Carnegie Endowment for International Peace, November 2017, pp. 15–27.
- Brooks, Linton F., “The End of Arms Control?”, *Dædalus*, The Journal of the American Academy of Arts & Sciences, Spring 2020, pp. 84–100.
- Colby, Elbridge, „Defining Strategic Stability: Reconciling Stability and Deterrence“, in: *Strategic Stability: Contending Interpretations* (eds. Elbridge A. Colby, Michael S. Gerson), Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2013, pp. 47–83.

⁶³ Matthew Kroenig, Matthew Kroenig, “An American Perspective on a Framework for Strategic Stability in the Second Nuclear Age”, in: Rakesh Sood (ed.), *Nuclear Order in the Twenty-First Century*, op. cit., p. 6.

- Gerson, Michael S., „The Origins of Strategic Stability: The United States and the Threat of Surprise Attack“, in: *Strategic Stability: Contending Interpretations* (eds. Elbridge A. Colby, Michael S. Gerson), Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, 2013, pp. 1–46.
- Костић, Марина Т., *Концепције светског поретка у политикама безбедности Сједињених Америчких Држава, Руске Федерације и Европске уније на почетку XXI века*, докторска дисертација, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Београд, 2019. година.
- Kostić, Marina T., „Isključiva priroda evropskih, evroatlantskih i evroazijskih integracija i previranja na evropskom postsovjetskom prostoru“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXXI, No. 4/2019, UDK: 327:341.174(4-672EU)(47+57), str. 498–526.
- Kroenig, Matthew, „An American Perspective on a Framework for Strategic Stability in the Second Nuclear Age“, in: Rakesh Sood (ed.), *Nuclear Order in the Twenty-First Century*, Observer Research Foundation, New Delhi, 2019, pp. 87–95.
- Kroenig, Matthew, *The Logic of American Nuclear Strategy: Why Strategic Superiority Matters*, Oxford University Press, 2018.
- Roberts, Brad, „Strategic Stability under Obama and Trump“, *Survival*, 59:4, 2017, pp. 47–74.
- Santoro, David, „A U.S. Perspective on Trilateral Arms Control: A Long Shot – Within Reach“, in: Ulrich Kühn (ed.), *Trilateral Arms Control? Perspectives from Washington, Moscow, and Beijing*, Institute for Peace Research and Security Policy, University of Humburg, Research Report #002, 03/2020, pp. 8–37.
- Sood, Rakesh, „Introduction“, in: Rakesh Sood (ed.), *Nuclear Order in the Twenty-First Century*, Observer Research Foundation, New Delhi, 2019, pp. 9–18.
- Welt, Cory, „Have We Reached the Finish Line? The Future of U.S.-Russian Nuclear Arms Control“, The Elliott School of International Affairs, The George Washington University, January 2015.

Интернет извори:

- Collina, Tom Z., „Senate Approves New START“, <https://www.armscontrol.org/act/2011-01/senate-approves-new-start>, 18/5/2020.
- Gertz, Bill, „Bolton: China Continuing Cyberattacks on Government, Private Networks“, June 18, 2019, <https://freebeacon.com/national-security/bolton-china-continuing-cyberattacks-on-government-private-networks/>, 24/5/2020.
- Hitchens, Theresa, „Trump’s Arms Control Plan: Genius or Disingenuous?“, April 30, 2019, <https://breakingdefense.com/2019/04/trumps-arms-control-plan-genius-or-disingenuous/>, 12/6/2020.
- „Macron says EU must be part of any future US-Russia nuclear missile treaty“, *RFI*, 28/11/2019, <https://www.rfi.fr/en/international/20191128-macron-says-eu-must-be-part-any-future-us-russia-nuclear-missile-treaty>, 15/7/2020
- „Message from the President on the New START Treaty“, February 02, 2011, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/02/02/message-president-new-start-treaty-0>, 23/5/2020.
- „Могу ли Москва и Вашингтон да постану бизарни пријатељи и колико је нуклеарних бомби довољно“, *РТС*, 28. јун 2020, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/4000293/koronavirus-berc-pregovori-sergej-rjabkov-marsal-bilingsli.html>, 1/8/2020.

- ""Napraviću najmoćnije nuklearno oružje na svetu""", *B92*,
https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=02&dd=11&nav_category=78&nav_id=1653125, 1/8/2020.
- „Нуклеарни споразум САД и Русије отишао у историју“, *РТС*, 02. авг. 2019,
<https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/2/svet/3610994/nuklearni-sporazum-sad-i-rusije-otisao-u-istoriju.html>, 1/8/2020.
- Reif, Kingston and Shannon Bugos, "Responses to Audience Questions from April 29 New START Briefing", May 4, 2020, <https://www.armscontrol.org/blog/2020-05-04/responses-audience-questions-april-29-new-start-briefing>, 25/5/2020.
- Reif, Kingston, „Congress OKs Trump Nuclear Priorities“, January/February 2020,
<https://www.armscontrol.org/act/2020-01/news/congress-oks-trump-nuclear-priorities>, 19/5/2020.
- Reif, Kingston, "Republican Senators Back New START", October 2018,
<https://www.armscontrol.org/act/2018-10/news/republican-senators-back-new-start>, 25/5/2020.
- Reif, Kingston and Shannon Bugos "No Progress toward Extending New START", July/August 2020, <https://www.armscontrol.org/act/2020-07/news/progress-toward-extending-new-start>, 1/8/2020.
- "Remarks by President Trump Before Marine One Departure", July 29, 2020,
<https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-marine-one-departure-072920/>, 6.8.2020.
- „Russia’s View on Nuclear Arms Control: An Interview with Ambassador Anatoly Antonov“, April 2020, <https://www.armscontrol.org/act/2020-04/interviews/russias-view-nuclear-arms-control-interview-ambassador-anatoly-antonov>, 26/4/2020.
- "Russia prepared to extend nuclear treaty, Putin says", Jul 16 2018, *CNBC*,
<https://www.cnn.com/2018/07/17/russia-prepared-to-extend-new-start-nuclear-treaty.html>, 24/5/2020.
- "Statement of Charles A. Richard Commander United States Strategic Command before the Senate Committee on Armed Services, 13 February 2020,
https://www.armed-services.senate.gov/imo/media/doc/Richard_02-13-20.pdf, 18/5/2020.
- Thornberry, Mac, „Nuclear Posture Review: Recognizing the return to great power competition“, February 4, 2018,
<https://www.defensenews.com/opinion/commentary/2018/02/05/nuclear-posture-review-recognizing-the-return-to-great-power-competition/>, 30/4/2020.
- Sokov, Nikilai, "New START Ratification in Russia", January 25, 2011,
<https://www.nonproliferation.org/new-start-ratification-in-russia/>, 11/7/2020.
- "Transcript from meeting with experts in the city of Sarov to discuss global threats to national security, strengthening Russia’s defenses and enhancing the combat readiness of its armed forces", February 24, 2012,
<http://archive.premier.gov.ru/eng/events/news/18248/>, 14/7/2020.
- Trenin, Dmitri, „Strategic Stability in the Changing World“, March 21, 2019,
<https://carnegie.ru/2019/03/21/strategic-stability-in-changing-world-pub-78650>, 24/4/2020.

“U.S., Russia complete 2 days of talks on strategic arms treaty soon to expire”, *CBC*, Jun 23, 2020, <https://www.cbc.ca/news/world/vienna-us-russia-nuclear-talks-1.5623368>, 1/8/2020.

Документа:

“Engel, McCaul Introduce Legislation to Maintain Limits on Russian Nuclear Forces”, May 8, 2019, https://foreignaffairs.house.gov/_cache/files/9/2/92599a31-83a5-48be-b753-b78ea3c5ddde/19D0C6225497FC80DBEBFB4E50897355.hr-2529---new-start-signed-bill-text.pdf, 25.7.2020.

Mr. Van Hollen (for himself and Mr. Young) ,“A BILL To require certain reports and briefings to Congress relating to the expiration of the New START Treaty, and for other purposes”, <https://www.vanhollen.senate.gov/imo/media/doc/DAV19E76.pdf>.

“Menendez, Engel, Top National Security Democrats call on Trump to extend New Start Nuclear Treaty with Russia”, <https://www.foreign.senate.gov/press/ranking/release/menendez-engel-top-national-security-democrats-call-on-trump-to-extend-new-start-nuclear-treaty-with-russia>, 25.5.2020.

“Nuclear Matters Handbook 2020”, Office of the Deputy Assistant Secretary of Defense for Nuclear Matters, <https://www.acq.osd.mil/ncbdp/nm/nmhb/index.htm#>, 24.4.2020.

„Nuclear Posture Review“, February 2018, <https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872877/-1/-1/1/EXECUTIVE-SUMMARY.PDF>, 29.4.2020.

“Report on The Nature of Multilateral Strategic Stability”, International Security Advisory Board, April 27, 2016, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/257667.pdf>, 5.5.2020.

„Resolution of Ratification: Senate Consideration of Treaty Document 111-5“, 12/22/2010, <https://www.congress.gov/treaty-document/111th-congress/5/resolution-text>, 28/07/2020.

“Strategic Forces Posture Hearing”, Hearings, Subcommittee on Strategic Forces, February 27, 2020, <https://armedservices.house.gov/hearings?ID=405B79E0-8FE5-4D5E-892E-20CEFE5AE2A4>, 21.7.2020.

“The New START Treaty (Treaty Doc. 111-5)”, Hearings before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, One Hundred Eleventh Congress, Second Session, April 29, May 18, 19, 25, June 10, 15, 16, 24, and July 15, 2010, <https://www.hsdl.org/?abstract&did=12742>, 25.4.2020.

Vaddi, Pranay, “The Importance of the New START Treaty”, Hearing in the House Foreign Affairs Committee, December 4, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=1amLmughkw4&feature=youtu.be>, 28.6.2020.

“Young, Van Hollen Introduce Legislation to Preserve Limits on Russia’s Strategic Nuclear Arsenal”, August 01, 2019, <https://www.young.senate.gov/newsroom/press-releases/young-van-hollen-introduce-legislation-to-preserve-limits-on-russias-strategic-nuclear-arsenal->, 25.5.2020.

DEBATES ON THE FUTURE OF THE „NEW START“ TREATY: CAN THE WORLD AVOID NEW STRATEGIC ARMS RACE?

Abstract: Expiration of the Treaty between the United States of America and the Russian Federation on measures for the further reduction and limitation of strategic offensive arms (New START) at the beginning of 2021 is the great security challenge of the modern world. In the conditions of termination of the Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty and the Anti-Ballistic Missile Treaty, without implementation of the Conventional Forces in Europe Treaty, it is hardly likely to have New START Treaty extended for another five years. This is more so if we have in mind the process of multipolarization, rise of nuclear arsenals of the third states and the general crisis of multilateralism. Still, the strategic stability dialog between USA and Russia is in progress and some hope exists that the new agreement may be reached. This new agreement would probably preserve Cold war style axise – arrangement between USA and Russia primarily and then in some moment to include China, or maybe France and UK. Further reductions between USA and Russia of the strategic offensive arms would not be possible in the conditions of rising nuclear arsenals of other nuclear states and without involvement of tactical nuclear weapons and nuclear stockpiles, strategic defense arms and space and cyber security. The subject of this paper was to consider the prospects of extension of the New START Treaty by analysing contemporary notion of strategic stability and arms control and debates inside the USA and Russia on this Treaty. Since neither side intends to adopt a policy of “no-first use” (although there are debates within them about it), debates over the future of the New START focus on the issues of actors and weapons. The issue of actors is viewed at the bilateral, trilateral and multilateral levels and of weapons through quantitative and qualitative dimensions. The methods used were primarily content analysis and comparative analysis of the factors of the research subject.

Keywords: New START, nuclear weapons, arms control, balance of power

СТРАТЕШКИ ПРИСТУП ЕВАЛУАЦИЈЕ ВРЕДНОСТИ КОДЕКСА ЧАСТИ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

др Срећко Кузмановић¹

Апстракт

Кодексом части припадника Војске Србије уређују се општа морална начела војне професије, њене основне вредности и норме понашања припадника Војске Србије, који своје понашање усклађује и са одредбама Кодекса части. Истраживање смо започели претпоставком да су вредности предвиђене Кодексом части правилно одређене, узимајући у обзир да су оне водиља наших животних одлука. Истраживање смо реализовали на репрезентативном узорку од 1.477 испитаника, професионалних припадника Војске Србије, применом скале процене Ликертовог типа аутора текста "СВ-2011", која обухвата 63 вредности. Од испитаника је тражено да процене колико су за њих важне понуђене вредности и да на листу за одговоре заокруже број који описује одговор са којим се слажу. Применом факторске анализе дошли смо до закључка да су се *кардиналне војне вредности* издвојиле као најважнији фактор, који у себи садржи девет од десет вредности предвиђених Кодексом части. На тај начин смо извршили евалуацију датих вредности и дошли до сазнања да су исте правилно одређене од стране радног тима за израду Кодекса части. Резултати истраживања нас не могу са сигурношћу довести до закључка да је дошло до прихватања наведених вредности, и то зато што је временски период од момента усвајања Кодекса части до реализације истраживања кратак.

Кључне речи: вредности, кодекс части, кардиналне војне вредности, факторска анализа

КОДЕКС ЧАСТИ ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Професионални морал представља систем моралних обавеза друштвених или професионалних група, скуп правила, прописа, смерница, норми и идеала, које су чланови професије дужни да следе, а писано или неписано се излаже у кодексу части (етичком кодексу професије). Кодекс части обезбеђује прописе за морално значајну ситуацију у одређеној социјалној заједници и мора да буде потпун и

¹ Војна академија, Универзитет одбране у Београду, Е-пошта:
srecko.kuzmanovic@gmail.com

доследан. Пошто кодекс части представља етички кодекс професије, потребно је да појаснимо част и професију, односно професионализам.

Част представља ону моралну заповест која нас покреће да у свакој прилици човечност у себи, достојанствено и неокаљано сачувамо. Част је спољашњи израз човековог достојанства и исконски данак² (поштовање и признање) који човеку указују његови другови и суграђани. Што је већа и узвишенија дужност коју професионални припадник Војске Србије испуњава, утолико је већа част која му се и одаје. Што је несебичнији и оданији у испуњавању својих дужности, толико је већа и његова лична част. Највећа част сваког професионалног припадника је заслужити поштовање и признање својих претпостављених, потчињених и суграђана. Од њега се очекује да је частан – да се држи моралне заповести којом чува унутрашњу част, односно човечност у себи, али и да је честољубив – да је прожет љубављу за спољном чашћу, за свим што је добро и племенито. Част га чини издржљивим, несебичним, постојаним, смелим, чврстим и сигурним у свим ситуацијама и представља његову светиљку и компас која му указује прави пут током његових искушења. Д. Маринковић сматра да је част „скуп свих вредности које човек има и ужива као људско биће и као члан људске заједнице ... уколико се више испуњавају моралне дужности, утолико расте или опада његова морална вредност“.³

Професија обезбеђује друштву часна (неупоредива) добра, којим се тежи због њих самих, док остали послови обезбеђују инструментална (упоредива) добра. Тако медицинска професија друштву обезбеђује часно добро – здравље, правна професија обезбеђује правду, просвета – образовање, новинарство – истину, свештенство – спасење, рачуноводство – поверење, док официрска професија обезбеђује часно (неупоредиво) добро – безбедност. Дакле, професионалац пружа услуге неопходне за функционисање друштва, попут здравља, образовања, правде, истине, спасења, поверење или безбедности, док су његови критеријуми стручност, одговорност и припадност групи. Професија захтева високо образовање, заснива се на наукама, има монопол у одређеној друштвеној делатности, свој језик (жаргон), своја удружења и свој професионални морал.

Кодексом части припадника Војске Србије⁴ уређују се општа морална начела војне професије, њене основне вредности и норме понашања припадника Војске Србије.

² Некада је данак представљао исказивање поштовања или признања према некоме, а касније је представљао материјалну обавезу коју је неки град или држава морала испунити у корист другог града или државе. Данак се везује и за вазални однос, односно финансијску обавезу вазала према неком великом царству. У савременом свету се данак преселио у подручје криминала и заменио термином „рекет“.

³ Маринковић, Д.; *О заштити официрске војничке части*, Свеславенска књижара Стефановић, Београд 1932, 10.

⁴ Радни тим формиран у Управи за људске ресурсе (Ј-1) ГШ ВС од представника организационих делова Министарства одбране и Генералштаба Војске Србије – стручних лица из области етике, историје, социологије, права и психологије, израдио је Кодекс части припадника Војске Србије. Тим су сачињавали Стевица С. Карапанџин, пуковник др Илија Кајтез, пуковник др Борислав Д. Гроздић, капетан мр Далибор Денда, капетан мр Миљан Милкић, поручник Дејан Андрић и поручник Вук Вујовић. Представници Филозофског факултета (проф. др Јован Бабић и доц. др Иван Вуковић),

Кодекс части чува, негује и развија највредније српске војне традиције. Поред обавезе да поступа у складу са Уставом, законима, војним прописима и нормама међународног хуманитарног права, као и општим друштвеним и моралним начелима, вредностима и нормама, припадник Војске Србије своје понашање усклађује и са одредбама Кодекса части. Пуковник Стевица Карапанџин, генералштабни официр који је био један од носиоца израде моралног кодекса наше војске, истиче: „Савремена војна пракса сведочи о оправданости кодификације понашања припадника војне професије, чему у прилог иде и чињеница да се стручним војним правилима тешко може прописати њихова етичност, како у свакодневним мирнодопским условима, тако и приликом извођења операција. Убрзана и свеобухватна реформа система одбране Републике Србије и реорганизација Војске Србије, уз очекивање њене професионализације и нових мисија, представљају нов амбијент у коме се јавила потреба доношења посебног документа, као реалног оквира за уређење области чија суштина није обухваћена законском и подзаконском регулативом. Многа етичка питања са којима су се у нашој досадашњој војној пракси сусретали припадници војне професије, како у служби, тако и ван ње, била су искључиво у сфери обичајног, али не и нормативног“.⁵ Уважавање општих моралних начела војне професије, неговање и развијање њених основних вредности и достизање дефинисаних норми понашања у личној је одговорности припадника Војске Србије. Припадник Војске Србије руководи се следећим општим моралним начелима: служење отаџбини Србији; савесно и стручно вршење дужности; човечно поступање.

Припадник Војске Србије промовише основне вредности предвиђене Кодексом части тако што негује и развија сопствене врлине и прихвата и поштује норме понашања: са отаџбином је у заветном односу и безусловно је брани; поштује, чува и брани државна и војна обележја и достојанствено носи униформу Војске Србије, у служби и ван ње; приликом извршавања борбених задатака силу употребљава само колико је неопходно, и човечно поступа према заробљеном непријатељу и цивилима, посебно према старијим особама, женама и деци; не дозвољава да средства ратне технике која су му поверена доспеју исправна у посед непријатеља, а у случају заробљавања, одбија сарадњу која је у супротности са правним нормама и одредбама Кодекса части; не прихвата чин издаје; никада другог припадника Војске Србије не оставља у невољи; поштује личност и различитости; не псује, не вређа и не изражава се погрдно о вредностима које другима представљају светињу; посвећен је војној професији и живи у складу са њеним вредностима; настоји да контролише понашање, буде смирен и прибран, а

Српске академије наука и уметности (Данило Баста), Института за модерну историју Србије (др Александар Животић), Института за савремену историју (др Бојан Б. Димитријевић) и Министарства вера Републике Србије (мр Александар Раковић). У раду је учествовала и Гордана Стевановић из Заштитника грађана Републике Србије, у своје лично име, не као представник наведене институције.

⁵ Карапанџин, С.; Кодекс части припадника Војске Србије, *Нови гласник*, Београд 2012, стр. 125.

у борби са собом, непријатељем и природним стихијама непоколебљив, држи дату реч, буде самокритичан, правдољубив, истинољубив, трпељив, скроман, поуздан и отворен, личне интересе усклађује са општим, не буде порочан, сујетан, осветољубив, осоран, бахат, хвалисав и охол, не ласка и не оговара друге, буде морални узор за све чланове друштва.

Повреда Кодекса части од стране припадника Војске Србије повлачи моралну одговорност и сматра се недостојним поступком, који другим припадницима Војске Србије представља негативан пример у понашању. Кодекс части је саставни део планова и програма свих нивоа оспособљавања, школовања и усавршавања у Војсци Србије. Унапређење општег нивоа поштовања одредаба Кодекса части постиже се командовањем, обуком, контролом и свакодневним васпитним радом претпостављених.

За припадника Војске Србије, основне вредности предвиђене Кодексом части су: верност отаџбини (припадник Војске Србије је веран отаџбини Србији, он ту верност сматра војничким идеалом); посвећеност професији (стручно и одговорно обавља своје послове, он служи у свим мисијама Војске Србије без обзира на тешкоће и опасности); оданост (привржен је својој јединици, он помаже другом припаднику Војске Србије у свим околностима); храброст (спреман је да се суочи са неизвесношћу, опасностима и злом, он тада доноси исправну и разумну одлуку без обзира на ризик); дисциплинованост (поштује Устав, законе и војне прописе, он свесно и савесно испуњава своје обавезе и извршава наређења претпостављеног); солидарност (са другим припадницима јединице дели проблеме професије, он својим понашањем доприноси развоју међусобног поверења и заједништва); човечност (не злоставља, не вређа и не понижава друге, он не користи силу већу од оне која је неопходна да би се непријатељ савладао); достојанство (чува целовитост своје личности и личности другог, он настоји да унапреди углед и поверење које припадници Војске Србије имају код грађана); пожртвованост (спреман је на одрицања ради добробити отаџбине, Војске Србије и своје јединице, он за то не очекује награду) и поштовање (своју част и част другог сматра једнаким, он не повређује вредности и светиње другог и не чини другом оно што не жели да чине њему). Наведене вредности представљају највише циљеве који се остварују врлинама и понашањем припадника Војске Србије.

КОДЕКС ЧАСТИ ДРУГИХ ПРОФЕСИЈА И СТРАНИХ ОРУЖАНИХ СНАГА

Лекарски кодекс части: лекар и стоматолог (у даљем тексту лекар) свечано се обавезују да ће свој позив обављати савесно и одговорно и да ће поштујући традиције професије применити своје познавање вештине лечења на најхуманији начин; унапређивање и чување здравља, лечење оболелих и продужење људског века је основни задатак сваког лекара; лекар увек пружа свима подједнако стручну помоћ, без обзира на расу, веру, пол, националност, политичку припадност и социјални положај; поступајући по правилима науке и струке, лекар је дужан да примени савремену медицинску доктрину; лекар је дужан да чува

углед и достојанство професије и не сме ни под претњом употребити своје знање насупрот професионалним правилима и закону; према својим учитељима и колегама ће исказивати дужно поштовање; и чуваће тајну која му је поверена.

Новинарски кодекс части: дужност поштовања истине, заштите људских права и објективног информисања јавности; дужност провере тачности информација, те забрана њиховог искривљивања и фалсификовања; објављивање лажних вести повлачи дужност њиховог кориговања на примерен начин; дужност је да се вести, информације и подаци прибављају на частан начин; дужност новинара да штити углед професије и штити пословну тајну; дужност је да избегава утицај приватних или пословних интереса трећих лица; и дужност је да уважава приватни живот људи, искључујући његову повезаност с јавним интересом.

Судијски кодекс части налаже да њихови професионални припадници морају да буду независни, праведни, слободни, храбри, долични, неподмитљиви, посвећени, професионални, аполитични и одани кодексу части.

Полицијски кодекс части: морална дужност полицајца да служи човечанству, да чува животе и имовину, да штити невине, да штити од насиља и угњетавања и да поштује слободу, права и једнакост свих људи; морална дужност личног понашања полицајца (вођење часног приватног живота, дужност уздржавања у случају опасности, презира и исмевања, дужност искрености, дужност чувања службене тајне итд.); дужност самоконтроле пред властитим предрасудама, осећањима, анимозитетима и пријатељствима; и дужност оданости према службеној дужности поштовања властите професије и закона.

Кључне вредности у британској војсци су: несебична посвећеност, храброст, дисциплинованост, интегритет, лојалност и поштовање према другима. У војсци САД-а су заступљене следеће вредности: лојалност, дужност, поштовање, несебична посвећеност служби, част, интегритет и лична храброст. Руски официр се руководи слоганом душа Богу, живот отаџбини, а част никоме. У немачкој и аустралијској војсци су заступљене следеће вредности: професионализам, лојалност, иновације, храброст, интегритет и тимски рад. Основне вредности у канадској војсци су: искреност, лојалност, интегритет, храброст, правичност и одговорност.

„Кадет неће лагати, варати, или красти, или толерисати оне који то буду радили“. Ове речи обезбеђују темељ на којем почива морал и етика кадета на Вест Поинту, који су одговорни за развој и примену њиховог Кодекса части. Овај Кодекс части обезбеђује примену професионалних стандарда понашања и самоконтроле кадета Вест Поинта. На овај начин се истиче и њихова нетолеранција према негативним појавама лагања, варања и крађе. Ове забране представљају минималне стандарде етичког понашања по којима кадети морају да живе и они не представљају апстрактне идеале којима треба тежити и пуке забране, већ начин њиховог живота. Дух Кодекса части обележава карактер правих лидера и поставља стандарде осталим старешинама. Кодекс представља скуп општих фундаменталних принципа којима се изражава интегритет и врлине самог човека и манифестује се у његовим делима.

ИСТРАЖИВАЊЕ ПОСТОЈЕЋЕГ СИСТЕМА ВРЕДНОСТИ

Израз „вредност“ потиче од латинског термина „*valeo*“, који значи крепак, јак, здрав. У српском језику реч „вредност“ има широку употребу и значи врлину, доброту, снагу, моћ, храброст, али и цену и корисност. Ђуро Шушњић с пуним правом тврди да вредности одређују смисао живота свакога од нас, то су стварни или идеални предмети за које се вежу човекове потребе и жеље и то да човек види свет оним очима у зависности од тога које су му изабране вредности.⁶

До постојећег система вредности професионалних војних лица Војске Србије покушали смо да дођемо поступком дескриптивне статистике, факторском анализом, униваријантном анализом варијансе и Данкановим тестом опсега. Први део података истраживања о постојећем систему вредности професионалних војних лица Војске Србије добијен је помоћу петостепене Скале процене „СВ-2011“ аутора текста (Табела 1) Ликертовог типа, која обухвата 63 различите вредности. Испитивање је обављено на репрезентативном узорку од 1.477 испитаника (6,91%) – професионалних војних лица Војске Србије и то 271 официра (6,23%), 399 подофицира (5,78%) и 807 професионалних војника (7,96%), свих видова, родова и највећег дела служби. Од испитаника је тражено да процене колико су за њих важне понуђене вредности и да на листу за одговоре заокруже број који описује одговор са којим се слажу. Скала процене „СВ-2011“ обухвата распон од: веома важно (5), важно (4), средње важно (3), мало важно (2) и неважно (1). Понуђене вредности су изабране на основу вредности које се истичу у Уставу Републике Србије, Стратегији националне безбедности, Кодексу части припадника Војске Србије, као и прокламованим европским вредностима. У наведеној скали процене свака вредност је укратко описана, чиме је у многоме пренебрегнута могућност да испитаници различито тумаче поједине вредности.

Како би се донекле превазишао проблем истинитог одговарања на постављена питања, анкете су анонимно попуњаване, а истраживач је присуствовао анкетирању са сваком групом испитаника. Пре почетка активности испитаницима је објашњено да ће се резултати истраживања користити искључиво у научне сврхе, да се не разматрају појединачни резултати већ на нивоу целе групе и да је изузетно важно исказивање искрених ставова.

Добијени подаци истраживања су приказани у Табели 1 и представљају средњу вредност, стандардну девијацију⁷ и ранг ставова испитаника према понуђеним вредностима.

⁶ Шушњић Ђ.; *Религија I*, Чигоја, Београд 1998, 215–222.

⁷ Величина одступања од средње вредности на основу које процењујемо хомогеност испитаника. Група је хомогенија што је стандардна девијација мања, и обрнуто.

Табела 1: Основни статистички показатељи вредности⁸

Ранг	НАЗИВ ВРЕДНОСТИ	Средња вредност	Ст. Дев.	Ред. бр. вредности у упитнику
1	ПОРОДИЦА (људска заједница усмерена ка подизању потомства, задовољавању емотивних и биолошких потреба и обезбеђивању материјалних услова за живот)	4,9025	,34133	52
2	ЗДРАВЉЕ (представља одсуство болести које за последицу има психофизичко, духовно и друштвено благостање)	4,8565	,45649	56
3	СЛОБОДА (супротно од спутаности, када човек може да делује без присиле, принуде и забране)	4,7102	,55214	5
4	ПОШТЕЊЕ (честитост)	4,6899	,59354	9
5	МИР (одсуство рата, идеално стање друштва у коме влада лично и друштвено благостање)	4,6188	,66687	18
6	САВЕСНОСТ (одговорност)	4,6154	,54696	3
7	ПРИЈАТЕЉСТВО (позитиван однос између људи који осећају међусобну симпатију и поверење)	4,6039	,59086	13
8	ДОСТОЈАНСТВО (настојање да се унапреди сопствени углед, као и углед и поверење припадника ВС у друштву)	4,5592	,59814	1
9	ЈЕДНАКОСТ (сви људи су једнаки пред законом)	4,5498	,75511	58
10	ПОШТОВАЊЕ (када човек своју и част другог сматра једнаком и када не повређује личност другог)	4,5477	,59690	54
11	ЧВРСТИНА КАРАКТЕРА (постојаност личности)	4,5261	,61389	16
12	БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (одсуство физичког и духовног угрожавања основних вредности грађана Републике Србије и њихових добара)	4,5146	,68912	53
13	ОБУЧЕНОСТ (стечена знања, вештине и способности неопходне за обављање функционалних дужности у својој јединици – установи)	4,4827	,66198	28
14	МУДРОСТ (добро расуђивање)	4,4692	,63643	23
15	ЧОВЕЧНОСТ (представља хуманост и настојање да се свом ближњем помогне односно супротност од вређања понижавања и злостављања других)	4,4651	,65821	51
16	ОЧУВАЊЕ ПРИРОДЕ И ЧОВЕКОВЕ ОКОЛИНЕ (настојање да се реше бројни проблеми који угрожавају човекову околину и опстанак природе)	4,4489	,72946	62
17	ЗНАЊЕ (настојање да се сталним процесом учења прошире личне границе познатог)	4,4414	,63555	35
18	ПОСВЕЋЕНОСТ ПРОФЕСИЈИ (стручно, савесно и одговорно обављање својих послова и задатака)	4,4333	,64112	6
19	НЕЗАВИСНОСТ (када грађани без спољних утицаја управљају државом преко својих представника)	4,4292	,74620	55

⁸ Табеле су резултат ауторове обраде података резултата истраживања, коришћењем програма SPSS 14.0.

Ранг	НАЗИВ ВРЕДНОСТИ	Средња вредност	Ст. Дев.	Ред. бр. вредности у упитнику
20	ИСТИНОЉУБИВОСТ (посвећеност истини)	4,4144	,68492	24
21	КОЛЕКТИВНИ ДУХ (дух заједништва)	4,3886	,71232	11
22	НЕПОВРЕДИВОСТ ВЛАСНИШТВА (власник својине има неotuђиво право да користи и остварује интерес над својом имовином)	4,3825	,75208	61
23	ПРАВДОЉУБИВОСТ (када ценимо правду у смислу правичног, исправног и моралног поступања)	4,3751	,69950	39
24	ДИСЦИПЛИНОВАНOST (савесно извршавање наређења претпостављеног и поштовање прописа и закона)	4,3737	,69048	46
25	ВЛАДАВИНА ПРАВА (постојање правног поретка у земљи и међународним институцијама, а не самовоља појединаца и утицајних друштвених група)	4,3690	,79629	63
26	ДРУЖЕЉУБИВОСТ (када човек није повучен у себе, већ воли да проводи време са другим људима)	4,3602	,70825	20
27	ЧАСТ (умереност између немања осећања части и славољубља)	4,3595	,75264	25
28	СОЦИЈАЛНА ПРАВДА (представља стање у коме већина или сви чланови друштва имају иста основна права, могућности, обавезе и социјалне користи)	4,3453	,76858	60
29	ЉУБАВ (усмереност према бризи, милосрђу и добру других)	4,3385	,71413	43
30	ХЛАДНОКРВНОСТ (присебност при извршавању ризичних задатака)	4,3290	,76424	19
31	ОДЛУЧНОСТ (супротно од сталног преиспитивања одлука)	4,3169	,64377	2
32	ОДАНOST (приврженост својој јединици и свим њеним припадницима)	4,3067	,72698	36
33	ЛИЧНИ УГЛЕД (како мишљење имају други о вама)	4,2864	,83205	17
34	ХРАБРОСТ (спремност да се човек суочи са страхом, неизвесношћу и опасношћу без обзира на ризик)	4,2857	,73503	49
35	ЉУДСКА ПРАВА (су заснована на урођеном људском достојанству, а одређена Универзалном декларацијом о људским правима УН-а и другим правним актима)	4,2634	,84446	31
36	НАДА (уверење у позитиван исход догађаја и разних околности у животу)	4,2586	,77791	32
37	ВЕРНОСТ ОТАЏБИНИ (љубав, брига за отаџбину и спремност да се жртвујемо за њу)	4,2532	,84315	38
38	САМОПОШТОВАЊЕ (умереност између самопотцењивања и хвалисавости – разметљивости)	4,2058	,80540	30
39	ТРАДИЦИЈА (скуп духовних и материјалних знања, достигнућа и вредности које се одржавају усменим преношењем и на којима почива идентитет неке културе)	4,1564	,79330	47
40	АМБИЦИОЗНОСТ (намера и настојање да се на основу својих способности и уложеног труда напредује у служби)	4,1469	,85742	12

Ранг	НАЗИВ ВРЕДНОСТИ	Средња вредност	Ст. Дев.	Ред. бр. вредности у упитнику
41	СКРОМНОСТ (супротно од разметљивости)	4,1293	,77052	7
42	УМЕРЕНОСТ (проналажење мере између две крајности)	4,1212	,75138	44
43	ТОЛЕРАНТНОСТ (попустљивост, спремност на компромисе, иако се са туђим схватањима не слажемо)	4,1178	,78152	4
44	СВЕСТРАНОСТ (подручје интересовања није само уско усмерено на занимање или професију којом се човек бави)	4,1158	,77179	14
45	ПОНОС (умереност између понизности и надувености – охолости)	4,1124	,89615	22
46	НАЦИОНАЛНА РАВНОПРАВНОСТ (једнакост свих нација)	4,1077	,96268	59
47	СОЛИДАРНОСТ (свест о потреби узајамне одговорности и настојање да се лични интереси подреде интересима своје јединице)	4,0636	,77390	41
48	СВЕТИ ПРЕЦИ (личности које је Црква прогласила за свеце на основу њихових добрих дела, страдања и/или побожног живота)	4,0569	,99906	8
49	МИЛОСРЂЕ (добровољан чин самилости – опраштања)	4,0467	,75966	45
50	ЦРКВА (установљена заједница људи уједињених вером у једнога Бога)	4,0183	1,03806	27
51	НОВАЦ (као материјална вредност али и уверење да само поседовање новца доноси сигурност и поштовање)	3,9878	,98353	34
52	БОГ (свезнајуће, свемоћно, свеприсутно, натприродно, бестелесно биће, стваралац и надзорник свемира као и оличење савршеног добра)	3,9695	1,06992	37
53	ПОЖРТВОВАНОСТ (спремност на одрицања ради добробити своје јединице, ВС и отаџбине без очекивања награде)	3,9425	,95994	29
54	ДАРЕЖЉИВОСТ (супротно среброљубљу, умереност између шкртости и расипништва)	3,9370	,79597	48
55	СПАСЕЊЕ (чин којим Бог човека поново доводи у стање заједништва са собом)	3,8422	1,08895	15
56	РАВНОПРАВНОСТ ПОЛОВА (једнакост мушкараца и жена у друштвеном и политичком животу)	3,8030	1,06422	57
57	ПОСЛУШНОСТ (покорност, кротост)	3,7549	,94542	40
58	ДЕМОКРАТИЈА (политички систем базиран на могућности грађана да бирају своје политичке представнике)	3,5308	1,18649	50
59	ХЕДОНИЗАМ (усмереност ка задовољству и уживању)	3,3893	1,09975	21
60	МИСИОНАРСТВО (настојање да се сопствене вредности пренесу другим људима изван граница наше земље)	3,2905	1,11724	26
61	АВАНТУРИЗАМ (љубав према пустоловинама и склоност излагању опасностима)	3,2451	1,14447	33
62	МОЋ (могућност да се својим положајем, способностима и/или економском снагом наметне воља другоме)	3,0142	1,26841	10
63	ПОПУЛАРНОСТ (настојање да будемо у центру пажње непосредног окружења или јавности)	2,9425	1,08766	42

Резултати истраживања показују да су професионална војна лица Војске Србије спремна да поднесу највеће жртве за наведене вредности, зато што у њих човек верује, за њих живи и за њих је спреман да поднесе највеће жртве. Овако висок ранг првих десет манифестних варијабли, чија средња вредност прелази 4,50 нам говори да су то управо оне вредности које су високо рангиране у вредносној оријентацији испитаника, при чему су највећим делом веома важне за испитанике и њихов живот уопште. Ниска стандардна девијација (испод 0,75) нам говори о уједначености и хомогености групе при исказивању својих ставова о поменутом питању.

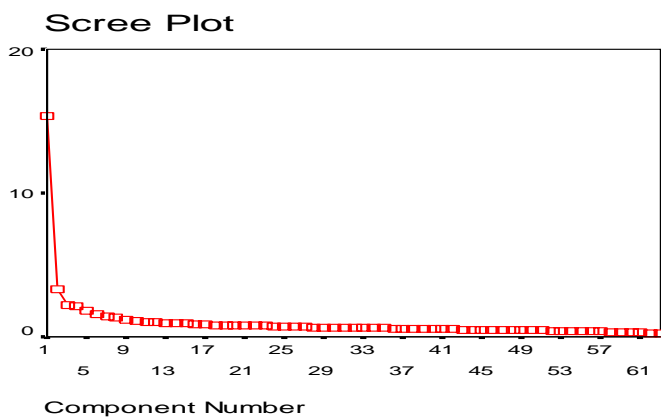
Један од задатака научног истраживања јесте утврђивање повезаности појава, чиме се омогућава предвиђање догађаја и појава које ће се збити на основу неких познатих индикатора или података. Поступак факторске анализе примењен је на целокупном узорку од 1.477 испитаника. Тиме су се, према унапред задатим математичко-логичким условима, 63 различите манифестне варијабле редуковале на 12 базичних (латентних), које смо назвали факторима. Сама матрица је подвргнута тестовима значајности да би се проверила оправданост примене факторске анализе. Вредност индекса адекватности узорка износи 0.955, што се иначе сматра одличним показатељем. Вредност Бартлетовог теста сферичности је такође висока и представља поуздану основу за примену факторске анализе (Табела 2).

Табела 2: Тестови статистичке значајности за димензију вредности

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,955
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	33563,706
	Df	1953
	Sig.	,000

Као помоћни критеријум за одређивање броја издвојених фактора коришћен је Кателов scree тест (Табела 3), на коме се види да је у питању дванаест издвојених фактора, зато што до дванаестог фактора црвена линија има облик кривуље, која након тога постепено прелази у скоро праву линију.

Табела 3: Кателов scree тест

Полазни квантитативни показатељи у овој анализи добијени су из Скале процене „СВ-2011“, у којој су испитаници оцењивали важност понуђених вредности. Примењена факторска анализа је према назначеном критеријуму омогућила да се 63 манифестне варијабле, којима се описују вредности, редукују на 12 базичних (латентних) варијабли, односно фактора.

Издвојених (откривених) дванаест латентних варијабли – фактора (обухваћени су сви они фактори чија је вредност у тоталу већа од 1,00) у овом случају имају значење основних димензија пожељних вредности и покривају 53,176% варијансе, што се може видети из Табеле 4.

Табела 4: Укупна варијанса

Component	Initial Eigenvalues			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	15,373	24,401	24,401	4,566	7,248	7,248
2	3,320	5,270	29,671	3,921	6,224	13,472
3	2,242	3,558	33,230	3,715	5,896	19,368
4	2,094	3,323	36,553	3,367	5,345	24,713
5	1,797	2,853	39,406	3,111	4,939	29,651
6	1,569	2,491	41,897	2,924	4,642	34,293
7	1,419	2,253	44,149	2,661	4,224	38,518
8	1,346	2,137	46,286	2,520	3,999	42,517
9	1,181	1,874	48,160	2,118	3,362	45,879
10	1,131	1,795	49,955	1,751	2,780	48,659
11	1,020	1,620	51,575	1,687	2,678	51,337
12	1,008	1,601	53,176	1,158	1,838	53,176
13	,955	1,517	54,692			
14	,920	1,460	56,152			
15	,914	1,451	57,603			
16	,873	1,385	58,988			
17	,853	1,355	60,343			
18	,823	1,307	61,650			
19	,814	1,293	62,942			
20	,802	1,273	64,215			
21	,781	1,240	65,455			
22	,771	1,224	66,679			
23	,748	1,188	67,867			
24	,724	1,149	69,016			
25	,716	1,137	70,153			
26	,698	1,109	71,262			
27	,679	1,077	72,339			
28	,657	1,043	73,382			
29	,646	1,025	74,407			
30	,640	1,015	75,422			
31	,634	1,006	76,428			

Component	Initial Eigenvalues			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
32	,620	,984	77,412			
33	,608	,964	78,377			
34	,603	,957	79,334			
35	,591	,939	80,272			
36	,587	,932	81,204			
37	,577	,916	82,121			
38	,569	,903	83,023			
39	,560	,888	83,912			
40	,547	,869	84,780			
41	,529	,840	85,621			
42	,518	,823	86,443			
43	,511	,811	87,254			
44	,499	,792	88,046			
45	,493	,783	88,829			
46	,488	,774	89,603			
47	,481	,763	90,366			
48	,461	,732	91,099			
49	,458	,727	91,826			
50	,447	,709	92,535			
51	,443	,703	93,238			
52	,430	,683	93,921			
53	,425	,675	94,596			
54	,417	,661	95,257			
55	,406	,645	95,902			
56	,398	,632	96,535			
57	,384	,610	97,144			
58	,350	,555	97,700			
59	,343	,544	98,244			
60	,314	,499	98,743			
61	,295	,468	99,211			
62	,262	,416	99,628			
63	,235	,372	100,000			

Полазна основа за одређивање природе фактора јесте његова корелативна повезаност с манифестним варијаблама, што је приказано у варимакс ротираној матрици факторске структуре по Gutman-Кайсер критеријуму (Табела 5). Вредности су наведене по истом редоследу као и у Скали процене „СВ-2011“.

Табела 5: Ротирана матрица факторске структуре вредности

Р. бр.	НАЗИВ МАНИФЕСТНЕ ВАРИЈАБЛЕ	ФАКТОРИ											
		Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф5	Ф6	Ф7	Ф8	Ф9	Ф10	Ф11	Ф12
1.	ДОСТОЈАНСТВО	,294	,020	,164	,210	,080	,096	,112	,193	,273	,452	-,045	,038
2.	ОДЛУЧНОСТ	,186	,230	,098	,214	,176	,115	-,031	,129	,293	,518	-,028	-,089
3.	САВЕСНОСТ	,282	,080	,038	,432	,158	,019	,079	-,021	,265	,355	-,043	-,059
4.	ТОЛЕРАНТНОСТ	,223	,457	,048	,083	,026	,145	,163	-,122	,009	,480	,033	,127
5.	СЛОБОДА	-,013	-,003	,129	,141	,042	,012	,193	,239	,021	,520	,337	,083
6.	ПОСВЕЋЕНОСТ ПРОФЕСИЈИ	,502	,080	,093	,305	,142	-,010	,156	-,025	,260	,157	-,050	,001
7.	СКРОМНОСТ	,227	,442	,244	,325	,113	,027	,032	-,042	-,055	,285	-,074	,061
8.	СВЕТИ ПРЕЦИ	,172	,115	,799	,187	,133	,071	-,046	,034	,046	,079	-,009	-,008
9.	ПОШТЕЊЕ	,114	,039	,226	,577	-,031	-,161	,133	,189	,082	,112	,065	,029
10.	МОЋ	,066	-,054	,075	-,020	-,011	,685	-,085	,041	,012	,116	-,008	-,068
11.	КОЛЕКТИВНИ ДУХ	,421	,186	,029	,486	,151	,057	,087	,024	,067	,092	,116	-,070
12.	АМБИЦИОЗНОСТ	,191	,047	,175	,234	-,004	,290	,138	,044	,437	,115	,020	-,151
13.	ПРИЈАТЕЉСТВО	,177	,250	,048	,548	,106	,087	,122	,106	,129	,018	,171	,037
14.	СВЕСТРАНОСТ	-,038	,379	,140	,300	,314	,195	-,083	,068	,230	,184	-,064	-,147
15.	СПАСЕЊЕ	,121	,181	,802	,116	,027	,172	,036	,030	,026	,077	-,010	,038
16.	ЧВРСТИНА КАРАКТЕРА	,105	,111	,222	,458	,194	,110	,066	,243	,242	,150	,019	,081
17.	ЛИЧНИ УГЛЕД	,204	,079	,065	,276	,006	,294	,077	,265	,133	-,036	-,069	,460
18.	МИР	,058	,123	,085	,150	,044	-,046	,281	,178	-,070	,299	,166	,463
19.	ХЛАДНОКРВНОСТ	,253	,038	-,035	,275	,316	,067	-,066	,245	,133	,180	-,041	-,150
20.	ДРУЖЕЉУБИВОСТ	,186	,223	,109	,590	,061	,183	,135	,087	-,039	,100	,056	,051
21.	ХЕДОНИЗАМ	-,027	,061	,110	,149	,062	,656	,046	,043	-,103	,001	-,015	,042
22.	ПОНОС	,106	,087	,081	,150	,121	,411	-,039	,519	,072	,110	,068	,070
23.	МУДРОСТ	,046	,339	,096	,254	,228	,010	-,123	,333	,360	,035	,037	,075
24.	ИСТИНОЉУБИВОСТ	,190	,283	,104	,410	,168	-,106	,023	,393	,020	,028	-,066	,130
25.	ЧАСТ	,177	,160	,131	,215	,081	,033	,050	,608	,119	,067	,083	,059
26.	МИСИОНАРСТВО	,181	,175	,263	,012	-,034	,311	,230	,201	,045	,150	-,168	-,227
27.	ЦРКВА	,117	,089	,843	,060	,011	,110	,070	,063	,060	,042	,017	,044
28.	ОБУЧЕНОСТ	,408	,016	,041	,089	,108	-,058	,118	,127	,565	,067	,085	,011
29.	ПОЖРТВОВАНОСТ	,678	,209	,104	,023	,004	,087	,102	,202	,030	,096	-,043	-,054
30.	САМОПОШТОВАЊЕ	,140	,333	,053	,007	,097	,216	,124	,492	,194	,120	-,027	-,054
31.	ЉУДСКА ПРАВА	,120	,350	,072	-,011	,076	,011	,428	,298	,186	,185	,093	,192
32.	НАДА	,128	,429	,167	,103	,167	,085	,130	,124	,207	,023	,084	,057
33.	АВАНТУРИЗАМ	,037	,168	,109	,084	-,188	,511	,173	,156	,138	- 2,395 E-05	-,051	-,401
34.	НОВАЦ	-,052	-,040	,050	-,081	,136	,565	-,099	-,021	,267	-,073	,185	,203
35.	ЗНАЊЕ	,173	,263	,064	,076	,078	,055	,081	,135	,648	,113	,144	-,019
36.	ОДАНОСТ	,649	,185	,117	,191	,077	,057	,050	,045	,179	,125	,034	,033
37.	БОГ	,094	,132	,822	,033	-,004	,108	,035	,096	,083	,051	,076	-,008
38.	ВЕРНОСТ	,738	,083	,215	,077	,138	-,001	,029	,173	,040	,066	,085	-,052

Р. бр.	НАЗИВ МАНИФЕСТНЕ ВАРИЈАБЛЕ	ФАКТОРИ											
		Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф5	Ф6	Ф7	Ф8	Ф9	Ф10	Ф11	Ф12
	ОТАЏБИНИ												
39.	ПРАВДОЉУБИВОСТ	,304	,302	,089	,248	,232	-,109	,162	,330	,070	,051	,131	-,058
40.	ПОСЛУШНОСТ	,505	,207	,168	,109	-,090	,307	,199	-,049	,066	-,051	-,049	,161
41.	СОЛИДАРНОСТ	,474	,371	,059	,172	,142	,037	,127	,137	-,090	,132	,117	,001
42.	ПОПУЛАРНОСТ	,092	,119	,069	-,049	-,016	,687	,111	,014	,011	,016	-,037	-,017
43.	ЉУБАВ	,132	,556	,172	,191	-,014	,157	,115	,041	,067	,013	,176	,070
44.	УМЕРЕНОСТ	,128	,640	,001	,122	,162	-,005	,112	,141	,186	,065	,080	-,071
45.	МИЛОСРЂЕ	,181	,646	,216	,028	,136	,038	,139	,138	,017	,041	-,017	,011
46.	ДИСЦИПЛИНОВАНОСТ	,562	,149	,050	,215	,127	,047	,139	,053	,303	-,022	,020	,100
47.	ТРАДИЦИЈА	,285	,237	,431	,163	,153	,008	,037	,256	,051	-,005	,065	-,156
48.	ДАРЕЖЉИВОСТ	,180	,494	,197	,197	,184	,056	,155	,295	-,046	-,008	,027	-,176
49.	ХРАБРОСТ	,310	,123	,081	,214	,024	,215	,091	,226	,197	,047	,176	-,342
50.	ДЕМОКРАТИЈА	,134	,147	,081	-,001	,211	,082	,452	,244	-,037	,079	-,101	-,002
51.	ЧОВЕЧНОСТ	,149	,380	,155	,204	,180	-,063	,300	,226	,061	-,003	,212	-,020
52.	ПОРОДИЦА	,018	,076	,072	,234	,041	,032	,018	-,021	,082	-,019	,669	-,016
53.	БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	,576	,004	,175	,080	,316	-,016	,149	,111	,079	,034	,239	,041
54.	ПОШТОВАЊЕ	,172	,273	,122	,280	,187	-,015	,251	,211	,157	,047	,253	,030
55.	НЕЗАВИСНОСТ	,159	,081	,112	,029	,447	-,066	,176	,285	-,047	,272	,210	-,157
56.	ЗДРАВЉЕ	,121	,124	-,050	-,089	,120	-,019	-,060	,068	,051	,096	,695	,031
57.	РАВНОПРАВНОСТ ПОЛОВА	,129	,122	-,027	,098	,119	,053	,659	-,041	,112	,074	-,065	-,043
58.	ЈЕДНАКОСТ	,094	,002	,050	,284	,375	-,063	,467	-,024	,050	,002	,188	,012
59.	НАЦИОНАЛНА РАВНОПРАВНОСТ	,158	,171	,010	,141	,266	,049	,677	-,012	,047	,033	,014	,063
60.	СОЦИЈАЛНА ПРАВДА	,114	,165	,070	,091	,592	,007	,443	,034	,028	,094	,099	,040
61.	НЕПОВРЕДИВОСТ ВЛАСНИШТВА	,053	,124	-,009	,094	,705	,086	,158	,172	,064	,009	,044	,038
62.	ОЧУВАЊЕ ПРИРОДЕ И ЧОВЕКОВЕ ОКОЛИНЕ	,184	,212	,174	,165	,492	,042	,172	-,011	,155	-,058	,127	,036
63.	ВЛАДАВИНА ПРАВА	,147	,156	,008	,022	,727	-,028	,159	,043	,055	,080	-,003	,048

Први издвојени фактор (Табела 6) има највећи утицај на укупну варијансу (24,401%) и репрезентује манифестне варијабле, које се односе на **кардиналне војне вредности**. Из прве колоне Табеле 5 ротиране матрице факторске структуре смо издвојили следеће вредности: (1/38/0,738)⁹ *верност отаџбини*; (2/29/0,678) *пожртвованост*; (3/36/0,649) *оданост*; (4/53/0,576) *безбедност Републике Србије* (5/46/0,562) *дисциплинованост*; (6/40/0,505) *послушност*; (7/6/0,502) *посвећеност професији*; (8/41/0,474) *солидарност*; и (9/49/0,310) *храброст*.

⁹ Први број представља редни број варијабле по значају у датом издвојеном фактору, други означава редни број варијабле у коришћеној Скали процене „СВ-2011“, трећи број је коефицијент повезаности варијабле са фактором.

Табела 6: Први издвојени фактор **кардиналне војне вредности**

Редни број варијабле по значају	Редни број варијабле у упитнику	НАЗИВ ВАРИЈАБЛЕ	Коефицијент повезаности варијабле са фактором
1.	38	ВЕРНОСТ ОТАЏБИНИ (љубав, брига за отаџбину и спремност да се жртвујемо за њу)	0.738
2.	29	ПОЖРТВОВАНОСТ (спремност на одрицања ради добробити своје јединице, ВС и отаџбине без очекивања награде)	0.678
3.	36	ОДАНОСТ (приврженост својој јединици и свим њеним припадницима)	0.649
4.	53	БЕЗБЕДНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (одсуство физичког и духовног угрожавања основних вредности грађана Републике Србије и њихових добара)	0.576
5.	46	ДИСЦИПЛИНОВАНОСТ (савесно извршавање наређења претпостављеног и поштовање прописа и закона)	0.562
6.	40	ПОСЛУШНОСТ (покорност, кротост)	0.505
7.	6	ПОСВЕЂЕНОСТ ПРОФЕСИЈИ (стручно, савесно и одговорно обављање својих послова и задатака)	0.502
8.	41	СОЛИДАРНОСТ (свест о потреби узајамне одговорности и настојање да се лични интереси подреде интересима своје јединице)	0.474
9.	49	ХРАБРОСТ (спремност да се човек суочи са страхом, неизвесношћу и опасношћу без обзира на ризик)	0.310

На основу Табеле 6 јасно уочавамо да је код првог фактора названог **кардиналне војне вредности** издвојено девет варијабли, где првих седам има висок коефицијент повезаности варијабле са фактором и да су то управо оне вредности које је неопходно да буду високо рангиране код сваког професионалног војног лица. Наведене вредности представљају неопходан и довољан услов успешне реализације предвиђених мисија и задатака Војске Србије. Будући да први издвојени фактор покрива четвртину укупне варијансе (24,401%), може се закључити да су професионална војна лица ВС високо свесна важности наведених вредности.

ЕВАЛУАЦИЈА ВРЕДНОСТИ КОДЕКСА ЧАСТИ

Овим истраживањем извршена је и евалуација Кодекса части професионалних припадника Војске Србије, којим је установљено следећих десет основних вредности: *верност отаџбини, посвећеност професији, оданост, храброст, дисциплинованост, солидарност, човечност, достојанство, пожртвованост и поштовање*. Упоредјујући први фактор **кардиналне војне вредности**, којим је обухваћено девет манифестних варијабли (вредности): *верност отаџбини, пожртвованост, оданост, безбедност Републике Србије, дисциплинованост, послушност, посвећеност професији, солидарност и храброст*, са Кодексом части, види се да *безбедност Републике Србије* и *послушност* нису заступљене у Кодексу части, док *човечност, достојанство* и *поштовање* нису заступљене у фактору **кардиналне војне вредности**. Ако се узме у обзир да постоји велика сличност између *послушности* и *оданости* као и између *безбедности Републике Србије* и *верности отаџбини*, закључујемо да се поклапају вредности из Кодекса части припадника Војске Србије и првог фактора **кардиналне војне вредности** и да би војни етос требало изграђивати на вредностима предвиђеним Кодексом части. Набројане вредности су у функцији безбедности Републике Србије. Ако би професионална војна лица Војске Србије извршила интериоризацију безбедности Републике Србије као кардиналне војне вредности, онда би таква Војска својом унутрашњом снагом била гарант успешног извршења предвиђених мисија и задатака.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Allport, Vernon, Lindzey.; *Study of Values*, Houghton Mifflin, Boston, 1960.
2. Bilsky, W., Schwartz, H. S.; *Values and Personality*, European Journal of Personality, 1994.
3. Вујачић, В.; *Област вриједности*, Универзитетска реч, Титоград 1984.
4. Гроздић, Б.; *Православље и рат*, Новинско издавачки центар „Војска“, Београд 2001.
5. Карапанџин, С.; Кодекс части припадника Војске Србије, *Нови гласник*, Београд 2012, 125.
6. Мужих, В.; *Методологија педагошког истраживања*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево 1973, 318. Маринковић, Д.; *О заштити официрске војничке части*, Свеславенска књижара Стефановић, Београд 1932, 10.
7. Шушњић Ђ.; *Религија I*, Чигоја, Београд 1998, 215–222.

STRATEGIC APPROACH TO EVALUATION OF CODE OF HONOR OF THE SERBIAN ARMY

The Code of Honor of the Army of Serbia shall be governed by general moral principles of the military profession, its core values and standards of conduct of members of the Army of Serbia that their behavior aligns with the provisions of the Code of Honor. We

started the research with the assumption that the values determined correctly are provided by the Code of Honor, taking into account that the values are the guiding principles of our life decisions. The research was realized on a representative sample of 1477 respondents professional members of the Army of Serbia using assessment scales Likert author of the article "SV-2011" which includes 63 values. Respondents were asked to rate how important the values offered to them were and to circle a number on the answer sheet describing the answer they agreed with. Applying the factor analysis, we came to the conclusion that the most important factor called cardinal military values was singled out, which contains nine out of ten values provided by the Code of Honor. In this way, we evaluated the given values and came to the knowledge that they were correctly determined by the Working Team for the development of the Code of Honor. The survey results we can not with certainty lead to the conclusion that there was an acceptance of those values, because it is a short period of time from the moment of the adoption of the Code of Honor to the realization of research.

Keywords: values, Code of Honor, cardinal military values, factor analysis

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355.43:37(497.11)"20"(082)(0.034.2)
351.861(497.11)"20"(082)(0.034.2)
327::911.3(497.11)"20"(082)(0.034.2)

НАУЧНА конференција Изазови савременог света : стратешко деловање држава или резултанта глобалних и локалних процеса и повода? (1 ; 2020 ; Београд)

Зборник радова / [уредници Зоран Јефтић, Ненад Стекић]. - Београд : Универзитет, Факултет безбедности : Институт за међународну политику и привреду : Институт за стратегијска истраживања, 2020 (Београд : [Универзитет, Факултет безбедности]). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст ; 12 cm

Системски захтеви: Нису наведени. - Насл. са насл. екрана. - Тираж 70. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-80144-39-9 (ФБ)

а) Наука о безбедности -- Стратегија -- Србија -- 21в -- Зборници б) Безбедносни сектор -- Србија -- 21в -- Зборници в) Геополитика -- Србија -- 21в -- Зборници

COBISS.SR-ID 26546185

28. октобар 2020.